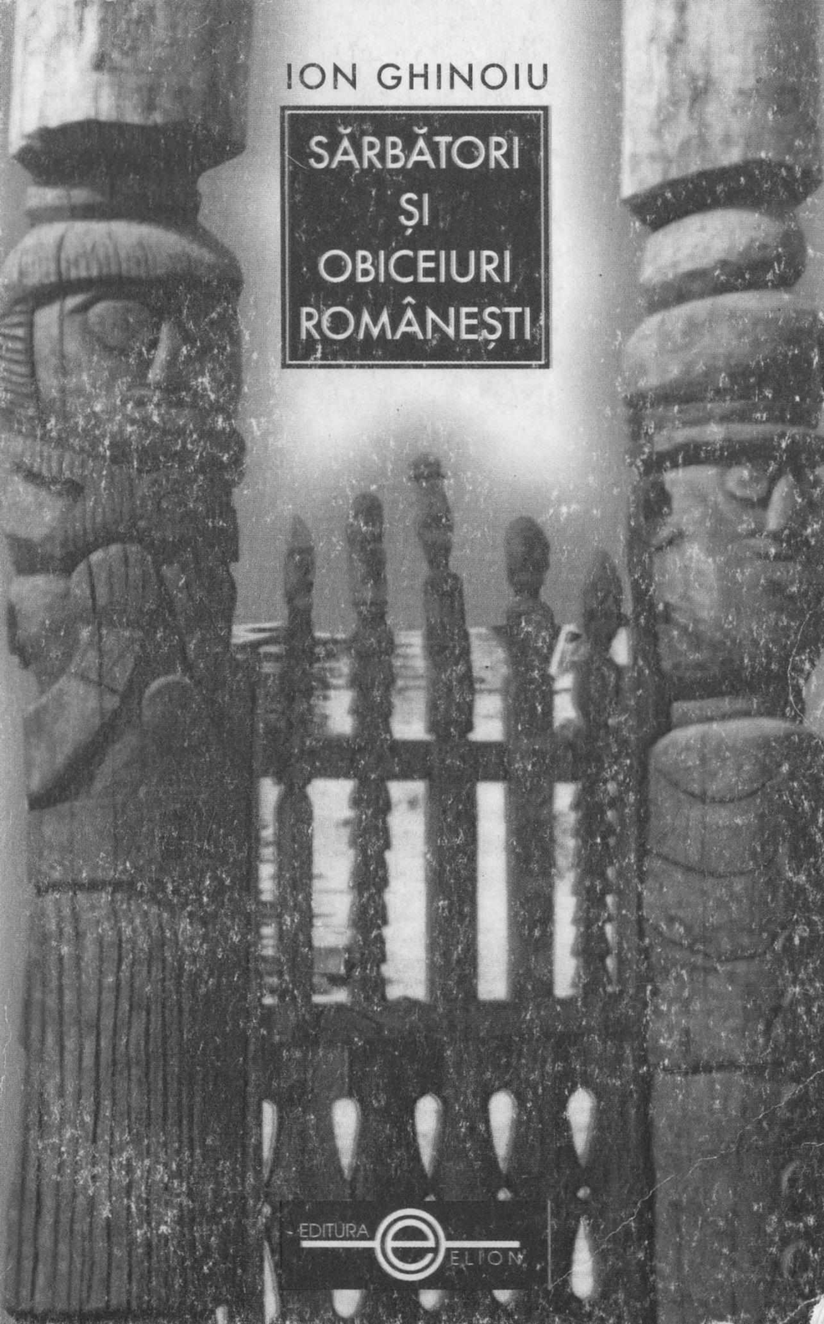

ION GHINOIU
SĂRBĂTORI ȘI OBICEIURI ROMÂNEȘTI
EDITURA ELION

ION GHINOIU

SĂRBĂTORI ŞI OBICEIURI ROMÂNEŞTI

Editor: Virginia Carianopol

ION GHINOIU

SĂRBĂTORI ȘI OBICEIURI ROMÂNEȘTI

București, 2003

Coperta: DAN STANCIU

ISBN: 973-8362-07.5S

I

CALENDARUL POPULAR

CALENDARUL, INSTRUMENT DE MĂSURARE A TIMPULUI

Viața socială este exclusă fără existența calendarului, instrument de măsurare a timpului care pune de acord varietatea activităților umane cu fenomenele repetabile ale mediului terestru și cosmic. În raport cu condițiile climatice, cu latitudinea și longitudinea geografică, cu nivelul de dezvoltare materială și spirituală al societății, oamenii au inventat calendare lunare, solare și solar-lunare în care au marcat atât începutul și sfârșitul anului, cât și activitățile mai importante raportate la sărbătorile sezoniere. Ritmurile cosmice și terestre au fost grupate în opoziții ușor sesizabile: *miazănoaptea*, punctul cardinal care semnifica întunericul, frigul, iarna și moartea, forma o opoziție cu *miazăziua*, punctul cardinal care însemna lumina, căldura, vara; *răsăritul* Soarelui, imaginat ca moment al trezirii după somnul de peste noapte, forma o opoziție cu *apusul*, care marca sfârșitul zilei și începutul odihnei Soarelui. La mijlocul distanței dintre răsărit și apus se situa *puterea zilei* iar la mijlocul dintre apus și răsărit *puterea nopții*.

De-a lungul unui ciclu de 365 de zile (366 în anii bisecți) sunt patru zile unice: echinocțiul de primăvară și de toamnă, solstițiul de vară și de iarnă. Acestea sunt momente critice ale răsăritului și asfințitului de soare pentru călătoria lui aparentă în jurul Pământului. Punctele de unde apărea și dispărea Soarele de pe cer la echinocții și solstiții erau repere nu numai pentru aprecierea timpului diurn, ci și pentru calculul timpului anual și sezonal, motiv pentru care zilele de echinocțiu și de solstițiu se celebrau pretutindeni cu mare fast.

Timpul fizic, obiectiv, care curge fără oprire și fără întoarcere spre infinit, care nu lăsa nici-o amintire omului,

întrucât secunda era unică, a fost *îmblânzit* prin împărțirea lui în unități repetabile: zile, săptămâni, luni, anotimpuri, an. Fără ideea opririi simbolice a timpului și reluarea curgerii sale de la cap, fără transformarea timpului fizic, linear, în timp cultural, circular și repetabil, nu era posibilă în vremurile preistorice, inventarea calendarelor care au pus de acord activitatea umană cu fenomenele constante ale mediului terestru și cosmic. Ingeniozitatea și exactitatea - calendarelor, instrumente cu ajutorul cărora oamenii și-au pus de acord viața cotidiană cu marile ritmuri ale naturii, sunt, din neolitic până în vremurile recente, criterii imparțiale pentru aprecierea creativității istorice a societăților și comunităților umane. Ciclicitatea timpului calendaristic, mai ușor de sesizat ca ciclicitatea sărbătorilor și obiceiurilor familiale, este sugerată de repetabilitatea și durata unităților de măsurat timpul: cadranul rotund al ceasului solar, succesiunea zilelor și nopților, anotimpurilor.

Paralel cu *calendarul oficial*, recunoscut de stat și biserică, în România a supraviețuit, până la începutul secolului al XX-lea, un *calendar neoficial*, numit de etnologi *Calendar popular*. El a fost transmis prin canale folclorice obișnuite, realitate consemnată de proverbul românesc, astăzi cu înțeles peiorativ, *A face capul calendar*. Anotimpurile calendarului civil contemporan sunt marcate atât de solstiții și echinocții, cât și de importante sărbători: Crăciunul, Anul Nou, Boboteaza la solstițiu de iarnă; Mucenicii pe stil vechi, Buna Vestire pe stil nou la echinocțiul de primăvară; Eliseiul, Vartolomeu pe stil vechi, Sânzienele pe stil nou la solstițiul de iarnă; Sântămăria Mică, Ziua Crucii (Cârstovul Viilor) la echinocțiul de toamnă. Pe structura acestui calendar standard, se suprapun, în raport de bioritmurile plantelor și animalelor calendarele practice: agrar, pastoral, pomi-viticol și altele.

În structurile de profunzime ale spiritului uman, începutul anului agrar se leagă de germinarea semințelor la

debutul primăverii. Anul calendarului agrar avea două anotimpuri de bază: *vara agrară*, se desfăşura între sărbătorile echinocţiului de primăvară (Mucenici, Buna Vestire) şi sărbătorile echinocţiului de toamnă (Sântămăria Mică, Ziua Crucii), cu miezul la Sânziene, solstiţiul de vară; *iarna agrară* între echinocţiul de toamnă şi echinocţiul de primăvară, cu miezul la Crăciun, solstiţiul de iarnă.

Calendarul pastoral cuprindea numai două anotimpuri: *vara pastorală* între Sf. Gheorghe (23 aprilie) şi Sf. Dumitru (26 octombrie); *iarna pastorală* între Sf. Dumitru şi Sf. Gheorghe. Miezul verii este marcat de Sf. Ilie (20 iulie), sfânt creştin care a preluat atribuţiile unui zeu preistoric al soarelui şi focului, celebrat la nedeile sau Sântiliile ţinute pe munţi, în timp ce la miezul iernii pastorale tronează Sânpetru de Iarnă, divinitate năprasnică care împarte în noaptea de 15/16 ianuarie tainul (oi, vite, oameni etc.) lupilor pe un an întreg. Miezurile sezoanelor pastorale sunt marcate şi de alte ciudate reprezentări mitice: Circovii de Vară (16–18 iulie) şi, la şase luni depărtare, Circovii de Iarnă (15–17 ianuarie). Dar, într-un calendar cu două anotimpuri pastorale anul poate începe fie în prima zi a verii, la Sf. Gheorghe, după fătatul oilor, înţărcatul mieilor şi urcarea turmelor la munte pentru vărat, fie în prima zi a iernii, la Sf. Dumitru, după coborârea turmelor, împerecherea (mârlitul) oilor. Turmele ciobanilor, sterile în timpul verii pastorale, sunt fertilizate la intrarea în iarnă, în timp ce holdele ţăranilor sunt fertile vara şi sterile iarna.

Calendarul viticol a fost structurat tot din două anotimpuri egale: vară fertilă, între Arezanul Viilor sau Trifonul Viilor (1 februarie), când seva dădea primele semne că se pune în mişcare până la Cârstovul Viilor (14 septembrie), ziua când începeau oltenii să-şi culeagă viile; iarna viticolă, viaţa ascunsă a viţei de vie în butoaie şi pahare, între Cârstovul Viilor şi Trifonul Viilor.

Precizia şi eficienţa Calendarului ţăranului sunt asigurate de stabilitatea reperelor *cosmice* (echinocţii, solstiţii, faze lunare) şi *terestre* (bioritmurile de reproducere al

animalelor, migrația păsărilor, înfrunzitul și desfrunzitul codrului etc.). Cele mai însemnate sărbători sunt suprapuse peste solstiții (*Crăciunul* la solstițiul de iarnă, *Sânzienele* sau *Drăgaica* la cel de vară) și echinocții (*Dochia* la echinocțiul de primăvară, *Maica Precesta* la cel de toamnă). Pe de altă parte, datele calendaristice ale zilelor dedicate plantelor, animalelor, păsărilor și reptilelor corespund cu momentele semnificative ale ciclurilor lor de reproducție: *Nunta Urzicilor* (joia din Săptămâna Patimilor sau, în alte zone, Duminica Floriilor) este ziua când înflorește cea mai folositoare buruiană pentru om, urzica, nemaifiind bună de mâncat; *Ziua Cucului* la Blagoveștenie sau Bunavestire (25 martie, în imediata apropiere a echinocțiului de primăvară) când începe cucul a cânta; *Sânzienele* (24 iunie, solstițiul de vară); *Ziua Șarpelui* (14 septembrie, în imediata apropiere a echinocțiului de toamnă) când șerpii se retrag în adăposturile lor subterane; *Năpustitul Berbecilor* la Vinerea Mare (14 octombrie) sau Arhanghelii (8 noiembrie); *Filipii de Toamnă* (mijlocul lunii noiembrie, la începutul postului Crăciunului), perioadă care marchează începutul împerecherii lupilor; *Stretenia* (2 februarie), perioadă hibernală când se crede că fată ursoaica iar ursul iese din bârlog să-și vadă umbra și altele. Când aceste tradiții locale, valabile pentru anumite condiții ecologice dar nepotrivite pentru altele, au fost publicate, în special prin almanahurile-calendare, fără să se precizeze locul sau zona de unde provin, a început regresul Calendarului popular, fiind numit, adesea cu ironie, *Calendarul Babelor*. Cu toate acestea, numeroase activități agrare, pastorale și casnice din satele României continuă să fie planificate după Calendar popular.

Spre deosebire de Calendarul bisericesc care dedică în totalitate zilele anului solar *Sfintei Treimi* (Tatălui, Fiului și Sfântului Duh), Fecioarei Maria și câtorva mii de personaje cu existență reală sau imaginară, canonizate și împărțite pe grade ierarhice și de Calendarul civil care este un simplu tabel al zilelor lucrătoare sau nelucrătoare, grupate

pe luni şi săptămâni. Calendarul popular cuprinde informaţii practice, marcate de sărbători şi obiceiuri, despre întreaga activitate ce se cerea efectuată pe sezoane, luni, săptămâni, zile şi chiar momente ale zilei: aratul semănatul, formarea şi desfacerea turmelor, urcarea sau coborârea oilor de la munte, zilele favorabile pentru culegerea plantelor de leac, pentru peţit şi logodit, pentru pronosticuri meteorologice şi climatice, pentru prinderea vrăjilor şi descântecelor etc. În condiţiile în care la sate erau puţini cunoscători ai slovelor, cine ştia pe dinafară Calendarul popular, o adevărată enciclopedie de cunoştinţe utile, era un foarte bun gospodar.

Fixând Naşterea Mântuitorului la solstiţiul de iarnă (Crăciunul), iar Moartea şi Învierea la echinocţiul de primăvară (Paştele), părinţii Bisericii creştine au renunţat la modelul anterior, celebrarea Anului Nou la moartea şi renaşterea simultană a divinităţii adorate. Volumul de *Documente Etnografice* cuprinde informaţii referitoare la două modele de câştigare a nemuririi: *precreştin,* cu naştere şi renaştere perpetuă, ale cărui rădăcini coboară în neoliticul agrar şi ceramic, şi *creştin*, cu naştere, moarte şi viaţă veşnică în Rai, pentru credincioşi, şi în Iad, pentru păcătoşi, cu certe rădăcini indo-europene (Epoca Bronzului şi Epoca fierului) (I. Ghinoiu, 2001, p. 34-35)[1].

Încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, când în Ţările române au început să circule calendarele-almanahuri, în calendarul popular au pătruns elemente care au uniformizat, prin însăşi publicarea lor, obiceiurile şi practicile calendaristice. Almanahurile au influenţat negativ Calendarul popular tot astfel cum avea să influenţeze mijloacele mass-media folclorul în secolul al XX-lea. Ţinând seama că până în anul 1918 au fost inventariate 450

[1] Pentru a uşura lectura, în text sunt citaţi numai autorii şi anii când au fost publicate lucrările sau când s-au făcut anchetele de teren. Datele bibliografice complete se găsesc în lista bibliografică de la sfârşitul cărţii.

de colecții de calendare-almanahuri cu un număr total de 2192 volume, se poate aprecia că publicarea şi circulația lor a însemnat un strălucit act de cultură națională. La început, acestea erau nişte manuscrise care cuprindeau tabele astronomice privind zilele, săptămânile, lunile, anotimpurile şi sărbătorile religioase ale anului, eclipsele de lună şi de soare, echinocțiile şi solstițiile, fazele lunii, previziuni astronomice şi meteorologice. Conținutul lor se diversifică apoi cu sfaturi practice legate de agricultură, creşterea animalelor, meşteşuguri şi apoi cu legende, povestiri, zicători, anecdote (Georgeta Răduică, N. Răduică, 1918). Majoritatea calendarelor-almanahuri aveau caracter compozit, imprimat de scopul propus de autori: informare, educație, divertisment. Întrucât acestea erau adesea numite «populare», facem precizarea că termenul indică cui se adresau (poporului) şi larga lor circulație în masele populare.

Calendarul popular este o creație de excepție a poporului transmisă din generație în generație prin canale folclorice obişnuite, fără să fi fost vreodată tipărit. Denumirea de Calendar popular exprimă o realitate etnografică şi folclorică autentică; el este, într-adevăr, o creație anonimă, colectivă şi orală. Ca instrument perfecționat de măsurare a timpului, Calendarul popular indica perioadele cele mai favorabile începutului activităților economice, delimita zilele lucrătoare de cele considerate nelucrătoare, preciza rangul sărbătorilor şi le individualiza prin diferite obiceiuri şi practici tradiționale de zilele fără sărbători. Asemănător celorlalte creații folclorice, el are numeroase variante, izvorâte din dorința agricultorilor, crescătorilor de animale, apicultorilor, viticultorilor etc. de a-şi pune de acord activitatea cotidiană cu condițiile climatice determinate, la rândul lor, de latitudinea şi amplitudinea geografică. De aceea, vorbind despre Calendarul popular avem în vedere imensitatea variantelor locale sau zonale exprimată de zicala populară: „Câte bordeie, atâtea obiceie“.

Calendarul popular şi Calendarul Bisericii creştine, având scopuri diferite – primul răspundea nevoilor practice presante, cel de-al doilea eşalonării ritualului creştin de-a lungul anului – au convieţuit peste un mileniu şi jumătate. A fost un drum lung, cu influenţe reciproce masive, pe parcursul căruia slujitorii bisericii au luptat prin toate mijloacele împotriva practicilor şi credinţelor transmise prin intermediul calendarului popular. Calendarul creştin s-a bazat pe observaţii şi calcule astronomice exacte, ceea ce a făcut posibilă preluarea structurii sale numerice, a sistemului de corecţie şi a unităţilor de împărţire a timpului (zile, săptămâni, luni) de către Calendarul popular. Sărbătorile creştine din calendarul ortodox se referă la un număr mare de personaje care au avut o existenţă reală sau imaginară, canonizate şi împărţite pe grade ierarhice (sfinţi, apostoli, cuvioşi, proroci, arhangheli, mucenici). Deşi solar, Calendarul bisericesc cu 365 de zile anul comun şi 366 de zile anul bisect, face evidente referiri la calendarul lunar: în calculul sărbătorilor pascale intră nu numai data echinocţiului de primăvară (fenomen astronomic solar), ci şi data când astrul selenar ajunge la o anumită fază lunară; calendarul este împărţit în unităţi de măsură a timpului de origine solară (zilele) şi lunară (săptămânile şi lunile) etc. Prin repartizarea calendaristică a celor două evenimente fundamentale ale dogmei hristologice – naşterea *solară* (la solstiţiul de iarnă) şi moartea urmată de înviere *solară* (la echinocţiul de primăvară) şi *lunară* (Sinodul ecumenic de la Niceea, ţinut în anii 325, fixează Luna Plină) – s-a netezit calea adoptării creştinismului atât de adoratorii cultului solar, cât şi de cei ai cultului lunar. Împăcând în egală măsură adoratorii divinităţii solare şi pe adoratorii divinităţii lunare, creştinismul a reuşit să devină o religie universală.

RĂDĂCINI ISTORICE

Dacă Calendarul şi Panteonul popoarelor legate de Carpaţi şi Dunărea de Jos ar fi fost scris în antichitate, acestea ar fi scos în evidenţă asemănările şi deosebirile dintre două mari civilizaţii ale timpului, una mediteraneană, *greco-romană*, care se exprima în piatră (temple, statui, cetăţi) şi alta carpatică, *geto-dacă*, care se exprima în lemn şi pământ (cetăţi, stâlpi, temple), în lut ars şi aluat copt (figurine antropo-, fito- şi zoomorfe). Panteonul românesc este o lume mitică atipică în raport cu panteonul greco-roman, alcătuită din divinităţi puţin cunoscute la nivelul scrisului, dar foarte active la nivelul culturii orale. Mircea Eliade numeşte inspirat această realitatea mitică care supravieţuieşte în sud-estul continentului european *creştinism cosmic*. Fără a fi erezie, creştinismul cosmic este o liturghie desfăşurată atât sub bolta cerului cât şi sub cupola bisericii, care cultivă înţelepciunea de a trăi în pace cu semenii şi cu natura personificată din jur. Dumnezeu este aproape de oameni, participă la bucuriile şi necazurile-lor, îi ajută, îi pedepseşte, stă mai mult cu ei pe Pământ decât cu sfinţii în Cer. Din natura personificată şi animată cu viaţă (aştrii, fenomenele atmosferice, plantele, vieţuitoarele) românul şi-a ales mamă, tată, frate, soră, soţie postumă, prieteni etc. Unele reprezentări mitice, precum stelele de pe cer şi brazii din pădure, se nasc, se căsătoresc şi mor o dată cu naşterea, căsătoria şi moartea oamenilor. La naşterea unui om apare pe Cer o stea, care-l însoţeşte ca un înger păzitor şi dispare o dată cu el la moarte; răsare un brad care va fi tăiat şi pus la căpătâiul mormântului ca soţ sau soţie postumă; copilul ursit nefavorabil de Ursitoare este închinat bradului, să-i asigure protecţie magică; prin cântecele funerare sufletul mortului este sfătuit să se lege

pe drumul care-l duce în Lumea de dincolo frate cu lupul şi soră cu vulpea sau vidra. Împreună cu natura înconjurătoare, credinciosul se sanctifică atât la Naşterea, Moartea şi Învierea Mântuitorului, cât şi a Moşului Crăciun, Babei Dochia, Căluşului. Cultul Zeiţei Mamă, Gaea, trebuie să fi fost foarte puternic de vreme ce românii o invocă şi astăzi în cântecele funerare *(Cocoş Gaia a cântat / Sufletul i l-a luat...)*, în blestemul *A te lua Gaia*, în jocurile de copii *De-a Mama Gaia*, în unele colinde etc.

Această *lume uitată*, care se legitimează, pentru prezent, prin arhetipurile descoperite de etnologi şi, pentru trecut, prin vestigiile descoperite de arheologi, a fost numită de un cunoscut arheolog şi antropolog american de origine lituaniană, Marija Gimbutas, *Civilizaţia Vechii Europe*, şi definită ca *o entitate culturală cuprinsă între 6 500 – 3 500 î. H., axată pe o societate matriarhală, teocratică, paşnică, iubitoare şi creatoare de artă care a precedat societăţile indo-europenizate ...; Trebuie să recunoaştem realizările strămoşilor noştri „vechi europeni“ aşa cum au fost: constructori de temple, producători de ceramică, admirabil pictată, şi de obiecte de cult* (Marija Gimbutas, 1988, p. 49-50). Cu argumente şi informaţii interdisciplinare (antropologice, lingvistice, etnografice) autoarea demonstrează că într-un larg areal geografic axat, în principal, pe Carpaţi şi bazinul inferior al fluviului Dunărea, s-a dezvoltat, anterior civilizaţiei antice greco-romane şi mitului biblic al *Creaţiei Lumii de Zeul Tată*, un complex cultural şi religios subordonat mitului *Creaţiei Lumii de Zeiţa Mamă*. Contestată de unii, aprobată sau trecută sub tăcere de alţii, Marija Gimbutas are meritul incontestabil de a face o breşă semnificativă în zidul care separă nefiresc civilizaţiile antice legate de mare, de cele legate de uscat, de râuri, fluvii şi alte ape continentale. Sindromul antichităţii greco-romane, *totul vine şi pleacă de la grecii antici* sau *de la romanii civilizaţi* care au *cucerit Dacia locuită de barbari*, trebuie depăşit prin despletirea, în lumina noilor descoperiri arheologice,

firului istoric de la cele două capete ale sale: din trecut, de unde materialul arheologic al Vechii Europe atestă în bazinul inferior al Dunării societăţi agrare paşnice, lipsite de fortificaţii elaborate şi arme de luptă, în care rolul principal îl jucau femeile, şi din prezent, de unde materialul etnografic şi folcloric, aflat oricând la îndemâna specialiştilor, îşi revendică autohtonia.

Arhetipurile Vechii Civilizaţii Europene, prezente în limba vorbită (zicale şi proverbe, jurăminte şi blesteme, descântece şi vrăji), în cultura populară (sărbători, obiceiuri, acte rituale, practici magice), în gesturile şi comportamentul oamenilor, pot fi ordonate după diferite criterii: geneză, domeniile care le-au conservat, vechime etc. Generalizând imensul material documentar până la limita admisă ştiinţific, operaţie indispensabilă pentru a cuprinde întreaga perspectivă a celor 10 000 de ani de cultură şi civilizaţie carpato-dunăreană (mileniile 8 î. H. – 2 d. H.), istoria mitică de la Dunărea de Jos a fost împărţită în trei mari complexe spirituale: primul este dominat de Zeiţa Mamă neolitică (8000 î. H. – 2 500 î. H.); al doilea de Zeul Tată (2 500 î. H – anul 0); al treilea de Fiul lui Dumnezeu, Iisus (anul 0 -). După un alt criteriu, modul în care şi-au imaginat oamenii că arată divinitatea adorată, europenii au edificat două lumi materiale şi spirituale inconfundabile: *una neolitică, geomorfă*, având ca model Oul, alta, *antropomorfă, Epocile Bronzului, Fierului şi Creştinismului*, având ca model Omul. Dacă lumea antropomorfă este, în mare, cea pe care o cunoaştem, lumea geomorfă o cunoaştem indirect, prin proiecţia în contemporaneitate a arhetipurilor Vechii Europe: oul şi oala, lutul şi aluatul, pântecele şi grota, divinităţile mumă (Muma Pădurii, Muma Caloianului, Muma Ploii, Maica Precesta). Un loc aparte îl ocupă zeiţa pasăre în dublă ipostază: dătătoare de viaţă, reprezentată de păsările de baltă (raţa, barza, lebăda) şi de cele răpitoare de viaţă, reprezentate de păsările prădătoare de zi (gaia, corboaica, vulturul) şi de noapte (bufniţa).

Argumentele paleogeografice atestă, fără nici un dubiu, că teritoriul intersectat de cursul inferior al fluviului

Dunărea şi Carpaţii au oferit condiţii excelente de supravieţuire, în primul rând hrană şi adăpost. Dacă marile fluvii ale lumii, Nilul, Hindusul, Gangele şi altele, au adăpostit mari civilizaţii, bazinul Dunării de Jos nu putea să facă excepţie. Repartiţia pe harta Europei a primelor culturi neolitice confirmă că Dunărea inferioară este leagănul primei sau Vechii Civilizaţii Europene. De pe Dunăre a pornit cultura Cârcea (sat în jud. Dolj) care s-a extins în Câmpia Olteniei şi a trecut munţii în Transilvania, până la Gura Baciului (jud. Cluj). Pe ambele maluri ale fluviului s-a dezvoltat, cu 7000 de ani în urmă, pe fondul altei culturi dunărene, Schela Cladovei, un adevărat imperiu civilizator, cultura Crişs-Starèevo. Aceasta s-a extins pe Dunăre, în jos, în Oltenia şi Muntenia, şi pe Dunăre în sus, în Banat, apoi în Crişana şi Transilvania, a trecut Carpaţii în Moldova, până dincolo de Prut alcătuind prima unitate culturală şi etnică în spaţiul în care istoria avea să consemneze, peste milenii, prezenţa geto-dacilor, strămoşii autohtoni ai românilor. Această cultură, Criş-Starèevo, spun arheologii pe baza materialului scos la lumina zilei de pe întreg teritoriul în care a fost atestată, a constituit baza dezvoltării vieţii neolitice pe teritoriul României (C. Preda, 2000). Panteonul carpatic este alcătuit din reprezentări mitice transmise pe cale orală, în special prin *Calendarul popular* şi *Cartea românească a morţilor* (Kahane Mariana, Georgescu-Stănculeanu Lucilia, 1988).

Cine nu a citit sau nu a auzit câte ceva despre *Cartea egipteană a morţilor*, ale cărei versete scrise pe papirus şi băgate pe sub panglicile mumiilor sau scrise pe pereţii mormintelor, a existat în Egiptul antic şi astăzi nu mai există? Puţini ştiu însă că a existat şi există o Carte românească a morţilor nescrisă, cu texte de iniţiere a sufletului pentru drumul mitic ce leagă lumea de aici de lumea de dincolo, cântată şi astăzi în zeci de sate de un cor feminin în momente şi locuri semnificative ale ceremonialului funerar! Mesajele ei, de mare vechime şi tulburătoare frumuseţe, sunt adresate *mortului* strigat pe nume (Ion, Vasile

etc.) sau printr-un nume tabu (Dalbu de Pribeag), *zeițelor destinului* (Zorilor), *soțului* sau *soției postume* (bradul, sulița, steagul de înmormântare), *substitutelor mortului* (stâlpul funerar), *adăposturilor postume* (sicriul, mormântul, cimitirul, pământul), *Zeiței morții* în ipostază de pasăre de pradă (gaia, corboaica) și antropomorfă (Zâna Bătrână, Moartea, Maica Precesta, Maica Irodia), *ghizilor providențiali* (lupul, vulpea, vidra), *vameșilor binevoitori, personajelor psihopompe* și, în final, *rudelor mortului* din lumea de dincolo. Ca dovadă a vechimii, în cântecele funerare *(Zori, Brad, Cântecul cel Mare, Cântec de priveghi)* din Cartea românească a morților nu apare Iadul, tărâm înfiorător atestat de istoria religiilor mult mai târziu. Sufletul omului, invizibil și intangibil, ține de sacru și, ca urmare, are și el acces în panteonul divin. Dacă românii și strămoșii lor carpatici au asimilat sacrului aștrii, vietățile, plantele etc., nu puteau să se lase pe ei înșiși în afara paradisului, reședința divinității adorate. Omul nu intră în panteon cu trupul, ci cu sufletul. În drum spre nemurire, sufletul lui vizitează mai multe panteonuri (adăposturi): casa copilului (placenta), trupul, casa, satul etc., în lumea de aici; sicriul, mormântul, cimitirul în lumea de dincolo. Vom prezenta, în încheiere, imaginea panteonului lumii de dincolo, așa cum apare în versetele din Cartea românească a morților.

Lumea de dincolo este împărăția sufletelor, sinonimă cu Raiul creștin. În raport cu punctele cardinale, aceasta se găsește spre soare-apune. După scalda rituală și gătitul mortului acesta este orientat, cu picioarele înainte, pe direcția în care trebuie să meargă: est-vest. Oamenii vii privesc spre răsărit, oamenii morți spre apus. Pentru a nu rata calea cea bună, indicată de coborâșul Soarelui spre apus, morții se îngroapă întotdeauna după amiază. În aceeași direcție mergeau și sufletele după moarte în perioada Egiptului antic, Indiei vedice, Greciei antice etc. Orientarea pe orizontala est-vest este dublată de orientarea pe verticala sus-jos. După unele expresii populare, aceasta s-ar afla în al nouălea cer. Împărăția morților este, în raport cu Pământul, în Țara de Sus:

„... Că el astăzi pleacă
De la el de-acasă
Şi de la vecini,
Din Ţara cu doru,
Să-mi umble cu Domnu,
Din Ţara de Jos
Trece în ha de Sus“ ...

(Zorile din casă, Ursăteşti, jud. Gorj).

În toate variantele cântecului de Zori, Lumea de dincolo este un tărâm liniştit, mirific, cu multe flori. În bocetul versificat din Moldova apar codrul şi păsările codrului:

„Să mai zbori din pom în pom
Şi să vii la noi de dor;
- Niculai, da un'te duci?
- Unde-s codrii plini de cuci
Şi păsările cântătoare
Şi-apoi ne-ntorcătoare!“

(Pârâul Cârjei, jud. Neamţ).

Sintagmele *Dealul cu jocul, Câmp cu jocul, Horă mare, Mahalaua noastră, Casă mare, Stol de golumbei* redau starea generalizată de relaxare din Ţara de Sus şi vieţuirea în cete. În Ţara de Sus oamenii sunt grupaţi, ca şi în Ţara de Jos, pe familii şi neamuri, pe sate şi părţi de sate (mahalale). Astfel, sarcina noului venit de a găsi adresele pentru transmiterea mesajelor de la cei vii este mult uşurată. Acolo şi aici oamenii îşi au rude, prieteni, cunoscuţi.

„... Ş-acolo la vale
Este o casă mare
Cu uşile la vale,
Fereşti la soare.
Şi acolo că este
Mahalaua noastră

Tineri şi bătrâni
Şi copilaşi mici,
Tot cete de fete,
Pâlcuri de neveste
Şi de băieţei,
Ş-or fi şi de-ai mei
Şi iar să le spui,
Anume la toţi,
Că noi îi aşteptăm
Tot la zile mari,
În ziua de Joimari,
Cu ulcele noi.
Cu haine spălate,
În lacrimi udate,
La soare uscate" ...

(*Zorile din casă,* Topeşti, jud. Gorj).

Este un tărâm edenic, fără ierarhie socială. Oastea de acolo nu are steag, stegar, căpitan. Nefericiţi sunt numai tinerii necăsătoriţi, călugării, termen ofensator adresat pe pământ burlacilor, celor care îşi încheie viaţa fără să-şi întemeieze o familie. Aceştia, *măruntei ca fluturii*, formează un grup aparte care, aruncând vina pe părinţi, îi blestemă că nu i-au căsătorit. În Muntenia se spune frecvent despre părinţii cărora le-a murit un flăcău sau o fată mare că *i-au căsătorit cu pământul.* Credinţa că sufletele morţilor sunt anunţate că le va sosi o nouă rudă prin trasul clopotelor, cântatul cu trâmbiţa de cei de aici este generală. De aceea, noii veniţi sunt aşteptaţi ca oaspeţi dragi, *Cu mese întinse / Şi făclii aprinse.* Principalul neajuns al Lumii de dincolo este de natură etică acolo lumea este fără dor şi fără compasiune, stări sufleteşti lăsate povară rudelor de aici. Condiţia pusă Dalbului de pribeag la primirea în lumea morţilor este uitarea cu desăvârşire a existenţei pământene, a celor dragi. Credinţa în existenţa unei Lumi de dincolo este atestată la românii de pretutindeni.

Prin acelaşi fenomen al oralităţii s-a transmis şi Calendarul popular. Reprezentările mitice sezoniere care îl populează sunt moştenite de la substratul autohton al Vechii Europe, trac şi geto-dac, împrumutate şi asimilate de la cultele greco-romane şi orientale, dar şi creaţii mitice relativ recente, româneşti şi străromâneşti. Indiferent de origine, acestea s-au adaptat, uneori sau contopit cu creştinismul. După vârsta anului, mare zeu al omenirii, şi a metamorfozelor lui calendaristice, sfinţii sunt, de la 1 ianuarie la 31 decembrie, tineri (Anul Nou, Sânvăsâi, Dragobete, Năvalnic, Sântoader, Sângiorz), maturi (Sântilie, Sâmedru) şi bătrâni (Moş Andrei, Moş Nicolae, Moş Ajun, Moş Crăciun, Anul Vechi). La rândul său, Marea Zeiţă şi metamorfozele ei calendaristice se împart, începând de la echinocţiul de primăvară, în trei generaţii: zeiţe fecioară (Sânzienele, Drăgaica, Lăzăriţele, Ielele, Fata Pădurii), zeiţe mumă (Maica Precesta, Maica Domnului, Muma Pământului, Muma Pădurii) şi zeiţe bătrâne (Sfânta Vineri, Varvara, Dochia). Ele îşi fac apariţia, când şi când, în peisajul spiritual contemporan: li se aduc ofrande, adesea sângeroase (porcul la Crăciun, mielul la Sângiorz, berbecul la Sâmedru), sunt respectate şi temute precum sfinţii în zilele de celebrare (Rusaliile, Căluşul, Filipii, Ziua Ursului), invocate pentru rezolvarea unor probleme presante (Paparuda şi Caloianul în verile secetoase, Maica Precesta, Sânicoară pentru căsătoria fetelor, Sânvăsâi şi Sântandrei pentru aflarea ursitei etc.). Zilele dedicate plantelor, animalelor, păsărilor şi reptilelor corespund cu bioritmurile lor de reproducere: Nunta Urzicilor (joia din Săptămâna Patimilor sau, în alte zone, Duminica Floriilor) este ziua când înfloreşte cea mai folositoare buruiană pentru om, urzica, nemaifiind bună de mâncat; Ziua Cucului la Blagoveştenie sau Bunavestire (25 martie, în imediata apropiere a echinocţiului de primăvară) când începe cucul a cânta; Sânzienele sau Drăgaica (24 iunie, solstiţiul de vară), ziua când înfloreşte planta cu acelaşi nume, substitut fitomorf al zeiţei agrare în

Panteonul românesc; Împuiatul Urşilor sau Macavei (1 august), ziua dedicată împerecherii urşilor în vederea reproducerii); Ziua Şarpelui (14 septembrie, în imediata apropiere a echinocţiului de toamnă) când reptilele se retrag în adăposturile subterane; Nunta Oilor sau Năpustitul Berbecilor la Vinerea Mare (14 octombrie) sau Arhanghelii (8 noiembrie) când se slobozesc berbecii în turma oilor pentru împerechere; Filipii de Toamnă (mijlocul lunii noiembrie), la începutul perioadei de împerechere a lupilor; Stretenia (2 februarie), când se crede că fată ursoaica iar ursul iese din bârlog să-şi vadă umbra etc. Spre deosebire de Calendarul bisericesc care dedică toate zilele anului solar Sfintei Treimi (Tatălui, Fiului şi Sfântului Duh), Fecioarei Maria şi câtorva mii de personaje cu existenţă reală sau imaginară, canonizate şi împărţite pe grade ierarhice, şi de Calendarul civil care este un simplu tabel al zilelor lucrătoare sau nelucrătoare, grupate pe luni şi săptămâni, Calendarul popular este deschis tuturor personificărilor naturii cu chip de om, pom, plantă, animal, pasăre, reptilă.

Panteonul carpatic, dovadă a vechimii lui, are legături nu numai cu cel greco-roman, decadent încă de la scrierea lui în antichitate, cu zei imorali, puşi pe înşelătorii, trădări şi incesturi, ci şi cu panteonul Indiei antice, care a fascinat mari spirite româneşti (Eminescu, Brâncuşi, Coşbuc, Eliade). Adesea, pe pământul carpatic zeii indieni se numesc şi îşi îndeplinesc atribuţiile lor de acasă: zeul Universului Shiva, în colindul de Crăciun Siva, zeul pluviometric Rudra, în ceremonialul Paparudei, zeul morţii Iama, invocat în unele expresii româneşti (*a da Iama* în păsări, în vite, cu sensul de moarte), zeul atmosferic Vayu în personificările româneşti ale aerului în mişcarea (vânt, viscol, vârtej, vijelie), sacrificiul vacii, mai rar al altui animal, atestat frecvent în Cartea românească a morţilor.

Structura sanctuarelor dacice şi conceptele care au stat la baza edificării şi funcţionării lor drept calendare ar confirma afirmaţiile unor scriitori antici referitoare la

preocupările astronomice ale dacilor. Evidența scurgerii timpului, marcarea zilelor pe piesele care compun sanctuarele şi corecțiile realizate la încheierea unui anumit număr de ani erau efectuate, fără îndoială, de un mic număr de oameni inițiați în tainele astronomiei. Apartenența de castă a cunoştințelor astronomice şi manipularea lor în scopuri sociale, speculându-se teama firească a oamenilor față de unele fenomene cosmice, cum ar fi de pildă eclipsele de soare, au dus, firesc, la sacralizarea calendarelor. Funcția de calendar a întregului complex de sanctuare de la Sarmisegetusa este confirmată de studiile arheologice şi analizele matematice, ca şi de ridicările topografice care au vădit orientările astronomice exacte ale pieselor componente. Identificarea direcțiilor de orientare a pietrelor în raport cu echinocțiile şi solstițiile este încă un argument că dacii aveau vaste cunoştințe astronomice ce le permiteau să întocmească calendare precise (Teodorescu, Chiş, 1982, p. 54).

Imediat după cucerirea Daciei de către romani, coloniştii au impus, o dată cu administrația, calendarul imperial cu început de an la 1 ianuarie. Romanii au lichidat sau au prigonit tagma preoțească a dacilor care era inițiată în probleme astronomice şi calendaristice. Dominația lor în Dacia a fost suficient de lungă pentru ca autoritatea administrativă şi militară să generalizeze calendarul oficial. Totuşi, acesta trebuie să fi prezentat, mai ales în masele largi populare, elemente diferențiate față de calendarul standard al Romei. În mileniul întâi al erei noastre au avut loc prefaceri de referință pentru istoria şi cultura românească: zămislirea poporului şi a limbii române, asimilarea unor elemente culturale de la popoarele cu care autohtonii au venit în contact, adoptarea creştinismului, înlocuirea ritualului funerar de incinerare şi revenirea la cel de înhumare etc. Cercetările din ultimele decenii, bazate pe noi descoperiri şi determinări de materiale arheologice, exclud cu desăvârşire caracterizările făcute, uneori interesat, acestei perioade prin formulări nihiliste de genul: „vid istoric“,

„hiatus istoric", „gol istoriografic", „mileniu negru", „enigmă istorică" şi altele. Problema acestui mileniu, care debutează cu hotărârea împăratului roman Domitius Aurelianus de a abandona Dacia, este de acum rezolvată cu ajutorul documentelor arheologice scoase la lumina zilei din solul fostei provincii romane care dezvăluie modul de viață, material şi spiritual, al populației locale romanizate.

Calendarul popular, alături de alte creații de excepție ale culturii populare, are profunde semnificații pentru civilizația şi cultura românească. El este un document prețios pentru teza istorică, deja demonstrată, a autohtoniei şi permanenței poporului român pe teritoriul carpato-ponto-danubian.

SINCRETISM PĂGÂNO-CREŞTIN

Făcând un bilanţ al sărbătorilor creştine şi necreştine culese de etnografi şi folclorişti la sfârşitul secolului al XlX-lea şi începutul secolului al XX-lea, Tudor Pamfile scria în anul 1914 despre „ştearsa faţă creştinească ce o au toate sărbătorile noastre, chiar şi acelea al căror nume ni l-a dat biserica; însă ca datină şi literatură orală, poporul a împrumutat de la biserică foarte puţin“ (Pamfile, 1914, p. 224). Imaginaţia populară a acţionat mai puţin asupra evangheliilor, care erau complet străine de viaţa cotidiană. În schimb, biografiile sfinţilor, ascultate de popor la biserică sau citite de cunoscătorii slovelor, au fost trecute prin filtrul gândirii populare şi transmise apoi pe cale orală. Expuse monoton în cărţile bisericeşti, pe acelaşi tipic, cu multe nume străine onomasticii româneşti, greu de memorat, cu minunile incredibile puse pe seama lor, aceste naraţiuni au fost transformate într-un număr impresionant de povestioare. Poporul a schimbat, înainte de toate, numele unor personaje preluate din calendarul bisericii creştine: Sfântuleţul, Baba Dochia, Ioan Fierbe-Piatră, Constandinu Puilor etc. Pe alţii i-a retrogradat prin eliminarea atribuţiilor specifice ierarhiei creştine (sfânt, arhanghel, mucenic, martir), numindu-i ca pe oamenii de rând: Sava, Foca, Tudose. Considerând că meritele lor sunt mult prea mici pentru locul ocupat în calendar, poporul i-a făcut răspunzători de hrana animalelor şi fiarelor sălbatice, de căsătoria fetelor, de înfrunzirea şi desfrunzirea codrului şi multe altele. Pentru cei vechi era greu de înţeles că acelaşi personaj putea să dea concomitent ploaie pentru recolte ca să-i împace pe agricultori, soare pentru coacerea strugurilor ca să-i împace pe viticultori, vânt pentru punerea în mişcare a morilor ca să-i împace pe morari etc. Ar fi

însemnat să avantajeze pe unii şi să-i dezavantajeze pe alții. Iată de ce, pentru acele vremuri străvechi, o singură dorință sau un singur izvor de nădejde nu a fost suficient. Mai potrivită s-a dovedit credința în „sfinții“ (zeii) specializați, păstrați de memoria poporului. Compromisul a fost uşor de realizat: Calendarul popular a păstrat, în general, data de sărbătorire a sfinților creştini, dar le-a adăugat unele din atribuțiile zeilor păgâni. Astfel, Sântilie alungă pe diavol cu biciul de foc, Sânpetru de Iarnă şi Sântandrei apără vietățile sălbatice, în special lupii, Maica Precesta şi Varvara ajută fetele la măritat şi femeile la naştere, Sânpetru de Vară ține cheile raiului, Sânnicoară sare în ajutorul pescarilor şi a celor care călătoresc pe ape, salvându-i de la înec etc. Aceste atribuții erau însă în opoziție cu dogma creştină monoteistă şi submina autoritatea lui Dumnezeu, care se vedea nevoit să-şi împartă puterea cu sfinții, deveniți peste noapte nişte semizei. În unele legende şi tradiții populare sfinții (zeii) din calendarul popular se revoltă împotriva stăpânului, sprijină forțele malefice, întreprind acțiuni care nu pot fi stăvilite de forța Atotputernicului, precum Simion Stâlpnicul. Conform unor tradiții, Simion Stâlpnicul ar ține vânturile într-un butoi pentru a le da drumul când crede el de cuviință. Odată, supărat pe Dumnezeu, care i-a luat unicul copil, a legat vânturile spunând: „Mi-ai luat tu copilul, n-am să mai dau nici eu vânt la lume!“. Trimite Dumnezeu vorbă prin alți sfinți, dar răspunsul rămâne acelaşi: „Nu m-a ascultat pe mine când l-am rugat să nu-mi ia copilul, nu am să-l ascult nici eu!“. Pe pământ se înmulțiseră bolile, oamenii mureau pe capete „căci vântul e ca o scăldătoare, curăță totul“. Pentru a-l convinge să dea drumul vântului, Dumnezeu cere ajutor tuturor viețuitoarelor. Vine şi rândul cocoşului să intervină pe lângă stăpânul vânturilor:

– De ce nu dai drumul vântului, Sfinte Simioane, căci uită-te ce rău e pe lume!

– Nu dau pentru că mi-a luat Dumnezeu copilul!

– Ce poznaş eşti! Dar mie câţi copii mi-a luat Dumnezeu? Ce ar mai fi să mă necăjesc şi eu ca dumneata? Dacă moare unul, fac altul pe loc! şi ia un pui şi-i suceşte gâtul.

Sfântul Simion se uită la cocoş, se luminează la faţă şi îi răspunde:

– Ce bine zici, de nimeni n-am ascultat, dar pe tine am să te ascult.

Şi a dat drumul la vânt. De şapte ani, cât a jălit el copilul, nu fusese vânt prin lume. De aceea când moare cineva se jeleşte şapte ani şi apoi se uită. Dumnezeu l-a chemat la dânsul şi i-a spus:

– Pentru că mi-ai făcut un aşa bine, îţi dau voie să ţii 40 de găini şi prin sat să umbli.

Şi de atunci, spune tradiţia, e cocoşul aşa de voinic şi de drag găinilor" (Ghinoiu, 2000, p. 167).

Ca atare, diferenţa dintre Calendarul creştin şi Calendarul popular este uşor de sesizat: primul este un instrument al religiei monoteiste creştine, al doilea o sinteză spirituală a credinţelor politeiste păgâne.

Creştinismul a înlocuit unele din credinţe păgâne recurgând la compromisuri şi învoieli tacite. În Occident, cu toată înverşunarea cu care s-au manifestat slujitorii cultului creştin faţă de încercarea poporului de a păstra sărbătorile prestigioase anterioare, creştinii şi păgânii au ajuns la numeroase înţelegeri privind zilele calendarului. Tertulian face cunoscut că, pe vremea lui, sărbătoarea iernii, Bruma, era respectată de cei mai mulţi creştini, şi că preoţii tunau şi fulgerau împotriva credincioşilor care ţineau sărbătoarea Darurilor (1 ianuarie), sărbătoarea Matroanelor (1 martie), Saturnaliile, Sărbătoarea Părinţilor (22 februarie). Astfel de sărbători îi apropiau pe creştini şi păgâni prin sensul lor omenesc şi împăciuitor. Ele nu pomeneau numele vreunui zeu roman şi nici nu conţineau elemente potrivnice noii dogme, ci se refereau la două domenii neutre: obiceiurile de familie şi obiceiurile calendaristice (Candrea, 1928, p. 113). Încercarea de împăcare şi neutralizare a sărbătorilor

a eşuat însă o dată cu hotărârea luată de împăratul Teodosiu de a suprima în întregime calendarul public al Romei. Începând cu anul 383, acesta a fixat, prin ordonanţă împărătească, numai câteva sărbători: Calendele lui Ianuar, duminicile, Paştele, ziua naşterii principelui şi a urcării lui pe tron, aniversarea întemeierii Romei şi a Constantinopolului. Efectul nu a fost însă cel aşteptat. În această confruntare a credinţelor vechi şi noi „preoţii se luptă din răsputeri cu îndărătnicia poporului, dar în zadar. Şi atunci, biserica, obosită de luptă, se văzu silită să cadă la învoială. Primi în noul calendar multe din sărbătorile pe care poporul stăruia să le păstreze din cultul străvechi, dar le botează altfel. A păstrat sărbătoarea, adică ziua în care se serba ceva din cultul păgân, dar alungă numele zeului căruia sărbătoarea îi era consacrată şi îl înlocui cu un eveniment de esenţă creştină. In felul acesta, biserica adoptă tot ce se mai păstra în popor din cultul păgân“ (Candrea, 1928, p. 112). În noua strategie adoptată de biserică, două soluţii au fost mai importante:

– Biserica a adoptat data sărbătoririi păgâne, dar a pus în locul acesteia o sărbătoare creştină. De pildă, în locul sărbătoririi Părinţilor, zi când părinţii se adunau ca să cinstească moşii şi strămoşii, a fost instalată o sărbătoare nou creată, şi anume aşezarea în scaun a Sf. Petru. Eşecul a fost total pentru că poporul, deşi a adoptat noua denumire a sărbătoririi, a celebrat în continuare, vechea sărbătoare. Aşa cum o să constatăm pe parcursul lucrării, majoritatea sărbătorilor din Calendarul popular care păstrează nume creştin au cu totul alt sens decât cel din Calendarul bisericesc. În unele situaţii rocada sărbătorilor păgâne cu cele creştine a fost ceva mai inspirată: în locul sărbătorii solstiţiale a Soarelui, ziua naşterii lui „Sol Invictus“, celebrată la 25 decembrie, a fost introdusă Naşterea Domnului, denumită de carpato-dunăreni Crăciun. Un document sirian este semnificativ pentru acele vremuri de înlocuire a unui sistem religios politeist cu unul monoteist creştin: „Creştinii participau la sărbătorile şi veseliile Soarelui.

Observând aceasta, părinții bisericii hotărâră să așeze în această zi nașterea Mântuitorului“ (Candrea, 1928, p. 114);

– În multe cazuri, biserica a adoptat nu numai data calendaristică a sărbătorii precreștine, ci și practicile efectuate cu acea ocazie. Astfel, la 25 aprilie, la Rogigalia, când se aduceau jertfe și se făceau rugăciuni pentru prosperitatea semănăturilor, preoții creștini ieșeau și ei în câmp pentru ocrotirea semănăturilor. Mai târziu, această sărbătoare a fost mutată de biserică în a cincia duminică după Paște, iar la români cu încă douăsprezece zile mai târziu, în sâmbăta Rusaliilor (Candrea, 1928, p. 124). În această categorie de adoptare creștină a obiceiurilor precreștine mai pot fi amintite celebrarea nașterii Sf. Ioan Botezătorul la solstițiul de vară, când poporul sărbătorea Sânzienele sau Drăgaica, reprezentări mitologice cert precreștine, apoi ziua Sf. Trifon, care e corespondentul românesc al Lupercaliilor romane etc.

Așa cum creștinismul a transformat la început templele păgâne în biserici prin simpla schimbare a denumirii, tot așa a schimbat mai târziu poporul sensul sărbătorilor și ceremoniilor. Atribuțiile zeilor mari le-a preluat Dumnezeu, în timp ce atribuțiile mai mici au fost rezervate divinităților păgâne protectoare ale câmpului, vitelor, caselor etc. Procesul completării Calendarului popular cu sfinți îmbrăcați în haine păgâne și cu zei îmbrăcați în haine creștine, ca și împărțirea atribuțiilor după rang, vârstă, ținere (sărbătorirea mai mult sau mai puțin fastuoasă) a fost de lungă durată și mult complicată de influențele spirituale primite de la popoarele învecinate sau mai îndepărtate. Din Calendarul bisericesc, suprapopulat cu sfinți și martiri, Calendarul popular a preluat numele acelor sărbători care coincideau, ca dată, cu manifestarea unor fenomene cosmice (echinocțiile și solstițiile) și terestre (momente importante din ciclul biologic al plantelor și animalelor, începutul sau sfârșitul unor activități productive).

Pentru tema dezbătută prezintă interes și modul concret în care biserica a reușit să acopere cu sfinți și sărbători

zilele anului. Înainte de creştinizare, în antichitatea decadentă, asistăm la o „eroizare“ a calendarului, prin înlocuirea divinităţilor locale, care luaseră locul marilor zei, dispăruţi din amintirea poporului, cu eroi. În Grecia, adorarea acestor eroi a atins proporţii nebănuit de mari datorită oracolului din Delfi. Pitia, consultată în situaţii critice, recomanda adorarea personajelor din istoria legendară, dar decreta şi noi eroi, adică canoniza personaje reale sau contemporane a căror moarte a fost însoţită sau urmată de fapte extraordinare (Rahde, 1985, p. 138-143). Apropierea care se face în acest sens între oracolul din Delfi şi Sfântul Scaun este justificată: „Apollon, reprezentat prin Pitia, crea zei si eroi după cum papa crea sfinţi. Şi unul şi altul erau infailibili“ (Candrea, 1928, p. 115). În timpul dominaţiei romanilor numărul eroilor creşte, dar decretarea lor nu mai este făcută pe cale religioasă, ci de puterea civilă, prin votul senatului, pentru unul sau altul din candidaţii-eroi. Instaurarea creştinismului a impus, fireşte, curăţirea calendarului de eroii păgâni şi înlocuirea lor cu sfinţi şi martiri. Începe astfel un proces complex pentru canonizarea sfinţilor şi înlocuirea zeilor şi eroilor păgâni repartizaţi pe cele 365 de zile ale anului. Mulţi dintre sfinţii calendarului îşi au originea în religiile anterioare: în mozaism (Sf. Ilie, Sf. Elisei, Sf. Samson), în politeismul greco-roman (zeul comerţului la greci Hermes şi Mercur la romani au devenit două personaje creştine, Sf. Hermes şi Sf. Mercur), în budism (Budha-Botistava devine Sf. Ioasaf). Personajele întâlnite în paginile *Noului Testament* (Petru, Pavel, Matei, Luca, Ioan etc.), ca şi unele persoane sanctificate (împăratul Constantin şi mama sa au devenit Sf. împăraţi Constantin şi Elena) au ocupat locuri de cinste în calendarul popular (Georgescu, 1975, p. 46-47). Nu o dată s-a abdicat de la criteriile de canonizare, fiind decretaţi sfinţi personaje care n-au existat (Sf. Viar) sau care n-ar fi meritat o asemenea cinste (Sf. Eudochia devenită la noi Baba Dochia). Aceasta este situaţia sfinţilor recunoscuţi de biserică. Calendarul popular are însă şi personaje

care nu au nimic de-a face cu sfinții creştini: Rusaliile (zânele rele care pocesc oamenii), Joimărițele (personaje feminine supranaturale care pedepsesc fetele şi femeile ce nu şi-au tors cânepa până la Joimari), Sântoaderul (reprezentare mitologică hipomorfă care pedepseşte fetele care se strâng în şezători sau ies în uliță în serile Săptămânii Caii lui Sântoader) etc. În afara acestora poporul a mai creat sfinți ce reprezintă zilele săptămânii (Sf. Duminică, Sf. Luni, Sf. Miercuri, Sf. Joi, Sf. Vineri, excepție făcând zilele de marți şi sâmbătă, dedicate morților), lunile anului (Mărțişor, Prier, Brumar).

În Calendarul popular puterea era atribuită nu numai forțelor benefice, aşa cum se petrec lucrurile în Calendarul bisericesc, ci şi forțelor şi personajelor malefice. Alți „sfinți" precum Baba Dochia, care aduce vreme urâtă la începutul lunii martie, Sf. Petru de Iarnă, care oferă lupilor hrană abundentă constând din animale şi vieți omeneşti erau respectați mai mult decât alte personaje calendaristice. Credințele străvechi, anterioare creştinismului, şi experiența practică unde binele şi răul coexistă, şi-au pus puternic amprenta asupra culturii populare româneşti, în special asupra obiceiurilor calendariatice. Timpul calendaristic este dominat de aceste forțe care îşi împart echitabil zilele, săptămânile, lunile şi anotimpurile anului. Astfel, cele benefice patronează ziua (lunea, miercurea, joia, vinerea, duminica) şi vara, cele malefice devin puternice noaptea (marțea, sâmbăta) şi iarna. Primele sunt simbolul luminii, al căldurii, vieții şi fertilității, celelalte reprezintă întunericul, frigul, moartea şi sterilitatea. Calul, în primul caz, lupul în al doilea, sunt animalele-totem care aveau în stăpânire timpurile „bune" şi timpurile „rele" ale anului. Întrucât acest dualism al puterii va apărea frecvent în paginile cărții, o paranteză asupra originii lui se impune a fi făcută de la bun început. Într-o legendă cosmogonică care a circulat sub forma mai multor variante, protagoniştii binelui şi răului, Dumnezeu şi Dracul, se hotărăsc să zidească pământul pe oglinda nemărginită a apelor:

„Înainte de facerea lumii, când nu era nici pământ, nici soare, nici lună, nici stele ca acum, nu se vedea decât o apă nemărginit de mare pe care umblau, încoace şi încolo, Dumnezeu şi Dracul. Şi Dracul îi zicea lui Dumnezeu, de câte ori vorbea cu dânsul, Fârtate, iar Dumnezeu îi zicea Nefârtate. Săturându-se de a tot umbla pe apă, fără a se putea odihni undeva, Dumnezeu se hotărăşte să facă Pământul.

– Ştii ce, măi Nefârtate?

– Ce este Fârtate?

– Du-te în fundul mării şi adu-mi de acolo un pumn de sămânţă de pământ, ca să facem un pătişor unde să ne putem odihni. Dar nu uita că trebuie să rosteşti că îl aduci în numele meu, al Domnului.

Dracul se repezi în fundul apelor, luă un pumn de pământ, dar nu în numele lui Dumnezeu, ci în numele lui. Ajungând însă la suprafaţă, văzu cu ciudă că nu are nimic, căci apa îi spălase tot pământul din pumn. Dumnezeu îl mustră că n-a făcut cum îi poruncise, iar Diavolul se băgă a doua oară în apă. Dar nici de data aceasta nu izbuti să aducă pământ, căci tot nu se înduplecase să rostească numele Domnului. Abia a treia oară, după ce era să se înece, văzând că nu poate să aducă pământ în numele lui, făcu cum îi poruncise Dumnezeu şi putu aduce puţin lut sub unghii. Scoţându-l de acolo cu un pai, Dumnezeu face din acest lut o turtiţă, o pune în palmă, suflă peste ea şi capătă o bucată de pământ cât un pat.

– Acum avem pământ pe ce să ne culcăm la noapte, zice Domnul, şi amândoi se întind să se odihnească. Diavolul, crezând că Dumnezeu a adormit, şi vrând să rămâie singur pe pământ, îl apucă de un picior şi începe să-l tragă în dreapta şi în stânga, în sus şi-n jos pe acel pătişor, cu gând să-l arunce în apă şi să-l înece. Dar cu cât îl trăgea, cu atât pământul se întindea mai mult şi astfel crescu mereu până se făcu aşa de mare cum îl vedem astăzi“ (Candrea, 1928, p. 59—60). Între mitul genezei din legenda noastră populară, unde pământul a fost creat de două

forțe, și relatarea biblică a creației, unde lumea a fost plămădită de o singură forță supremă, există o diferență de mari proporții impusă de o gândire religioasă diametral opusă: politeistă într-un caz, monoteistă în celălalt. Din lupta și colaborarea lor și a personajelor mitice subordonate rezultă, în final, unitatea anului calendaristic.

Originea acestei legende despre geneză I. A. Candrea o caută în cultura indiană și iraniană, adică în spațiul spiritual care a dat naștere la mai multe secte religioase. Una dintre acestea, secta bogomilică, a fost activă și în Balcani, influențând, probabil, și cultura populară românească (Candrea, 1928, p. 60-64). După Lucian Blaga, doar un strop de cuget îndrăzneț și liber a lipsit ca poporul român să transforme acest principiu dual vehiculat în Asia, Europa, America de Nord într-o învățătură despre ființa de natură atât divină, cât și demonică, despre Prundul din care au crescut cei doi frați, Fârtate și Nefârtate, care au făcut lumea: „Lumea și toate vietățile sunt un produs, în parte de colaborare, în parte de concurență între cei doi. Colaborarea apare desigur viciată și măcinată de intențiile lui Nefârtate. Totuși, puterile magice ale lui Fârtate, intențiile și faptele lui Nefârtate își pierd ascuțișul, întorcându-se spre bine. Colaborarea există și dă roade în fel și chip. Fârtate vrea să facă mereu binele. Nefârtatele aspiră, ambițios și pizmaș, să facă și el ceva, dar nu izbutește decât să îngâne în rău cele bune ale lui Fârtate“ (Blaga, 1972, p. 211). Ingenios și neastâmpărat, inventează, din joacă sau din întâmplare, din proprie inițiativă sau la sugestia Fratelui (Dumnezeu), lucrurile, plantele și animalele de pe pământ. Frate dintr-un început cu Dumnezeu, a contribuit la zidirea Pământului și facerea Lumii. Este puternic dar mai puțin inteligent ca Dumnezeu. Creațiile lui rămân neterminate, nu știe cum să le folosească sau le folosește în scopuri distructive: construiește casa fără ferestre și cară cu poala lumină în interior, inventează ciurul să care apa, se căznește să încalțe amândouă picioarele într-o singură ciubotă. Adesea, creațiile lui sunt preluate de Dumnezeu

care le găseşte întrebuinţarea cuvenită (oala, casa, ciubota) sau creează, luându-se la întrecere, animalele, plantele obiectele de pe pământ: el face capra, Dumnezeu oaia; construieşte cârciuma, Dumnezeu Biserica; inventează tutunul şi ţuica, Dumnezeu tămâia şi vinul. Obârşia celor mai importante fiinţe şi lucruri de pe pământ este atribuită lui Nefârtate, dar fiecare creaţie a lui are câte un cusur reparat de intervenţia lui Fârtate.

Făcând abstracţie de caracterul amuzant al legendelor cosmogonice româneşti şi cunoscuta fantezie a ţăranului predispus să caracterizeze binele în opoziţie cu răul, în probleme cu adevărat vitale, de pildă obţinerea hranei, cele două forţe, indiferent de semnul pozitiv sau negativ pus în faţa lor, erau respectate şi celebrate în Calendarul popular la date semnificative ale activităţii umane.

NATURĂ ŞI CULTURĂ ÎN CALENDARUL POPULAR

Pentru descifrarea Calendarului popular am utilizat două „arhive“ neconvenţionale: *cadrul natural*, cu cele două componente ale sale (telurică şi cosmică) şi *cultura populară,* în special obiceiurile şi tradiţiile calendaristice.

Elementele cadrului natural au suferit în ultimele două milenii schimbări nesemnificative. Ca urmare, pornind de la condiţiile geografice aşa cum se prezintă ele astăzi, putem să urmărim diacronic mijloacele şi tehnicile prin care omul s-a pus de acord cu mediul înconjurător. Instrumentul de mediere între om şi natură a fost, din totdeauna, calendarul, spectaculoasă descoperire a societăţii umane. Răsăriturile şi asfinţitul soarelui, succesiunea zilelor cu nopţile, a verilor cu iernile, a sezoanelor ploioase cu cele secetoase etc. au rămas neschimbate de-a lungul secolelor care ne despart de moşii şi strămoşii noştri. Cerul şi podoabele lui (Soarele, Luna, stelele, constelaţiile) aveau aceeaşi înfăţişare şi aceeaşi mişcare ciclică pe firmament, iar plantele şi animalele aceleaşi cicluri biologice şi de reproducţie. Indiferent de reprezentările spirituale şi simbolurile create în jurul fenomenelor terestre şi cosmice, oamenii au fost constrânşi să ţină seama de ele la întocmirea calendarelor. Din acest motiv, datele oferite de geografie, astronomie şi biologie sunt indispensabile pentru descifrarea calendarului autohton. Dacă principala funcţie a calendarului a fost planificarea activităţilor economice de pe urma cărora oamenii îşi câştigau existenţa, putem efectua un raţionament simplu: dacă cunoaştem ocupaţiile străvechi, dependente de condiţiile naturale, acestea ne pot

oferi elemente prețioase pentru reconstituirea Calendarului popular. Este vorba deci de ceea ce matematicienii numesc o regulă de trei simple: dacă cunoaştem ocupațiile stră-vechi dependente de ritmurile naturii, pe de o parte, obice-iurile şi sărbătorile sezoniere, pe de altă parte, putem să aflăm necunoscuta care este în cazul de față Calendarul popular.

Documentele istorice şi arheologice înfăţişează caracterul complex al economiei geto-dacilor, care culti-vau grâul, secara, meiul, plantele textile, creşteau vite mari, ovine, caprine, porcine. Calul ocupa un loc privile-giat în economia lor, întrucât era folosit nu numai la transport, ci şi în tehnica de luptă. Dintre ocupațiile anexe ce le suplineau pe cele agrare şi pastorale, documentele amintesc vânătoarea, pescuitul, albinăritul şi diferite meşteşuguri (Vulpe, 1972, p. 74). În perioada romană eco-nomia a crescut în complexitate datorită extinderii plan-tațiilor viței de vie şi a livezilor de pomi fructiferi, dezvol-tării fără precedent a mineritului, apariției de noi meşte-şuguri (Vulpe, 1972, p. 110). La părăsirea Daciei de către romani, mineritul, schimbul de produse (trocul) şi negoțul au fost supuse unui declin spectaculos, în timp ce agricul-tura şi creşterea animalelor devin tot mai dependente de capriciile naturii. Cu alte cuvinte, calendarul locuitorilor care au înfruntat vitregiile istoriei în Dacia post-romană trebuia adaptat pentru a răspunde unor noi necesități prac-tice (agrare, pomi-viticole, pastorale, apicole) şi rituale. Concordanța între reperele cosmice, terestre, biologice şi sociale cu Calendarul popular va face însă obiectul unui capitol aparte.

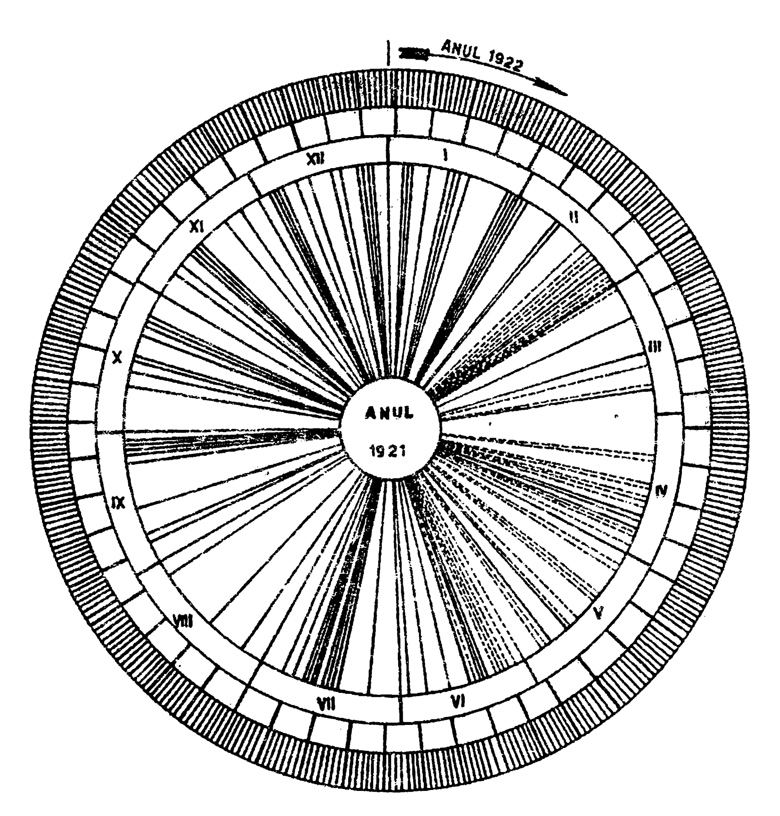
Cele mai vechi calendare sunt opera atât a agricul-torilor şi păstorilor, cât şi a preoților şi astronomilor. Ca urmare, tehnica, ştiința şi religia sunt profund implicate în calendarul nostru popular. Ideologia religioasă existentă în Dacia romană cuprindea numeroase elemente cosmopolite.

Divinitățile adorate erau de origine italică (Jupiter, Optimus Maximus, Iunona, Minerva, Mercur, Apolo, Diana, Venus, Marte, Liber - Libera, Silvanus, Hercule), după care urmează, în ordinea frecvenței lor, cele orientale aduse de soldați şi negustori din Asia Mică, Siria, Egipt (Mithra, Cybele, Isis, Seraphis, Dollchenus), elene (cultul agrest al lui Dionysos) şi altele. În inscripții apar însă şi divinități specifice provinciei (Dacia, Terra Dacia, Genius Daciarum, Dii et Deae Daciarum), precum şi vechi concepte religioase dacice sub numele şi formele unor divinități romane (Diana Augusta, Diana Regina, Nemesis). Din fondul local, autohton, derivă şi cultul Călăreților danubieni, ale căror figuri de marmură şi de bronz se găsesc în provinciile dunărene, în special în Dacia. Călărețul trac, divinitate caracteristică Traciei şi Moesiei Inferioare, a fost atestat şi în provincia carpatică (Vulpe, 1972, p. 115).

În perioada postromană coexistau numeroase culte şi zeități aduse de colonişti din diferite părți ale Imperiului Roman cu cele moştenite de la populația autohtonă geto-dacă. În vremea ocupației romane creştinismul este deja atestat la nord de Dunăre. În Dobrogea, prin numeroşii martiri pe care i-a dat în timpul persecuțiilor, credința în Hristos are o vechime cu mult mai mare (Vulpe, 1972, p. 116). În ciuda progreselor rapide ale dogmei creştine şi a luptei sale împotriva elementelor păgâne, substratul spiritual şi-a păstrat locul în calendarul popular, supraviețuind, sub forme foarte variate, până spre zilele noastre. Activitatea minuțioasă pentru culegerea obiceiurilor şi tradițiilor populare, desfăşurată de la mijlocul secolului al XIX-lea şi până astăzi, a scos la iveală o bogăție impresionantă de fapte etnografice cu semnificație istorică.

La o primă vedere, sărbătorile şi practicile tradiționale par a avea o repartiție haotică de-a lungul anului: unele se repetă, altele migrează din zona echinocțiilor în

zona solstițiilor; unele sunt diurne, altele nocturne; unele încep o dată cu lăsarea serii, altele cu ivirea zorilor; unele durează o zi, altele mai multe zile etc. Pentru a pune mai clar în evidență distribuirea lor în raport cu datele calendarului civil, ele pot fi reprezentate grafic, așa cum am procedat în desenul din fig. 1, în care am marcat sărbătorile și practicile tradiționale cu dată fixă sau cu dată mobilă ale anului 1921:

În acest calendar popular apar şi zile fără sărbători şi obiceiuri tradiționale întrucât s-a evitat încărcarea lui cu practici minore, mai puțin semnificative pentru scurgerea anuală a timpului. Au fost excluse, de asemenea, credințele şi interdicțiile impuse de planificarea muncii pe zilele săptămânii. Ar fi însemnat să repetăm de 52 de ori, câte săptămâni sunt într-un an, ce credințe se legau, spre exemplu, de ziua de luni, timpul propice începerii oricărei activități casnice (tors, dărăcit, năvădit, țesut, croit), mai ales a celor de durată, care nu puteau fi încheiate într-o singură zi (țesutul pânzei, cusutul sau brodatul iei femeieşti şi cămăşii bărbăteşti). În acea zi erau interzise, în schimb, alte activități: negoțul, mai ales „datul pe datorie", împrumutul bunurilor materiale. Ca personaj mitologic, Sf. Luni era invocată pentru sănătatea oamenilor şi a animalelor, mai ales a acelora născute în ziua de luni şi botezate Lunilă, Lunaia. Omul născut lunea era urât, dar foarte norocos etc. Concepția arhaică despre un timp neomogen şi discontinuu din punct de vedere al succesului unei acțiuni a stat şi la temelia calendarului popular care este, de fapt, o înşiruire de „timpuri bune şi timpuri rele", separate de sărbători. Orice sărbătoare calendaristică, mai ales acelea deschizătoare de an sau anotimp, prefața o perioadă, fastă sau nefastă, de mai multe zile, săptămâni sau luni aflate sub influența sa (Pavelescu, 1945, p. 37). Ideea de neomogenitate a timpului, măsurat în zile şi nopți, săptămâni, sezoane, ani, are la bază neomogenitatea şi valoarea diferită pentru viața de pe pământ a unor fenomene astronomice, cum ar fi echinocțiile şi solstițiile, fazele lunare, apariția şi dispariția de pe firmament a unor stele şi constelații etc.

II

REPERE PENTRU MĂSURAREA TIMPULUI LA ROMÂNI

DETERMINĂRI EMPIRICE ALE UNITĂȚILOR DE MĂSURAT TIMPUL

O observație timpurie, care nu necesita calcule matematice și instrumente astronomice perfecționate, a fost asocierea zilei cu durata strălucirii Soarelui și a nopții cu durata strălucirii Lunii. Ziua era simbolul luminii, al activităților productive, căldurii, fertilității și vieții; noaptea era simbolul întunericului, al frigului, somnului, sterilității și morții. În opoziție cu ziua, timp de manifestare a forțelor benefice, noaptea se considera că e patronată de forțele malefice, ostile intereselor și activităților omului. Limita între forțele diurne și cele nocturne opuse era formată din axa care unește două fenomene ușor sesizabile, răsăritul și apusul soarelui. La distanță egală între hotarele timpului diurn se afla miezul sau puterea zilei, în timp ce în perfectă simetrie se afla la polul opus miezul sau puterea nopții.

Răsăritul, asfințitul, miezul zilei și miezul nopții sunt repere fundamentale de orientare în timpul diurn și nocturn; fiecare a fost sau este considerat început de zi. Astfel, în unele societăți, care se orientau după calendare lunare, ziua începea la asfințitul soarelui, spre deosebire de omul contemporan care localizează începutul zilei la răsăritul soarelui. Miezul nopții a devenit începutul zilei oficiale, iar miezul zilei începutul zilei astronomice. Omul societății arhaice avea putința să observe relativ ușor atât cea mai mică și cea mai mare zi, cât și cele două momente dintr-un an când ziua și noaptea sunt puse în cumpănă, devenind perfect egale. Urmând deci mărirea și micșorarea zilei de-a lungul unui an, oamenii au descoperit patru fenomene astronomice esențiale pentru organizarea calendarului: solstițiul de iarna (ziua cea mai mică), echinocțiul de

primăvară (ziua egală cu noaptea), solstiţiul de vară (ziua cea mai mare) şi echinocţiul de toamnă (noaptea egală cu ziua).

Anul solar, asemănător zilei, a căpătat aceeaşi schemă de organizare a timpului: un anotimp când zilele sunt mai mari decât nopţile, stăpânit de forţele benefice, şi un anotimp când nopţile domină ca durată zilele, patronat de forţele malefice. Vara şi iarna sunt despărţite de hotarul timpului anual care se găseşte pe axa echinocţiilor, în timp ce miezul verii şi miezul iernii sunt unite de axa solstiţiilor. Deşi pe întreg anul forţele diurne şi cele nocturne sunt, ca număr de zile şi de nopţi, într-un perfect echilibru, ele se domină alternativ câte o jumătate de an: între echinocţiul de primăvară şi cel de toamnă ziua-lumină este mai mare, iar între echinocţiul de toamnă şi echinocţiul de primăvară întunericul nopţii devine mai puternic. Această succesiune a victoriilor forţelor diurne şi nocturne, benefice şi malefice, a fost transferată sezoanelor sau anotimpurilor de bază ale anului: vara şi iarna. Primăvara şi toamna sunt anotimpuri de trecere spre sezoanele de bază, iarna şi vara. „Pragurile critice" trecute de soare (răsăritul şi apusul la echinocţii şi solstiţii) au fost puse în legătură cu ritmicitatea fenomenelor terestre: succesiunea anotimpurilor (călduroase şi friguroase, secetoase şi ploioase), ciclurile biologice ale plantelor (încolţitul şi germinatul seminţelor, dezvoltarea plantelor, împârguirea şi coacerea seminţelor), animalelor şi păsărilor (împerecherea, perioada de gestaţie, fătatul şi creşterea puilor, hibernarea unor vieţuitoare, migraţia păsărilor etc.). Toate aceste manifestări terestre se desfăşoară în ritmul echinocţiilor şi al solstiţiilor. De aceea, cunoaşterea şi marcarea calendaristică a echinocţiilor şi solstiţiilor cu sărbători importante echivala cu cunoaşterea fenomenelor terestre de care depindea direct viaţa oamenilor. Dacă cunoaşterea acestor fenomene cosmice a fost perfect posibilă pe cale empirică, prin observarea de-a lungul unui an a locului exact de unde răsare şi apune soarele, precum şi a punctului maxim atins

de acesta pe bolta cerească, se punea problema memorizării şi transmiterii experienţei acumulate. Soluţia a fost simplă şi eficientă: semnele materiale, ca de pildă stâlpii de piatră din calendarele dacice, au fost înlocuite cu sărbători amplasate, de-a lungul anului, cu o precizie uimitoare la echinocţii şi solstiţii, considerate momente de răscruce nu numai pentru dramatica călătorie a Soarelui, ci şi pentru viaţa oamenilor de pe pământ. Principalele sărbători calendaristice care coincid sau sunt la distanţă de numai câteva zile faţă de echinocţii şi solstiţii. Ele au devenit stâlpii Calendarului popular, împărţit la început în două, trei sau patru anotimpuri.

Din analiza informaţiilor etnografice şi din reprezentarea grafică a Calendarului popular (fig. 1) rezultă mai multe concentrări de sărbători care marchează începutul sau sfârşitul unor străvechi începuturi de an sau anotimpuri. Dacă excludem, pentru moment, sărbătorile cu dată mobilă, atunci celelalte sărbători cu dată fixă se grupează în preajma echinocţiilor şi a solstiţiilor din calendarul vechi iulian şi din cel nou gregorian. Acestea erau punctele esenţiale de reper ale agricultorilor, pomi-viticultorilor şi apicultorilor. Întrucât creşterea oilor şi a vitelor se desfăşoară după alte ritmuri biologice decât cele vegetale, sărbătorile precumpănitor pastorale au fost deplasate cu o lună de zile mai târziu în raport cu echinocţiile şi solstiţiile. Sărbătorile sezoniere care închid sau deschid unităţile mai mari de măsurare a timpului calendaristic (anul, anotimpul), ca şi sărbătorile amplasate la mijlocul anotimpurilor astronomice formează complexe de obiceiuri şi practici tradiţionale specifice înnoirii (naşterii) timpului calendaristic. Sărbătorile echinocţiale şi solstiţiale au avut şanse egale de a fi celebrate ca început de an, tot aşa cum momentele astronomice ale timpului diurn (răsăritul şi apusul soarelui, miezul zilei şi miezul nopţii) au fost sau sunt considerate şi astăzi început de zi.

Sărbătorile cu dată mobilă, deşi oscilează în preajma echinocţiului de primăvară, se extind în calendarul popular

pe 112 zile (între Moşii de Iarnă şi Joia Nepomenită după Rusalii). În unii ani, sărbătorile mobile ajung şi în luna iunie, deci în plină vară. Dintre grupările de sărbători mobile mai semnificative pentru calendarul popular sunt cele care se grupează la Lăsatul Secului, Paşte şi Rusalii. Calendarul popular cuprinde şi un număr de sărbători, izolate sau grupate, care nu pot fi puse în directă legătură cu echinocţiile şi solstiţiile. Unele din ele aveau rol însemnat în ritmarea activităţii productive a omului şi deci apariţia lor în calendarul popular nu surprinde pe nimeni. Altora, în ciuda faptului că astăzi ne apar lipsite de orice semnificaţie astronomică sau practică (Filipii de Toamnă, Sântandrei, Sântoaderi ş.a.), li se acordă de tradiţia populară o importanţă deosebită. Aceste sărbători ţin de un ritual calendaristic preroman şi de un alt sistem de calculare a timpului.

Sărbătorile şi obiceiurile populare lasă se să întrevadă străvechi începuturi de an şi anotimpuri în lunile de vară şi de toamnă. Deşi ritualurile săvârşite cu aceste ocazii vor fi reconstituite pe baza informaţiilor etnografice culese din satele româneşti, facem precizarea că şi alte popoare ale lumii celebrau Anul Nou primăvara şi vara (în august armenii, etiopienii şi egiptenii; în iulie grecii) şi toamna (în septembrie evreii; în noiembrie celţii). Datele calendaristice care indicau începutul erelor (momente fixe în timp, după care se începea, în diferite sisteme cronologice, numărarea continuă a anilor) se găsesc răspândite în toate anotimpurile, cu deosebire vara şi toamna: era olimpiadelor la 1 iulie 776 î.e.n.; era fondării Romei în iulie 754 *ab urbe condita* sau, după alte surse la 1 martie 753; era seleucidă la 1 octombrie 312 î.e.n.; era oraşului Tir la 19 octombrie 126 î.e.n.; era oraşului Antiohia la 1 septembrie (după alte surse la 1 octombrie) 49 î.e.n.; era lui Diocleţian la 29 august 284 (începutul erelor politice); era ecleziastică din Antiohia la 29 august 5493; era evrească la 1 octombrie 3761; era bizantină la 1 septembrie 5509 (începutul erelor universale); era creştină la 25 decembrie

754 de la fondarea Romei, dată când se presupune că s-a născut Iisus; era Hegirei sau a refugiului lui Mahomed de la Mecca la Medina la 16 iulie 622 (începutul erelor religioase) (Ionaşcu, Pall, p. 405-407). Începuturile arhaice ale anilor şi anotimpurilor la romani nu au fost determinate de evenimente politice importante (de pildă, fondarea oraşelor) sau din viaţa întemeietorilor noilor religii, ci de factorii economici subordonaţi, la rândul lor, factorilor cosmici şi tereştri.

Omul a reuşit să „îmblânzească" simbolic timpul fizic, obiectiv, care curge la infinit, fără oprire şi fără întoarcere, prin împărţirea lui în unităţi măsurabile şi repetabile: zile, săptămâni, luni, anotimpuri, ani. Imaginea circulară a anului şi împărţirea lui în intervale marcate de sărbători populare au avut la bază observaţiile empirice asupra ritmurilor vegetale, animale, umane şi astrale. În natură se întâlnesc, la orice pas, elemente care au o dezvoltare ciclică uşor sesizabilă. Unele cicluri au mărimea anului solar, altele încep la debutul sezoanelor agrare sau pastorale; unele coincid cu trecerea de la un stadiu la alt stadiu de dezvoltare al plantelor cultivate sau al animalelor domestice, altele indică începutul sau sfârşitul diferitelor activităţi economice. Dintr-o infinitate de repere oferite de natură, românii au ales pentru măsurarea şi compartimentarea timpului pe cele care se potriveau mai bine cu ritmurile activităţii lor economice. În acest capitol vom face referiri la trei categorii de „orologii": cosmice, biologice şi sociale.

OROLOGIUL COSMIC

Cerul cu imensa sa familie de aştri a ajutat întotdeauna oamenii să se orienteze în timp şi spaţiu. El le-a oferit informaţii meteorologice şi climatologice, le-a marcat începutul şi sfârşitul activităţilor zilnice, sezonale şi anuale. Reprezentările şi cunoştinţele de astronomie populară izvorâte din nevoi precise de orientare în timp şi spaţiu, de cronometrie alcătuiesc unul din cele mai interesante capitole ale „ştiinţei" populare. Cunoştinţele de astronomie formau un sistem eficient de împărţire a timpului calendaristic, perfect adaptat vieţii sociale.

Aştrii cerului au fost numiţi în raport cu peisajul material şi spiritual în care au trăit oamenii pe Pământ. Ei poartă numele unor *elemente din gospodăria ţărănească şi peisajul rural* (Casa cu Ogradă, Coliba, Fântâna din Răscruci, Fata cu Coromisla, Fata Mare din Horă, Groapa, Hora, Puţul, Puţul cu Jgheab, Ţarc, Toacă, Stâlp), de *diverse ocupaţii* (Lăutar, Văcar, Vizitiu, Porcar, Arcaş, Războinic), de *mijloace de transport* (Caru-Mare, Caru-Mic, Cobiliţa Ciobanului, Cale, Trăsură, Drumul Robilor), de *unelte agricole şi meşteşugăreşti* (Burghiu, Coasă, Greblă, Plug, Pluguşor, Rariţă, Seceră, Sfredel, Sfredelul-Mare, Sfredelul Pământului, Spiţelnicul Mare), de *piese din inventarul casnic* (Balanţă, Cântar, Deşteptător), de *elemente cultice, biblice* (Mănăstire, Crucea Miezului Nopţii, Crucea Mică, Crucea Fârtatului, Crucea, Scaunul lui D-zeu, Maica Domnului, Fecioara, Fecioara Maria, Avram), de *eroi sau personaje din basme* (Caru Racului, Caru lui D-zeu, Comoară, Fata de Împărat cu Cobiliţa, Cei Trei Iezi, Împărat, Regina stelelor, Zmeu, Ucigă-l Toaca, Zorilă), de *animale şi păsări domestice* (Berbec, Bou, Câine, Căţel, Cloţă, Cloşca cu pui, Dulău, Găină, Găinuţă,

Iezii, Porcii, Scroafă, Vieri), *animale şi păsări sălbatice, peşti, şerpi* (Corb, Crapii, Haita de Lupi, Iepuri, Lup, Lupărie, Mierla, Peştii, Rac, Scorpie, Sturz, Şarpe, Ursul Mare, Ursul Mic) (Pamfile, 1915, p. 162-192). Aceste stele şi constelaţii nu erau cunoscute însă în toate satele noastre. Cu temei, I. Ionică aprecia că „societăţi pastorale sau agricole se vor exprima în grupuri stelare deosebite de acelea ale unei societăţi de navigatori maritimi, iar între primele două vor fi iarăşi nuanţe deosebitoare“ (Ionică, 1944, p. 57).

Frânturi din istoria zbuciumată a românilor au fost proiectate de pe pământ pe Cer unde au fost scrise cu litere astrale. Astfel, pe Calea Lactee, numită Drumul Robilor, Calea lui Traian sau Drumul Oilor, ar fi fost duşi la Roma dacii luaţi prizonieri; cei din clasa de jos au fost duşi cu Carul Mare, în timp ce nobilii daci au călătorit în Carul Mic. După unele povestiri culese din sudul ţării, ostaticii luaţi de turci se întorceau la vetrele lor orientându-se după Calea Robilor. În vremurile străvechi oamenii erau mai buni şi cerul se afla mai aproape de pământ. Datorită fărădelegilor omeneşti cerul, lăcaşul celor buni, s-a îndepărtat de pământ, lăcaşul celor răi. Dorind să readucă ordinea cosmică iniţială, omul a pornit la drum cu Carul Mare şi cu Carul Mic şi cu unelte ca secera, coasa, plugul, cu cloşca cu pui, cu văcarul, ciobanul. Pentru a-l împiedica, Dracul i-a pus în cale balaurul, şarpele, scorpia, ursul. În lupta sa cu forţele diavoleşti, omul a vărsat găleţile cu lapte ale ciobanului, formându-se astfel Calea Lactee. Biruind, omul a creat în cer aceeaşi ambianţă ca şi pe pământ: elementele care au fost implicate în lupta sa cu Necuratul au rămas acolo pentru totdeauna sub formă de constelaţii (Teodorescu, 1982, p. 55).

Prin asemănare sau dând frâu liber imaginaţiei, realitatea terestră a fost proiectată pe cer. Dacă una din constelaţii sau stele nu ar fi prezentat o cât de mică semnificaţie practică privind orientarea şi aprecierea timpului nocturn, schimbarea anotimpurilor, începutul sau sfârşitul unei

activități economice etc. atunci cu siguranță că aceasta nu ar mai fi fost în mod expres nominalizată. Ar fi fost numită stea. Poporul ar fi procedat, probabil, la fel cum a procedat şi cu flora spontană a României: plantele care au avut o semnificație pozitivă sau negativă (hrană pentru om şi animale, leac în medicina şi cosmetica populară, otravă) au fost diferențiate prin zeci şi sute de denumiri; plantele fără nici un rol în viața rurală sunt numite cu un termen generic, buruieni.

Despre astronomia populară, capitol important al ştiinței populare, se poate scrie, separat, o voluminoasă lucrare. Pentru structura calendarului popular şi a obiceiurilor calendaristice un rol hotărâtor l-au avut însă observațiile empirice asupra celor mai cunoscuți aştri de către pământeni: Soarele, astrul zilei şi Luna, astrul nopții.

SOARELE

Cu mici excepții, toate procesele mecanice, fizicochimice şi biologice desfăşurate pe Terra, de la circulația aerului şi a apei, până la formarea combustibililor şi dezvoltarea formelor de viață, se desfăşoară sub zodia atotcuprinzătoare a Soarelui. Plante, animale, oameni suntem laolaltă fiice şi fii ai Soarelui. Viața în întregime, cu tot ce se naşte, creşte şi se înmulțeşte, moare şi putrezeşte depinde de soarele considerat de popor, până spre începutul secolului al XX-lea, sfânt, adevărat zeu la care, adesea, oamenii se închinau. Cultul Soarelui este atestat arheologic în spațiul carpato-ponto-danubian încă din neolitic. În epoca modernă şi contemporană, cultura populară românească păstrează nenumărate reminiscențe de cult solar, uşor de identificat în plastica țărănească, folclor, obiceiuri şi mitologie. „Toate merg după soare", declarau bătrânii la anchetele etnografice şi folclorice efectuate la începutul secolului nostru. Data tuturor sărbătorilor şi obiceiurilor calendaristice a fost calculată în raport de soarele, aflat în

continuă mişcare *diurnă*, de la răsărit la apus, şi *anuală*, de la solstițiu la echinocții.

În creațiile populare Soarele este antropomorfizat; se trezeşte dimineața şi se odihneşte noaptea, are trăsături fizice şi calități umane etc. Redăm câteva informații de teren în care Soarele este copil, flăcău de însurat, om bătrân: „Soarele dimineața când se scoală e copil de şapte ani şi cât umblă toată ziua şi vede răutățile ce se fac pe lume, până seara capătă o barbă albă, până la brâu. Mă-sa îl scaldă în lapte dulce şi iar se face copil" (Niculiță-Voronca, 1903, p. 588). „Soarele e om. Acolo în mare are soție. Soarele e cu aripi de foc. Aripile lui sunt aşa rotunde că vin laolaltă, de se pare rotund, dar în mijloc este om cu cruce în spate" (Niculiță-Voronca, 1903, p. 27). „Soarele e flăcău; pe dânsul tare l-a vrut luna şi ea tot se băga în sufletul lui şi-l iubea. *Atunci Soarele i-a zis:* «Nu destul ard eu lumea? Dar încă dacă m-aş însura şi aş avea copii, ce ar mai fi din oameni? Ar arde lumea cu totul, ar trebui să se prăpădească norodul»" (Niculiță Voronca, 1903, p. 509). Soarele este supus nu numai întineririi şi îmbătrânirii zilnice, ci şi naşterii şi morții anuale. El se naşte la solstițiul de iarnă, când este mic ca şi ziua, creşte şi devine suficient de puternic la echinocțiul de primăvară, când ziua este egală cu noaptea, ajunge în plenitudinea forțelor la solstițiul de vară, când ziua este cea mai mare din întreg anul. După solstițiul de vară puterea Soarelui şi mărimea zilei scad neîncetat, ajung în poziție de echilibru la echinocțiul de toamnă şi apoi sunt depăşite de forțele întunericului şi nopții, îmbătrânesc, mor şi renasc la solstițiul de iarnă. Metamorfozele şi vârstele Soarelui exprimate în termeni lumeşti (tinerețe, bătrânețe, naştere, moarte) sunt ritmurile fundamentale ale vieții pe pământ şi punctele de reper ale Calendarului popular.

Înclinația erotică a Soarelui, relația incestuoasă cu sora sa, Luna, sunt teme frecvente în legendele, basmele şi baladele româneşti. Uneori e bărbat însurat cu Luna, pe care o întâlneşte numai în zilele când aceasta se „prime-

neşte“ (nu apare pe firmament); alteori Soarele şi Luna sunt fraţi, iar din căsătoria lor incestuoasă au rezultat stelele. Dar, de cele mai multe ori, incestul astral este evitat. Preocupat de ipostazele drumului mitic în riturile de trecere din eposul versificat, Vasile Creţu face o subtilă analiză a temei incestului solar-lunar, pornind de la frumoasa baladă românească *Soarele şi Luna.* Feciorul nepământean, călătorind prin rai şi iad, cunoaşte foarte bine urmările nefaste ale incestului. Cu toate acestea, el nu renunţă la căsătoria cu sora sa. Precum în basme, Soarele împlineşte toate dorinţele Ilenei Cosânzene: pod de aramă peste Marea Neagră, o mănăstire dincolo de pod şi o scara de fier până la cer. Neînduplecat de cuvintele Ilenei Cosânzene:

„Frate, frăţioare,
Puternice soare,
Spune mie: Oare
Cine-a cunoscut,
Cine-a mai văzut,
Cine-a auzit,
Cine-a pomenit,
Să ia sor' pe frate
Şi frate pe sor'?“

porneşte hotărât spre cununie. Incestul şi urmările lui sunt împiedicate însă de virtuala nevastă care sare în apă de pe pod şi se metamorfozează într-o „mreană de mare cu solzi de zare“. Ulterior ea este numită Lună de moş Adam şi este aşezată pentru totdeauna pe bolta cerului, în aşa fel încât să nu mai fie zărită şi întâlnită de fratele păcătos (Creţu, 1980, p. 145). În cele mai multe variante ale baladei căsătoria incestuoasă dintre Soare şi Lună este evitată de intervenţia lui Dumnezeu: „Fără să ştie de înrudirea lor, au vrut să se însoare, dar Dumnezeu i-a azvârlit pe fiecare în altă parte şi ei se caută şi acum cu dor, dar nu se pot întâlni“; „Soarele a cerut Luna în căsătorie de la Dumnezeu. Acesta

i-a promis-o, cu condiția să o prindă. Ca să nu se întâmple o astfel de nelegiuire, a pus pe unul să fugă ziua şi pe altul noaptea. Iar pentru ca Luna să nu vadă frumusețea fratelui ei, şi să se îndrăgostească, a orbit-o"; „Nouă ani a umblat Soarele după însurătoare şi tot nu şi-a găsit după potrivă. Atunci a zis către Lună: Soru-mio, eu o să te iau pe tine! Dar ea se puse pe fugă şi, când el era la răsărit, ea era la apus şi invers. Şi frații de atunci nu s-au mai putut întâlni" (Muşlea, Bârlea, 1970, p. 117—118) etc. Acest scurt popas folcloric a fost făcut cu scopul de a sublinia mentalitatea populară despre incest şi omniprezența Soarelui în întreaga viață materială şi spirituală a oamenilor. Alături de tema erotică şi având ca protagonist acelaşi personaj, Soarele, se poate discuta tema cosmogonică, tema morții etc. Fără semnificația practică, vitală pentru oameni, soarele nu ar fi ajuns în centrul spiritualității româneşti. Din numeroasele efecte solare asupra Terrei reținem numai pe acelea care au un rol hotărâtor asupra structurii şi funcționării Calendarului popular: succesiunea zilei cu noaptea şi a verii cu iarna.

Ziua solară

Prima unitate de măsură a timpului oferită de cosmos pământeanului a fost ziua solară care, consecință directă a mişcării de rotație a Pământului în jurul axei sale, se împarte în zi-lumină şi noapte. Aprecierea scurgerii timpului diurn, fără ajutorul ceasornicului, se făcea după poziția Soarelui pe bolta cerească: dimineață, faptul zilei, la ziuă, dis-de-dimineață pentru răsăritul soarelui sau imediat după răsăritul soarelui; prânzul mic, prânzişor pentru momentul când soarele se afla la a treia parte din urcuş; prânz, prânzul mare, improor, împroor, năproor când soarele a străbătut jumătate din urcuş, pe la ora nouă sau zece; sub amiază reprezintă aproximativ ora 11; de amiază, în amiază, nămiază, prânz la cruce, în răscruce, în răscrucile cerului pentru momentul când soarele îşi isprăveşte

urcuşul; chindie, cina mică, la toacă, la asfinţit, soare-apune, scăpătatul soarelui pentru momentul apusului (Pamfile, 1915, p. 31-35).

După cum se poate constata, momentele zilei erau fixate prin observarea atentă a urcuşului şi coborâşului soarelui pe bolta cerească. Urcuşul fiind greu, Soarele este ajutat de 12 boi, un cal, nouă cai, un bivol, un bivol şi un cal, un leu slobod sau 77 de draci care sunt arşi când Soarele ajunge la amiază. La coborâre, de la amiază până la asfinţit, Soarele este transportat numai de 7 iepuri sau călătoreşte călare pe un leu împiedicat (Pamfile, 1915, p. 30). În unele zone etnografice ziua se împărţea numai în trei (dimineaţă, amiază şi seară) sau patru părţi (dimineaţa, amiază, după-amiază şi seară). Noaptea se împărţea, de asemenea, în trei (seara, miezul nopţii şi dimineaţa) sau patru părţi (seara, miezul nopţii, cântatul cocoşilor şi dimineaţa). În importante zone etnografice, precum Ţara Moţilor, timpul diurn şi nocturn era redat cu mai multă exactitate prin sporirea numărului de diviziuni: zoritul de ziuă, revărsatul de ziuă, s-a făcut ziuă, răsăritul soarelui, soarele de o suliţă de deal, la prânzuţ, prânzul bun sau amiază, trecut de amiază, la cina mică, sfinţitul soarelui, amurgul serii (când se luptă ziua cu noaptea), la întunecat, cina (vara între orele 20 şi 21), cina bună (între orele 21 şi 22), miezul nopţii, primul cântat al cocoşilor, al doilea cântat al cocoşilor (Frâncu, Candrea, 1888, p. 120-121).

Poporul continuă să considere începutul zilei la răsăritul Soarelui, nu la miezul nopţii (timpul oficial, timpul civil) sau la miezul zilei (timpul astronomic). Popoarele care au adoptat calculul lunar al timpului, de pildă iudeii, socoteau începutul zilei imediat după apusul Soarelui. Fenomenul astronomic care i-a determinat pe oameni să aleagă seara ca început de zi trebuie să fi fost apariţia fazei lunare numită Lună Nouă în direcţia apusului imediat sau simultan cu sfinţitul Soarelui. În această ştafetă a aştrilor (în locul unde apune Soarele răsare Luna) îşi au originea şi sărbătorile noastre cu ajun. Cele mai importante

sărbători sezoniere româneşti sunt prefaţate de ajunuri, argument în sprijinul ipotezei existenţei unui calendar lunar. Posibilitatea ca ziua să înceapă atât la răsăritul, cât şi la apusul soarelui s-ar putea pune în legătură cu asemănarea dintre deformarea discului solar din cauza refracţiei luminii şi a culorii roşii la apariţia şi dispariţia lui de pe firmament sau de prioritatea câştigată de cultul solar faţă de cel lunar. Începutul zilei oficiale la miezul nopţii este o tradiţie romană prelungită până în vremurile noastre. Din cauza serviciului divin, pentru care preoţii trebuiau să se pregătească de la miezul nopţii înainte, s-a introdus obiceiul de a socoti începutul zilei la mijlocul nopţii (Gheorghiu, 1936, p. 8). În schimb, astronomii numărau şi măsurau zilele de la miezul zilei. Din anul 1925 au acceptat şi aceştia ca ziua astronomică să înceapă, precum ziua civilă, la miezul nopţii, după ora 24, notând acest moment cu zero (0).

Din punct de vedere practic, ziua solară are două miezuri (miezul zilei şi miezul nopţii) şi două hotare (răsăritul şi apusul). În credinţa populară miezurile timpului se considerau momente critice în derularea şi împlinirea vieţii omului: între căderea serii şi miezul nopţii se desfăşura un timp enigmatic, circulat de numeroase reprezentări malefice. Miezul sau puterea nopţii era momentul culminant când binele şi răul se confruntau cu putere, victoria dintre ele nefiind încă decisă. Treptat, spaţiul şi timpul nocturn se purificau, iar forţele binelui atingeau puterea maximă la ivirea zorilor. De aceea, miezul nopţii şi răsăritul Soarelui erau momente diametral opuse pentru împlinirea sau anularea actelor magice. Miezul nopţii şi miezul zilei aveau însă şi o valoare pozitivă: ele se considerau momente de odihnă pentru aştrii nemuritori, Soarele şi Luna, dar şi pentru oameni muritori de pe Pământ: „Soarele numai la amiază drept se odihneşte, atâta cât ai clipi din ochi. Atâta e odihna lui şi apoi cât e ziua şi noaptea de mare tot merge şi merge ... De aceea când e Soarele drept amiază, trebuie şi omul atunci să se odihnească, e păcat să lucreze" (Niculiţă-Voronca, 1903, p.

338). Pentru miezul nopții, ca timp dedicat odihnei, nu mai trebuie aduse argumente suplimentare. Ziua solară, ca de altfel toate unitățile de măsurat timpul, este, în credințele, legendele și basmele românești, antropomorfizată. Zilele au fost la început oameni care mergeau pe pământ; „amu nu mai umblă că sunt oamenii pacătoși“ (Niculiță-Voronca, 1903, p. ...). Ele se împărțeau în bărbați (lunea, marțea și joia) și femei (miercurea, vinerea, sâmbăta și duminica). Adesea, zilele au devenit reprezentări mitice (Sf. Vineri, Sf. Duminică) sau au primit câte un sfânt-patron (Sântilie sau Sântion pentru marți, Maica Precesta pentru miercuri, Sf. Nicolae pentru joi, Sf. Lazăr pentru sâmbătă) (Niculiță-Voronca, 1903, p. 261).

Anotimpul

A doua unitate de măsură a timpului sugerată omului de către soare este anotimpul. Fenomenele astronomice după care se calculează anotimpurile sunt echinocțiile și solstițiile: *anotimpurile astronomice* debutează în zilele în care se înregistrează echinocțiile și solstițiile; *anotimpurile civile* încep în prima zi a lunii în care au loc echinocțiile (1 martie și 1 septembrie) și solstițiile (1 decembrie și 1 iunie). Ipoteza existenței numai a două anotimpuri (iarnă și vară) în calendarul vechi popular urmează a fi demonstrată în paginile următoare.

După Hasdeu cuvântul *anotimp* este un neologism asimilat mai întâi de românii transilvăneni din traducerea cuvântului german *Jahreszeit*. În lipsa unui cuvânt autohton mai apropiat ca sens de „sezon“, neologismul s-a răspândit foarte repede. În graiul vechi, susține savantul, anotimpurile se numeau *vremile anului* (Hasdeu, 1887, p. 55). Asemănător zilei solare, anul are și el două hotare ale timpului (echinocțiul de primăvară și cel de toamnă) și două miezuri ale timpului (miezul verii și miezul iernii). Spre deosebire de solstiții care sunt mai greu de identificat fără calcule și observații atente, întrucât mediul înconju-

rător nu prezintă nici o schimbare sensibilă față de timpul scurs anterior, echinocțiile înregistrează o adevărată ruptură de nivel între ceea ce a fost şi ceea ce urmează să fie.

Termenul de echinocțiu, care înseamnă noapte egală, trebuie să fie foarte vechi, probabil din vremurile când timpul se măsura prin numărarea nopților şi nu a zilelor. Ținând seama de altitudinea şi latitudinea medie la care se află teritoriul României, schimbările de mediu specifice echinocțiilor şi solstițiilor din zonele mai sudice sunt înregistrate la noi cu o întârziere de aproximativ o lună de zile. Agricultorii şi-au suprapus sărbătorile şi practicile specifice peste datele exacte de manifestare a solstițiilor şi echinocțiilor, în timp ce păstorii şi-au fixat sărbătorile la aproximativ o lună distanță, când schimbările de mediu (temperaturi, vegetație) reuşeau să reflecte mai pregnant schimbările astronomice. Astfel, echinocțiul de primăvară (21 martie) era serbat la Sângiorz (23 aprilie), solstițiul de vară (23 iunie) la Sântilie (20 iulie), echinocțiul de toamnă (23 septembrie) la Sâmedru (26 octombrie), solstițiul de iarnă (21 decembrie) la Sânpetru de Iarnă (16 ianuarie). Sărbătorile celebrate ca echinocții (Sângiorz şi Sâmedru) erau în calendarul popular hotare ale timpului, iar cele solstițiale (Sântilie şi Sânpetru de Iarnă) miezuri ale timpului.

La mijlocul verii, când se serbau Circovii de Vară (16-18 iulie), şi la mijlocul iernii, când se serbau Circovii de Iarnă (16-18 ianuarie), nu era sesizabilă nici o schimbare în natură. Vara, în primul caz, iarna, în al doilea, erau în toi. Cum putea să accepte omul din popor că un lucru poate începe de la mijloc? Cu totul alta era situația la hotarele timpului calendaristic: la Sângiorz, după un anotimp mort pentru vegetație, codrul *este înfrunzit,* în timp ce la Sâmedru, după un anotimp bogat în vegetație, *este desfrunzit.* Se spunea în popor că între Sf. Gheorghe şi Sf. Dumitru există o prinsoare pe viață şi pe moarte: dacă la 23 aprilie codrul nu va fi înfrunzit, Sf. Dumitru îi va lua viața Sf. Gheorghe şi invers, dacă la 26 octombrie vor mai fi

frunze pe copaci, Sf. Gheorghe îl va omoară pe Sf. Dumitru. Deşi sunt numiţi sfinţi, ei au atribuţiile unor zei care ajută codrul să înfrunzească sau să-şi părăsească la timp frunzele.

Anotimpurile de trecere, primăvara şi toamna, sunt relativ recente. Ele pregătesc intrarea în anotimpurile de bază, vara şi iarna. Deşi calendarul contemporan are o structură cuaternară (primăvară, vară, toamnă şi iarnă), obiceiurile calendaristice aduc probe sigure pentru o structură binară (vară şi iarnă). Între cele două unităţi solare de măsurat timpul, ziua şi anotimpul, sunt asemănări evidente:

– încep cu fenomene solare vizibile: ziua cu răsăritul şi apusul Soarelui, anotimpul cu echinocţiul de primăvară şi cu cel de toamnă;

– exprimă opoziţii între fenomene contrarii: zi – noapte, vară - iarnă;

– spre deosebire de cifrele lunare, care sunt impare, cifrele solare deduse din succesiunea zi – noapte şi vară – iarnă sunt pare (doi sau multiplul lui doi, patru);

– atât ziua cât şi anotimpul sunt, ca unităţi de măsurat timpul, împărţite după antica formulă, în trei: început, mijloc (miezul sau puterea zilei / nopţii, verii / iernii) şi sfârşit.

Anul solar

Unitatea de măsură de provenienţă solară, superioară zilei şi anotimpului, *anul tropic* cuprinde intervalul de timp între două treceri consecutive ale soarelui prin punctul vernal la echinocţiul de primăvară. Prin ruperea timpului în ani, care coincidea cu repetarea ciclurilor de fertilitate şi sterilitate ale plantelor şi animalelor, omul a dobândit o figură imaginară circulară, simbol al totalităţii temporale şi al reînceperii, denumită *an* (lat. *annus*, „inel, cerc, ciclu“). Ca substitut al anului, cercul a fost apoi divizat după

parametrii repetabili: răsăritul şi apusul soarelui la solstiții şi echinocții, ciclul şi fazele lunare dintr-un an solar etc.

Imaginea circulară a anului a devenit forma preferată a instrumentelor de măsurat timpul, în primul rând a calendarelor arhaice. Un astfel de calendar solar l-am descoperit în satul Sâmpetru Almaşului (jud. Sălaj), cioplit pe una din bârnele exterioare ale altarului bisericii din lemn. Calendarul este compus din două cadrane zimțate aşezate concentric, patru orificii puse în cruce pentru a indica punctele de orientare de bază (est, vest, nord şi sud) şi patru bare ornamentate cu motivul spiralei pentru a marca punctele cardinale intermediare (nord-est, sud-est, sud-vest şi nord-vest). La construirea bisericii calendarul devenise, probabil, un simplu motiv ornamental, întrucât, atât crestăturile cadranului exterior cât şi cele ale cadranului interior, nu corespund schemelor numerologice ale calendarului solar. Meşterul a respectat însă regulile de bază de vreme ce, transpus pe orizontală şi orientat pe direcția nordului, poate servi şi astăzi la orientarea mormintelor spre răsărit, indiferent de anotimp şi condiții meteorologice Un astfel de calendar solar era solicitat atât de activitatea practică, cât şi de viața spirituală. Este suficient să amintim că ritualul funerar contemporan respectă orientarea mormintelor în direcția de răsărit a Soarelui. Totuşi orientarea morților în raport cu răsăritul Soarelui este astăzi aproximativă, întrucât se ia în considerare o singură direcție, estul, punctul de unde răsare Soarele la echinocțiul de primăvară şi la cel de toamnă. Răsăritul Ssoarelui se mută zilnic. Între punctul cardinal nord-estic (solstițiul de vară), trece prin est la echinocțiul de toamnă şi se opreşte cu înaintarea în sud-est (solstițiul de iarnă), când se încheie o jumătate de an. Pentru a se împlini un an, răsăritul soarelui „mătură“ din nou drumul parcurs, în sens invers, trecând prin echinocțiul de primăvară spre solstițiul de vară. Deci, în orice zi a anului ar muri un om, acesta ar fi îngropat, ca şi cum evenimentul s-ar fi petrecut la echinocțiul de primăvară sau la cel de toamnă care marchează punctul

estic din cimitirele contemporane. Dacă astăzi s-ar respecta până la capăt obiceiul ca morții să fie îngropați în direcția răsăritului, ar însemna ca mormintele să fie dispuse în evantai pe direcția NE-SE, asemănător degetelor răsfirate ale unei mâini. În unele cimitire vechi din Munții Apuseni, astăzi părăsite, se poate determina cu ajutorul busolei data aproximativă a deceselor fără să mai fie nevoie de alte documente (inscripțiile de pe cruci, actele de deces). Pentru a respecta cu strictețe ritualul funerar, strămoşii noştri trebuiau să orienteze gropile morților în raport cu punctul de răsărit al Soarelui din zilele când aveau loc înmormântările. Întrucât un număr variabil de zile dintr-un an soarele nu este observabil din cauza norilor, oamenii foloseau calendarul solar care cuprindea şi elemente de orientare în spațiu.

Mărimea anului solar putea fi determinată cu uşurință pe cale empirică prin numărarea zilelor scurse între răsăritul soarelui din punctul situat în extremitatea nord-estică şi din cea sud-estică. Dar durata exactă a anului tropic este exprimată nu de un număr întreg de zile, ci de un număr zecimal: 365 zile, 5 ore, 48 minute, 45 secunde, sau 365,242217 zile. Întrucât exprimarea datelor calendaristice trebuia efectuată prin numere întregi de zile, s-a adoptat un an civil sau an solar convențional de 365 de zile. Problema esențială a oricărui calendar a fost găsirea unei unități de timp convenționale, având un număr întreg de zile, ce poate varia cu o zi, în aşa fel încât succesiunea lor să reproducă succesiunea anilor tropici (Teodorescu, Chis, 1982, p. 24).

Pentru a înțelege problemele sociologice care decurg din nesincronizarea anului tropic cu anul civil redăm, pe scurt, peripețiile calendarului roman care, în mare parte, îl folosim şi astăzi. Primul calendar al romanilor a fost lunar. Lunile cuprindeau câte 27 sau 20 de zile şi erau împărțite în trei părți: *calendele* (Luna Nouă), *nonele* (primul pătrar) şi *idele* (Luna Plină). La început calendarul a avut numai 10 luni şi 355 de zile. Pentru recuperarea întârzierii față de

anul solar, din doi în doi ani se adăuga o lună intercalată de douăzeci şi două sau douăzeci şi trei de zile. Această intercalare a zilelor era în sarcina pontifilor care, ţinând seama că impozitele se strângeau anual, aceştia făceau abuzuri în calcularea şi evidenţa timpului (Grimal, 1973, p. 571). Pentru a pune capăt acestei cumplite dezordini, Iulius Caesar, sfătuit de Sosigene, astronom din Alexandria, decretează anul tropic de 365 de zile şi 6 ore. Atunci s-a hotărât ca, din patru ani civili consecutivi, trei să cuprindă 365 de zile şi al patrulea 366 de zile. Lunile aveau câte 30 şi 31 de zile alternativ, numai februarie era de 28 de zile în trei ani la rând şi 29 de zile în anii bisecţi. În timpul lui Iulius Caesar ziua complementară a fost adăugată între a 23-a şi a 24-a a lunii februarie. Întrucât ziua a 24-a se numea *sexto calendas* (a şasea zi înainte de calendele lui Marte), ziua intercalată a primit numele de *bis sexto calendas*. Şi astfel, din anul 46 î.H. sau 708 *ab urbe condita* şi până astăzi avem anii bisectili de 366 de zile. Regulile calendarului stabilite în timpul lui Caesar, aşa-numita reformă iuliană a calendarului, au fost aplicate pentru prima dată în anul 709 de la fondarea Romei sau anul 45 î.H.

La sinodul ecumenic de la Niceea, ţinut în anul 325 d.H., unde s-au analizat regulile calendarului stabilite în timpul lui Caesar, s-a hotărât ca din patru în patru ani consecutivi acela să fie bisectil care se exprimă printr-un număr divizibil cu patru. Întrucât echinocţiul de primăvară cădea la 21 martie, sinodul a hotărât ca Paştele să fie sărbătorit în prima duminică care venea, după Luna Plină, ce cădea o dată cu echinocţiul de primăvară sau imediat după el. Deoarece echinocţiul nu putea să cadă în fiecare an la 21 martie, se înţelege, calculul pascal avea să fie eronat: durata exactă a anului tropic este de 365,242217 zile şi nu de 365,25 zile cum l-a considerat Sosigene. Diferenţa de 0,007783 dă o eroare de aproximativ 10 zile la 1257 de ani. În anul 1582, după 1257 de ani de la sinodul de la Niceea, echinocţiul de primăvară cădea la 11 martie şi nu la 21

martie, dată luată greşit pentru calculul pascal (Tutuc, 1910, p. 60).

În anul 1582, papa Grigore al XII-lea s-a hotărât să repare greşala cu ajutorul lui Aloisyus Lilius, Christophe Clavius şi Egnatius Dante. Pentru ca echinocțiul de primăvară să cadă totdeauna la 21 martie, conform celor hotărâte la sinodul de la Niceea, s-au suprimat 10 zile din anul 1582, astfel ca ziua care urma după patru octombrie să devină 15 octombrie. Dorind ca să evite şi pe viitor greşeala care considera anul tropic mai lung cu 0,007783 zile, s-a efectuat următorul raționament: dacă eroarea este de o zi la 128 de ani sau de trei zile la 384 de ani tropici, s-a decis să se suprime trei ani bisectili în 400 de ani seculari, adică terminați cu două zerouri, la care numărul format din cifrele miilor şi sutelor nu este divizibil cu patru. În stilul vechi (calendarul iulian) anii 1600, 1700, 1800 şi 1900 sunt bisextili, în timp ce pe stilul nou (calendarul gregorian) este bisextil numai anul 1600, întrucât numărul 16, reprezentând secolele, este divizibil cu patru. Stilul nou este, fără îndoială, mai exact, dar nu exact. La 3300 de ani calendarul gregorian rămâne cu o zi în urmă, iar urmaşii urmaşilor noştri vor trebui să mai suprime un an bisextil.

Că numărul de zile repartizat pe luni nu este egal s-a acceptat de popor cu mai multă uşurință: aşa a fost dat ca martie să aibă 31 de zile, aprilie 30, mai 31 etc. Schimbarea numărului de zile ale anului (365 sau 366) şi ale lunii februarie (28 sau 29) din patru în patru ani a reținut atenția poporului care a creat o povestioară despre sfinții care patronează zilele calendarului creştin:

„Odată Sf. Casian – cel ce-şi are hramul la 29 februarie în anii bisecți – s-a dus la Dumnezeu şi a început să se plângă Ziditorului că oamenii nu-l cinstesc şi pe dânsul, cum cinstesc pe ceilalți sfinți. Dumnezeu îl întrebă însă:

– Ai făcut vreo faptă bună în lumea aceasta? Ceilalți sfinți au făcut şi de aceea au câte o zi de ținere.

– Nesfârşindu-şi încă vorba, iată că vine acolo Sf. Nicolae ud leoarcă.

– Sf. Nicolae, de ce eşti ud?

– Uite de ce, răspunse sfântul. Din pricina vântului mare era gata, gata să se înece o corabie şi, cum am văzut-o, m-am aruncat în apă şi am scăpat-o de primejdie, iar pe oameni de la moarte. Atunci Dumnezeu se întoarse către Sf. Casian şi zise:

– Auzi cum fac fapte bune cei ce au ţinere? Fugi de aici şi la fiecare patru ani să vii şi tu o dată. Şi de atunci luna februarie are câte 29 de zile la fiecare patru ani o dată" (Pamfile, 1914, p. 172).

Statul român a adoptat noul calendar, gregorian, în anul 1919, când ziua de 1 aprilie a devenit 14 aprilie. Biserica ortodoxă română a renunţat la calendarul vechi, iulian, în anul 1924, când data de 1 octombrie a devenit 14 octombrie. Oamenii, în funcţie de vârstă, sex, stare socială şi ştiinţă de carte, au reacţionat diferit. Reforma calendarului şi-a atins scopul: înlăturarea erorii din calculul timpului calendaristic. În mediul rural mai pot fi întâlniţi însă oameni care, la schimbarea condiţiilor meteorologice şi a anotimpurilor, fac referiri la calendarul iulian.

Pentru popor calendarul şi obiceiurile calendaristice au fost un dat, ceva moştenit din generaţie în generaţie, iar reforma calendarului l-a pus în faţa realităţii: calendarul este o convenţie a oamenilor, iar sărbătorile, inclusiv sărbătoarea centrală a calendarului festiv creştin, Paştele, au fost ţinute greşit. Opinia care circula înainte de înfăptuirea reformei calendarului conform căreia calendarul nu era un produs omenesc, ci o creaţie impusă pentru totdeauna de o ordine transcendentă şi definitivă, a fost contrazisă de înşişi capii bisericii (Bernea, 1932, p. 200).

Ceea ce a interesat poporul la înfăptuirea reformei a fost nu atât schimbarea sărbătorilor cu 13 zile mai târziu, cât schimbarea planificării timpului pentru numeroase activităţi productive. Calendarele parţiale (agrar, pastoral, pomiviticol), altoite pe structura calendarului ortodox, au

devenit, peste noapte, neeficiente. Iată câteva reacții consemnate imediat după schimbarea calendarului: „Stilul vechi e ăl bun; pomii tot pe vechi înfrunzesc și înfloresc și pe nou nu vrea; cucu cântă pe vechi, da pe nou nu se aude"; „O fost Sf. Ilie (stil nou) și merele nu-s coapte, da pe-al nost o să hie"; „seamănă orz la Blagoveștenie pi nou, și îi vede că n-ai să mănânci pâne, că timpu merge tot pi vechi"; „Iaca mâne-i Sf. Ilie, d-ai mânca d-ta popușoi copt? Da nici harbuji nă-i vide la biserică"; „Toate șelea sunt mai cu dreptate pe stilul vechi. Uite noi avem o sărbătoare, Blagoveşte, și pe stilul nou nu cântă cucu, da pe stilul vechi cucu cântă. D-amu de unde știe cucu de cântă pe vechi? Al doilea, cucu cântă până la Sânzeni. Sânzeniile pe nou trec și el tot cântă, de cum vin Sânzeniile pă vechi el nu mai cântă mai mult. Și cucu aista e o pasăre și n-o învățat la școală și vezi ea înțelege. Vezi tăt se potrivește mai bine pă ăl vechi, da noi îl ținem și pe nou, că ce să-i faci: vrai nu vrai,/ înhamă și hai!" (Bernea, 1932, p. 201-202).

După aproximativ 80 de ani de la reforma calendarului, bătrânii continuă să raporteze calendarul nou la calendarul vechi: „Au trecut Babele, dar nu s-a făcut încă vreme bună. Trebuie să vină Babele pe vechi"; „A venit Sf. Dumitru și frunza copacilor n-a căzut. Vine acuși Sf. Dumitru pe vechi și o frunză nu vei mai vedea pe pomi" (Fundulea, jud. Călărași, 1983). Deosebirea, argumentată științific, între ritmul (timpul) social și ritmul biologic a fost sesizată de popor și la schimbarea orei de iarnă cu ora de vară: „Mergem ca să prindem autobuzul după ceasul schimbat, dar animalelor le dăm de mâncare după ceasul vechi" (Almasu Mare, jud. Caraș-Severin, 1980).

Sărbătorile mobile, mișcate de stabilirea Paștelui la diferite date calendaristice, au făcut imposibilă operația de adaptare a Calendarului popular la noul calendar gregorian. Cunoscând cifra de corecție a calendarului, oamenii puteau să pună de acord vechile sărbători populare care marcau începutul sau sfârșitul unor activități economice cu noul calendar prin adăugarea a 13 zile. Ar fi urmat ca

Pornirea Plugurilor în țarină să aibă loc pe data de 22 martie (9 martie în calendarul iulian), Formarea Turmei sau Alesul Oilor pe data de 5 mai (22 aprilie în calendarul iulian), Nunta Oilor pe data de 27 octombrie (14 octombrie în calendarul iulian) etc. Dar, acest calcul simplu era valabil, parțial, numai pentru sărbătorile fixe, specifice calendarului solar, nu şi pentru sărbătorile mobile care sunt urme ale unui calendar lunar. De pildă, în anul 1921 Paştele a căzut pe data de 27 martie, pe stil vechi, şi pe data de 18 aprilie, pe stil nou, deci la o distanță de 35 de zile. Asemănător Paştelui, toate celelalte sărbători mobile perechi din cele două calendare (iulian şi gregorian) s-au aflat la o depărtare de 35 de zile, şi nu de 13 zile. În anii următori distanța dintre sărbătorile mobile ale celor două calendare a fost mai mare sau mai mică, în funcție de calculul pascal. Diferențele dintre sărbătorile mobile erau atât de mari, iar calculul atât de complicat, încât poporul a încetat să mai stabilească corespondențe calendaristice între ele. În această situație s-au inventat alte sisteme de apreciere a timpului calendaristic care să înlocuiască vechile sărbători mobile sau s-au preluat sfaturile practice răspândite de almanahurile calendare. Treptat, agricultura şi creşterea animalelor, practicate după Calendarul popular, au devenit activități economice dirijate de specialişti.

LUNA

Spre deosebire de Soare, care apare în fiecare zi a anului sub formă rotundă, deci cu aceeaşi înfățişare, Luna este un astru capricios, supus, asemenea omului, temporalității şi morții. Tragedia Lunii (apariția şi, după ce a ajuns la împlinire , la Luna Plină , dispariția ei în decursul unei luni lunare) este şi tragedia omului al cărui început, naşterea, deschide perspectiva sfârşitului, momente biologice extreme separate de miezul sau puterea vieții. Soarele întinereşte şi îmbătrâneşte zilnic fără să „moară"; Luna se

„naşte“ şi „moare“ cu fiecare revoluţie în jurul Pământului de 13 ori într-un an solar. După unele legende, „Luna e om; la început mititel ca şi copilul şi apoi îi tot cresc aripile, îi cresc împrejur până ce vin una şi e rotund. Apoi începe iar a îmbătrâni şi a se face tot mai mic, aripile i se taie, până ce rămâne ca degetul şi iar se naşte din nou“ (Niculiţă-Voronca, 1903, p. 28). Prin procesul de repetare ce-l sugerează, Luna a îndeplinit condiţia esenţială a oricărui orologiu. Într-adevăr, prin cele patru faze diferite calitativ şi prin forma schimbătoare de la noapte la noapte, Luna sugerează un veritabil proces de numărare, fiind numită chiar „mama pluralului“ (Durand, 1977, p. 355). De altfel, noaptea a căpătat adevărata substanţă a timpului de la astrul lunar care creşte, descreşte şi dispare în limite constante de timp. Fără astrul lunar, bezna nocturnă nu ar fi apărut în mentalitatea celor vechi simbol al timpului măsurat, probabil, pe nopţi şi nu pe zile (Eliade, 1949, p. 143). O dovadă incontestabilă că în calendarul nostru popular supravieţuiesc elemente specifice calendarelor lunare sunt cele aproximativ 17 sărbători nocturne şi priveghiuri: 5 şi 7 ianuarie; 19, 20, 26 şi 27 februarie; 2, 13, 14, 15, 16, 22 şi 31 martie; 21, 30 noiembrie; 25 şi 31 decembrie.

Triada şi trimorfismul lunar

Cifra trei care apare atât de frecvent în calendarul popular a fost obţinută prin reducerea ciclului lunar de patru faze la trei: omiterea Lunii negre (nopţile fără lună) sau prin însumarea Lunii ascendente şi a Lunii descendente într-o singură fază. Trimorfismul popular românesc (gruparea sărbătorilor în cicluri de câte trei zile, numărul obişnuit al ursitoarelor, numărul probelor de încercare a puterii şi de iniţiere din basme şi legende) păstrează reminiscenţe lunare. Este greu să dovedeşti că trinitatea (Tatăl, Fiul şi Sfântul Duh) nu ar fi de esenţă lunară, de vreme ce divinităţile selenare se grupează aproape fără excepţie în treimi. Combinaţia triadică dintre Artemis,

Selene şi Hecate este un arhetip străvechi care apare, sub forme diferite, şi în religiile monoteiste. Astfel, la mahomedani, Alah are, în interpretarea religiei populare, trei fiice: Al Hat, Al Uzza şi Manat, ultima simbolizând timpul şi destinul; în religia catolică populară apar trei sfinte Marii (Durand, 1977, p. 357). În calendarul popular românesc, aşa-numitele triade, grupări de trei zile cu aceeaşi semnificaţie, au fost pe punctul de a deveni unitate de măsură a timpului. Unele triade au extensiune pe întreaga ţară (Paştele, Crăciunul), altele au extensiune zonală (Circovii, Gadinele Martinii), unele, au aceeaşi denumire (Rusaliile, Bubatul), altele poartă denumiri diferite (Ropotinul, Todorusale şi Joia Verde; Moşii de Toamnă, Sâmedru, Sf. Dumitru cel Nou). Luna, astrul cântat şi îndrăgit de poeţi şi tineret, avea o semnificaţie malefică. Ea era prototipul femeii capricioase care patrona noaptea, iarna şi frigul, spre deosebire de Soare care era bărbatul înţelegător, patronul zilei, verii şi al vieţii. Poporul însuşi recunoştea severitatea sporită a zilelor dedicate reprezentărilor mitice feminine: „într-o sărbătoare femeiască cum e Chirica, Marina, Cuvioasa Paraschiva ia să îndrăzneşti ceva şi-i vedea! Da în sărbătorile bărbăteşti să lucrezi, nu-ţi e nimică ... dar, femeia, încă Luna: ea câteva zile cât e plină luminează că se vede noaptea ca de la Soare şi pe urmă iar se pişcă! Ia uită-te la Dochia! Amu-i ploaie, amu cald, amu vânt, amu iar timp frumos. Aşa-i femeia“ (Niculiţă-Voronca, 1903, p. 610).

Origine lunară au şi ciclurile de zile derivate din multiplii lui trei, precum Zilele Babelor de la începutul lunii martie.

Săptămâna

Zilele săptămânii, care poartă numele unor aştri din sistemul nostru solar (Luna, Marte, Mercur, Jupiter, Venus şi Saturn), şi organizarea timpului calendaristic pe săptămâni de şapte zile au fost deduse din observaţiile empirice

asupra satelitului natural al Pământului, care încheie o fază de evoluție în şapte zile şi nouă ore. Foarte veche trebuie să fi fost şi săptămâna de opt zile; în unele zone etnografice ale României cifra opt reda lungimea săptămânilor dedicate celor mai temute reprezentări mitice (Filipii, Sântoaderii, Rusaliile); figura antropomorfică modelată în mod obişnuit pe cei mai importanți colaci rituali reprezintă cifra opt. Cifra opt este însă aureolată şi de simboluri universale: reprezintă numărul echilibrului cosmic; însumează principalele puncte cardinale (nord, sud, est şi vest) cu cele intermediare (nord-est, nord-vest, sud-est şi sud-vest); octogonul (reprezentarea geometrică a cifrei opt) mediază între pătrat şi cerc, între pământ şi cer; cifra opt apare foarte frecvent în cele mai vechi texte sacre şintoiste (Chevalier, Gherbrant, 1973, p. 37). Multă vreme romanii nu au cunoscut săptămâna de şapte zile; ei aveau un ciclu de opt zile numit *nundinae,* zile notate cu litere de la A la H.

Orice sfârşit de perioadă calendaristică (zi, săptămână, lună, anotimp, an) avea un caracter nefast. Această trăsătură este mai puțin evidentă la unitățile mici de timp, de pildă ziua şi săptămâna, şi mai clar exprimate la unitățile de timp superioare, cum ar fi luna, anotimpul şi anul. Se pare, totuşi, că ritualul sfârşitului şi începutului de săptămână cuprindea şi el trei zile: *sâmbăta,* al cărei caracter nefast era evidențiat de „cele trei ceasuri rele", *duminica,* care celebra victoria binelui asupra forțelor malefice acumulate în săptămâna anterioară, şi *lunea,* care marca începutul săptămânii sub auspiciile cele mai favorabile activităților umane. Treptat, timpul săptămânal se împlinea, se maturiza, joia fiind mijlocul sau puterea săptămânii, după care se degrada, condiție obligatorie pentru înnoirea lui. Se cuvine să precizăm în acest context că, o dată cu răspândirea creştinismului, prima zi a săptămânii, duminica romană, a devenit „ziua Domnului", realitate păstrată de întreaga cronologie latină medievală. Cel care a fixat duminica *(dies domini, dominica)* început de săptă-

mână a fost Constantin cel Mare, în anul 321 d.H. La români şi la celelalte popoare sud-est europene săptămâna începea, ca şi astăzi, lunea.

Calendarul popular ne oferă unele indicii conform cărora joia era o sărbătoare săptămânală celebrată precum duminica. În Maramureş nunțile se fac şi astăzi, în unele sate, joia şi nu duminica (Ghinoiu, 1980, p. 94). De altfel, în această vatră etnografică şezătorile, cu întreg arsenalul lor de practici precreştine erau interzise joi seara (aşa cum aveau să fie interzise în alte zone, duminica seara). În Bucovina de nord, joia, „era slobodă pentru nunți“ şi, în general, pentru dragoste: „Joia îi bine întotdeauna să te lai, să te piepteni, pentru dragoste; să scuturi, să grijeşti prin casă, că toți te iubesc; acea zi îi a dragostei. Joia îi jumătate bărbat şi jumătate femeie. Şi unii şi alții o țin“ (Niculiță-Voronca, 1903, p. 896). Spre deosebire de duminică, joia depozitează numeroase practici precreştine: Joia Bulcelor, Joia Caloianului, Joia Neagră, Joia Paparudelor, Joia Verde, Joile Nepomenite, Joimari. Personajul mitologic românesc, Joimărița, care pedepsea cu asprime fetele şi femeile leneşe sau care nu respectau anumite interdicții calendaristice de muncă, a primit numele acestei zile. În cadrul ritualului creştin din Săptămâna Mare surprindem un evident sincretism păgâno-creştin: tradiția incinerării morților, practică specifica dacilor, apare la Joimari sub forma unor ritualuri funerare şi focuri sacrificiale simbolizând incinerarea, spre deosebire şi în opoziție cu ritualul creştin de răstignire şi înhumare din Vinerea Mare.

Luna calendaristică

Ca unitate de măsură a timpului calendaristic, Luna are lungimea (durata) timpului necesar satelitului natural al Pământului pentru a efectua o mişcare de revoluție în aproximativ 29,5 zile. Documentele atestă că la unele popoare vechi fiecare început de lună era marcat de apariția pe cer a Lunii Noi (Craiului Nou); persoane anume urmă-

reau cerul dinspre apus şi, îndată ce apărea Luna sub forma unei seceri subţiri, se dădea de veste întregii comunităţi prin sunete de trâmbiţe (Gheorghiu, 1936, p. 18). La iudei şi babilonieni momentul apariţiei pe cer a Lunii Noi se anunţa publicului de către preoţi. Cu această ocazie se comunicau şi zilele cu sărbători din luna respectivă. La romani prima zi a lunii se numea *calende,* cuvânt derivat de la verbul *calo-are.* (a chema, a convoca), de unde îşi trage obârşia şi cuvântul *calendar.*

În calendarul civil contemporan, începuturile de lună sunt lipsite de orice semnificaţie astronomică întrucât nu sunt calculate în raport cu fazele de evoluţie ale Lunii. După sensurile ce le dădea poporul diferitelor faze ale Lunii, s-ar părea că la Lună Nouă timpul era considerat nefast pentru activitatea umană: atunci se înnoia răul, se prindeau vrăjitoriile, sămânţa semănată rămânea seacă, nu se puneau cloştile, nu se făceau nunţile (Niculiţă-Voronca, 1903, p. 316). „Când se iveşte Luna Nouă, spune o poveste publicată de Ion Pop Reteganul, umblă un duh necurat prin curţile mele şi numai atunci are putere; de aceea în tot anul, 13 nopţi dormim la vecini“ (Pop Reteganul, 1895, p. 106). De la Luna Nouă, numită şi Lună Tânără sau Lună în două coarne (Pamfile, 1915, p. 68), fiecare om avea prilejul să-şi încerce şansa, cerându-i ceva:

„Crai Nou, Crai Nou,
Sănătos m-ai găsit,
Sănătos să mă laşi!
Fără nevastă m-ai găsit,
Cu nevastă să mă laşi!“
„Lună Nouă, Luna Nouă,
Taie pâinea-n două:
Ţie jumătate,
Mie sănătate!“

(Niculiţă-Voronca, 1903, p. 70)

Asemenea formule recitative întâlnim şi astăzi în folclorul copiilor. După o tradiţie consemnată la sfârşitul

secolului al XIX-lea, românii bănățeni numeau Duminică Tânără fiecare zi de duminică care urma sau corespundea cu faza Lunii Noi. În cele 13 „duminici tinere“ (într-un an solar sunt aproximativ 13 luni lunare) se efectuau practici magice de purificare, se sfințea apa, se străpungeau urechile fetițelor ca să poată purta cercei, fetele mari se pieptănau şi îşi tăiau vârful părului pentru a creşte mai lung şi mai frumos, oamenii se tundeau şi îşi tăiau unghiile. Cositul fânului din pajişti începea tot la Lună Nouă, într-o zi lucrătoare (Mangiuca, 1882, p. 10).

Numărul lunilor anului este pus de popor în legătură cu naşterea misterioasă a 12 copii gemeni. Doi bătrâni, spune legenda, supărați că nu au avut la tinerețe copii, pleacă la drum lung cu gândul să-şi pună capăt zilelor. Un moşneag salvator, ieşindu-le în cale şi ascultându-le păsul, le-a dăruit o buruiană de făcut copii. Bătrânii se întorc acasă, beau ceaiul obținut din buruiana de leac şi femeia naşte, nici mai mult, nici mai puțin, decât 12 băieți. Lunile anului ar fi împrumutate numele acestor flăcăi (Niculiță-Voronca, 1903, p. 394). Tema naşterii misterioase apare în multe basme româneşti (Şăineanu, 1979, p. 237, 392, 398, 645), iar în unele legende, copiii născuți de aceeaşi mamă devin, frecvent, nu întemeietori de timp (zi, săptămână, lună, anotimp, an), ci întemeietori de „țări“ (legenda Vrâncioaei) şi de sate (legenda Chioajdelor). „Frații“ (lunile anului) sunt mai mici sau mai mari, mai slabi sau mai puternici: Februarie, deşi are mai puține zile, este atât de puternic încât „crapă ouăle corbului“ pentru a ieşi puii din ele; Făurel (martie) spune că „dacă nu i-ar fi ruşine de fratele mai mare, de Faur (Februarie), ar degera vițelul în vacă, oala la foc şi copilul în pântecele mamei. Dar el e numai iute, nu are putere“ (Niculiță-Voronca, 1903, p. 752). Adesea între frați se iscă neînțelegere de pe urma căreia au de suferit şi oamenii. Martie, pentru a-i veni de hac Babei Dochia, împrumută una sau două zile friguroase de la Februarie. Întrucât Martie refuză să le dea înapoi, se iau la bătaie în zilele Babei Dochia: „când e vântul cel

mare, cu ger, atunci e bătaia lor, se prind, se sfarmă" (Niculiță-Voronca, 1903, p. 751). Dintre toți frații, Martie este cel mai rău. Acesta este pus pe farse şi glume usturătoare, este încrezut, aduce boli, seceră viețile oamenilor. Ce gândeşte poporul despre firea capricioasă a lui Martie reiese dintr-o povestioară bucovineană pe care o reproducem după Elena Niculiță-Voronca:

„Zice că a chemat odată Martie pe Prier (Aprilie) la banchet. Se duce Prier şi se sfătuieşte cu Mai, ce să facă: să se ducă sau să nu se ducă?

– Du-te, zise Mai, dar el e şugubăț, râde de oameni; tu când te-i duce să iei cu tine sania, căruța şi luntrea, că altfel n-ai să ieşi cu bine.

Se duce Prier. Il vede Martie şi îl întreabă:

– De ce ai venit cu toate astea, frate?

– Apoi la gospodăria omului sunt toate bune.

Stă o zi, stă două, stă trei. Încearcă Martie cu omăt şi viscol. Lui Prier nici nu-i pasă, că el are sanie. Dă o ploaie şi se face glod. Prier are căruță. Rupe podurile, curg puhoaiele. Prier merge cu luntrea. Vede Martie că nu poate să-i facă nimica, îl cheamă şi îl întreabă cine l-a învățat să vină aşa pregătit. Prier n-are ce lucra şi-i spune că Mai.

– Ei lasă, că-i voi da şi lui vreo două brume ca să-i veştejesc florile lui cele falnice!

Şi de atunci în Mai sunt întotdeauna brumi, că Martie i le dă în ciudă" (Niculiță-Voronca, 1903, p. 753).

Anul calendaristic roman, care a fost, de fapt, baza de calcul a calendarului nostru popular şi a calendarului civil contemporan avea următoarea structură:

Înainte de Caesar
(355 de zile)

Ianuarius ... .. 29 zile
Februarius ... .28 zile
Martius......... 31 zile
Aprilis .... 29 zile

Maius .... 31 zile
Iunius .... 29 zile
Quintilis .... 31 zile
Sextilis .... 29 zile
September .... 29 zile
October .... 31 zile
November .... 29 zile
December ... .29 zile

La fiecare an erau introduse alternativ 22 de zile după 23 februarie şi 23 de zile după 24 februarie

După reforma iuliană
(365 de zile)

Ianuarius ...... 31 zile
Februarius ... 28 zile
Martius .... 31 zile
Aprilis .... 30 zile
Maius .... 31 zile
Iunius .... 30 zile
Iulius .... 31 zile
August .... .31 zile
September ... 30 zile
October .... 31 zile
November ... 80 zile
December ... 31 zile

În anul 46 d.H., numele lunii Quintilis este schimbat, în cinstea lui Iulius Caesar, în iulie, iar în anul 8 d.H., Sextilis devine Augustus, în cinstea împăratului Augustus

Ca dovadă că vechiul calendar roman începea primăvara este numele lunilor care indicau ordinea lor faţă de Anul Nou sărbătorit la 1 martie: Quintilis (luna a cincea), Sextilis (luna a şasea), september (luna a şaptea) ş.a.m.d.

Numele acestor luni au sens numai dacă încep să fie numărate de la 1 martie, nu de la 1 ianuarie.

Spre deosebire de anul civil şi bisericesc, unde lunile au primit nume de zei (Ianus, Mars etc.) şi figuri ilustre din istoria romanilor (Iulius Caesar, Augustus), lunile calendarului popular sunt legate de viața oamenilor de pe pământ. Iată câteva exemple înregistrate în zona Munților Apuseni: Cărindar, luna ianuarie, când se obişnuia să se facă în noaptea Anului nou calendarul meteorologic din foi de ceapă sau din coji de nucă; Făurar, luna februarie, când meşterii fierari făureau sau reparau uneltele agricole; Florar, luna mai, timpul florilor; Cireşar, luna iunie, timpul când se coc cireşele; Cuptor, luna iulie, timpul cel mai călduros din întreg anul; Brumărel sau Brumarul Mic, luna octombrie, cu apariția primelor brume; Brumar, luna noiembrie, timpul când cad brumele groase. Lunile anului aveau mai mult semnificații economice şi meteorologice decât astronomice, adică erau cadre ale vremii şi apoi cadre ale timpului. Aşa-numitele calendare bătrâneşti aveau drept scop aflarea vremii în cursul anului, a regimului pluviometric, şi nu de măsurare propriu-zisă a timpului. Cel mai cunoscut calendar „meteorologic" era făcut din foi de ceapă şi cuprindea următoarele operații: se tăia o ceapă în două şi se alegeau 12 foi, egale ca mărime; în ele se punea sare şi apoi erau repartizate câte una pentru fiecare lună a anului; se lăsau în cameră, de obicei la fereastră, până dimineața, când bătrânii. apreciau, după cantitatea de apă strânsă în foile de ceapă, lunile ploioase şi secetoase ale anului.

Anul lunar

Din adunarea zilelor celor 13 luni lunare oamenii au obținut o sumă egală cu ciclul de regenerare a plantelor perene şi cu reproducerea anuală a animalelor şi păsărilor. Se pare că la un astfel de calendar simplu au ajuns toate popoarele lumii vechi. Dar, marele avantaj de a calcula

zilele anului pornind de la însumarea fazelor lunare este pus în cumpănă de dezavantajul de a fi mai mic decât anul solar cu aproximativ 10 zile. Calendarul roman înainte de Caesar avea, de pildă, 355 de zile. Când doi astronomi ai antichităţii greceşti, Meton şi Euctenon, au găsit, în urma observaţiilor făcute la solstiţii, atât inegalitatea anotimpurilor, cât şi corespondenţa între mişcările aparente ale Soarelui şi Lunii, descoperirea lor a fost scrisă cu litere de aur în pieţele publice. Ei au demonstrat că în 19 ani solari a câte 365,25 zile au loc 235 revoluţii sinodice de lună, ceea ce înseamnă că numai după 19 ani solari fazele de Lună Nouă revin în aceleaşi zile ale anului. Intervalul de 19 ani a fost numit „ciclul Meton" sau „Eneadeca-terida" şi conţine 12 ani comuni de 12 luni şi 7 ani compleţi de câte 13 luni. Prima zi a anului era aceea a Lunii Noi care urmează imediat după solstiţiul de vară (Teodorescu, Chiş, 1982, p. 64).

Existenţa unui calendar lunar pe teritoriul Daciei nu este exclusă. Credinţele şi practicile magice în care Luna este implicată în măsurarea timpului şi calcularea sărbătorilor, în determinarea zilelor şi a perioadelor favorabile sau nefavorabile unor activităţi practice (semănatul, recoltatul, tăierea lemnului pentru construcţii etc.) sunt atât de numeroase încât, chiar dacă se exclud unele aluviuni spirituale primite din afară, etnologul inclină spre ipoteza existenţei unui calendar lunar la populaţia dacică. Dacă ipoteza se confirmă, rămâne ca istoricii şi arheologii să circumscrie perioada aproximativă când a fost adoptat anul solar pe care îl avem şi astăzi. Din păcate, lipsa documentelor arheologice este, în acest caz, resimţită şi mai puternic datorită unei situaţii obiective mai generale: imposibilitatea de a se decreta un calendar în exclusivitate lunar. Popoarele vechi au inventat un calendar lunar pentru că le-a fost mai uşor să constate *repetabilitatea,* principiu fundamental al oricărui calendar, observând astrul selenar. În aproximativ 30 de zile Luna îşi schimbă forma *ritmic,* noapte de noapte. Repetabilitatea şi ritmicitatea o puteau

observa şi la Soare, dar, perioadele de repetare ale răsăriturilor, apusurilor, solstiţiilor etc. erau fie prea mici (ziua solară), fie prea mari (anotimpul) pentru a ajunge la ideea „timpului-cerc“, a reprezentării primitive a calendarului. Deplasarea răsăritului Soarelui în decursul unui an era uşor de constatat, dar ziua-lumină nu putea fi luată în seamă în calendarul arhaic pentru că alt principiu al calendarului, *egalitatea* unităţilor de măsură a timpului, s-ar fi încălcat. Atunci, ca şi astăzi, ziua-lumină la solstiţiul de vară înregistrează o diferenţă notabilă faţă de ziua-lumină la solstiţiul de iarnă. A trebuit să se însumeze ziua şi noaptea într-o singură unitate considerată ca având media de 24 de ore în tot cursul anului sau de 12 ore numai ziua-lumină.

Problema existenţei unui calendar lunar la daci 1-a preocupat şi pe Vasile Pârvan, care aduce un interesant argument lingvistic. Savantul spune că „*Luna* pentru *mensis* apare în Dacia încă înainte de anul 270, dovadă de întrebuinţarea anului lunar, în locul anului solar, exclusiv obişnuit în restul imperiului. Faptul că apoi în stânga Dunării termenul *lună* s-a menţinut statornic pentru *mensis,* spre deosebire nu numai de toate celelalte popoare romanice, dar chiar de dialectele române din dreapta Dunării, duce iarăşi la o accentuare necesară a întemeierii definitive a poporului şi limbii române pe teren dacoroman, în Dacia Traiană“ (Pârvan, 1911, p. 131).

OROLOGIUL BIOLOGIC

Valoare hotărâtoare pentru fixarea reperelor calendaristice au avut bioritmurile cu perioadă lungă de manifestare, cu intervale de ordinul zilelor, lunilor şi anilor. Pentru ocupaţiile tradiţionale, bioritmurile cu perioadă scurtă, de ordinul secundelor şi minutelor, nu au prezentat nici o semnificaţie practică. Activităţile legate de agricultură, creşterea animalelor, pomicultură, viticultură etc. puteau fi ritmate numai de bioritmurile umane, animale şi vegetale cu durată suficient de mare pentru a fi sesizabile. Acestea sunt numite de specialişti *circadian* (ziua solară – perioada în care Pământul încheie o mişcare de rotaţie în jurul axei sale), *selenar* (de 29 zile, 12 ore, 44 minute şi 2 secunde – durata revoluţiei sinodice), *faza lunară* (7 zile şi 9 ore – perioada de timp între două faze lunare învecinate), *multicotidian nelunar* (bioritmuri mai mari sau mai mici de o lună lunară), *sezonier* (distanţa dintre echinocţii şi solstiţii), *anual* (365,242217 zile – durata mişcării de revoluţie a Pământului în jurul Soarelui), *multianual* (viaţa sau veacul de om, de la naştere la moarte). Aşa cum a procedat şi cu reperele şi orologiile cosmice, omul a folosit bioritmurile plantelor, animalelor şi chiar ale propriului său organism pentru a măsura timpul. În descifrarea Calendarului popular un rol semnificativ îl are însă comportamentul păsărilor şi animalelor.

PĂSĂRILE ŞI ANIMALELE

Sintetizând interesul extraordinar al oamenilor pentru animale, Remy Chauvin aprecia că instinctele lor ne-au fascinat dintotdeauna: fie că oamenii credeau că se

recunosc în ele, fie că găseau în aparentele aberații ale instinctului motive pentru a-şi hrăni orgoliul de a fi om (Cociu M., Cociu Maria, 1982, p. 1). Interesul omului față de comportamentul animalelor este motivat obiectiv: el însuşi s-a desprins din imensul arbore genealogic al animalelor şi a rămas apoi legat de strămoşii săi mai îndepărtați sau mai apropiați prin una din componentele caracterului său bipolar (natură şi cultură). Mult timp omul şi-a împărțit adăpostul cu unele animale în peşterile şi grotele preistorice, s-a hrănit şi s-a îmbrăcat cu pieile şi blănurile acestora, le-a folosit forța şi iuțeala, le-a transformat în duşmani sau prieteni. Observarea de către oameni a comportamentului animalelor, care au continuat să rămână numai natură, deci cu instincte ascuțite de conservare, şi folosirea lor în practica curentă nu ni se pare a fi magie. Instinctele animalelor ne sunt şi astăzi de mare folos! Unul din procedeele vechi pentru alegerea locului de construcție a unei case sau de întemeiere a satului era culcuşul ales de animale pe timpul nopții. Pe de altă parte, apărarea în cerc şi construcția cetăților se pare că au la bază sistemul de apărare în cerc al animalelor sălbatice şi de protejare a turmelor de oi de către câinii care le înconjoară în fugă când sunt amenințate de lupi (Ghinoiu, 1981, p. 36-37) etc. Comportamentul animalelor, privit ca „o succesiune de stări temporare, un flux continuu, dar nu uniform, de elemente legate unul de altul într-o anumită ordine, având deci o structură desfăşurată în spațiu şi timp" (Cociu M., Cociu Maria, 1982, p. 25) a oferit oamenilor şi unele repere pentru măsurarea timpului. Dintre păsările şi animalele cu semnificație deosebită pentru măsurarea şi recunoaşterea timpului calendaristic vom analiza, în primul rând, pe acelea care au, conform tradiției populare, putere de prezicere: cucul şi ursul. Amândouă apar şi dispar la anumite date calendaristice: cucul prin migrația în alte ținuturi ale globului, ursul prin iernare în bârlog pe meleagurile noastre. Fără aceste schimbări de profunzime ale comportamentului, cucul şi ursul nu ar fi prezentat vreo

semnificație calendaristică, adică nu ar fi oferit oamenilor momente de reper, 'de orientare în timp. Pentru a câştiga virtutea animalelor-oracol, ele trebuiau să sugereze, prin schimbarea comportamentului, că sunt supuse dispariției, adică temporalității şi morții într-o anumită unitate de timp. Vom acorda, de asemenea, câteva pagini lupului, calului şi ursului ale căror comportamente par să fi avut un rol hotărâtor în structura calendarului dacic, cocoşului pentru rolul său în prezicerea şi măsurarea timpului diurn şi berzei pentru măsurarea timpului anual.

Cucul

Dintre toate păsările care înfruntă rigorile iernii specifice climatului nostru temperat continental sau care poposesc aici numai pentru vărat, cucul ocupă în tradițiile populare un loc cu totul privilegiat. Nu există în ornitologia românească pasăre căreia poporul să-i fi dedicat atâtea legende, poveşti, cântece şi proverbe. Cucul nu este o pasăre cântătoare şi nici nu încântă prin coloritul penelor sale. Ca înfățişare este un uliu în miniatură. Fiind o pasăre mică, aportul ei la distrugerea insectelor este neglijabil. Îşi depune ouăle prin cuiburile altor păsări, iar puii săi, mai robuşti, îşi răstoarnă frații vitregi peste marginile cuibului pentru a profita de un surplus de hrană şi a se dezvolta mai rapid. Cucul nu-şi face cuib, nu-şi cloceşte ouăle şi nu-şi hrăneşte puii. Fiind simbolul primăverii, al timpului frumos şi dragostei pătimaşe, poporul îi iartă totul. În povestiri populare de o rară frumusețe, cucul apare antropomorfizat: argat, slugă, tâlhar, haiduc, părinte, soț, amant etc.

În unele povestiri cucul este o pasăre miraculoasă, cu pene de aur, metal prețios şi strălucitor simbolizând Soarele. Aflând de infidelitatea soției, porneşte în altă lume spunându-i acesteia să-l caute şi să-l strige între Blagoveştenie şi Sânziene. Recunoscându-şi greşelile, soția îl caută în fiecare an între 25 martie şi 24 iunie, zburând din crean-

gă în creangă şi strigând neîncetat: Cucu! Cucu! (Pamfile, 1910, p. 107-108). În alte povestiri, Cucu şi Ştefan sunt oameni, de obicei fraţi gemeni. Din diferite pricini aceştia sunt transformaţi în păsări. Cucu ajunge în rai, iar fratele rămas aici, Ştefan îl caută între Blagoveştenie şi Sânziene, strigându-l pe nume (Pamfile, 1910, p. 110).

Acelaşi reper calendaristic este şi în ipostaza hoţului şi tâlharului de cai. Se spune că, pe când Sf. Petru avea o herghelie, un mare tâlhar, pe nume Cucu, îi fură caii. Nici cu puterea sa de sfânt, nici cu ajutorul celui Atotputernic nu găseşte caii. Necăjit, Sf. Petru „blestemă pe Cucu să se prefacă în pasăre neagră, să fie cobe rea şi singur să-şi spuie numele, unde s-o afla. De atunci hoţul Cucu a rămas pasăre neagră şi blestemată şi când ţi-a cânta în spate, pe casă ori în curte, moarte înseamnă; şi el altceva nu mai zice, decât îşi strigă toată ziua numele prin pădure: Cucu, Cucu!“ (Pamfile, 1910, p. 145-146). Cu siguranţă că această pasăre ar fi rămas necunoscută în folclorul românesc dacă prin comportamentul său, începutul şi sfârşitul cântatului la date fixe, nu ar marca succesiunea a două fenomene astronomice: echinocţiul de primăvară şi solstiţiul de vară. „Şi cucul, cum a sosit şi i s-a dezlegat limba, îndată începe a cânta, şi cântă necontenit de la Bunavestire (sărbătoare care este celebrată în imediata apropiere a echinocţiului de primăvară) şi până la Sânziene sau până la Sânpetru... (sărbători celebrate în preajma solstiţiului de vară) (Marian, 1901, p. 22-29). Conform tradiţiei, la Sânziene, cucu se îneacă cu orz şi, nemaiputând cânta, se preface în uliu până în primăvara viitoare:

„Legea ta de cuc bălan,
Te-am plătit să-mi cânţi un an;
Când a fost la Sânziene,
Tu ţi-ai pus clobanţu-n pene!“

(Marian, 1883, p. 38).

Cântecul cucului, scurt şi răsunător, însoţeşte truditorii ogoarelor la semănat şi arat, la întreţinerea culturilor:

„Cucu de n-ar cânta,
Nici noi n-am mai ara;
Cucu de nu s-ar porni,
Nici noi n-am plugări".

(Pamfile, 1910, p. 111)

Încetatul cântecului indică vremea cositului, întrucât acesta „părăseşte ţara şi se duce, de îndată ce aude bătutul şi fâşâitul coasei" (Pamfile, 1910, p 111). El este însă şi un prevestitor al vremii: „Dacă cucu încetează de a mai cânta cu mult înainte de Sânziene, e semn că vara se purcede întâi cu căldură şi apoi va fi secetoasă" (Pamfile, 1910, p. 112). Iată numai câteva motive pentru care întreaga suflare a satului, „mic şi mare, tânăr şi bătrân aşteaptă cu cea mai mare nerăbdare sosirea acestei zile şi dimpreună cu dânsa şi a cucului" (Marian, 1883, p. 19). El este însă o sursă de inspiraţie melancolică în cântecele de dor şi jale, iar în creaţiile a căror temă este despărţirea a doi fraţi sau a doi soţi amplifică sentimentul de înstrăinare şi singurătate.

Cucul prevesteşte prin cântecul său nu numai venirea primăverii, ci şi norocul omului pe acel an. Primul cântec al cucului era întâmpinat de ţărani prin cuvinte care implorau avuţia, sănătatea, fericirea, norocul:

„Mulţi ani buni cu sănătate
Şi noroc să am la toate,
Să fiu orişicând voios
Fericit şi bucoros!"

(Marian, 1883, p. 20)

La auzul primului cântec al cucului toţi doreau să fie veseli, curat îmbrăcaţi, bine hrăniţi şi cu bani în buzunar. Supremul său simbol este scurgerea neîntreruptă a timpului şi repetarea anuală a scenariului din ciclul vieţii: naşterea

(primul cântat) şi moartea (ultimul cântat). El are tainice legături cu viaţa omului. Locul de unde se aude prima dată cântecul (în spate, în faţă, în stânga, în dreapta) sau unde este aşezat (pe o ramură uscată, pe o movilă, pe o grămadă de gunoi), repetabilitatea cântecului etc. reprezintă semne bune sau rele pentru om: noroc, sănătate, boală, moarte, căsătorie.

Barza

Din unele informaţii etnografice rezultă că o altă pasăre-oracol, barza, ducea şi aducea cucul în spate peste mări şi ţări. Barza soseşte o dată cu primăvara şi este purtătoare, asemenea tuturor vieţuitoarelor care dispăreau şi apăreau brusc pentru perioade mai îndelungate de timp, de semne şi simboluri privind: *vremea* „Dacă berzele pleacă din vreme, se zice că iarna va fi grea şi lungă; dacă pleacă târziu, zic că iarna va fi scurtă şi călduroasă"; *belşugul* „Dacă un om vede multe berze primăvara, va face multe care cu porumb"; *norocul* „Se crede că va fi mare noroc în casa pe care barza îşi face cuibul"; *ursita* „Când oamenii văd o singură barză, zic că rămân singuri, mai cu seamă fetele şi băieţii rămân necăsătoriţi"; „Dacă cineva vede o barză dimineaţa sau seara până nu mănâncă, se zice că-l spurcă; şi dacă a spurcat pe cineva dintr-o familie, se zice că are să moară unul din ei"; „Cine vede întâia oară primăvara o singură barză, zice că e semn de moarte"; *incendiul* „Dacă se aprinde undeva o casă, vesteşte oamenii prin tocănitul cu ciocul lor" („Şezătoarea", VIII, 1904, p. 51-55).

Dacă barza nu ar lipsi din peisajul rural pe timpul iernii, aceasta nu ar fi avut valoare calendaristică şi meteorologică. Este o pasăre aşteptată cu nerăbdare şi primită ca un oaspete drag. În popor se spunea că drept răsplată pentru îngăduinţa oamenilor care îi permit să-şi construiască cuibul pe case sau în apropierea caselor, aceasta le aduce un suprem sacrificiu: omorârea unuia

dintre pui. Migrația tipică a păsărilor, inclusiv a berzei, se declanşează şi se desfăşoară cu o exactitate extraordinară, aparent independent de fluctuațiile mediului geografic. Păsările migratoare „intră într-o stare de nelinişte premigratoare în anumite momente calendaristice, indiferent de particularitățile condițiilor externe. Apariția neliniştii premigratoare şi pornirea spre locurile de iernat a păsărilor din zonele temperate au loc la termene precise, cu mult înainte ca modificările de mediu să impună migrația" (Lungu, 1968, p. 147-148).

Gaia

Există o pasăre migratoare care are o semnificație aparte pentru români, gaia. Aceasta este o răpitoare de zi reprezentată în România prin două specii: *gaia roșie* şi *gaia brună.* Are statură robustă şi aerodinamică, unghii (gheare) ascuțite şi tăioase la cele patru degete, cioc puțin curbat şi turtit lateral, penaj colorat care variază cu vârsta. Trăsăturile fizice şi comportamentale ale găii au fost hotărâtoare pentru divinizarea ei: este misterioasă atât prin apariția şi dispariția neaşteptată din peisajul cotidian, datorită migrației (cuibăreşte în România şi iernează în sud-vestul Asiei şi nord-estul Africii), cât şi prin ascensiunile ce le face în zbor până dispare în înaltul cerului; dintre răpitoare, este cea mai frumoasă şi mai plăcută pasăre, aleasă de altfel ca model de Brâncuşi pentru Măiestrele sale; prevesteşte (aduce) ploaia şi, împreună cu aceasta, rodul şi fertilitatea în verile secetoase şi zilele caniculare; este puternică, crudă, rapace, invincibilă; şi-a impus numele în memoria oamenilor prin propriul ei glas ga! ga!, când invocă ploaia în zilele caniculare ale verii. Este puțin probabil ca oamenii să o fi numit vreodată altfel decât se recomandă ea însăşi oamenilor, gaia! Precum îngerii, gaia urmăreşte neîncetat omul, dându-i rotocoale pe deasupra capului. În Evul Mediu, ea a fost supranumită

Pasărea Turcului întrucât aceştia descopereau ascunzişurile băjenarilor observând zborul pe cer al găii. Expresiile populare : *A da de Gaia,* sinonimă cu *A da de Dracu*, sau *Vezi că te ia Gaia,* sperietoare pentru copiii neascultători, sunt cunoscute astăzi în toate zonele etnografice româneşti. Dintre jocurile vechi ale copiilor s-a păstrat şi unul cu semnificaţie funerară, *De-a Gaia (De-a Mama Gaia, De-a Baba Gaia, Gaia şi Cloşca, De-a Puia Gaia)*.

Gaia, zeiţă a Morţii în ipostază de pasăre de pradă care scoate sufletul din trup la moartea oamenilor, este identificată cu zeiţa neolitică Gaea. Ca personificare a Morţii cu chip de pasăre apare cu nume derivat sau amalgamat de la Gaia (Gaica, Gaiul, Gai, Cocoşel de Gai, Daiul, Cocoşgaia, Cocoşdaia, Cocoşdai) şi cu nume ale unor păsări prădătoare (Corboaica şi Vulturul). În toate variantele cântecelor funerare de Zori, aceste păsări fantastice, singurele care aud toaca bătută în cer la miezul nopţii pentru a trezi, la rândul lor, cocoşii obişnuiţi de pe pământ, sunt personificări ale Morţii. În unele texte funerare din Cartea românească a morţii zeiţa apare în ipostază antropomorfă, numită Moarte, şi de zeiţă pasăre, numită Gaia:

„...Strigă Moartea la fereastră
– Ia-mi ieşi, Ană, pân-afară!
– Aş ieşi, nu pot ieşi
Că nu mă pot despărţi
De drag soţiorul meu, / .... /
Ş-a strigat ş-a treia oară:
– Ia-mi ieşi, Ană, pân-afară!
Ea afară a ieşit,
Pragul uşii l-a păşit,
Din picioare-a îmbrâncit,
La inimă s-a slăbit.
Cocoş Gaia a cântat,
Sufletul i l-a luat“[...]

(Bîrghiş, jud. Sibiu)

Cocoşul

Pentru a afla diferite momente ale zilei şi nopţii, oamenii observau Soarele şi Luna, stelele şi planetele. Din păcate aştrii nu pot fi observaţi întotdeauna din cauza timpului noros, iar aprecierea poziţiei lor pe bolta cerească este, fără alte instrumente de măsurat, aproximativă. Ca urmare, trebuia ales şi un orologiu terestru, mai apropiat şi mai uşor de observat care să indice diviziuni repetabile ale timpului diurn. Nu era nevoie de prea mare spirit de observaţie pentru a constata că animalele şi păsările au un comportament diferit şi repetabil în anumite momente ale zilei şi nopţii. În loc să-şi bată capul pentru a crea o maşinărie de măsurat timpul, ceasornicul, omul a căutat mai întâi în natură organisme vii care să-l informeze despre scurgerea vremii. Din motive practice, acest orologiu natural era de dorit să fie cât mai aproape de locuinţa şi gospodăria omului. Ca urmare, el trebuia căutat printre animalele şi păsările domestice.

Cu mii de ani în urmă, popoare aflate în diferite colţuri ale lumii au ales acelaşi orologiu: cocoşul. De pildă, la romani, timpul nocturn era împărţit după prima, a doua şi a treia cântare a cocoşului. Pliniu credea că „veghetorii noştri nocturni, pe care natura i-a creat ca să trezească pe muritori la muncă şi să le întrerupă somnul. Ei cunosc stelele şi deosebesc pe zi câte trei ore prin cântarea lor. Se duc cu Soarele la culcuş şi la a patra veghe iarăşi cheamă la griji şi la muncă. Ei nu suferă ca răsăritul Soarelui să ne afle nepregătiţi: ziua ce vine o vestesc prin cântare, iar cântarea prin bătaia aripilor“ (Marian, 1883, p. 239). Nu numai în antichitate, dar şi în evul mediu armatele de uscat purtau cu ele câte un cocoş pentru a le vesti schimbarea santinelelor pe timpul nopţii. O funcţie asemănătoare îndeplinea şi cocoşul urcat cu câteva găini-neveste la stânele carpatice de către păstorii români.

Calitatea de a vesti zorile era considerată în antichitate de origine divină, cocoşul fiind amestecat în intimi-

tățile zeilor. Astfel, zeul Marte a pus un servitor al său, Alectryon, să stea de strajă la ușă în timp ce el o vizita pe zeița Venera. Gelosul zeu Vulcan, sfătuit de un zeu trădător, îi surprinde pe amanții neprevăzători. Drept pedeapsă, Marte l-a prefăcut pe Alectryon în cocoș, pentru a da de știre întotdeauna amanților când răsare Soarele. În lumea antică cocoșul a fost închinat diferitelor zeități – Apolo, Minerva, Mercur, Marte – dându-i-se semnificații diferite (vestitor al răsăritului Soarelui, priveghetor al somnului, simbol al luptei războinice).

Având darul de a cânta în preajma miezului nopții, moment de cumpănă, de confruntare a spiritelor bune cu cele rele, poporul l-a pus paznic la hotarul dintre forțele malefice și cele benefice. După cântatul lui, spiritele necurate își pierdeau puterea, se ascundeau pentru a intra din nou în acțiune în noaptea următoare. Cântecul cocoșului simboliza trecerea momentului critic și anunța victoria Soarelui și a luminii asupra nopții și întunericului. El anunța nu numai orele nopții, ci și curățirea spațiului nocturn de forțele ostile omului.

În basme, cocoșul este un personaj fantastic, cu forțe miraculoase: aduce bogății imense stăpânului, este sfătuitorul lui Făt-Frumos și o avertizează pe Ileana Cosânzeana de venirea Zmeului sau a lui Făt-Frumos. Atmosfera enigmatică creată în jurul cocoșului, datorită faptului că acesta cântă la miezul nopții și la hotarul timpului diurn (noapte – zi), a fost folosită în diferite practici magice (vrăji, descântece). Astăzi continuă să joace rol ritual la înmormântare (cocoșul dat de pomana peste sicriu sau peste mormânt) și, uneori, în ceremonialul nunții (aducerea cocoșului fript la Masa mare simboliza apropierea zorilor, moment când invitații trebuiau să se ridice și să plece (Marian, 1883, p. 247). Cocoșul era și un prevestitor al timpului ploios sau secetos, al vremii geroase sau moinoase, iar prin cântecul lui pe prag anunța sosirea musafirilor etc.

Deşi ceasornicul a pătruns astăzi în casele din cele mai izolate cătune, oamenii continuă să se orienteze după cântecul cocoşilor. Aceştia indică cel puţin trei momente principale ale nopţii: *miezul nopţii* la primul cântat, *trei ore înainte de ziuă* la al doilea cântat şi *crăpatul de ziuă*, când cântă mai des (apune Găinuşa şi apare Luceafărul de dimineaţă).

Alături de păsările migratoare - al căror comportament a oferit oamenilor repere calendaristice pentru a marca debutul primăverii (verii) sau al toamnei (iernii) în funcţie de sosirea şi plecarea acestora spre zonele de iernat (cucul, barza, cocorul, rândunica şi altele) – păsărilor nemigratoare li s-au rezervat şi lor zile pentru a marca în special trecerea de la iarnă la vară. Astfel, Dragobetele, sărbătoare ţinută în funcţie de zona etnografică, în una din zilele de la sfirşitul lunii februarie sau la începutul lunii martie, era considerat timpul împerecherii păsărilor care se strâng în stoluri, ciripesc şi încep construirea cuiburilor. După legendă, Dragobetele este fiul Babei Dochia şi reprezintă, în opoziţie cu aceasta, principiul pozitiv, al înnoirii. Având unele din atribuţiile lui Cupidon / Eros, Dragobetele este purtătorul dragostei şi bunei dispoziţii pe meleagurile româneşti. Sfârşitul reproducerii păsărilor este marcat de momentul în care puii păsărilor de pădure încep să zboare, zi fixată de tradiţie la 21 mai, la sărbătoarea intitulată popular Constantin Graur sau Constandinu Puilor. Celelalte zile de peste an în care apar diferite practici magice legate de prevenirea stricăciunilor aduse de păsările sălbatice recoltelor nu au semnificaţie calendaristică.

Lupul

Pentru performanţa cucului de a anunţa echinocţiul de primăvară prin „dezlegarea limbii“ şi solstiţiului de vară prin „amuţirea glasului“, poporul i-a rezervat, drept recompensă, două zile: 25 martie şi 24 iunie. Ce semnificaţie calendaristică trebuie să fi avut atunci lupul, pentru

care se „ţineau", la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, peste 30 de zile dintr-un an! Zilele din calendarul popular în care apar practici dedicate lupului se grupează mai multe la un loc sau sunt despărţite prin diferite intervale de timp. Se observă, totuşi, o concentrare evidentă a acestor zile în perioada de toamnă şi de iarnă a anului: Sânpetru (29 iunie), Circovii Marinei (15-17 iulie), Martinul, Lupu (22 august), Teclele (24 septembrie), Berbecaii (26-28 septembrie), Osie (17 octombrie), Lucinul (18 octombrie), Sâmedru (26 octombrie), Ziua Lupului (13 noiembrie), Filipii de Toamnă (14-21 noiembrie), Filipul cel Şchiop (21 noiembrie), Sf. Andrei (30 noiembrie), Sânpetru de Iarnă (16 ianuarie), Tănase de Ciumă (18 ianuarie), Filipii de Iarnă (25-31 ianuarie), Stretenie (2 februarie), Martinii de Iarnă (1-3 februarie). În satele pastorale se adăugau, la aceste zile, şi „joile rele", numite „Joi Verzi".

Pentru a desluşi semnificaţia calendaristică a lupului, prezentăm câteva elemente din comportamentul său de reproducere care au servit oamenilor repere de orientare în timp. Împerecherea începe în a doua jumătate a lunii noiembrie şi sfârşeşte la începutul lunii februarie. După lupta care se dă între masculi, femela alege un partener cu care se împerechează şi creşte apoi puii. Deşi împerecherea lupilor dintr-un areal geografic se desfăşoară pe parcursul a trei luni de zile, în cazul unui singur exemplar aceasta se realizează în 5-10 zile. Frecvenţa *maximă* a împerecherii se situează în preajma zilei de 1 februarie. După o perioadă de gestaţie de 62-63 de zile, lupoaicele fată în plină primăvară. Prin luna octombrie noua generaţie de lupi (căţeii de lup) se prind în haită cu părinţii şi participă la urmărirea şi atacarea prăzii. Aceste haite familiale, la care se adaugă şi lupii născuţi cu un an înainte, se dezmembrează în timpul împerecherii (Cotta, Bodea, 1969, p. 209).

Revenind la materialul documentar oferit de etnografie, constatăm că în multe legende şi povestiri populare Sf. Petru de Iarnă este considerat patronul lupilor, cel care,

noapte de noapte, le împarte prada. Sf. Petru devine foarte darnic cu lupul în noaptea de 30 noiembrie când sunt pedepsiți și proprietarii vitelor care nu au „ținut" Filipii și joile de după Paște. Ce dușman mai mare puteau să aibă crescătorii de animale decât pe Sf. Petru de Iarnă care le trimite o fiară atât de cumplită în turme și cirezi.

Motivele pentru care dacii și-au ales ca totem lupul și nu un alt animal, de pildă pe cel mai puternic dintre ele, ursul, sunt lămurite, în parte, de bogatul material etnografic românesc. Locuitorii satelor de munte, cei care au de-a face cu lupul, spun că la vederea lui simți *că ți se ridică părul măciucă pe creștetul capului,* în vreme ce sperietoarea *fii cuminte că vine lupul* este obișnuită pentru copiii neascultători. Într-adevăr, la latitudinea geografică a României lupul este cea mai feroce fiară. Odată intrat într-un adăpost de vite sau într-o turmă de oi, el sfâșie prada la întâmplare pentru o haită întreagă. Pe unde trece lupul rămâne prăpăd! Se spune că lui îi place să vadă sângele curgând șiroaie. Ursul, care ia o oaie sau două și își vede de drum, este un mielușel pe lângă ferocitatea lupului. Toate animalele sălbatice, indiferent de mărimea, puterea și cruzimea lor în stare de sălbăticie, pot fi îmblânzite, dresate și aduse pentru a fi văzute sub cupola circului. Există o excepție, lupul care preferă să moară de foame sau în luptă pentru câștigarea prăzii, decât să renunțe la libertate pentru a trece prin cercul de foc, să sară la comandă sau să facă alte exhibiții ca să râdă și să se minuneze spectatorii. Această vietate, în egală măsură temută și îndrăgită, prototip al războinicului înnăscut și model de demnitate, a fost personificată și aleasă totem de către strămoșii autohtoni ai românilor, geto-dacii. Ei au dorit, firește, să semene și să se comporte ca divinitatea lup, au invocat-o în luptă (vezi stindardul dacic) dar și în alte împrejurări, așa cum îl prezintă obiceiurile, mitologia, folclorul și arta populară românească.

În tradiția nordică lupii simbolizează moartea cosmică, întrucât ei devorează aștrii care măsoară timpul:

Luna şi Soarele. La noi, despre ruda sa domestică, câinele, se spune că atunci când urlă noaptea prevesteşte moartea unei persoane.

În onomastica românească Filip continuă gr. Philippos, unul dintre cele mai vechi, frecvente şi larg răspândite nume de persoană în Grecia Antică. La noi începe să apară ca antroponim din jurul anului 1550, dar numele este cu siguranță mai vechi (Ionescu C., 1975, p. 136). Sărbătoarea, căreia îi erau rezervate în calendarul popular mai multe zile, era dedicată unor personaje mitologice răspunzătoare de animalele sălbatice, în special de lupi. Perioada de sărbătorire a Filipilor era cuprinsă între 11 şi 23 noiembrie, iar numărul zilelor grupate sub acelaşi nume varia, de la zonă la zonă, între 3 şi 8. Dovadă a vechimii acestei sărbători este faptul că Filipii erau ținuți cu sfințenie de femeile căsătorite şi văduve până la începutul sec. al XX-lea. Unele țineau un Filip (o zi: primul Filip), altele doi Filipi (două zile), altele trei sau mai mulți. Când îşi măritau fetele, mamele le dădeau, alături de zestre, şi câte un Filip. Dacă avea mai multe fete, mama putea să rămână fără Filip (Fochi, 1976, p. 127). Ținând seama că Filipii de Toamnă marcau începutul unei lungi perioade calendaristice de împerechere şi înmulțire a lupilor, moştenirea acestor zile numai pe linie maternă ar putea fi interpretată ca o străveche şi tulburătoare solidaritate față de principiul general al fertilității. În perioada Filipilor de Toamnă şi, în general, în perioada de înmulțire a lupilor, cea mai severă interdicție era scoaterea cărbunilor din casă pentru a nu fi găsiți de lupoaicele care-i caută cu înverşunare ca să se înmulțească: „când se împerechează lupii, ei zic că lupoaicele umblă prin curțile oamenilor spre a găsi un cărbune lepădat în gunoi, pe care dacă-l mănâncă rămân grele“; „apucând lupii cărbuni sau altceva, se prăsesc“; „dacă lupoaicele găsesc cărbuni în gunoi, se cățelesc“; „cu deosebire la Treisfetite şi Stretenie, grija este aşa de mare că se crede că în nopțile acestor zile nu e lupoaică să nu-i dea piciorul prin sat să fure cărbuni din gunoi, că dacă nu fură rămâne stearpă“ (Fochi, 1976, p. 127-

129). Suntem aici în prezența unor reprezentări spirituale de un rar arhaism: focul, simbolizat de cărbunii aruncați o dată cu cenuşa şi gunoiul din casă, este principiul masculin fără de care lupoaicele rămân sterile. Cel mai important şi mai de temut Filip era Filipul cel Şchiop sau Filipul cel Mare care, în funcție de zonă, se serba la 11, 21 sau 30 noiembrie. Anticipăm că Ovidenia (21 noiembrie) şi Sf. Andrei (30 noiembrie) cuprind urme sigure ale unui străvechi ritual de An nou. Desigur, şi celelalte zile de peste an care cuprind practici legate de lupi au semnificația lor calendaristică. Ne oprim însă cu exemplificările numai la cele două categorii de sărbători simetrice: Filipii de Toamnă – Filipii de Iarnă şi Sânpetru de Vară – Sânpetru de Iarnă.

După perioada de împerechere a lupilor, marcată clar de Filipii de Toamnă şi Filipii de Iarnă, urmează, ținând seama că frecvența maximă a împerecherilor se situa în preajma zilei de 1 februarie, perioada de gestație de două luni. Ar însemna că în prima parte a lunii aprilie toți lupii sunt fătați. Puii sunt supravegheați apoi de părinți până spre toamnă, când, o dată cu intrarea în haită, se încheie ciclul de reproducție. Se pune întrebarea de ce lupului i s-au rezervat un număr impresionant de zile în calendarul popular, de ce principalele momente din ciclul său de reproducere sunt marcate de sărbători importante, de ce în jurul său s-au păstrat atâtea practici magice şi credințe străvechi, de ce ocupă un loc atât de însemnat în folclorul românesc (basme, legende, zicale)? Ferocitatea animalului şi pagubele aduse în rândul animalelor domestice este una din explicații. Modul de construcție a adăposturilor pentru animale, sistemul de păstorit practicat de români, tehnicile arhaice de vânătoare şi prindere a lupilor exprimă laolaltă hotărârea oamenilor de a lupta împotriva unui animal sălbatic cu mare areal de răspândire. Lupta era dusă nu numai cu bâta, ci şi cu spiritul: interdicții legate de muncă în unele zile dedicate lupilor, încleştarea pieptenilor pentru scărmănat lâna, farmece, descântece etc.

Reluând informația lăsată de Strabon conform căreia dacii se numeau mai întâi *dáoi* şi citând alte exemple în care *dáos* era numele frigian al lupului, iar *Dáous*-dava numele unui oraş în Moesia Inferior, Mircea Eliade este de părere că dacii se numeau ei înşişi „lupi" sau cei care „sunt asemenea lupilor". Existența unei confrerii războinice intitulată „dacii" (lupii), de la care ar fi primit strămoşii noştri numele etnic, este foarte probabilă. Indiferent de „originea eponimului lor – epitet ritual al tineretului războinic sau poreclă a unui grup de imigranți victorioşi – dacii erau desigur conştienți de raportul între lup şi război: dovadă simbolismul stindardului lor" (Eliade, 1980, p. 31).

Ținând seama de lipsa relativă de documente privind spiritualitatea dacilor, argumentele ce le poate oferi reprezentarea lupului în cultura populară devin şi mai prețioase. Este de presupus că animalul-simbol de la care şi-au luat dacii numele să fi pătruns în toate sferele spiritualității lor.

Omul vine din preexistență în existență prin naştere şi pleacă din existență în postexistență prin moarte. Călătoria se desfăşoară deci în lumea reală (viața propriuzisă) şi în sfera miticului (înainte de naştere şi după moarte) şi presupune parcurgerea a trei drumuri: preexistențial, existențial şi postexistențial. „Frăția" cu lupul începe din preexistență, viața intrauterină, când copiii care plâng înainte de a se naşte se transformă în pricolici (fiară sălbatică, de obicei cu chip lup), şi continuă după moarte, în postexistență, în lumea miticului, aşa cum reiese din cântecul zorilor cântat la casa mortului:

„Şi-ți va mai ieşi
Lupul înainte,
Ca să te spăimânte,
Să nu te spăimânți.
Frate bun să-l prinzi,
Că lupul mai ştie
Seama codrilor
Şi-a potecilor.
Şi el te va scoate

La un drum de plai,
La fecior de crai
Să te ducă-n rai,
C-acolo-i de trai
În dealul cu jocul
C-acolo ți-e locul
În câmp cu bujorul,
C-acolo ți-e dorul".

(Pop, 1968, p. 84).

Revenind la semnificația calendaristică şi la rolul său de reper în scurgerea timpului, conchidem:

– comportamentul lupului, păstrat în forme aproape neschimbate de-a lungul mileniilor şi exprimat plastic în zicala populară „Lupul îşi schimbă părul, dar năravul ba", cuprinde principiile fundamentale ale oricărui calendar: repetabilitatea si stabilitatea unităților de măsurat timpul;

– mitologia lupului este solidară cu naşterea, schimbarea şi moartea tiranului, dar şi cu vârstele şi moartea omului. În informațiile etnografice lupul sau una din metamorfozele lui (vârcolacul sau pricoliciul) apare ca devorator unic al aştrilor puşi pe cer ca să măsoare timpul: Soarele şi Luna;

– comportamentul de reproducere al lupilor împarte anul în două părți: iarna, de la constituirea haitei şi formarea perechilor până la naşterea puilor, şi vara, corespunzătoare creşterii puilor până la introducerea lor în haită. Suprapunerea unor sărbători populare de mare vechime peste momente precise ale ciclului de reproducție a lupului indică începutul Anului dacic în perioada octombrie-noiembrie.

Lupul ca forță benefică o consemnăm nu numai în „lumea morților", unde fiara înfricoşătoare a pădurilor devine călăuză de nădejde a sufletelor, ci şi în lumea celor vii, unde curăță şi purifică spațiul înconjurător, alungând şi sfâşiind dracii în ziua de Bobotează. Până nu demult, în

satele de pe Platforma Luncanilor (jud. Hunedoara), mamele dădeau copiilor primul lapte de la sân printr-o „gură de lup“, instrument ritual în formă de cerc confecționat dintr-o falcă și piele de lup. Alăptatul ritual se folosea și în cazul în care copilul se îmbolnavea din imprudența mamei care „a umblat cu picioarele goale“ prin locurile pe unde a trecut lupul (Apolzan, 1983, p. 716). Această practică ne trimite la mitologia romană, unde Romulus și Remus au fost hrăniți de o lupoaică, la mitologia cretană, unde copiii născuți din iubirile tăinuite ale zeilor erau îngrijiți de forțe ale naturii și hrăniți cu lapte de lup, cățea (ruda domestică a lupului), capră. Alăptarea copiilor prin „gură de lup“ poate fi interpretată ca un transfer simbolic al puterii și vitalității animalului invocat prin intermediul primului lapte supt, aliment sacramental și băutură a nemuririi în spiritualitatea daco-geților. În numeroase sate românești transferul vitalității unor animale sălbatice se efectua, până la începutul sec. al XX-lea, nu numai prin alăptarea simbolică, ci și prin schimbarea numelui copilului bolnav și acordarea altor nume, în general Lupu și Ursu, după alt ritual decât cel creștin, de către altă persoană decât preotul și în altă împrejurare decât biserica. Botezul avea menirea să recâștige sănătatea și vigoarea animalelor invocate.

Ursul

Ziua ursului a fost ținută de majoritatea popoarelor europene la aceeași dată: 2 februarie (Candrea, 1928, p. 108). Ursul a avut un rol calendaristic deosebit la populațiile nordice care l-au asimilat cu Luna (Durand, 1977, p. 391). Schimbarea anotimpurilor indicată de urs prin dispariție iarna și apariție bruscă primăvara a reprezentat probabil motivul pentru care acesta se numără printre animalele-oracol, de prevedere și orientare în timp. Românii i-au acordat, de la zonă la zonă, mai multe zile: Stretenie (2 februarie), Macovei (1 august) și Sâmbăta Ursului, serbată fie toamna, la Sf. Andrei, fie primăvara, în

Sâmbăta lui Lazăr, Martinii de Toamnă (12-14 noiembrie) şi Martinii de Iarnă (1-3 februarie).

La latitudinea geografică a României ursul este un animal specific zonelor carpatice, cu păduri întinse şi neumblate sau mai puţin umblate de om. Are nevoie de linişte, de stânci şi arbori dărâmaţi pentru a-şi construi bârlogul, de desişuri pentru adăpost pe timpul zilei şi o sursă de apă în apropiere. Ursul nu hibernează, aşa cum se crede; iarna se retrage în bârlog, întrucât deplasarea lui când se aşază zăpada în strat mai gros devine anevoioasă. Perioada de împerechere durează din aprilie până în iunie, iar durata gestaţiei de 7-8 luni. Ursoaica fată în ianuarie-februarie, în condiţii grele, când trebuie să se mulţumească cu propriile rezerve de hrana acumulate în corp toamna. Masculul intră mai târziu în bârlog; dacă iarna este blândă şi toamna bogată în ghindă şi jir, el poate renunţa la adăpost. În schimb femela intră întotdeauna în bârlog pe care îl părăseşte, în funcţie de mersul vremii, în martie-aprilie. Dacă nu sunt deranjaţi, urşii îşi păstrează adăpostul mai mulţi ani, în caz contrar, îl strică şi îşi construieşte altă casă (Cotta, Bodea, 1969, p. 199).

De ziua lui, la Stretenie, se spune că ursul iese din bârlog şi îşi priveşte umbra. Dacă e soare şi frumos, intră din nou în adăpost. Dacă e frig şi cerul noros, începe să se plimbe prin pădure. De multe ori, el este asemuit cu omul: „Ursul îşi face căsuţă ca omul şi îşi aduce de toate; numai că nu are foc. În ziua aceea a lui, iarna, de Stretenie, iese din casă şi de vede că-i frig, ger tare, vine înapoi şi îşi sfarmă casa şi începe a umbla aşa prin pădure; dar de-i cald în ziua aceea, se bagă în colibă şi şede, că are să fie frig, are să fie primăvară geroasă. Mă rog, cum ştie el care e ziua lui şi că are să fie frig? Aşa-i de cuminte, dacă-i din om!“ (Niculiţă Voronca, 1903, p. 952). Într-o legendă biografică, se spune că se trage dintr-un om care era morar sau cioban într-un sat. Mai răspândită este însă credinţa că urşii se îndrăgostesc şi trăiesc cu femei pe care le fură.

Sărbătorile ursului au fost, probabil, atât de importante în spiritualitatea strămoşilor noştri, încât nu au putut fi clintite de reformele calendaristice oficiale de corectare a timpului. Cele mai importante zilele ale ursului, 2 februarie şi 1 august, împart anul în două părţi (anotimpuri) perfect egale. Datorită faptului că anul tropic este exprimat printr-un număr zecimal de zile (calendarele operează cu numere întregi de zile) şi în lipsa unor reforme oficiale de corectare a acestui ipotetic calendar, cele două sărbători au rămas în urmă faţă de echinocţii, repere stabile pentru calcularea timpului, cu aproximativ 40 de zile.

Invocarea ursului ca putere benefică la obiceiurile de naştere, când copilului de moţ trebuia să i se dea „o linguriţă de unsoare de urs ca acesta să poată rezista influenţei ursitoarelor, care veghează la căpătâiul lui şi îi ţes viitorul" (Frâncu, Candrea, 1888, p. 119), sau în Ţara Haţegului unde moaşa unge copilul cu untură de urs pentru că atunci „va fi om tare" (Densuşianu, 1915, p. 232), la obiceiurile de înmormântare unde apărea, la priveghi, şi masca de urs, în obiceiurile de iarnă (colindul cu ursul, masca de urs), în mantica şi medicina populară etc. sprijină ipoteza existenţei unei străvechi zeităţi dacice „ascunsă" în piele de urs, venerată de români până la începutul secolului al XX-lea. Lucia Apolzan ajunge la concluzia că mitologia ursului însumează trăsături a două zeităţi opuse: chtoniană şi uraniană. Se poate observa că ursul, „ca divinitate de pădure şi de munte, e legat în practicile tradiţionale atât de aspecte chtonice (retragerea în grote în timpul iernii şi revenirea o dată cu învierea naturii), cât şi de aspecte astrale (cunoaşterea semnelor cereşti, atribuţii uraniene). În credinţe şi practici sacralitatea ursului întruchipează caractere bivalente, chtonian şi uranian, ca fenomene de sincretism provenind din străvechi mitologii" (Apolzan, 1983, p. 711). În tradiţia românească, Moş Martin este mai degrabă folositor decât dăunător omului: influenţează în bine Ursitoarele la naşterea copilului; pruncii unşi cu untură de urs de moaşe cresc voinici şi sănătoşi; copilul bolnav de "sperietoare"

este vindecat dacă se afumă cu păr de urs; bărbații „călcați de urs" primăvara nu-i mai doare spatele peste vară; sufletele oamenilor morți erau întâmpinate, în nopțile de priveghi, de fantastice spirite ascunse sub măştile de urs etc. Adesea, dinții moşului se purtau ca talisman. Conform legendelor populare, Moş Martin ar fi fost, în vremuri imemoriale, un om obişnuit: morar sau păstor în satul său. În unele poveşti deşi este prezentat ca animal, are sentimente şi preocupări umane: iubeşte o femeie pe care o fură şi o duce la casa lui din pădure, este inteligent, îşi construieşte adăpost pentru iarnă (bârlogul), prevesteşte vremea friguroasă sau călduroasă etc. Un singur lucru nu ştie să facă: focul.

Calul

Animația şi mişcarea rapidă a viețuitoarelor, începând cu colcăiala larvelor şi până la goana cailor, erau imagini care întrețineau ideea scurgerii timpului, a plecării fără întoarcere şi a morții. În antichitate, divinitatea călăuză a sufletelor şi păzitoare a Infernului, Hecate, zeiță a lunii negre şi a întunericului, era considerată de Hesiod patroană a cailor, în timp ce, mai târziu, vracii şi-o imaginau iapă, cățea, lupoaică. În panteonul grec Hecate era confundată cu Artemis, „zeița cu câini", în evul mediu occidental targa mortuară se numea „calul sf. Mihai", iar sicriul, în orientul persan „cal de lemn" (Durand, 1977, p. 92-93). Reținem deci simbolismul funerar al calului chtonian şi înlocuirea sau confundarea, acestuia cu lupul sau cu ruda domestică a acestuia, câinele. Prezent în toate mitologiile antice, calul a fost asociat nu numai cu Luna şi zeitățile infernale, ci şi cu cultul universal al Soarelui: zeul indian Indra este figurat sub forma calului sau călărețului, ale căror iuțeală şi rapiditate erau atributele esențiale pentru călătoria diurnă a Soarelui; zeița romană, de origine galică, Epoca proteja caii, măgarii şi catârii, motiv pentru care imaginea ei se păstra în firidele din pereții grajdurilor. Pentru celți, supra-

numiți „copii de iapă“ calul era un animal-totem, iar numele lor însemna, „Călăreți“.

Pe teritoriul României (Dobrogea, Oltenia, Transilvania) au fost descoperite 200 de monumente aparținând cultului Cavalerului trac, zeu venerat de populațiile trace din regiunea balcano-dunăreană în secolele 2-3 d.H. Cavalerul trac, reprezentat de un tânăr călăreț mergând la vânătoare, la pas sau în galop, ridică mâna dreaptă în semn de binecuvântare sau deține unele atribute cu caracter sacru. Scena în care Cavalerul trac apare singur sau însoțit şi de alte divinități (Cybele, Dionysos, Hermes) este completată de un peisaj sacru compus dintr-un pom cu şarpele încolăcit şi un altar. În regiunile dunărene aparținând Daciei, Moesiei, Dalmației au fost descoperite un număr mare de reliefuri sculptate, fără inscripții votive, aparținând geto-dacilor. Astfel de divinități, numite de arheologi Cavaleri danubieni, sunt reprezentate de o triadă alcătuită dintr-o zeiță încadrată de doi cavaleri care poartă în sulițe balaurul dacic şi calcă triumfători duşmanii sub copite. Despre cultul calului pe teritoriul vechii Dacii vorbesc şi alte descoperiri arheologice (Pippidi, 1976).

Deşi în calendarul popular calul şi lupul domină fiecare câte o jumătate de an, amândoi exprimă, în esență, acelaşi simbol: timpul care zboară. Legătura calului cu Soarele şi Luna este bine exprimată de mitologia românească, unde simbolismul chtonian şi funerar evoluează spre cel uranian: Soarele este purtat pe cer de telegari voinici; calul atmosferic sau meteorologic poartă pe cerul înnorat un cunoscut personaj mitologic, Sântilie, care trăsneşte cu biciul de foc diavolii; caii îi ajută pe Sântoader şi Sânnicoară să întoarcă Soarele, hotărât să se refugieze pentru totdeauna de privirile oamenilor; purifică, prin goana lor, spațiul la Bobotează sau la Lăsatul Secului; Caii lui Sântoader instituie ordinea şi echilibrul după perioada Câşlegilor, întrerupând şezătorile şi întâlnirea fetelor cu băieții.

În Calendarul popular cultul cabalin apare exprimat direct (săptămâna de opt zile dedicată Cailor lui Sântoader, încurarea cailor la Bobotează sau Lăsatul Secului, Todorusale – zi când se întâlneau Caii lui Sântoader pentru a petrece cu Rusaliile, Paştele Cailor) şi indirect, prin intermediul unor personaje calendaristice, zei sau semizei călări (Sântoader, Sângiorz, Sânnicoară) sau transportaţi de cai în care cereşti (Sântilie). Cultul calului a fost în vremuri străvechi exclusiv animalier, după care s-a contopit cu sfinţii purtaţi pe spate sau în car. Bogata mitologie a calului şi implicarea lui în lumea aştrilor şi a zeilor – el însuşi zeu, singur sau în asociere cu personajul mitologic purtat în spate sau în car, sunt legate, fireşte, de semnificaţiile lui calendaristice. Astfel, săptămâna Caii lui Sântoader deschide anul agrar, Sângiorzul deschide sezonul pastoral, Sântilie indică miezul verii pastorale, Sânnicoară şi Sântoader păzesc Soarele la graniţele de miazănoapte.

Implicarea Sântoaderului în ritualul Anului nou autohton este susţinută de numeroase probe etnografice, folclorice, lingvistice. Astăzi Sântoaderul este celebrat în cea mai mare parte a ţării sâmbăta din prima săptămână a postului de Paşte. În unele sate din sudul ţării sărbătoarea are date fixe de celebrare: 10, 14, 17 februarie, 9 martie (Fochi, 1976, p. 309). Practic, Sântoaderului îi erau rezervate şi alte zile, numite Caii lui Sântoader, care începeau de marţi, după Lăsatul Secului, şi puteau fi, în funcţie de zona etnografică, în număr variabil: 5, 7, 8, 9 sau 12. Nici unui sfânt păgân nu i s-au repartizat în calendarul popular atâtea zile! Herghelia lui Sântoader se compune din zeităţi mai mici (semizei) subordonate zeului cel mare sărbătorit în prima sâmbătă a postului. Aceste personaje mitologice erau imaginate fie ca nişte cai năzdrăvani, fie ca nişte flăcăi călări pe cai: „Sântoader are şapte până la doisprezece cai, care sunt feciori frumoşi ce şi-au părăsit drăguţele, doar că au cozi şi copite de cai şi fiecare din ei este încins cu lanţuri“ (Marian, 1899, p. 41). Deşi data mobilă în care cădea Sântoaderul cel Mare putea fi între 8 februa-

rie şi 14 martie, există argumente etnografice care susțin că data originară a sărbătorii era localizată, înainte de introducerea calendarului creştin, la echinocțiul de primăvară, deci în perioada calendaristică în care lumina şi întunericul sunt puse în cumpănă. În acest sens, o informație extrem de interesantă a fost culeasă la sfârşitul secolului trecut din Banat: „Caii lui Sântoader sunt de două feluri, şi anume albi şi negri. Şi caii cei albi prigonesc neîncetat pe cei negri şi, ajungându-i, încep a-i muşca cu gurile şi a-i bate cu copitele, şi de regulă nu se lasă până ce nu-i înving" (Marian, 1899, p. 42). Deducem din acest citat că este vorba de echinocțiul de primăvară şi nu de cel de toamnă, întrucât caii albi (zilele) înving caii negri (nopțile). Poziția echinocțială a Sântoaderului îi conferă numeroase simboluri legate de scurgerea şi înnoirea timpului calendaristic. Foarte interesantă este interpretarea dată de Octavian Buhociu *Colindului Toader Diaconu* în care eroul, Sântoaderul, renovează şi creează timpul şi lumea printr-un ritual complex la sfârşitul fiecărui an (Buhociu, 1979, p. 93).

Prin vechimea domesticirii, inteligența, frumusețea şi eleganța trupului, calul ocupă un loc privilegiat în calendarul popular. Pentru a deveni primul sau al doilea animal într-o mitologie atât de bogată ca cea românească, reperele biologice, în special cele legate de reproducție, au atârnat greu în balanță. Cu excepția măgarului, la latitudinea geografică a României nu există alt mamifer al cărui ciclu de reproducție să se apropie atât de mult de durata anului tropic. Iapa are, de obicei, două sezoane de reproducție: de primăvară şi de toamnă. În practică, iepele se montează şi fată în sezonul de primăvară (martie – aprilie), iar cele care au rămas sterile în acest sezon se montează şi fată în sezonul de toamnă. Fătatul are loc după o lungă perioadă de gestație, egală, în medie, cu 340 de zile (Dumitrescu şi alții, 1976, p. 59). Dacă la această perioadă adăugăm zilele până la începerea unui nou ciclu de reproducție, ajungem la concluzia că acesta este aproximativ egal cu lungimea anului solar. Împerecherea şi fătatul cailor indicau mo-

mente-cheie ale calendarului popular: sfârşitul iernii şi debutul anului agrar (martie) şi sezonului pastoral (aprilie).

În Cartea românească a morților calul este animalul psihopomp care duce sufletul mortului în Lumea de dincolo:

„Vai, mă Gheorghe, vai,
Scoală-te-n picioare,
Uită-te la vale,
Vezi ce s-a ivit
Un cal mohorât
Cu frâu-n picioare,
Cu tine să zboare
Cu dârlogii-n gură,
Ca să mi te fure".

(*Calul mohorât,* Izverna, Mehedinți).

Caii lui Sântoader sunt o herghelie divină care purifică spațiul în prima săptămână din postul Paştelui. Fiecare zi a săptămâni Caii lui Sântoader este patronată şi poartă numele unui cal: Marțea Sântoaderului, Joia Iepelor, Vinerea Sântoaderului ş.a.m.d. Cel mai periculos este conducătorul lor, Sântoaderul cel Mare sau Sântoaderul cel Şchiop, celebrat în Vinerea Sântoaderului. Ca înfățişare, Sântoaderii sunt feciori voinici, îmbrăcați în costume de sărbătoare. Pot fi deosebiți de ceilalți flăcăi după copitele din opinci şi cozile de cal ascunse în cioareci. În săptămâna care le poartă numele, Caii lui Sântoader, aceştia intrau prin casele unde se țineau şezătorile, luau fetele la joc, zburau cu ele în înaltul cerului de unde le aruncau pe pământ, le loveau cu copitele.

De frică, nici o fată nu părăsea acum casa pentru a merge la şezătoare. Credința în Caii lui Sântoader, care punea capăt şezătorilor şi petrecerilor nocturne din timpul iernii, răspundea unei necesități practice. Primăvara, când începeau muncile agricole, tinerii trebuiau să se odihnească în nopțile din ce în ce mai scurte. În Vinerea

Sântoaderului, înainte de răsăritul soarelui, fetele scoteau rădăcina Omanului, plantă cu numeroase utilizări în cosmetica şi medicina populară, în vrăji şi descântece. Omanul, cunoscută şi sub numele de Iarba Mare, era personificată şi invocată în ziua de vineri după Lăsatul Secului de Paşte să dea frumuseţe şi păr bogat fetelor şi nevestelor. Dimineaţa, înainte de răsăritul soarelui, fetele scoteau rădăcina sau rizomul Omanului, cinsteau pământul în care a crescut cu sare şi pâine şi invocau Sântoaderul:

„Toadere, Sântoadere,
Dă cosiţă fetelor
Cât cozile iepelor
sau
Toadere, Sântoadere,
Dă cosiţa iepelor,
Ca s-o poarte fetele,
Să crească lungă ca aţa,
Moale ca mătasea!"

În Transilvania de sud, unde fetele culegeau pentru scalda rituală frunze de popelnic, invocau această plantă ca pe o divinitate: *Popelnice, Popelnice, / Eu îţi dau pită cu sare, / Tu să-mi dai cosiţă mare!* Omanul sau Iarba Mare apăra casa de primejdii, oamenii şi animalele de molime. De aceea, rizomul se păstra, peste an, agăţat la grindă, purtat de bărbaţi legat la căciulă, de fete şi neveste la maramă sau tulpan. Cu el se afumau copiii, locuinţa şi anexele gospodăreşti. Tradiţia a fost consemnată atât la sate, cât şi la oraşe. La începutul secolului XX pe străzi şi în pieţele bucureştene Omanul sau Iarba Mare se vindea, făcându-i-se reclamă ca la orice marfă: *Iarbă Mare de lăut şi miros frumos!*

În arta populară motivul „cal" apare în trei ipostaze: capul sau capul împreună cu gâtul, corpul calului în întregime şi calul cu călăreţul. Reprezentarea capului de cal avea aceleaşi semnificaţii apotropaice şi puteri magice ca

şi reprezentarea întregului corp. Capetele de cal cioplite apar la aşa-numitele „fântâni cu cai" (Oltenia), pe coada căucelor de băut apă (sudul ţării), la frontoanele caselor (Dobrogea), la intrarea în bordeie (Romanaţi), la grinzile transversale ale prispei (Moldova, Oltenia), la porţile maramureşene, la unele grinzi exterioare ale bisericilor din lemn (Moldova, Ţara Românească şi Transilvania), la laviţe, pe uneltele de muncă, pe lăzile de zestre şi leagăne.

Ţestele de cal descărnate se puneau pe gardurile grădinilor, în preajma adăposturilor de vite, între butucii de vie, la copacii bătrâni, unde se credea că se întâlnesc ielele, la izvoare. Acest fenomen, larg răspândit în sudul ţării, a fost atribuit de etnologi unor tradiţii celtice şi, mai ales, cumane. În sprijinul ipotezei se poate aduce ca argument terminaţia „ui" a multor toponime din Oltenia, pusă de lingvişti pe seama cumanilor. Calul, în întregul său, apare modelat în lut (ceramica de Pisc şi Pucheni) şi, foarte frecvent, pe textilele cusute sau ţesute. Funcţia calendaristică a dansurilor rituale cabaline (căluşarul muntenesc, căluşerul transilvan, căiuţii moldoveneşti) va fi analizată în capitolele dedicate Anului nou sărbătorit primăvara.

INSECTELE ŞI REPTILELE

Insectele, sub formă adultă sau larvară, care iernează ascunzându-se în pământ, în scorburile şi scoarţa copacilor, au zilele fixate de tradiţie la începutul anotimpului friguros, în septembrie, când „se închide pământul", şi la începutul anotimpului călduros, în martie, când „se deschide pământul". Redăm, pe scurt, o povestioară populară, în care succesiunea celor două străvechi anotimpuri, iarna şi vara, putea fi dedusă din comportamentul insectelor: Se spunea că omul avea mult de suferit de pe urma insectelor ce se adăpostesc prin pământ şi în scorburile copacilor. Venind în ajutorul oamenilor, Dumnezeu a strâns toate aceste vietăţi şi le-a băgat într-o lacră pe care

i-a dat-o lui Alexă s-o arunce în apa mării. Ajuns pe malul mării, Alexă a deschis, din curiozitate, lacra. Instantaneu, gândacii şi insectele s-au răspândit pretutindeni: în apa mării, în nisip, pe ierburi, în copaci. „Şi de atunci, susţine tradiţia, nu numai pământul, ci chiar şi apa mării e plină de tot felul de jigănii, gângănii şi gujulii. Iar pe Alexă, pentru că nu a ascultat şi a deschis lacra, Dumnezeu l-a prefăcut în cocostârc, ca să le strângă înapoi" (Pamfile, 1914, p. 51). Aşa se face că aceste vietăţi stau ascunse de la 14 septembrie (Ziua Crucii) în „lacra pământului", adică în scorburi, sub coaja copacilor şi în pământ, până la 17 martie (Alexă), când ies din nou la lumina zilei pentru a necăji oamenii.

Numele şi data calendaristică sunt preluate din calendarul bisericesc, dar atribuţiile „sfântului" sunt laice. El este mai mare peste gândaci, lăcuste şi omizi. Patronajul „sfinţilor" peste unele vietăţi, în cazul de faţă peste insecte, este incompatibil cu dogma monoteistă creştină. Acesta este un exemplu tipic în care credinţele precreştine au fost îmbrăcate de popor în haină creştină. Despre Alexie se credea că „descuie pământul şi-i dă căldură, de ies toate jigăniile dintr-însul, iar la 14 septembrie închide pământul" (Marian, 1899, p. 194) sau el „dezgheaţă şi deschide pământul pentru arătură, precum şi pentru ieşirea tuturor jigăniilor, gângăniilor şi gujuliilor care au petrecut peste iarnă în sânul Pământului" (Marian, 1889, p. 194). Poporul nu-i spune sfânt, ci Alexă, Alexie, iar zilei când este sărbătorit, Alexii. Interesează mai puţin cine este patronul insectelor şi trăsăturile sale de „sfânt" creştin. Important pentru Calendarul popular este observarea ciclului biologic al insectelor care împarte anul în două anotimpuri simetrice: unul se deschide în imediata apropiere a echinocţiului de primăvară (Alexi, 17 martie), celălalt în preajma echinocţiului de toamnă (Ziua Crucii, 14 septembrie).

Poporul mai acordă o zi insectelor la 1 februarie, când este „ţinut" Trif cel Nebun sau Trifonul viermilor şi lăcustelor (Mihalache, Rădulescu, 1909, p. 22-23). Trif

este, în Calendarul popular, patron al viței de vie, pomilor fructiferi, lupilor şi insectelor dăunătoare (omizi, lăcuste, viermi, gândaci). Cultul bahic este întreținut, în unele localități din sudul României, de un spectaculos ceremonial, desfăşurat dimineața în câmp, la plantațiile viței de vie, şi după-amiaza în vatra satului, numit Arezanul Viilor sau Gurbanul Viilor. Conform tradițiilor populare, Trif Nebunul ar fi fost un tânăr necuviincios care, împins de nebunia şi extazul bahic, ar fi speriat-o pe Maica Domnului în timp ce mergea la biserică, la 40 de zile de la naşterea Pruncului Iisus Hristos, pentru moliftă (Bucovina, Moldova) Acesta şi-ar fi tăiat singur nasul. (Bucovina, Moldova).

De insecte se leagă o practică eficientă de prevedere a timpului calendaristic prin observarea, la 1 septembrie, a stadiului dezvoltării larvelor din mere şi a viermilor din gogoşile de stejar. Această tehnică e, susține tradiția, ca şi cum ai căuta în zodie: „Dacă viermele va fi zburat pe această vreme, e semn că anul va fi secetos, uscăcios. Dacă viermele va fi cu aripi, anul va fi potrivit în roade. Dacă aripile nu-i vor fi crescute încă, anul viitor va fi bogat în roade“ (Niculiță-Voronca, 1903, p. 394). În sudul României, în special în Oltenia, solstițiul de vară este anunțat nu numai de amuțitul cucului, ci şi de apariția *licuricilor*, insecte din ordinul *Coleopterelor*. Ei apar în preajma solstițiului de vară şi luminează noaptea de la apusul soarelui până dimineața, când începe cucul a cânta. După unele legende, ei ar fi fost rânduiți de Dumnezeu să ajute oamenii rătăciți să găsească calea cea bună prin pădure, după altele, ar fi ființe cereşti coborâte ca iscoade pe pământ să vadă cum sunt respectați aştrii de pământeni.

Pentru reptile anul se încheie mai devreme, la Probejenie (6 august, Schimbarea la Față), când se „călătoresc“ berzele, iar şerpii, şopârlele şi guşterii intră în pământ pentru hibernare. După alte informații, şerpii ar intra la adăpost o dată cu insectele, la 14 septembrie, dar nu înainte de a se aduna cu toții în aluniş pentru a face piatra scumpă (Pamfile, 1914, p. 52). De altfel, alunul este un arbust

(Corylus avellana L.) sacru, totem al şarpelui, prezent, prin florile, fructele, frunzele şi tulpinile sale, în practicile legate de cultul morţilor (moşilor şi strămoşilor) şi de lecuire a bolilor. Alunişurile, tufişurile de alun, sunt adăposturile preferate ale şerpilor, locuri unde aceştia se ştiu apăraţi de fulgere şi trăsnete pe timpul verii. Acolo, de Ziua Crucii, se adună pentru împerechere, se încolăcesc unii cu alţii, fac piatra nestemată din spuma care îi acoperă, după care se retrag în adăposturi pentru iernare. Ca orice divinitate, alunul numit şi naş sau cumătru al şarpelui, apără, adăposteşte, înmulţeşte şi pedepseşte supuşii. Este suficient numai să atingi un şarpe cu o ramură verde de alun ca să-l omori sau să previi muşcătura acestuia! Alunul este în egală măsură arbore sacru al şarpelui şi omului. El este invocat în descântecele de dragoste (*de scrisă* sau *pe ursită*), de muşcătură de şarpe, de Muma Pădurii, de Tartăcot, de Dalac, Blândă, Bubat şi, uneori, chiar pentru câştigarea proceselor de judecată:

„– Bună ziua, Alun mare,
Domn mare!
Ce rudă eşti cu .... ?
– Nimic.
– Nimic să se aleagă,
La judecătorie, în divan / ... /"

Băţul (nuiaua) de alun are, în practicile magice, putere fantastică: sprijinit de uşă apără casa de răuvoitori, ţinut în mână orientează paşii omului spre comorile ascunse, încălecat de vrăjitoare o transportă cu viteza gândului. El este nelipsit din recuzita obiceiurilor calendaristice şi familiale. Din beţele de alun se făceau colindele, beţe ornate cu care piţărăii (colindătorii) olteni scormoneau, în timpul colindatului, focul din vatră şi loveau grinda tavanului. Cu ele se aprindeau în curte sau în cimitir, uneori chiar pe morminte, focurile rituale pentru încălzirea morţilor. Aceştia erau aşteptaţi cu scaune în jurul mesei, cu ulcele cu apă sau cu vin şi cu colac pe *gură* la

Măcinici sau la Joimari. Local, în Oltenia, la aceste focuri se credea că vin Trisfetitele să se spele, să mănânce şi să se încălzească. Băţul de alun apare frecvent ca recuzită rituală în obiceiurile de nuntă (băţul înflorat al mirelui, beţele de alun făcute cadou de mire socrului mare, în nunţile ţigăneşti) de înmormântare (toiagul mortului, măsura mortului pentru construirea gropii sau sicriului; răbojul pe care se însemnează găleţile cu apă cărate 40 de zile de un copil pentru sufletul mortului). Ziua dedicată de Calendarul popular culegerii alunelor din pădure este Probejenia (6 august). Acum se culeg, după un ritual consacrat, alunele folosite ca leac pentru tămăduirea bolilor: dezbrăcarea de haine, plecăciunea şi închinarea în faţa arbustului. Sărbătoarea alunului, Schimbarea la Faţă (Probejenia) a Maicii Domnului, este dependentă de complexul cultural neolitic. Ea este opusă sărbătorii zeului focului şi soarelui, Sântilie, care seacă alunele când tună şi omoară şerpii când trăsneşte (Ghinoiu, 2001, p. 3 - 4).

De la Ziua Crucii sau Cârstovul Viilor înainte, tradiţia interzicea omorârea şarpelui „ce-ţi iese în cale". Dezmorţirea din lunga perioadă de letargie are loc după aproximativ o jumătate de an: 9 martie (Măcinici), 17 martie (Alexă) sau 25 martie (Blagoveştenie, Ziua Cucului). În Calendarul popular Ziua Şarpelui marchează data ieşirii şerpilor din adăposturile în care au hibernat între Ziua Crucii şi Alexii. Pentru a-i câştiga bunăvoinţa pe timpul verii, şarpelui nu i se pronunţă numele de ziua lui sau i se adresează folosind nume eufemistice (Domn, Curea, Cel care se Târăşte), nu era omorât conform obiceiului şi zicalei populare. În Ziua Şarpelui erau răsfăţate şi alte vietăţi care se trezeau la viaţă în ziua de Alexii, după somnul de peste iarnă: broaştele erau numite Iepe, gângăniile Doamne sau Cucoane. Apariţia şi dispariţia şerpilor în perioade marcate de două fenomene astronomice importante, echinocţiul de primăvară şi cel de toamnă, nu au trecut neobservate de popor. Din contră, le-a precizat locul în calendar prin anume zile şi practici tradiţionale.

PLANTELE

Omul a obținut multe repere pentru orientarea în timpul calendaristic din observarea directă a stadiilor de dezvoltare ale plantelor. Ritmurile lor biologice au devenit nu numai repere pentru măsurarea timpului, ci şi momente calendaristice semnificative, marcate de sărbători populare, pentru planificarea activităților productive. Era suficient ca săteanul să urmărească momentul de înfrunzire sau de înflorire a unor plante necultivate pentru a determina luna sau săptămâna favorabilă diferitelor activități. Acest program biologic al plantelor „care plasează an de an momentul înfloririi în limita câtorva zile este respectat chiar în condițiile în care particularitățile meteorologice ale sezonului respectiv se abat mult de la caracteristica medie a anilor precedenți" (Lungu, 1968, p. 121). Odată fixat Calendarul popular, pe el au înmugurit calendarele parțiale: agrar, pastoral, pomi-viticol, apicol etc. Dintre plantele necultivate care au o semnificație calendaristică deosebită pentru Calendarul popular amintim ghiocelul, brânduşa, drăgaica sau sânziana.

Ghiocelul

Cel mai cunoscut simbol al primăverii este ghiocelul *(Galanthus nivalis L)*. După legendă, el ar fi fost bărbat rămas, după moartea soției, cu opt copii. Recăsătorindu-se, copiii săi, patru băieți şi patru fete, au fost alungați de mama vitregă. Necăjiți, aceştia se metamorfozează în opt specii diferite de flori. Tatăl văduv i-a căutat ce i-a căutat şi, neaflând nimic de soarta lor, se transformă şi el în floarea numită Ghiocel (Butură, 1979, p. 106).

Brânduşa

Ghiocelul vesteşte sosirea anotimpului călduros, nu şi încheierea sa. Pentru a marca deschiderea şi închiderea

ciclului vegetal prin acelaşi fenomen natural, de pildă înflorirea unei plante, omul a asimilat sub aceeaşi denumire două specii diferite de plante: brânduşa de primăvară *(Crocus heuffelions Herb)* şi brânduşa de toamnă *(Colchicum autumnale L.)*. Singura asemănare dintre ele este culoarea liliachie a florilor: prima înfloreşte primăvara şi vesteşte sfârşitul iernii, a doua înfloreşte la sfârşitul toamnei şi vesteşte începutul iernii. Înflorirea brânduşei de primăvară înainte chiar de topirea zăpezii este pusă pe seama răutăţii mamei vitrege a pământului care o scoate cu forţa afară, aşa cum o altă mumă, Baba Dochia, o trimite pe noru-sa în pădure să culeagă fragi copţi la începutul lunii martie. În Bucovina circulă chiar zicala atribuită mamelor vitrege: „Nu fi aşa de rea ca maştera (mama vitregă) pământului, care a dat brânduşa afară în luna lui martie" (Niculiţă-Voronca, 1903, p. 743). Numele brânduşei a fost dat şi unor colaci antropomorfi făcuţi şi daţi de pomană, prin Banat, la Moşii de Mărţişor (Buturǎ 1979, p. 47).

Brânduşa de toamnă, numită în unele zone etnografice şi Ceapa ciorii, este ultima plantă care înfloreşte prin poienile umede, marcând prin aceasta încheierea ciclului vegetal anual. Este interesantă distincţia pe care o face poporul între brânduşa de primăvară, ca floare a celor vii, şi brânduşa de toamnă, ca floare a celor morţi. „Toamna când apar brânduşile, acelea-s bucuria morţilor, florile morţilor. Întocmai cum noi ne bucurăm de brânduşi primăvara când le vedem întâi, tot astfel se bucură morţii de ele toamna. Brânduşa de toamnă e păcat s-o rupi" (Niculiţă-Voronca, 1903, p. 743). Înflorirea brânduşei de primăvară închide deci anotimpul friguros şi deschide anotimpul călduros, al luminii, al fertilităţii vegetale, al vieţii, în general. Brânduşa de toamnă, din contră, închide anotimpul călduros şi deschide anotimpul friguros, al întunericului, al sterilităţii vegetale şi al morţii. Determinativele lor, „de primăvară" şi de „toamnă", indică sfârşitul şi începutul celor două anotimpuri de bază ale anului: vara şi iarna.

Un reper uşor sesizabil pentru a marca trecerea de la iarnă la vară şi de la vară la iarnă a fost înfrunzirea şi desfrunzirea copacilor. Responsabili pentru aceste schimbări spectaculoase ale peisajului sunt două importante personaje mitice: Sângiorzul şi Sâmedrul. Primul înfrunzeşte codrul, al doilea, după şase luni, îl desfrunzeşte.

Sânziana sau Drăgaica

Orice unitate de măsură a timpului calendaristic a fost marcată în Calendarul popular prin două hotare (unul delimitează începutul, altul sfârşitul) şi un miez. Pentru a marca miezul verii, poporul a ales ca repere biologice înflorirea sânzienelor *(Galium verum L.)* şi a sânzienelor albe *(Galium mollugo L.)*. Pentru semnificația sânzienelor în derularea timpului calendaristic, le-a acordat o zi în imediata apropiere a solstițiului de vară, la 24 iunie. Această sărbătoare este numită Sânziene în Oltenia, Banat, Transilvania şi Moldova nordică şi Drăgaică în Muntenia, Dobrogea şi Moldova sudică. La această dată cucul încetează să mai cânte, iar prin pajişti înfloresc cele mai îndrăgite flori ale anotimpului, sânzienele albe şi galbene, purtate la brâu, în sân sau în buzunar. În speranța că fetele îşi vor visa ursitul, florile erau puse în noaptea de sânziene sub pernă. Din observarea atentă a inflorescenței şi tulpinii, oamenii apreciau dacă vremea era înaintată sau întârziată pentru diferite activități agrare sau pastorale, întrucât lucrările de întreținere a culturilor erau în toi, iar pajiştile de fân trebuiau cosite. Din cele 27 de zile prescrise de tradiție ca fiind favorabile recoltării diferitelor plante de leac, ziua de Sânziene era cea mai însemnată.

OROLOGIUL SOCIAL

Cronologia populară cuprinde scheme numerologice de origine lunară (trei, nouă – multiplul lui trei, şapte), solară (doi, patru – multiplul lui doi –, 360 şi submultiplul său 60), solar-lunară (12 şi 24). Anul, ca unitate cronologică de bază, are multipli şi submultipli. Dacă submultiplii duodecimali (lunile anului) au fost cert folosiţi în calendarele noastre arhaice, sunt indicii că multiplii decimali (deceniul, secolul şi mileniul) nu au fost cunoscuţi şi utilizaţi. Hasdeu considera că multiplul anului la români a fost nouă, ipoteză argumentată cu exemple preluate din literatura populară orală:

„Umblă, frate, mândru Soare,
Umblă, frate, să se însoare
Nouă ani
Pe nouă cai ..."
(Balada *Soarele şi Luna*)

„Orişicât m-am ostenit
Nouă ani
Pe nouă cai
Pe toţi nouă i-am spetit ..."
(Balada *Ioviţă*)

„Nouă ani să-i tot alungi
Şi cu moartea să-i ajungi!"
(Balada *Mogoş vornicul*)

„A lipsit de-acasă nouă ani
Şi s-a întors cu doi bani!"
(Proverb)

Drumul sufletului spre nemurire este marcat de momentele critice ale intrării şi ieşirii din *Lumea de dincolo* (preexistenţa şi postexistenţa) şi din *Lumea de aici* (existenţa).

PREEXISTENȚA

Viață intrauterină a sufletului este deschisă de actul nupțial și închisă de nașterea copilului. Acesta este timpul fabulos parcurs de suflet de la celula ou la făptura om. Nunta este scenariul ritual prin care tinerii necăsătoriți pătrund din domeniul profan în cel divin și, după nuntă, devin oameni obișnuiți, gospodari ai satului. Această trecere pasageră de la profan la sacru dă putința omului să creeze el însuși om. La acest dar divin, întemeierea omului, fata și feciorul puteau să ajungă în timpul nunții prin acte de consacrare, *colăcăria* precreștină și *cununia* creștină, și prin inițierea sexuală după modelul unor cupluri divine (măr-brad, colac-bățul înflorat și altele). Fără ceremonialul nunții, procrearea, deci deschiderea unui nou ciclu vital, s-ar reduce la o împerechere obișnuită, comună viețuitoarelor bisexuate, numită, adesea în Calendarul popular, după modelul uman, nuntă: *Nunta Oilor* (14 octombrie), ziua când oile se amestecă cu berbecii pentru reproducere, *Nunta Urzicilor*, ziua când înfloresc urzicile pentru a face sămânță și nu mai sunt bune de mâncat și altele. În satul arhaic nunta nu este spectacol, ci temei al vieții, începutul unui nou ciclu vital. Ciclul vital al *omului* este deschis de celula inițială *ou*, rezultată din contopirea rădăcinii paterne, spermatozoidul, cu rădăcina maternă, ovulul. Deși anii omului se numără de la naștere, viața lui este înmugurită pe ramura maternă cu nouă luni mai devreme, din momentul concepției și fecundației celulelor procreatoare.

Preexistența sau viața intrauterină este timpul schimbărilor fulgerătoare în care ontogeneza repetă filogeneza. Placenta, numită de popor casa sau locul copilului, este un adăpost geomorf care îi asigură embrionului, și apoi fetusului și fătului protecție contra agresiunii germenilor infecțioși și toxinelor, împotriva acțiunilor mecanice (loviturilor), zgomotelor și luminii supărătoare etc. Cu adevărat miraculoase sunt însă primele 40 de zile când embrionul, după ce a trăit vremurile paleontologice ale strămoșilor grupați de biologi în nevertebrate și cordate (pești, amfibii,

reptile, păsări, mamifere), începe să semene cu chip de om. În luna a doua de viață intrauterină se dezvoltă rapid extremitatea cefalică și se modelează fața, capătă înfățișare de om. Este un timp misterios, al prefacerilor profunde desfășurate în intimitatea intrauterină. Dezvoltarea embrionului este fantastică în primele zile de existență volumul crește de 8 000 ori iar diametrul de aproximativ 20 ori. Omul ia ființă (se naște) printr-o explozie biologică așa cum Universul se naște dintr-o explozie cosmică (Big Bang-ul)! Acest timp de început se pare că a fost cunoscut înaintea oamenilor de știință prin sclipitoare intuiții, observații empirice și speculații metafizice de vreme ce această dimensiune astrală compartimenta întreaga viață socială și familială a omului tradițional îmbisericirea soților (prima ieșire, după nuntă, a tinerilor la biserică), durata de lăuzie, ieșirea din doliu, timpul care separa altădată nașterea de botez, durata dintre plecarea trupului (înhumarea) și plecarea sufletului (slobozitul apei). Dar, durata celor 40 de zile ritmează nu numai timpul uman (calendarul vieții omului), ci și timpul divin (calendarul ritual) 25 decembrie (Nașterea Domnului, Crăciunul) și 2 februarie (Întâmpinarea Maicii Domnului, ieșirea la Templu pentru molifta) Învierea Mântuitorului (Paștele) și Înălțarea Domnului durata principalelor posturi de peste an (Postul Crăciunului și, inițial, Postul Paștelui) și altele au durata celor 40 de zile. Evoluția și involuția stadială de aproximativ șase săptămâni pare a fi fost pe cale de a deveni unitate de măsură a timpului, un submultiplu al anului, așa cum funcționează ziua, săptămâna, luna. Se pot aduce argumente biblice precum durata potopului lui Noe. Dar, între o explicație care pornește de la o realitate materială, concretă și una care se bazează pe o poveste mitică este firesc să fie aleasă cea care poate fi dovedită cu argumente științifice.

EXISTENȚA

Unul dintre cei mai cunoscuți multipli ai anului, cu implicații hotărâtoare asupra civilizației și culturii umane,

a fost însă „viața de om“ împărțită, ca orice unitate de măsurat timpul, în trei: începutul, mijlocul sau puterea vieții și sfârșitul. Această triadă (două hotare și un miez al timpului) se poate exprima în termeni demografici (natalitatea, nupțialitatea și mortalitatea) și etnografici (nașterea, căsătoria și moartea). „Viața“ sau „veacul de om“ este o unitate de timp în cadrul căreia individul are posibilitatea perpetuării biologice în conformitate cu mesajul său genetic. Durata acestui timp este în raport direct cu momentul manifestării funcției de procreare și cu perioada de îngrijire a copiilor până la vârsta când aceștia sunt apți ei înșiși de reproducere. Omul, asemănător oricărei alte viețuitoare, își desfășoară viața între două limite biologice contradictorii: nașterea și moartea. Alături de existență și postexistență dimensiunea românească cuprindea și preexistența. Omul vine prin naștere, din preexistență și pleacă, prin moarte, din existență în postexistență. În perioada când devine apt pentru reproducere își schimbă statutul social și trece, prin căsătorie, din grupul flăcăilor și fetelor în rândul bărbaților și femeilor.

Existența pământească a fiecărui individ solicită deci escaladarea a trei piscuri obligatorii: nașterea, căsătoria și moartea. Pe planul conștiinței umane destinul biologic fiind echivalent cu destinul de muritor, atingerea și depășirea acestor vârfuri ale existenței a creat momente de criză, de mare tensiune sufletească. Nesiguranța plana nu numai asupra sorții individului care executa trecerea (noul născut, mirele și mireasa, muribundul), ci și asupra grupului în care acesta intra sau din care ieșea. De aceea, la fiecare naștere, căsătorie și moarte participa, direct sau indirect, întreaga obște (Ghinoiu, 1979, p. 33-38). Între ritologia calendaristică efectuată la pragurile de scurgere a timpului, obiceiurile din ciclul vieții (nașterea, căsătoria și moartea) sunt paralelisme evidente.

Nu ne propunem să discutăm valoarea pe zile și ani a „veacului de om“, unitate de măsură a timpului care nu se supune rigorilor matematicii. Oricum, raportată la timpul astronomic, se spune că „viața de om“ este o clipă între

două veşnicii: preexistenţa şi postexistenţa. Ca unitate de măsură a timpului uman „viaţa de om“ cuprinde un segment suficient de lung pentru ca individul să ducă la îndeplinire funcţia cea mai generală a vieţii – reproducerea. În condiţiile tradiţionale durata unei vieţi de om se exprima nu atât în număr de ani, cât în indicatori prin care se aprecia împlinirea sau neîmplinirea biologică şi social culturală a vieţii: căsătoria, naşterea, creşterea şi educarea copiilor, inclusiv căsătoria acestora. Prin curgerea anilor, vârsta omului capătă semnificaţii sociale nuanţate. Vremea care curge neîncetat pentru om are momente de împlinire: „A sosit ceasul să meargă la casa lui“ (a se căsători), „a sosit ceasul morţii“ sunt expresii populare care marchează pragul în scurgerea timpului individual, adică a „vieţii de om“. Spre deosebire de longevitatea care se referă la raportul dintre natalitate şi mortalitate, „viaţa de om“ se referă la timpul biotic uman. Factorul universal care determină în ultimă instanţă durata variată a timpului biotic este reproducerea: de la sămânţa la sămânţă în lumea plantelor şi de la pui la pui în lumea animalelor. Totuşi, la om, copiii au nevoie de îngrijire şi protecţie din partea părinţilor. Astfel, viaţa de om este mai lungă decât timpul său biotic, cuprins între naştere şi reproducere, cu perioada necesară creşterii, educării şi căsătoriei copiilor. Spectaculoase mutaţii de priorităţi sunt generate de vârste; tineretul este preocupat de problemele iubirii şi ale căsătoriei, oamenii căsătoriţi de procrearea, creşterea şi educarea copiilor, bătrânii de încheierea pozitivă a vieţii. O ritologie specifică individualizează aceste priorităţi ale vârstelor în cadrul obiceiurilor din ciclul vieţii. Pornind de la ipoteza că între obiceiurile populare grupate în cele două cicluri (familial şi calendaristic) sunt paralelisme evidente, încercăm să pătrundem în mentalitatea populară privind viaţa şi moartea, mai precis în ultimul său segment, bătrâneţea şi moartea. Din acest demers metodologic reţinem câteva concluzii utile pentru descifrarea Calendarului popular.

Dorința nemuririi este universală și etern umană. A diferit, în funcție de epoci istorice și zone culturale, numai modul cum oamenii și-au imaginat că vor ajunge la ea. Pe meleagurile românești, alături de mijloacele perfect raționale utilizate de medicina populară în vederea prelungirii vieții, omul a încercat să obțină nemurirea prin mijloace magico-religioase: dacă nu în viață, după moarte. Pentru filtrul gândirii raționale acestea sunt probleme absurde, de domeniul imaginarului. Dar, dacă nu suntem de acord cu mijloacele folosite și dacă nu sperăm să obținem viața fără moarte și tinerețea fără bătrânețe, nu înseamnă că dorința prelungirii vieții prin menținerea sănătății nu supraviețuiește și în condițiile contemporane. Problema nemuririi, fiind legată de conștiința existenței, de conștiința de sine, este o trăsătură specific umană și își păstrează un loc legitim lângă alte dorințe fundamentale ale omenirii: conservarea, perpetuarea și împlinirea. Lupta omului pentru mijloacele de existență (hrană, locuință, îmbrăcăminte), pentru a se înmulți (de la concurența sexuală până la formele înaintate de organizare a familiei) și pentru împlinirea și prelungirea vieții sunt aspecte pe care se înalță toate culturile. Nevoile fundamentale ale omului nu sunt de valoare egală și deci dozarea manifestărilor legate de ele sunt, de-a lungul vieții, de asemenea inegale. „Hotărâtoare pentru existența omului, aprecia Traian Herseni, este satisfacerea nevoilor materiale, care se leagă de toate vârstele și de toate zilele, deci în primul rând nevoia de hrană. Sexualitatea este o nevoie a anumitor vârste, în anumite perioade, deci nu constituie o nevoie universală și presantă pentru existență. În sfârșit, nemurirea nici atât, preocupările în legătură cu ea pot lipsi complet, și totuși viața decurge și se perpetuează normal“ (Herseni, 1977, p. 124). Aceste priorități și nevoi umane acoperă nu numai viața de om cuprinsă între leagăn și mormânt, ci și timpul calendaristic cuprins între Anul Nou (nașterea timpului) și Anul Vechi (moartea timpului).

Perceperea şi trăirea timpului fizic diferă însă în raport cu mai mulţi factori, în special vârsta. Într-adevăr, ceea ce îi aparţine omului în exclusivitate nu este timpul biotic, ci timpul psihic, subiectiv, bazat pe repere simbolice. Timpul subiectiv este generat de conştiinţa umană prin abstractizarea şi generalizarea „ceasurilor" cosmice, terestre, biologice. Scurgerea timpului psihic poate fi normală în raport cu timpul fizic, comprimată sau dilatată. Stările sufleteşti care determină, în general, perceperea timpului sub sau peste scurgerea lui „oficială" sunt foarte diverse: emoţiile puternice, plictiseala, frica, incertitudinea, starea de pericol, traumatismele fizice şi psihice. Este citat exemplul paraşutiştilor sportivi pentru care toate momentele de pregătire şi executare a zborului se desfăşoară, conform aprecierii subiecţilor, mai repede decât acele ceasornicului sau cronometrului. Mai mult, s-a constatat că pe măsură ce se apropie momentul propriu-zis al paraşutării, subiecţii au impresia că timpul li se reduce până aproape la jumătatea din valoarea lui „reală" (Popescu, 1981, p. 18). Situaţiile de comprimare şi dilatare a timpului sunt însă foarte frecvente şi în ritmul vieţii cotidiene. De câte ori când privim ceasul nu ne mirăm că timpul a trecut fie prea repede, fie prea încet! Capriciile timpului psihic erau însă cunoscute şi înainte de inventarea ceasornicului şi a calendarului, etaloane pentru corectarea trăirii subiective a timpului diurn, săptămânal, lunar etc.

Datorită unor mecanisme complicate desfăşurate la nivelul timpului psihic conştient şi inconştient scurgerea timpului astronomic şi biotic este percepută variat chiar de acelaşi individ, dar la vârste diferite. Copilul doreşte ca timpul să fie cât mai condensat, aşteaptă cu nerăbdare tinereţea, maturitatea, împlinirea de fapt a vieţii. Jocurile preferate sunt o copie a preocupărilor celor mari. Preferinţa copiilor pentru încălţămintea şi hainele fraţilor mai mari seamănă cu o acţiune magică de la care se aşteaptă împlinirea unei dorinţe, tot aşa cum indienii purtând blana unui animal în timpul dansului ritual credeau că le va aduce

noroc la vânătoare. Tinerii nu se tem de moarte sau se tem mai puțin decât bătrânii, întrucât pentru ei timpul este foarte diluat. Fenomenul morții, chiar dacă îl înțeleg ca o necesitate, este, în conștiința lor, prea îndepărtat.

Dintr-un grup compus atât din tineri, cât și din bătrâni, în fața riscului morții, de pildă un accident ce se poate produce peste una sau două secunde, reacțiile și manifestările de spaimă se produc contrar așteptărilor, direct proporțional cu vârsta. Tinerii nu acceptă moartea sau o amână datorită facultății subconștientului de a dilata timpul. Pentru bătrâni timpul curge, dimpotrivă, cu mare viteză: cele două secunde sunt comprimate încât aceștia reacționează ca și cum accidentul s-a și produs. Lăsând la o parte cazurile speciale de dereglare neuropsihică, manipularea timpului psihic de către oameni aflați la vârste diferite are consecințe sociale care, din păcate, sunt puțin cercetate de sociologi și psihologi.

Poporul a avut nu numai un calendar anual, al tuturor, care ritma activitatea oamenilor împărțiți pe categorii de vârstă și sexe, ci și un calendar individual al „vieții de om“ care, prin obiceiuri speciale, marca etape și momente precise privind socializarea noilor născuți, constituirea grupelor de puberi de sexe (însurățitul și înfârtățitul), intrarea în și frecventarea instituțiilor premaritale (ceata de feciori, șezătoarea, hora satului), căsătoria, nașterea, educarea și căsătoria copiilor, pregătirea materială și spirituală pentru moarte. Subunitățile calendarului „vieții de om“ sunt anii grupați în mai multe anotimpuri: copilăria, tinerețea, maturitatea, bătrânețea.

În cel mai optimist basm românesc *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte,* mentalitatea populară despre destinul de muritor al omului este exprimată fără echivoc: cine se naște trebuie să și moară. Basmul ne transportă în palatul unui împărat, care, ajuns la bătrânețe, își dorea un fecior. Peripeția începe când împărăteasa intră în „starea dorului“ pe căi neobișnuite. Din basm nu aflăm motivul pentru care copilul s-a pus pe plâns în pântecele

mamei, înainte de ceasul naşterii: pentru că nu accepta destinul de muritor sau pentru că venea pe lume pe căi nefireşti? La promisiunea tatălui că îi va da tinerețe fără bătrânețe şi viață fără de moarte, copilul „tăcu şi se născu". Detaliile basmului nu ne mai interesează până la călătoria lui Făt-Frumos călare pe un cal zburător spre tărâmurile lipsite de moarte, peste împărățiile Gheonoaei şi Scorpiei. Ajuns în țara tinereții veşnice, Făt-Frumos se căsătoreşte cu zâna cea mică, de la care primeşte permisiunea să strabată împrejurimile, cu o singură interdicție: Valea Plângerii. Eroul basmului încalcă interdicția şi imediat îl apucă un dor nestăvilit de lumea de unde a plecat, de părinți. Se întoarce, dar este surprins că numai în câteva zile (atât de scurt i se păruse timpul peripeției sale cosmice) se schimbaseră locurile copilăriei, încât cu greu le-a mai recunoscut. Palatele părinteşti erau dărâmate, iar pe ele crescuseră buruieni. Pe nesimțite părul şi barba i-au albit. Coborând în pivniță şi ridicând capacul unui tron, aude un glas necunoscut: „Bine ai venit, că de mai întârziai, şi eu mă prăpădeam". Acesta era glasul morții care îi trase o palmă, de îl făcu imediat țărână.

În sprijinul explicării mentalității populare despre viață şi moarte aducem şi basmul *Roşu-împărat şi Strigoaica.* Fiul cel mic al împăratului pleacă să se însoare într-o lume „unde nu este moarte şi bătrânețe". După ce trece peste mai multe tărâmuri, unde timpul avea altă scurgere decât cel obişnuit (Împărăția Vrăbiilor, Curtea de Aramă), şi unde refuză să se însoare pentru că şi acolo, într-o perspectivă foarte îndepărtată, moartea urma să-şi facă apariția, eroul basmului ajunge la Coliba Vântului. Aici primeşte încuviințarea să călătorească peste toți munții de aur şi argint, cu excepția unui mic teritoriu care cuprindea un deal cu dor şi o vale cu jale. După mai multe sute de ani de tinerețe, eroul calcă interdicția şi imediat îl cuprinde dorul de părinți. Nu se lasă convins că părinții şi frații lui au murit de mult şi se întoarce grăbit spre locurile copilăriei. Ajuns din nou în împărăția tatălui său, bătrânii

îi spun că ar fi fost odată un împărat din al cărui palat nu a mai rămas nici o urmă. Merge atunci la o cruce şi, după ce sapă două zile, scoate la suprafaţă un sicriu în care stăteau ghemuite Bătrâneţea şi Moartea. Tânărul este cuprins îndată de bătrâneţe şi apoi de moarte.

Căutarea tărâmurilor unde nu se ştie de moarte apare ca temă şi în alte basme româneşti: *Glasul morţii, Sfântul arhanghel şi lemnarul* (Şăineanu, 1978, p. 251-253).

Exemplele la care ne-am referit conţin suficiente elemente pentru a desprinde ceea ce crede românul despre destinul de muritor al omului: în amândouă cazurile apar opoziţii clar exprimate de tipul: *tinereţe - bătrâneţe* şi *viaţă - moarte*; chiar şi în tărâmurile unde domnesc tinereţea fără bătrâneţe şi viaţa fără de moarte, scurgerea timpului continuă. Primul erou a petrecut pe tărâmul vieţii fără de moarte câteva zile, iar celălalt câţiva ani; interdicţiile impuse şi acceptate de eroii basmelor nu au putut fi respectate. Astfel, revenirea pe pământ, unde viaţa şi moartea se succed, este inevitabilă. Moartea apare ca o dorinţă, cu nimic mai prejos decât dorinţa câştigării vieţii fără de moarte; o dată întorşi pe locurile natale eroii îmbătrânesc şi mor instantaneu; bătrâneţea şi moartea sunt imaginate ca două personaje învecinate care aşteptau cu nerăbdare întoarcerea fiilor rătăcitori; nici unul dintre eroi nu caută o altă alternativă, o încercare de adaptare sau de învingere a condiţiilor neaşteptate întâlnite la întoarcerea pe pământ; aceştia merg fără ezitare în întâmpinarea morţii, a sicriului şi a mormântului.

Încrucişarea termenilor tinereţe-moarte şi bătrâneţe-viaţă depăşeşte limita firescului şi este de înţeles de ce comunităţile arhaice româneşti când erau confruntate cu asemenea situaţii (moartea tinerilor înainte de împlinirea vieţii: căsătoria, naşterea şi creşterea copiilor), încercau să refacă echilibrul prin ritualuri suplimentare, cum ar fi, de pildă, „nunta mortului". Fiecare om îşi poartă propriul calendar în suflet, pe chip, în dorinţe, în rândul de a se îmbrăca, de a se comporta în societate etc. Este firesc să fie

aşa, întrucât societatea este alcătuită din indivizi diferenţiaţi biologic, în primul rând după vârstă şi sex. Neomogenitatea biologică (copii, tineri, adulţi, bătrâni) este una din trăsăturile fundamentale ale societăţii umane. Sunt obiceiuri în calendarul popular care se adresează tuturor vârstelor şi sexelor. Foarte multe obiceiuri şi practici tradiţionale aveau o destinaţie precisă: copii, tineri, fete, flăcăi, fete „bătrâne“, feciori „tomnatici“, femei căsătorite, femei gravide, bărbaţi, bătrâni, agricultori, crescători de animale, apicultori etc.

Spre deosebire de omul contemporan care, adesea, încearcă să-şi „ascundă vârsta“, membrii societăţii tradiţionale îşi comunicau ei înşuşi etatea printr-un cod de semne. Prezenţa şi cuvântul omului bătrân aveau greutate în familie, în sfatul obştii, în judecarea pricinilor, în educaţia nepoţilor şi a strănepoţilor. Inevitabilul dezavantaj biologic era compensat prin asimilarea unor funcţii sociale care reaşezau generaţia vârstnică într-o poziţie avantajoasă sau, în orice caz, de egalitate cu celelalte categorii de vârstă. Pe la începutul secolului al XX-lea omul se considera tânăr până spre 30 de ani, în puterea vârstei între 30 şi 50 de ani şi bătrân peste 50 de ani. Cumpăna între tinereţe şi bătrâneţe se aprecia ca fiind vârsta de 45 de ani. Limitele acestea de vârstă au un caracter dinamic, deoarece cresc paralel cu durata medie de viaţă.

În societatea tradiţională, codul de semne care indica etatea, adică perioada de timp respectivă din calendarul vieţii individuale, îl purta fiecare persoană şi era exprimat atât prin îmbrăcăminte (piese specifice de port, culoare, ornamentică, croi, câmpuri ornamentale etc.), prin pieptănătura şi podoabele capului (împletirea părului, purtatul cârpei, al broboadei sau basmalei; tunsoarea, purtatul chicii şi a mustăţii), cât şi prin comportamentul cotidian al individului (participarea la diferite activităţi economice, la şezători, la cetele de feciori şi colindători, ierarhia strictă la hora satului şi la repartizarea stranelor în biserică, efectuarea actelor rituale în cadrul ceremoniilor de naştere,

căsătorie şi moarte etc.). Codul vârstei diferea de la zonă la zonă, uneori de la sat la sat, şi cuprindea un număr infinit de semne. Prin acelaşi sistem ingenios al semnelor se comunicau obştii, cu discreție, şi alte evenimente care ni se par astăzi de strictă intimitate: „pierderea fecioriei“ de către fete, intrarea în starea de sarcină a femeilor. Pentru diferențierea vârstei funcționează şi astăzi, în unele zone etnografice, un cod al culorilor. Culoarea albă domină îmbrăcămintea primei părți a copilăriei. Treptat îşi fac apariția culorile care devin din ce în ce mai aprinse în preajma căsătoriei şi care capătă mai multă sobrietate după căsătorie, paleta multicoloră reducându-se la cumpăna dintre tinerețe şi bătrânețe la alternanța alb-negru (simbol arhaic al scurgerii timpului, al alternanței zilei cu noaptea, al tinereții cu bătrânețea, al vieții cu moartea) şi stingându-se spre apusul vieții, din nou în alb. Este interesant că în unele zone etnografice de veche tradiție culoarea care simbolizează doliul este albă şi nu neagră, cum suntem obişnuiți să generalizăm. Cromatica portului popular muscelean, pădurean, sibian etc. şi a unor piese de port, de pildă traista maramureşeană, cârpa, basmaua exprimă solidar scurgerea timpului şi împlinirea vieții. Un cod al petrecerii vieții umane este, alături de cromatică, ornamentica populară (simbolurile geometrice, fitomorfe, zoomorfe, antropomorfe, astrale). Întrebarea firească este dacă grija mărturisirii codificate a vârstei, semn al calendarului personal, avea sau nu rol în practica socială. Împărțirea rolurilor între generații şi sexe era foarte strictă: participarea la muncă, asigurarea continuității biologice a familiei, educarea şi transmiterea experienței către tânăra generație erau obligații precis delimitate pe criteriul vârstei. Vârstele omului aveau obligații şi drepturi, recunoscute de întreaga obşte, care conduceau la sentimentul utilității sociale. Împărțirea rolurilor sociale pe vârste şi sexe, pornind de la baza lor naturală (forță fizică, predispoziții înnăscute, sexualitate, maternitate etc.), a fost un criteriu plauzibil

pentru emanciparea graduală a individului şi pentru a evita, în mare parte, conflictele dintre generaţii.

Ca orice unitate de măsurat timpul, „viaţa de om“ se desfăşoară după un ritual a cărui funcţie hotărâtoare era marcarea hotarelor (naşterea, moartea) şi a miezului timpului uman (căsătoria). Dar, niciunde în cadrul obiceiurilor din ciclul vieţii, vecinătatea dintre naştere şi moarte nu apare atât de clar exprimată ca la priveghiul de înmormântare. În zonele unde priveghiul se desfăşura după tiparele arhaice, cu ocazia fiecărei morţi, se repeta un străvechi ritual de reînnoire a vieţii, asemănător sărbătoririi revelionului de astăzi, când locul anului vechi este luat, tot prin intermediul unui ritual, de Anul Nou. Este oare forţată apropierea ce o facem între revelion şi priveghi, între renovarea timpului calendaristic şi renovarea simbolică a timpului biotic („viaţa de om“)? Se impune deci un scurt popas pentru discutarea şi argumentarea acestui punct de vedere. Prin naştere omul vine cu o viaţă şi cu o moarte, dar şi cu şansa perpetuării prin reproducere. Mai devreme sau mai târziu, corpul său devine un tribut al naturii. Fără moarte, natura nu ar putea asigura perpetuarea vieţii. Acest circuit obligatoriu al materiei în natură l-a intuit probabil şi omul neolitic, de vreme ce îşi îngropa morţii în poziţie chircită, asemănător poziţiei fătului în pântecele matern. Numeroase religii, de-a lungul şi de-a latul pământului, au fost purtătoare ale concepţiei conform căreia moartea echivala cu o nouă naştere. Pe teren românesc, ceremonialul funerar lasă să se întrevadă această idee, mai ales în împrejurarea oferită de priveghiul de înmormântare, care se desfăşura la casa mortului în nopţile ce separă momentul decesului de momentul înmormântării. Obiceiul, deşi s-a restrâns mult ca arie de manifestare în secolele XIX şi XX, mai poate fi întâlnit în unele zone din Transilvania şi Banat (M-ţii Apuseni, platforma Luncanilor, ţinutul Pădurenilor). Participarea şi buna dispoziţie este aidoma ca la o nuntă. Copii, tineri, bătrâni, femei, bărbaţi, vecini, prieteni, simpli consăteni vin neinvitaţi, pentru că aici

interdicțiile de participare privind vârsta, sexul şi statutul social sânt abolite. Priveghi cu jocuri se organizează, mai ales, la persoanele în vârstă care, aşa cum spune o zicală populară, „Şi-au trăit traiul / Şi-au mâncat mălaiul". Această expresie, care păstrează amintirea unei concepții arhaice despre viață, corespunde, parțial, cu anunțul morții unei persoane la romani: *Vixit* - a trăit! Spectacolul prilejuit de priveghi ajunge la paroxism în cazul bărbaților în vârstă. Explicația constă în puterea fertilizatoare potențială deținută de bărbatul în vârstă şi deci în şansa sporită ce o are comunitatea ca un nou născut să-i ia locul. Descendența patriliniară şi reşedința patrilocală în căsătorie sunt explicații etnografice care întăresc constatările anterioare.

Priveghiul are loc în prezența mortului care, în M-ții Apuseni, este aşezat pe colțul format de pereții fără geam şi uşă. Această poziție îi asigură mortului o largă perspectivă a tot ce se petrece în cameră. În multe sate de pe Târnave, „camera curată", este numită chiar „camera mortului". În unele jocuri de priveghi mortul devine el însuşi personaj, mişcările fiindu-i coordonate, prin diferite sisteme, de către participanți. Jocurile aduc în scenă întreaga viață cotidiană: ocupațiile locuitorilor, obiceiurile din ciclul vieții (naşterea, căsătoria, moartea), subiecte preluate din ritologia creştină, evenimente din viața satului etc. Acestea se desfăşoară, în general, sub semnul ritmului, având un caracter repetitiv şi stereotip. Multe din jocurile de priveghi prefigurează coregrafic sexualitatea (Moara, Morarii, Scoaterea untului), altele starea de graviditate. Aproape nu este joc de priveghi din care să lipsească „pedeapsa" sărutului. Când murea cineva se petrecea mai cu foc decât la naştere sau căsătorie, pentru că priveghiul se făcea „ca o bucurie la casa omului care are mort în casă" sau „Lumea râde de se cutremură casa. Râd şi rudele mortului, şi copiii lui, şi toți" (Conea, 1940, p. 430-431).

În ritualul priveghiului nu este vorba de absurdități sau de o mentalitate primitivă. Într-o problemă ca aceasta, persoana autorizată, psihanalistul, susține că „dragostea şi

moartea nu se neagă, ci se îngemănează, se condiționează reciproc, în devenirea lumii organice. Intuită obscur de poeți, legătura dintre dragoste şi moarte este mai mult decât o apropiere sugerată prin contrast; este o expresie a unei evoluții necesare vieții" (Biberi, 1971, p. 188). Articularea necesară a sexualității cu moartea îşi găseşte ecou în actul concret al dragostei. Prin săvârşirea dragostei se începe un nou ciclu vital, ciclul generației descendente, al înmuguririi germenului. Din momentul procreării rostul cosmic al individualității procreatoare este terminat. Raționamentul acesta este mai uşor de urmărit în lumea largă a viețuitoarelor: ființele unicelulare dispar o dată cu înmulțirea, majoritatea plantelor fanerogame îşi încheie ciclul vital după producerea semințelor, la anumite specii de insecte împerecherea coincide cu moartea partenerului mascul etc. Din punct de vedere strict biologic, supraviețuirea după pierderea capacității de procreare este inutilă. Pentru perpetuarea vieții, cele două fenomene opuse şi contradictorii, naşterea şi moartea trebuie să-şi predea încontinuu ştafeta. Totuşi, îndelungata obişnuință cu viața ne face mari greutăți când este vorba să ne despărțim de ea la maturitate şi bătrânețe.

Priveghiul şi revelionul se desfăşoară, fără excepție, noaptea. Întunericul, care pe plan simbolic este asemuit cu haosul inițial, reprezintă cadrul propice săvârşirii marilor prefaceri: sfârşitul unei vieți şi începutul altei vieți – în cazul priveghiului, sfârşitul unui an şi începutul altui an – în cazul revelionului. În amândouă situațiile apar excesele, elemente specifice miturilor şi riturilor înnoirii.

POSTEXISTENȚA

Paradoxul face ca în natură moartea să fie generatoare de viață. Nemurirea este incompatibilă cu supraviețuirea speciei şi cu evoluția. „Dacă imortalitatea s-ar fi înscris între legile evoluției, aprecia un reputat genetician,

Pământul ar fi fost sufocat de o specie primitivă a cărei menire ar fi fost să ocupe toate spațiile libere" (Maximilian, 1984, p. 127). Presupunând că tot ceea ce este viu ar fi nemuritor şi menținându-se tendința nelimitată de înmulțire a viețuitoarelor, atunci Terra nu ar deveni o planetă luxuriantă, ci, la scurt timp, un pustiu după ce resursele datorate morții viețuitoarelor de-a lungul milioanelor şi miliardelor de ani s-ar consuma rapid. Fără voia lor, oamenii dispar pentru a lăsa loc altor oameni. Dacă ar fi trăit toți indivizii speciei Homo, adică cei născuți de acum trei milioane până astăzi, planeta Pământ ar fi trebuit să adăpostească acum peste 80 de miliarde de oameni. Ar fi oare posibil?

Timpul se scurge fără întrerupere şi fără putința ca cineva să-l poată da înapoi sau înainte precum acele ceasornicului. Expresia populară *a sosi vremea* pentru ceva este ceea ce trebuie să se întâmple cu necesitate într-un anumit moment. Oamenii se supun tacit la moara de măcinat timpul. Nici nu au altă soluție pentru că *Vreme trece, vreme vine, / Toate-s vechi şi nouă toate* spune poetul. Sunt însă evenimente familiale care se precipită sau, dimpotrivă, care întârzie să se producă, vin înainte sau după timpul sorocit, moartea tinerilor necăsătoriți, numiți *nenuntiți* sau *nelumiți*, depăşirea vârstei optime la căsătoria fetelor *bătrâne* sau *stătute* şi a feciorilor *bătrâni* sau *tomnatici* şi altele. Pentru readucerea echilibrului şi repararea erorii sociale sau cosmice oamenii au recurs la rit şi mit, răspunzând, prin compensație, la nefiresc prin nefiresc. Practici ca *nunta mortului*, numită de specialişti *nunta postumă*, la decesul tânărului necăsătorit, *înmormântarea pumnului de țărână* adusă de pe locul morții omului departe de sat sau de țară, *căsătoria la salcie* a fetei rămasă necăsătorită etc. au avut un rol colosal pentru păstrarea ordinii fireşti prin „corectarea" magică a ceasului de măsurat veacul de om

Neputința oamenilor de a înțelege şi explica trecerea, prin moarte, din ființă în neființă a fost prima motivație a

riturilor şi ritualurilor funerare care au ca fundament, aproape fără excepţie, credinţa în nemurirea sufletului. Cele mai puţin sensibile la modificări şi înnoiri sunt obiceiurile de înmormântare. Exemple, precum consemnarea de către etnografi a obiceiului contemporan de legare sau împiedicare a mortului şi atestarea lui de către arheologi cu milenii în urmă, când se legau, la unele populaţii, picioarele mortului în unul sau două locuri, sunt mai frecvent întâlnite decât ne-am aştepta. Ritul şi ritualul funerar privite la dimensiunea istorică se supun, fireşte, evoluţiei neîntrerupte a spiritualităţii umane. Dar, modificările au fost lente şi, cînd s-au produs, au fost favorizate de evenimente excepţionale care au zguduit existenţa comunităţilor umane, cataclisme naturale de mari proporţii, catastrofe social-istorice (războaie nimicitoare, epidemii etc.), asimilarea etnică şi religioasă, dispariţia unor popoare şi civilizaţii întregi şi altele.

Grija pentru desfăşurarea întocmai a obiceiurilor la înmormântare şi, uneori, pregătirile şi cheltuielile făcute înainte, în timpul şi după înmormântare, depăşesc celelalte momente de răscruce din viaţa omului, naşterea şi căsătoria, individul poate decide între a se căsători sau nu, a avea sau nu copii, dar niciodată între a muri sau nu muri vreodată. Dintre evenimentele pe care omul este dator să le treacă, moartea a fost şi va rămâne încă mult timp învăluită în mister. Nimeni, cu excepţia celor care au trăit experienţa morţii clinice, care, de fapt, nu este o moarte adevărată, nu poate să împărtăşească din experienţa universală a morţii. Trecerea dintr-o formă de a fi, în altă formă de a fi, de sub stăpânirea legilor vieţii, sub stăpânirea legilor morţii a înspăimântat oamenii tuturor timpurilor. Pentru a linişti spiritele, oamenii de pe toate meridianele Pământului au găsit o explicaţie optimistă: moartea nu însemna o dispariţie totală şi definitivă a omului. Raţionamentul este simplu, aşa cum gândeşte când e treaz şi visează când este adormit, trebuie să se manifeste, într-un fel sau altul, şi când este mort. Mortul îşi schimbă adăpostul şi domiciliul, precum

fata la căsătorie, cu condiția să fie pregătit pentru această mare trecere şi să i se facă obiceiurile după toate canoanele. Acolo ar trebui să întâlnească rudele, prietenii şi cunoştinţele plecate înaintea lui şi să-i aştepte pe cei lăsaţi în urmă. Dar, dacă rudele îi greşesc ceva în timpul ceremonialului funerar şi dacă el însuşi nu se pregăteşte cum se cuvine pentru plecare, atunci există riscul rătăcirii, el va fi plecat de aici şi nu va ajunge niciodată acolo. Pericolul întoarcerii de unde a plecat vizează, în primul rând, rudele şi pe cei apropiaţi, motiv pentru care aceştia respectă obiceiurile de înmormântare cu şi mai mare stricteţe.

Prima atitudine a omului primitiv faţă de un mort trebuie să fi fost încercarea de a-l trezi din somn, stare fiziologică confundată până recent, la popoarele primitive, cu moartea. Pentru indienii din America de Sud părăsirea trupului de către suflet pe timpul somnului devenea periculoasă întrucât acesta putea întâlni în cale diferite obstacole ce l-ar fi împiedicat să se mai întoarcă acasă. La Malaiezieni sufletul sub formă de pasăre putea fi ademenit (momit) cu boabe de orez. De pildă în jurul unei persoane leşinate, care a căzut dintr-un copac, se împrăştie orez ca la păsările din curte şi se strigă *Pui, pui, suflete*! Gestul şi cântul îşi dau mâna pentru readucerea în corp a sufletului hoinar. Acesta, părăsindu-şi adăpostul, putea fi răpit de sufletele oamenilor morţi mai de curând. Adesea, starea de oboseală şi indispoziţia manifestate la trezirea bruscă din somn erau puse pe seama luptelor cu sufletele întâlnite în acest scop la răscrucile drumurilor. De aceea, era interzisă scularea bruscă din somn a unei persoane sau, dacă aceasta devenea necesară, trebuia făcută treptat pentru ca sufletul să aibă timp să se întoarcă în adăpostul părăsit. În India, la Bombay, schimbarea înfăţişării persoanei adormite, precum vopsirea feţei sau desenarea mustăţilor, se considera un fapt foarte grav, echivalent cu condamnarea magică la moarte, întrucât sufletul, la întoarcere, nu îşi mai recunoştea adăpostul (Frazer James Geoge, vol. II, 1980, p. 104). Umbra oamenilor proiectată pe pământ, imaginea corpului

reflectată în oglindă sau surprinsă pe pelicula fotografică, fenomene fizico-chimice înțelese astăzi și de copii, erau pentru mulți europeni ai secolului trecut substitutul sufletului sau al trupului şi sufletului laolaltă. Părăsirea corpului de către suflet şi, mai ales, riscul de a fi văzut (fotografia, imaginea din oglindă) şi, uneori, măsurat cu sfoara (umbra corpului folosită la întemeierea caselor, bisericilor şi a altor edificii importante) deveneau pericole de condamnare prin substituție la moarte.

Moartea a fost întotdeauna o temă prioritară de reflecție pentru om. Impactul diferitelor sisteme religioase asupra cultivării sentimentelor față de momentul morții şi ceea ce urmează după el, a generat o diversitate de credințe care se pot grupa, provizoriu, astfel

– Religia de sorginte *neolitică*, cu credințe animiste, fetişiste şi totemice, care presupunea existența spiritului divin, a vieții şi a morții, în tot şi în toate. Este cea mai optimistă viziune asupra vieții şi a morții pe care a cunoscut-o omenirea

– *Iudaismul,* care a propovăduit învierea morților, punând accentul pe judecata de apoi pentru a răsplăti pe cei drepți cu fericire şi viață veşnică;

– *Budismul*, care promite încetarea suferinței, dobândirea beatitudinii prin *nirvana* la care se ajunge prin reîncarnări succesive;

– *Hinduismul,* care pune în relație *dharma* (pietatea religioasă) cu *moksa* (mântuirea) şi preia din preceptele budismului aspirația spre nirvana;

– *Creştinismul*, care, indiferent de diferențele de dogmă şi ritual dintre bisericile greco-ortodoxă, romano-catolică, protestantă şi cultele neoprotestante, cultivă credința în nemurirea sufletului şi viața de apoi şi mântuirea în viața de aici;

– *Islamul*, care promite şi el viața viitoare după moarte şi raiul pentru credincioşii lui Alah.

În concluzie, timpul biotic uman a fost bine delimitat în perioade de vârstă cu ajutorul obiceiurilor din ciclul

familial. Între cele două extremităţi indicate de naştere, pentru început, şi de moarte, pentru sfârşit, se desfăşoară viaţa propriu-zisă a individului după o curbă ascendentă de creştere, maturizare (perioada formării cuplurilor familiale) şi împlinire a vieţii (naşterea, creşterea, educarea şi căsătoria copiilor), după care urmează o curbă descendentă, de involuţie şi pierdere a vieţii. Acest model, inspirat din scurgerea ciclică a vieţii omului şi a altor vieţuitoare (plante şi animale), a stat şi la baza organizării timpului calendaristic. În concepţia arhaică, anul era împărţit în perioade de început, de tinereţe, maturitate, bătrâneţe şi moarte, marcate de sărbători şi obiceiuri calendaristice. Evenimentele care compuneau „viaţa de om" şi cele care compuneau anul calendaristic erau ordonate şi stăpânite de sărbătorile şi obiceiurile celor două mari cicluri: familial şi calendaristic. Singura mare deosebire consta în faptul că evenimentele care însoţeau viaţa omului se consumau în câteva decenii, iar cele care se petreceau anul, în 365 sau 366 de zile. Timpul era perceput de ţăran ca un cadru spaţial în care trebuia să se împlinească ceva; noţiunea de timp pur, golit de evenimente, era greu de conceput. Acesta (timpul) era nedezlipit de întâmplările petrecute, astfel că valoarea şi, uneori, denumirea unităţilor temporale erau date de ceea ce trebuia efectuat într-un moment sau altul. Dar, cum ocupaţiile principale ale poporului nostru, agricultura şi creşterea animalelor, aveau ritmuri diferite, generate de bioritmurile plantelor şi animalelor, se poate vorbi de un timp al agricultorului şi un timp al crescătorului de animale, de un calendar agrar şi un calendar pastoral. Alte activităţi rurale, de pildă pomicultura, viticultura, apicultura, pescuitul, industria casnică etc., se suprapuneau, în general, peste cadrele de timp fixate de agricultură şi creşterea animalelor.

III

SĂRBĂTORILE SOLSTIȚIULUI DE IARNĂ

NAŞTEREA TIMPULUI CALENDARISTIC

ANUL, PRIMUL ZEU AL OMENIRII

Anul este o personificare a Soarelui numit la solstițiul de iarnă An Vechi, înainte de a muri la miezul nopții de Revelion, şi, imediat după renaştere, An Nou. Sinonim cu marii zei ai omenirii, el se naşte, creşte, îmbătrâneşte şi moare împreună cu timpul calendaristic pentru a renaşte după 365 de zile, 366 în anii bisecți. Sfinții Calendarului popular sunt mai tineri sau mai bătrâni, după şansa avută de aceştia la împărțirea sărbătorilor: Sânvăsâi, celebrat în prima zi a anului, este un tânăr chefliu care stă călare pe butoi, iubeşte şi petrece; Dragobete (24 februarie), fiul Dochiei, reprezintă zeul dragostei pe plaiurile carpatice; Sângiorzul (23 aprilie), Sântoaderul sunt tineri călări pe cai; Sântilie (20 iulie) şi Sâmedru (26 octombrie) sunt maturi, după care urmează generația sfinților-moşi, Moş Andrei (30 noiembrie), Moş Nicolae (6 decembrie), Moş Ajun (24 decembrie) şi Moş Crăciun (25 decembrie).

Oricât de diferite ar părea vechile culturi ale lumii, acestea aveau în comun speranța de regenerare anuală sau sezonală a universului înconjurător. Anul este o personificare a Soarelui numit la solstițiul de iarnă An Vechi, înainte de miezul nopții de Revelion, şi An Nou, după miezul nopții, sinonim cu Zeus, Saturn, Crăciun, Siva, Mitra, Iisus.

Marea divinitate se naşte, creşte, îmbătrâneşte şi moare împreună cu timpul calendaristic pentru a renaşte după 365 de zile, 366 în anii bisecți. Anul a fost imaginat ca un ciclu care avea un început şi un sfârşit. La trecerea

de la ciclul vechi (anul vechi) la ciclul nou (anul nou) se desfăşura un spectaculos ritual care urmărea, în esenţă, un singur scop: renovarea simbolică a lumii. Tăierea „săgeţii“ unidimensionale a timpului şi obţinerea unei figuri circulare numită *an* a devenit simbolul fundamental al stăpânirii timpului. Ceea ce i-a inspirat pe oameni să-şi măsoare existenţa nu în zile înşirate la infinit, ci în perioade repetabile şi egale ca număr de zile, adică în ani, au fost ritmurile cosmice (fazele Lunii, alternanţa zilei cu noaptea, a solstiţiilor cu echinocţiile) şi terestre (succesiunea sezoanelor secetoase cu cele ploioase, a sezoanelor călduroase cu cele friguroase, ciclurile vegetale şi animale divizate în perioade caracteristice prin fertilitate sau sterilitate, apariţia şi dispariţia animalelor şi păsărilor prin migraţie sau hibernare etc.).

Înnoirea anului cuprindea ideea perfecţiunii începuturilor, a beatitudinii „vârstei de aur“, motiv pentru care oamenii tuturor timpurilor aşteptau cu mare nerăbdare sosirea noului an. Dar, îndepărtarea de ziua care marca noul ciclu calendaristic însemna şi pierderea treptată a perfecţiunii iniţiale; acumularea zilelor aducea îmbătrânire, degenerare şi pierdere (Eliade, 1978, p. 49). Timpul se naşte anual, se maturizează în vremea coacerii recoltelor şi apoi îmbătrâneşte şi moare, condiţie esenţială pentru reînceperea unei noi perioade calendaristice. În unele legende populare, între vârsta timpului calendaristic (zilele de la 1 ianuarie la 31 decembrie) şi vârsta sfinţilor, există o corespondenţă uşor sesizabilă. Sfinţii repartizaţi pe zilele calendarului popular sunt tineri, maturi şi bătrâni, în funcţie de norocul avut de aceştia la împărţirea sărbătorilor, mai aproape sau mai departe de Anul Nou. Cei serbaţi în preajma Anului nou sunt tineri, cei serbaţi la finele anului sunt bătrâni. Astfel, Sfântul Vasile, pentru că

a avut şansa să fie sărbătorit în prima zi a anului, apare în legendele populare ca un tânăr chefliu care stă călare pe butoi, bea şi mănâncă, petrece şi iubeşte. Treptat, simultan cu scurgerea timpului, sfinții se maturizează, pentru ca spre sfârşitul anului să domine generația sfinților-moşi: Moş Crăciun, Moş Ajun.

ANUL NOU CIVIL

Anul nou este creația repetată după fiecare perioadă de 365 sau 366 de zile. Teoretic, fiecare zi a anului-cerc putea să devină zi de început a anului. Data celei mai importante sărbători calendaristice nu era lăsată însă la voia întâmplării; aceasta se hotăra în funcție de sosirea echinocțiilor şi a solstițiilor, de începutul sau sfârşitul ciclului vegetal sau de reproducție a unor animale domestice sau sălbatice.

În spațiul carpato-ponto-danubian se cunosc sau au fost depistate, până în prezent, trei începuturi de an: 1 ianuarie, 1 martie şi 1 septembrie. Calendarul popular cuprindea însă şi alte începuturi de an. Pentru a descoperi datele calendaristice vechi de celebrare a anului nou, se va elabora un important instrument de lucru, scenariul morții şi renaşterii timpului după 365 sau 366 de zile, la care se vor raporta apoi sărbătorile şi obiceiurile calendaristice. Modelul (scenariul) presupune, printre altele: existența unei perioade în care să se desfăşoare ritualul complex de înnoire a timpului; sacrificiul ritual al unui animal, substitut al divinității care moare şi renaşte anual; pregătirea unor mâncăruri rituale; stingerea şi aprinderea rituală a focurilor; practici şi manifestări orgiastice; jocuri cu măşti; sărbători nocturne şi priveghiuri; credința întoarcerii morților printre cei vii; egalitatea supuşilor cu stăpânii; strigatul peste sat; practici de fertilizare a ogoarelor, vitelor şi oamenilor; prevestiri şi pronosticuri, jocuri de încercarea norocului; credința deschiderii cerului la miezul nopții de

An Nou; întocmirea calendarelor meteorologice; practici pentru alungarea spiritelor malefice şi a morţilor la lăcaşurile lor.

Ciclul morţii şi renaşterii

Înnoirea timpului în Calendarul popular se desfăşoară după un ritual care, pentru a fi împlinit, necesită mai multe „zile cosmogonice". De pildă, moartea şi renaşterea Anului contemporan cuprinde un ciclu de 12 zile (25 decembrie - 6 ianuarie), intersectat la mijloc de momentul culminant al „tăierii" timpului, la miezul nopţii dintre Anul Vechi şi Anul Nou. Acesta este un timp condensat, o reducere simbolică a anului solar de 12 luni. Un scenariu carnavalesc sugerând „familia" anului solar, format din 12 luni, a fost consemnat în zona Bucovinei. Patru perechi de boi trăgeau un car frumos împodobit, în care se găseau cele 12 luni reprezentate prin tot atâtea persoane de diferite vârste: luna ianuarie (anul nou) era reprezentată printr-un copil, luna decembrie (anul vechi) printr-un moş ş.a.m.d. „În urma carului, o trenă carnavalească alcătuită din copii, curioşi şi gură cască, însoţesc carul, care umblă prin sat, în noaptea de Anul Nou. Alaiul carnavalesc se opreşte la unele case ospitaliere. Anul Vechi improvizează, în versuri sau în proză (după îndemânarea celui ce-l reprezintă), un fel de dare de seamă asupra activităţii comunitare a satului: succesele şi insuccesele în munca câmpului, în viaţa culturală a ţării şi chiar în viaţa internaţională. Fiecare lună completează analitic, la modul ironic sau satiric, lipsurile. Iar Anul Nou încheie colindul, promiţând pentru viitor un an şi mai bun" (Vulcănescu, 1985, p. 432).

Instabilitatea timpului care moare şi renaşte la infinit se reflectă în caracterul ambiguu al tuturor sărbătorilor. Orice sărbătoare sezonieră era un moment negativ care marca trepte importante ale timpului, trecător pentru oameni, animale şi plante, dar şi un moment de voioasă făgăduială a ordinii renăscute. În gândirea populară „orice

început, fie viață, an, treabă, drum, căsătorie, moarte, adică de trecere sau schimbare a unei stări în alta ... reprezintă o perioadă de criză, în care lupta dintre forțele răului şi binelui este inevitabilă“ (Herseni, 1977, p. 261).

Scenariul sărbătorilor de Anul Nou cuprinde două părți simetrice: perioada dintre ajunul zilei de 25 decembrie şi miezul nopții de Anul Nou, când spiritele malefice ale morților circulă printre cei vii, abundă practicile de pomenire a moşilor şi strămoşilor, apar elemente ale unor străvechi practici orgiastice, şi perioada dintre miezul nopții de Anul Nou şi Bobotează, dedicată curățirii spațiului de forțele malefice, alungării morților, practicilor de divinație, propițiere şi profilaxie. Împărțirea ciclului sărbătorilor de iarnă în două perioade (nefast - fast, vechi - nou) este mai puțin evidentă astăzi din cauza amestecului practicilor tradiționale provocat de mutarea spectaculoasă a nativității (Crăciunul) din ultima zi a ciclului (6 ianuarie) în prima zi a acestuia (25 decembrie).

Răspândirea creştinismului nu s-a realizat în forma sa pură; el a vehiculat numeroase practici precreştine pe care, fără să vrea şi fără să ştie, le poartă cu el. Fără creştinism multe credințe şi superstiții nu ar fi ajuns până în secolul XXI în cele mai variate forme combinatorii păgâno-creştine. Acesta este unul din motivele pentru care disocierea practicilor creştine de cele păgâne, pe de o parte, a practicilor precreştine greco-romane şi orientale de substratul autohton geto-dac, pe de altă parte, presupune un mare risc ştiințific. Având în vedere amestecul practicilor rituale, ritologia specifică naşterii anuale a timpului va fi urmărită unitar, la nivelul întregului ciclu, fără împărțirea acestuia în cele două perioade amintite mai sus: nefastă şi fastă.

Jertfe prin substituție ale divinității adorate

La popoarele preistorice schimbarea anului şi, uneori, a anotimpurilor cerea sacrificii umane. Cu timpul, sacrificiile sângeroase au fost înlocuite cu sacrificiul ani-

malelor (porcul, mielul, berbecul), arborilor (stejarul, bradul) şi plantelor cultivate (colacul, pâinea din făină de grâu).

Porcul

Prin ce filieră (greacă, romană, orientală) a ajuns porcul să fie sacrificat ritual în spaţiul etnic românesc are mai puţină importanţă. Semnificativ este faptul că urme extrem de vechi ale ritualului sunt păstrate de români la cea mai însemnată sărbătoare tradiţională, Anul Nou. Ritualul tăierii porcului aminteşte de jertfele aduse în antichitate zeităţilor care apăreau şi dispăreau, se năşteau şi mureau în perioadele de înnoire a timpului calendaristic.

Tăierea porcilor avea loc într-o anumită zi, la Ignat (20 decembrie), şi într-un anumit moment al zilei, de obicei în zori sau dimineaţa. Credinţa că porcul îşi visează moartea în noaptea de Ignat, prinderea şi înjunghierea animalului, efectuarea diferitelor semne rituale pe corpul neînsufleţit, jumulirea părului pentru confecţionarea bidinelelor, pârlirea sau jupuirea pielii pentru opinci, tăierea corpului în bucăţi etc. ofereau suficiente momente pentru săvârşirea practicilor rituale menite să preîntâmpine stingerea „seminţei" porcilor, să asigure sănătatea gazdei în noul an, să alunge spiritele rele, să prezică vremea pe o perioadă mai îndelungată de timp, să fertilizeze ogoarele pentru a obţine roade bogate. De altfel, funcţia rituală a sacrificiului este bine evidenţiată de informaţiile etnografice: „La tăiere nu trebuie să stea nimeni primprejur dintre cei care sunt miloşi din fire, căci se crede că porcul moare cu mare greutate; carnea unui astfel de porc nu va fi bună. Pe porc să nu-l vaite nimeni" (Pamfile, 1914, p. 118) şi altele.

Ignat este, se pare o divinitate solară care a preluat numele şi data de celebrare a Sfântului Ignatie Teofanul (20 decembrie) din calendarul ortodox, sinonim cu Ignatul Porcilor. Sacrificiul sângeros al porcului şi ritul funerar de incinerare (pârlitul porcului) în ziua de Ignat (Ignis = foc),

este o practică preistorică care supravieţuieşte în ţinuturile româneşti extracarpatice. Perechea lui feminină, Inătoarea, este de asemenea asociată cu focul şi rugul funerar. Femeile care lucrează în ziua de Ignat sunt torturate şi opărite cu apă clocotită, aşa cum procedează şi Joimăriţa la Joimari (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 93-95).

Stejarul

Stejarul sau tufanul este un arbore *(Quercus robur L.)* sacru din fam. *Fagaceae*, identificat în Panteonul românesc cu zeul Crăciun. Rădăcina indo-europeană *kark*, care a dat numele latinesc al stejarului *quercus*, pare a fi păstrată astăzi de numele Crăciun. Zeul fitomorf sacrificat la solstiţiul de iarnă, numit butuc sau buturugă de Crăciun, era supus unui rit funerar de incinerare în noaptea de Crăciun (Oltenia, Muntenia, Transilvania). Vechii greci asociau stejarul cu Zeus, romanii cu Jupiter-Capitolinul, lituanienii cu zeul Perkunas, celţii cu zeul Donar, vechii slavi cu Perun, românii cu Crăciun. La latitudinile medii ale emisferei nordice, stejarul îndeplinea trăsăturile fundamentale pentru un zeu: masivitatea arborelui, care poate atinge 40 de metri înălţime; rezistenţa la excesele climatului temperat-continental; longevitatea de sute ani; marcarea anotimpurilor vechi ale anului prin înfrunzire (vara), prin desfrunzire (iarna); utilizarea lemnului pentru construcţia bisericilor şi caselor de lemn, pentru confecţionarea sicriului şi altele. Arealul de altădată al stejarului depăşeşte, ca extindere, substitutul fitomorf al zeului indoeuropean, bradul. Funcţiile mito-magice ale coniferelor (brad, molid, zadă, cer) din zonele muntoase sunt preluate, în zonele de câmpie, deal şi podiş de foioase, în special de stejar. Precum bradul la altitudinile ridicate, el devine, la altitudinile joase adăpost postum (sicriul), substitut al mortului (cruce, stâlp funerar, steag de înmormântare sau suliţă a mortului). Ca divinitate, stejarul este invocat în descântece de ţeapă, epilepsie, Muma pădurii, de deochi:

„Se scula un român, mare, minunat,
Lua o securea mare, minunată,
Se duse într-o pădure mare, minunată,
Tăia un tufan mare, minunat,
Făcu nouă țăndări mari, minunate,
Lua nouă străchini, străchinele,
Lua nouă linguri, lingurele
Şi s-a suit pe bordei,
Puse masa să mănânce,
Chemă moroii, strigoii, strigoaicele,
Care cum veniră, plesniră;
Care cum gustară, crăpară".

El era lemnul obişnuit pentru talpa (temelia) caselor şi bisericilor din lemn, pentru confecționarea icoanelor de vatră şi instrumentelor de cult. Stejarul trăsnit în timpul furtunilor de zeul indo-european al focului şi Soarelui, Sântilie, devenea un loc sacru, împrejmuit cu gard. Lemnul dur al stejarului se folosea, împreună cu un lemn de esență moale, la aprinderea Focului Viu, iar butucul de stejar (zeul mort) ardea (rit funerar de incinerare) pe vatră la Crăciun (moartea şi renaşterea sezonieră a divinității solare). Sacralitatea lui este exprimată de credința populară conform căreia ar fi păcat să tai stejarul, mai ales pe cel din curțile bisericilor. Stejarul este arborele dăinuirii. În legendele şi toponimia românească el este frate sau substitut al marilor eroi: Stejarul din Borzeşti pentru voievodul Moldovei Ştefan cel Mare; Stejarul lui Mircea, pentru voievodul Țării Româneşti Mircea cel Bătrân; Gorunul lui Horea. Pădurile de stejar sau alte specii înrudite cu acesta (gorunul, cerul) poartă numele indo-european dumbravă (Evseev Ivan, 1997, p. 439-441).

Butucul de Crăciun este trupul neînsuflețit al zeului vegetației care moare şi renaşte printr-un rit funerar de incinerare la marile sărbători de înnoire a timpului calendaristic (Crăciun, Arezanul Viilor, Sâmedru). În Ajunul şi ziua de Crăciun se ardea pe vatră, în zona Mehe-

dinți, lemn de cer *(Quercus ceris L.)* iar tăciunele nears se păstra ca leac pentru vindecarea bolilor. În zicalele şi expresiile populare, actele rituale şi practicile magice butucul are semnificație funerară: *a găsi pe cineva butuc* pentru omul mort fără lumânare; *a-l lega butuc* pentru omul legat şi imobilizat ca un mort; la întocmirea arborilor genealogici butucul este numele strămoşului din care coboară spițele de neam; butucul roții carului în care se înfig spițele din lemn se numeşte şi căpățână, termen care, la om şi animale, înseamnă cap desprins de trup; în locul oamenilor morți departe de casă şi de țară se înhuma în cimitirul satului un butuc din lemn îmbrăcat cu hainele mortului. Incinerarea Butucului la Crăciun, punerea ramurii verzi la stâlpii porților şi caselor, grajdurilor şi stânelor pentru a le apăra de forțele malefice la Sângiorz, Arminden, Ispas, Rusalii, precum şi fertilizarea lanurilor de grâu cu sulul împodobit al războiului de țesut sunt reminiscențe ale unei străvechi civilizații ale lemnului ale cărei rădăcini coboară în neoliticul agrar şi ceramic. Civilizația carpatică a lemnului, contemporană cu civilizația mediteraneană a pietrei din Grecia antică, este atestată astăzi la români de un adevărat Panteon forestier (Muma Pădurii, Fata Pădurii, Moşul Codrului, Omul Pădurii, Pădureana, Ciuma Pădurii etc.), de zilele Calendarului popular dedicate fiarelor pădurii, în special lupului şi ursului, de creațiile folclorice, de arta şi arhitectura lemnului, de obiceiurile închinării copilului la brad, de împărtăşirea omului la pomi, de agățarea icoanelor în copaci, de credința în arborii sacri etc.(Ghinoiu I., 2001, p. 32)

Colacul din făină de grâu

Colacul este un *alter ego* al omului în obiceiurile din ciclul vieții şi al divinității în obiceiurile din ciclul calendaristic. El este sinonim cu Pupăza, Turta, Azima şi pâinea. Ciclul vegetal al grâului, deschis de sămânța semănată şi închis de sămânța recoltată (seceratul), a fost asemuită de timpuriu cu lacunara formulă a vieții omului

naşterea, căsătoria şi moartea. Conform gândirii magice, spiritul grâului locuieşte în corpul plantei mamă până când aceasta face sămânţă, se usucă şi moare, după care se retrage în adăpostul impenetrabil al noii seminţe devenind, prin germinaţii succesive, nemuritor. Grâul se naşte (încolţeşte), creşte şi se înmulţeşte după care moare şi renaşte după ordinea naturală (sământa semănată este asimilată ritului funerar) şi după ordinea culturală (măcinatul, râşnitul, pisatul seminţei şi transformarea făinii în aliment sacru, pâinea sau colacul, şi, în final, însufleţirea lui printr-un rit de incinerare, coacerea în cuptor, sub ţest, pe vatră). Ciclul vegetal al plantei grâu (de la sămânţa germinată la sămânţa recoltată) este *lumea de aici*, a viilor, iar ciclul seminţei (de la sămânţa recoltată la sămânţa semănată sau înhumată) este *lumea de dincolo*, a morţilor.

Pentru a deveni pâine sau colac, alimente sacre care poartă, adesea, nume de sfinţi (Crăciun, Arhangheli, Sfinţi, Sfinţişori etc.) spiritul grâului trebuie eliberat prin spargerea casei locuite, prin înlăturarea tegumentului şi zdrobirea violentă a bobului în particule minuscule în piuă, la râşniţă sau moară. Între spartul bobului de grâu şi măcinatul lui la moară, omul a parcurs un impresionant proces tehnologic şi spiritual. Mişcarea circulară a pietrelor de moară este dedusă de tehnologi din mişcarea ritmică de du-te-vino a pisălogului în piua de pisat seminţe, instalaţie primitivă a cărei străveche obârşie nu poate fi decât unul din reflexele înnăscute, actul sexual. Secerele cu dinţi de piatră cu care oamenii mezoliticului din Orientul Apropiat recoltau şi pisau seminţele cerealelor sălbatice au un indiscutabil simbolism sexual. Asimilarea femeii cu fertilitatea gliei şi a actului sexual cu muncile agricole (aratul cu plugul, semănatul cu parul) este, de altfel, o universală culturală. Moara are o valoare funerară bivalentă spargerea (moartea) adăpostului bobului de grâu şi eliberarea spiritului său. Funcţia de altar a pietrelor de moară a fost intuită de Brâncuşi când le-a aşezat sub formă de masă în monumentul comemorativ de la Târgu Jiu.

În lumea celor vechi nu există descoperire tehnologică mai importantă fără să lase urme în viața religioasă. De aceea, cele două invenții neolitice, pregătirea pâinii din *aluat* şi a oalei din *lut*, se desfăşoară după un plan tehnologic unitar generat de aceeaşi ideologie, nemurirea sufletului. Țărâna şi făina amestecate cu apă devin una lut, cealaltă aluat. Din făină, trupul grâului eliberat de suflet, şi din țărână femeia neolitică a modelat chipurile divinităților adorate Dacă Dumnezeu a modelat din lut omul, femeia a modelat din lut oala şi din aluat pâinea. Dumnezeu şi-a însuflețit creația suflând viață asupra ei, omul a însuflețit chipurile din lut şi aluat arzându-le în cuptor.

Între tehnica ceramică şi cea a panificației sunt evidente paralelisme spirituale, eliberarea spiritului grâului din sământă şi a spiritului pământului din țărână prin distrugerea violentă a adăposturilor (tăiere, zdrobire, pisare, râşnire, măcinare) adăugarea elementului germinal, apa, pentru obținerea lutului şi aluatului frământarea şi dospirea materiei în prefacere, lutul şi aluatul modelarea adăposturilor (chipurilor), oala şi colacul care poartă, mai ales cele cu valoare rituală, nume de divinități creştine sau precreştine, însuflețirea adăposturilor prin ardere sau coacere în cuptor. Scoase din cuptor, oala şi colacul sunt însuflețite şi, ca urmare, pot fi jertfite, adică date de pomană oala la Moşii de Vară, la înmormântare, colacul, coliva la Mucenici, Crăciun etc.

Prin denumirea, forma, mărimea, ornamentele, tehnica şi timpul de preparare, colacul substituie omul sau divinitatea căreia i-a fost menit (dedicat). El este o pereche a sufletului fără de care acesta nu se poate integra în existență (colacii la naşterea copilului, în primul rând colacul moaşei), preexistență (colacii de nuntă, în special colacul miresei) şi postexistență (colacii la înmormântare; la 40 de zile şi la şapte ani după înmormântare; la Sâmbetele morților şi la Moşi), în comunitatea de credință (colacii naşilor), de sex (colacii la prinderea suratelor şi fârtaților), în ceata fetelor şi feciorilor în vederea căsătoriei (colacul la

intrarea fetei în horă sau în joc). Colacii care substituie omul sunt legaţi de obiceiurile din ciclul familial, cei dedicaţi divinităţii sunt legaţi de calendarul popular şi obiceiurile calendaristice. Aceştia sunt preparaţi şi jertfiţi la moartea şi renaşterea divinităţilor sezoniere şi ori de câte ori sunt invocate să alunge bolile, să aducă ploile, să căsătorească fetele etc. În ceea ce priveşte realizarea plastică a modelărilor din aluat, specialiştii remarcă o continuă simplificare a calităţilor morfologice, forma rotundă luând locul unor forme mai complicate (antropomorfe, zoomorfe, fitomorfe), în timp ce motivele ornamentale realizate din aluat aplicat, răsucit, împletit, incizat au câştigat în varietate şi expresivitate (Văduva, 19, p. 139).

La alte date calendaristice care au funcţionat ca începuturi de an sau anotimp, se sacrificau, în general, ovine sau caprine: miei, iezi, oi, capre, berbeci. Sacrificiul ritual al animalelor, al păsărilor (curcanul), peştelui, plantelor şi arborilor a fost un criteriu important pentru depistarea în cadrul calendarului popular a unor străvechi începuturi de an sau anotimp.

Întoarcerea spiritelor morţilor

Credinţa că la sărbătorile de iarnă morţii reveneau simbolic printre cei vii ţine de modul de gândire al omului preistoric conform căreia înaintea naşterii anului se anulează ordinea firească a lucrurilor, iar timpul şi spaţiul se degradează până la starea primitivă de haos. La sfârşitul unui ciclu şi începutul altui ciclu calendaristic, aveau loc ritualuri care urmăreau, în esenţă, un singur scop: renovarea simbolică a lumii. Dar, lumea vremurilor mitice, creată de nemuritori, şi care era imaginată ca un cosmos atemporal şi inalterabil, a fost înlocuită cu alta, în care fiinţele sunt supuse legii devenirii, bătrâneţii şi morţii. De aceea, aceasta trebuia renovată şi consolidată periodic. Astfel, la sărbătorile de Anul Nou se presupunea că spiritele morţilor erau prezente pe pământ. Prin apariţia lor

simbolică lumea era regenerată şi sanctificată (Eliade, 1978, p. 40-41).

Prin Moldova, alimentele care încărcau „masa preotului“ sau „masa de ajun“ erau împărţite la vecini, la oamenii săraci. Grija cu care se aranjează „masa de ajun“ (turte înmuiate în apă cu zahăr şi presărate cu miez de nucă pisat sau cu seminţe pisate de cânepă, blide umplute cu bob făcăluit şi prune fierte, colaci, vin roşu), pregătirea mesei „când cocoşul vesteşte miezul nopţii, spre Ajun“ şi împărţirea alimentelor pentru morţi sunt elemente care ţin mai mult de cultul moşilor şi strămoşilor, aşteptaţi să sosească la ospăţ, decât de evenimentul creştin, celebrat atunci. Este de remarcat că, alături de turte şi colaci, se punea pe masă şi grâu fiert, îndulcit cu miere sau cu zahăr. Pomeni pentru morţi se făceau în ajunul Crăciunului pretutindeni în ţară. Ele aveau aceeaşi semnificaţie cu împărţirea darurilor la săraci cu ocazia altor sărbători de peste an, în special la Moşi şi la Sâmbetele Morţilor, când se ofereau vite, colaci, caş, fructe, vin, apă, haine, vase..., toate însoţite de câte o lumânare aprinsă. De darul oferit se credea că beneficiază sufletul mortului căruia i-a fost adresat: dacă i-a fost frig, haina oferită îl va încălzi; dacă i-a fost foame, colacul îl va sătura; dacă i-a fost sete, apa sau vinul i-o va potoli.

Băţul, semn distinctiv al oricărui drumeţ, era considerat o unealtă necesară morţilor în călătoriile ce aveau să le facă în pământ (în unele zone ale ţării se introduce şi astăzi un băţ sau toiag în groapă, cu prilejul înmormântării) sau pe pământ, când aceştia revin, în anumite momente ale anului, să-şi viziteze rudele. Sunt surprinzătoare informaţiile provenite din Oltenia, unde beţele colorate în alb-negru se dădeau pomană sau se înfigeau în mormânt, lângă cruce, pentru a fi morţilor la îndemână în „noaptea de ajun“, când se credea că se deschid mormintele. Beţele, numite şi „colindele“, se confecţionau numai din lemn de alun, arbust a cărui semnificaţie magică o reîntâlnim şi în alte obiceiuri populare, şi se ornamentau printr-o tehnică

arhaică (afumare) cu romburi albe şi negre, dispuse alternativ, simbolizând eterna opoziție dintre lumină şi întuneric, dintre viață şi moarte. Prin județul Gorj, bețele de alun se tăiau înainte de Ignat, se uscau până în seara zilei de ajun (23 decembrie), când se înflorau şi se înfigeau în morminte de către copii în dimineața zilei de ajun. Există mărturii potrivit cărora acest obicei era generalizat în Oltenia şi în zonele de bufeni* din Banat (Pamfile, 1914, p. 206-209). Informațiile etnografice lasă să se întrevadă că morții erau aşteptați în ziua de ajun, deci la începutul ciclului sărbătorilor de iarnă, şi aveau să plece la lăcaşele lor începând cu miezul nopții de Anul Nou, până la Bobotează.

Practicile legate de cultul morților (aşteptarea morților cu mese întinse, pomeni date pentru anumite persoane moarte, oferirea bățului direct, prin înfigerea lui în mormânt, sau indirect, prin intermediul pomenii, purificarea mormintelor părăsite prin tămâiere etc.) se efectuau cu mare grijă pentru a câştiga, probabil, bunăvoința spiritelor morților prin nesfârşitele acte de divinație din perioada dintre Crăciun şi Bobotează.

Curioasă schimbare de poziție față de spiritele morților! În cursul anului acestea erau temute şi se lupta împotriva lor prin diferite practici magice la fiecare înmormântare şi la diferite sărbători de peste an etc. La sărbătorile de iarnă, spiritele morților erau considerate inofensive, de vreme ce oamenii nu se mai temeau de ele. Din contră, li se cerea şi ajutorul pentru rezolvarea unor probleme presante, în primul rând aflarea a ceea ce avea să se întâmple în noul an. Oamenii aşteptau de la spiritele morților sfaturi, pronosticuri şi prorociri pentru anul viitor, ajutor pentru rezolvarea unor probleme importante precum căsătoria fetelor, menținerea sănătății, pedepsirea duşmanilor, sporirea rodului şi fertilității ogoarelor şi turmelor. Contactul cu aceste forțe miraculoase, care se află pretutin-

* Populație din Oltenia instalată în Banat în secolul al XVIII-lea.

deni şi niciunde, se realiza prin farmece şi descântece efectuate în anumite locuri şi zile sau momente ale zilei, în special noaptea. Prin intermediul practicilor magice, morții erau implicați în rezolvarea a trei opoziții: vechi şi nou, cunoscut (anul vechi) şi necunoscut (anul nou), trecut şi viitor. Prezentul care era ciclul sărbătorilor de renovare a anului se considera momentul cel mai potrivit pentru medierea între ceea ce se ştie despre trecut şi ceea ce se dorea să se afle despre viitor.

În zilele premergătoare Anului nou şi, parțial, până la Bobotează, actele rituale erau în general de divinație. Se încerca să se afle, pe căi neobişnuite, invocând prin practici magice puterea spiritelor, ce va fi în anul care urma: cum va fi timpul prin întocmirea şi „citirea" calendarelor meteorologice (calendarul din foi de ceapă şi calendarul din coji de nucă), dacă anul va fi bogat sau nu în roade, dacă oamenii vor fi sănătoşi sau bolnavi, dacă va fi pace sau război, dacă fetele se vor căsători şi cum va arăta soțul etc. etc.

Stingerea şi aprinderea rituală a luminii şi a focului

Deşi aprinderea rituală a focurilor nu este legată numai de marcarea scurgerii sezonale şi anuale a timpului, constatăm că majoritatea ocaziilor când au loc aceste spectaculoase ceremonii sunt concentrate la solstiții (Sânziene, sărbătorile de iarnă), echinocții (Blagoveştenie, Măcinici – sărbătoare populară care coincidea, până la reforma calendarului din anul 1924, cu echinocțiul de primăvară – Lăsatul Secului, Florii, Joimari, Paşte – sărbători echinocțiale mişcate de sărbătoarea mobilă a Paştelui), la schimbarea anotimpurilor (Sângiorz, Sâmedru).

Aflându-se la jumătatea distanței dintre ecuator şi polul nord (paralela de 45° latitudine nordică intersectează aproximativ centrul țării), România are ierni aspre, bine marcate climatic şi meteorologic şi veri când soarele nu

reuşeşte întotdeauna să coacă suficient recoltele din zonele carpatice şi subcarpatice. De aceea, semnificaţia calendaristică a focurilor rituale la latitudinea noastră geografică capătă mai mare greutate decât în zonele mediteraneene, tropicale şi subtropicale unde prin căldura şi insolaţia excesivă, soarele era considerat uneori distrugător al recoltelor. Locul soarelui în obiceiurile şi tradiţiile populare din zonele temperate, polare şi subpolare este luat în zonele tropicale, subtropicale şi, în parte, în zonele mediteraneene de către Lună. Persistenţa calendarelor lunare la unele popoare care trăiesc în zonele aride şi călduroase nu este străină de trăsăturile specifice ale climatului.

Aprinderea focurilor la solstiţii, echinocţii şi la marile schimbări ale anotimpurilor (iarnă – vară la Sângiorz, vară – iarnă la Sâmedru) sunt probe sigure că strămoşii noştri efectuau observaţii astronomice pentru ca să-şi fixeze, în raport de aştrii, principalele sărbători. Cât de neliniştiţi trebuie să fi fost oamenii când observau că, după ce Soarele urca zi de zi pe boltă, se oprea şi apoi cobora neîncetat dând pământului din ce în ce mai puţină căldură şi lumină! Punctul de răscruce al călătoriei soarelui este deci solstiţiul de vară, când are putere maximă de insolaţie, dar imediat de a doua zi forţele îi scad puţin câte puţin până la solstiţiul de iarnă. Deşi soarele părea slăbit la solstiţiul de iarnă (ziua şi insolaţia cea mai mică din întreg anul), optimismul, bucuria şi entuziasmul oamenilor se dezlănţuiau întrucât din această zi astrul începea să-şi recâştige puterile pierdute, dovedindu-şi astfel invincibilitatea. Focurile solstiţiale pot fi considerate încercări ale oamenilor de a ajuta soarele: să-l menţină la aceeaşi înălţime pe boltă la solstiţiul de vară şi să-l sprijine la urcuşul său pe cer la solstiţiul de iarnă. Nimic mai logic pentru mentalitatea arhaică decât aprinderea focurilor în momentele când căldura şi lumina marelui astru începeau să scadă sau să crească.

Până de curând muscelenii obişnuiau „să îngroape Anul Vechi“, pe dealuri, în jurul focului, iar în Oltenia co-

lindătorii să scarmene cu bețele în focul de pe vatră în timpul colindatului (Caraman, 1983, p. 256). Sărbătorile de iarnă ofereau numeroase prilejuri pentru aprinderea focurilor rituale: Crăciun, noaptea de Anul Nou, dimineața zilei de Anul Nou, Bobotează. Uneori se afumau vitele, alteori se sărea peste focuri. Probabil, numai frigul şi condițiile meteorologice nefavorabile au decis ca unele focuri rituale de la solstițiul de iarnă să aibă loc în casă, unde se ardeau lemne (buturugi) netăiate cu securea, amplificând caracterul de sărbătoare familială şi domestică, în contrast puternic cu focurile aprinse la solstițiul de vară, în afara locuințelor, în spații deschise, în general pe ridicături de pământ (dealuri, movile, munți).

Aprinderea focurilor presupunea însă şi stingerea lor rituală. Stingerea luminilor la miezul nopții din pragul Anului nou însumează numeroase practici şi credințe arhaice ce simbolizau la cei vechi haosul şi moartea anului vechi, fără de care nu era posibilă naşterea anului nou.

Ospețe funerare

Pentru sărbătorirea revelionului oamenii secolului al XX-lea acordă o atenție deosebită pregătirii unor mese bogate, muzicii şi altor mijloace de distracție. Se pare că spectacolul „Periniței“ (muzică, reguli de joc) şi-ar avea originea în jocurile de la priveghiul de înmormântare. Acest microspectacol, comun ritualului de înmormântare al omului şi ritualului de renovare al anului, este un aspect important al spiritualității arhaice româneşti. Excesele din noaptea de revelion sunt supraviețuiri ale unor străvechi ospețe rituale.

La babilonieni, iudei, romani, mexicani sărbătorile cu caracter carnavalesc şi licențios marcau ziua fără rang şi fără nume în care haosul, dezordinea şi excesele erau tolerate. Astfel, la babilonieni, primul act al ceremoniei înnoirii anului întruchipa domnia haosului, a lui Tiamant, în timpul căreia toate valorile şi regulile sociale erau abolite.

Practicile orgiastice experimentau, probabil, starea primordială nesupusă normelor şi constrângerilor sociale. După Mircea Eliade, abandonarea normelor ar mima „dobândirea condiţiei seminţelor care se descompun în pământ părăsindu-şi forma pentru a da naştere unei plante noi“ (Eliade, 1949, p. 309). Între transformarea timpului consumat (trecut) şi timpul regenerat (viitor) se imagina un moment cu valoare unică, care nu semăna nici cu ceea ce a fost mai înainte (anul vechi), şi nici cu ceea ce va veni (anul nou). Aceasta este aşteptata noapte de renovare a anului.

Colindatul

Colindatul nu este specific numai sărbătorilor de iarnă. El este un ceremonial complex, organizat de o ceată anume constituită, care transmite prin texte cântate sau strigate, numite colinde, şi, uneori, prin măşti, recuzită, dansuri, acte şi gesturi rituale, formule magice vestea morţii şi renaşterii divinităţii adorate, urări de sănătate, rod bogat, împlinirea dorinţelor în noul an, în special căsătoria fetelor. Colindele vechi româneşti, care descriu moartea violentă a divinităţii cu chip de cerb, taur, leu, porc au elemente comune cu cântecele funerare de la moartea oamenilor. Ceata de feciori reprezintă anturajul în cadrul căruia divinitatea, adesea substituită de o mască (capră, turcă, cerb, brezaie etc.), se naşte, se desfată şi moare pentru a marca sfârşitul şi începutul anului sau sezonului. Aceasta poate fi organizată pe criterii de sex (feminină sau masculină), de vârstă (copii, feciori, fete, oameni căsătoriţi), sau compozite. Mărimea ei variază de la 2-3 colindători la câteva zeci. Unele cete, în special cele de feciori, sunt active atât la sărbătorile de Crăciun şi Anul Nou, cât şi la sărbătorile şi obiceiuri de peste an unde au atribuţii organizatorice, rituale şi ceremoniale: organizează hora satului, ceremonialul Tânjaua (Plugarul sau Alegerea Craiului), strigatul peste sat etc. Cetele de feciori bine organizate sunt

ierarhizate, cu drepturi şi obligaţii ale membrilor asumate, uneori, prin jurământ (Căluşari, Goana Rusaliilor); acestea au un vătaf, ajutor de vătaf, casier etc. Adesea, cetele de colindători, însoţite sau nu de o mască care joacă rolul zeului supus morţii şi renaşterii simbolice, poartă un steag (Drăgaica, Căluşarii), capul împodobit al divinităţii sacrificate (Siva la Crăciun), alt substitut divin (Sorcova la Anul Nou), o recuzită rituală (plugul, buhaiul, bice, clopoţei, tălăngi etc.). Cetele, în special cele care poartă cu ele o mască, sunt însoţite de muzică interpretată la diferite instrumente. Textele colindelor pot fi cântate de membrii cetei (colindul feciorilor), aclamate (Pluguşorul, Semănatul), strigate (Focul lui Sâmedru) sau se reduc la cuvinte care, datorită vechimii, şi-au pierdut sensul. Colindatul se încheie cu primirea darului, uneori cu un joc la care participă şi membrii gazdei, în special fata de măritat (Ghinoiu, 2001, p. 54 - 55).

Masca, substitut al Anului care moare şi renaşte

În concordanţă deplină cu degenerarea timpului apar în ritualul de An nou, în special în ajun, mascaţii şi jocurile cu măşti. Deşi fiecare tip de mască avea un rol şi o semnificaţie proprie, s-a emis opinia conform căreia ele reprezentau spiritele moşilor şi strămoşilor ce transmiteau, prin tot ceea ce se făcea (jocuri, gestică, dialog), principiul fertilităţii în noul an. Jocurile cu măşti de Anul Nou nu sunt întotdeauna legate de moşi şi strămoşi, ci de un fel de refulare a tensiunilor sufleteşti ascunse în tot timpul anului: „în spatele lor te ascunzi ca să poţi face ceea ce nu poţi face în cotidian. Jocurile cu măşti sunt, la sfârşitul perioadei rituale sau ceremoniale, un fel de purificare, pregătindu-ne să intrăm mai liberi în perioada nouă care vine“ (M. Pop, 1980, p. 8).

Dacă ar fi să raportăm jocurile cu măşti la atestările antice, atunci trebuie să pomenim vestitele cortegii închinate lui Dionysos. Cu ocazia sărbătorii Leneelor, când se

storcea şi se punea mustul în butoaie, participanţii care intrau în cortegiul lui Dionysos purtau măşti de animale (cerb, oaie, capră), se îmbrăcau în piei, îşi ungeau faţa cu drojdie de vin, foloseau pentru deghizări frunze şi ramuri de viţă de vie, iederă sau stejar. Unii mergeau călări pe măgari şi sunau din clopoţei, alţii mergeau pe jos şi jucau diferite scene comice, făcând glume licenţioase, cântând din gură sau din diferite instrumente. Nucleul acestei procesiuni zgomotoase îl formau persoanele mascate. Petru Caraman susţine că sărbătoarea Leneelor, în special purtatul măştilor, a trecut de timpuriu hotarele spaţiului etnic grecesc, iar în timpul stăpânirii romane a fost intens vehiculată de legionari, mai ales în Imperiul roman de răsărit, cu deosebire la popoarele tracice. Obiceiul travestirii cu măşti sau cu piei de animale, unul dintre cele mai caracteristice motive dionisiace, a devenit foarte popular în ţinuturile romanizate datorită apropierii calendaristice a Leneelor de Calendele lui Ianuarie, pe de o parte, de elementele comune ale sărbătorii greceşti cu Saturnaliile romane (contopite cu Calendele lui Ianuarie), pe de altă parte. Aşa se explică că „în Imperiul de răsărit, această datină, în afară de data ei proprie - care în multe locuri s-a menţinut - avea loc şi la Anul Nou, ajungând să fie nedespărţită de sărbătoarea Calendelor lui Ianuarie“ (Caraman, 1931, p. 29).

Românii au păstrat până în zilele noastre obiceiul mascării în perioadele de renovare a timpului calendaristic: Anul Nou contemporan şi alte străvechi începuturi de an. Pentru exemplificare alegem o mască bovină, Turca sau Boriţa. Turca este o zeiţă preistorică care poartă numele feminin al taurului substituită de o ciudată mască zoomorfă îmbrăcată la Crăciun de un fecior al cetei de colindat. Turca se naşte simbolic la solstiţiul de iarnă (confecţionarea şi îmbrăcarea măştii), petrece şi se desfată împreună cu ceata de feciori în timpul colindatului, moare violent, prin lovire cu ciomagul, împuşcare sau înecare şi renaşte. În raport cu membrii cetei de feciori, Turca acţionează

independent, conform rangului său divin: nu se supune, asemănător celorlalți membrii ai cetei, ordinelor Vătafului, se amuză speriind femeile şi copiii, muşcă cu ciocul asistenţii curioşi care se apropie de ea, face loc şi apără membrii cetei în timpul colindatului, solicită plata (darul) atât cât consideră că i se cuvine, ocupă, la ospețe, locul de cinste din capul mesei. Turcaşul, feciorul care îmbrăca masca, nu are voie să vorbească şi nu însoţeşte membrii cetei când merge la biserică şi cu colindatul la preot. Înainte de a muri, Turca joacă solitar, în centrul satului, dansul său fără egal, numit Jocul cel Mare (Transilvania de sud).

Mască zoomorfă a cetei de feciori este compusă din cap, corp şi un băţ (picior) care o sprijină în pământ. Capul are două coarne de bovină împodobite cu panglici, bete, clopoţei, flori artificiale, un bot nedefinit de animal (lup, cal, iepure, capră, pasăre) din lemn pe care purtătorul măştii îl deschide şi îl închide, clămpănind ca o barză cu ajutorul unor sfori ascunse, şi o barbă din piele de iepure ca de ţap. Corpul Turcii este confecţionat dintr-o faţă de masă, cusută ca un sac, pe care sunt prinse numeroase panglici şi basmale colorate, smocuri din piele de iepure sau fulgi de pasăre şi o coadă în spate. Trasă peste cap, masca Turcii lasă să i se vadă în partea de jos capătul băţului care o sprijină, cioplit ca un phalus, şi gleznele feciorului care o îmbracă. Masca şi poziţia aplecată a celui care o poartă redau imaginea unui ciudat patruped. Obiceiul poate fi, văzut, în diferite forme de manifestare la sărbătorile de Crăciun din Transilvania centrală şi de sud, Crişana şi, izolat, în Banat.

Apariţia mascaţilor la priveghiul de înmormântare se înscrie în acelaşi ritual de renovare a timpului, a „vieții de om". Iată cum descrie Victor Tufescu obiceiul observat la o înmormântare în satul Nereju, în anul 1938: „Cu oarecare bruscheţe pătrunsese în curte, desprinzându-se din bezna nopţii fără lună, un grup destul de numeros de oameni mascaţi. Purtau măşti reprezentând figuri omeneşti hidoase sau capete de animale sălbatice. Îmbrăcămintea multora

era improvizată din piei de animale. Unii aveau centuri de frunze în jurul şoldurilor. O muzică stridentă de clarinet şi tobă însoțea această furtunoasă apariție. Mascații vorbeau cu glasuri schimbate, ascuțite. Legau între ei convorbiri pline de umor, necruțând pe nimeni din cei de față, nici chiar pe mort. Toată lumea izbucnea în hohote de râs. Aveam impresia că se desfăşoară acolo scene menite într-adevăr să sperie spiritele" (Tufescu, 1982, p. 197). Probabil că această atmosferă de descătuşare a energiilor domnea în alaiul lui Dionysos, şi, mai târziu, în banchetele şi petrecerile Saturnaliilor.

Moartea simulată a turcii, masca şi personajul principal al cetelor de colindători din Transilvania (Pamfile, 1914, p. 166) care în ziua de Anul Nou juca rolul lui Saturn, urmată de scenariul înmormântării şi ospățul funerar sunt urme ale sacrificiului regelui Saturnaliilor practicat în sud-estul Europei cu 15 secole în urmă. Un martirologiu anonim din Moesia Inferior ne-a lăsat ştiri extrem de prețioase cu privire la alegerea şi soarta regelui Saturnaliilor. Soldații romani din Durostorum (Moesia Inferior), serbând în fiecare an Saturnaliile, cu treizeci de zile înainte de sărbătoare trăgeau la sorți alegerea unui tânăr pe care apoi îl îmbrăcau în haine regeşti, simbolizându-l pe Saturn. Tânărul rege se plimba prin mulțime având toată libertatea să-şi împlinească pasiunile şi să guste orice plăcere, chiar dacă aceasta presupunea o faptă josnică sau ruşinoasă. Veselia era însă scurtă, pentru că numai după o lună de zile, la sosirea sărbătorii lui Saturn, i se tăia gâtul pe altarul zeului. În anul 303 e.n. sorții taberei legionarilor din cetatea Durostorum au ales ca rege al Saturnaliilor un creştin, pe nume Dasius. El refuză să joace rolul de rege al Saturnaliilor şi să-şi petreacă în desfrâu ultimele zile ale vieții. Amenințările şi argumentele comandantului său Bassus nu i-au schimbat hotărârea şi, în consecință, Dasius a fost decapitat, după cum relatează martirologia creştină cu o minuțioasă precizie, „la Durostorum, de către soldatul Ion, vineri 20

noiembrie, în a douăzeci şi patra zi a lunii, la ora a patra" (Frazer, 1980, IV, p. 243; Candrea, 1928).

Informaţiile etnografice sunt în deplină concordanţă cu martirologiul creştin: feciorii noştri refuzau să se facă turcă din aceleaşi motive cu ale soldatului Dasius. Turca este împodobită precum regele plaiurilor noastre carpatice, cerbul: „Turca e cioplită şi sculptată din lemn, întocmai ca un cap de cerb, având printre cornițe fel de fel de panglici şi bentițe de mărgele şi cu clopoţei pe la ureche" (Pamfile, 1914, p. 166), motiv pentru care masca este numită, prin unele zone, de pildă Hunedoara, cerb, cerbuţ; i se acordă respect deosebit jucând în mijlocul horei şi stând în capul mesei, la ospețe, încadrată de câte două fete; asemănător lui Dasius, îşi cunoaşte sfârşitul tragic: „În ziua Anului nou moare turca. Înainte de prânz se adună feciorii la gazdă, turcaşul îşi îmbracă masca şi pleacă la o încrucişare a ulițelor. Aici mai joacă o dată turca, dar feciorii nu mai cântă, căci turca e tristă. Jocul ei nu mai este aşa de vioi şi nu mai primeşte de la nimenea nimic, fiindcă simte că nu mai trăieşte mult. După câtva timp, se apropie de turcă un fecior şi o împuşcă, fără nici o vorbă, cu o cartuşă oarbă. Turca se zvârcoleşte de câteva ori, apoi cade la pământ. În momentul când a sunat împuşcătura, mai vin doi feciori, unul îmbrăcat ca preot şi celălalt ca preoteasă, ca şi cum s-ar fi abătut pe aici întâmplător. Preotul când aude că e păgân, se codeşte să-l înmormânteze, dar la rugămintea celorlalţi se învoieşte totuşi greu. Iar preoteasa văzând că nu e nime cine să bocească mortul, îngenunchează şi-l boceşte ea. Apoi îl aşază pe o scară şi după ce l-a sfinţit preotul, pleacă convoiul spre casă. Ajunşi la casa gazdei, îl îngroapă, ceea ce constă în aceea că masca de care s-a dezbrăcat turcaşul în curte o aşază iarăşi în colţul odăii cu capul în jos până ce se găteşte pomana. Şi pomana se face la gazdă şi decurge tot aşa ca şi ospăţul, numai că acum fetele ospătează pe feciori şi fruntea mesei e goală" (Pamfile, 1914, p. 175-476).

Concludentă pentru apropierea dintre regele Saturnaliilor romane şi turca românilor este şi informaţia publicată de Tudor Pamfile: „În unele locuri, cum de exemplu în Porceşti, lângă Turnu Roşu, în loc de turcă se face un moş cu secera în mână, întocmai cum se prezintă Saturn la cei vechi“ (Pamfile, 1914, p. 170). Jocul cu turca este un exemplu convingător că măştile, devenite astăzi un subiect de sociologie şi psihologie socială, de istorie şi filozofie a culturii, au avut semnificaţii precise în marcarea pragurilor timpului calendaristic (anual) şi a timpului uman („veacul de om“). Ele ne dezvăluie momente din rituri străvechi ale fertilităţii, componente ale magiei imitative folosite în tehnica vânătorii sau pentru invocarea ploii, legătura venerată cu lumea strămoşilor transformată în cea temută a spiritelor, măştile au trecut apoi prin etapele succesive ale dansului ritual şi ale spectacolului îmbrăcând nesfârşit de variate forme. Ideea fundamentală de transformare, de ascundere a purtătorului ei, de stabilire a unor relaţii subtile cu fiinţe de pe alte planuri a condus, în condiţii sociale diferite, la o gamă întinsă de reprezentări plastice în care grotescul ca limită a urâtului este uneori impregnat de o undă de ironie, atât de specifică spiritului românesc.

Strigatul peste sat

În momentul trecerii de la Anul Vechi la Anul Nou apărea nevoia de a memoriza ceea ce s-a petrecut în perioada de timp care se încheia, pentru ca toţi membrii obştii să păşească pragul cu gânduri bune şi dorinţa de a depăşi neîmplinirile. Statistica faptelor bune şi a celor rele este ţinută în timpul anului de feciorii satului şi comunicată în împrejurarea numită de etnografi „strigatul peste sat“ care are loc, în funcţie de zona etnografică, la diferite date calendaristice: Anul Nou, Lăsatul secului de Paşte, Blagoveştenie, Joimari, sâmbăta Paştilor, Sângiorz, Sântoader, Lăsatul secului de Crăciun (Filipi). Aceste zile prefaţează,

aşa cum vom avea prilejul să constatăm în paginile următoare, mai multe începuturi de an care au funcţionat de-a lungul secolelor şi mileniilor pe teritoriul carpato-ponto-danubian: Anul Nou civil, Anul Nou creştin, Anul Nou agrar, Anul Nou pastoral, Anul Nou precreştin.

„Strigatul peste sat“ era un obicei străvechi, pe care Romulus Vulcănescu îl consideră o `instanţă judecătorească“ formată din tineri necăsătoriţi (Vulcănescu, 1970, p. 250-267). În noaptea stabilită de tradiţia locală, tinerii învăluiţi de întuneric purtau un dialog, de cele mai multe ori versificat şi împestriţat cu indecenţe, cu scopul vădit de a scoate în evidenţă elementele negative ale celui vizat. Tema principală a strigătorilor amplasaţi pe dealuri, în copaci înalţi, pe acoperişurile caselor etc. o constituia respectarea normelor tradiţionale privitoare la căsătorie: fetele şi flăcăii ieşiţi la horă care evitau, din diferite motive, să se căsătorească, „tinerii însurăţei“, care nu se acomodau cu viaţa de familie. Nu erau scutiţi de judecată babele satului care se ţineau numai de peţitorii, farmece şi descântece, bătrânii libidinoşi, oficialităţile locale (primarul, jandarmul, popa) care se abăteau de la normele morale, bărbaţii care îşi lăsau nevestele, oamenii care se băteau, furau sau se certau etc. Acest dialog, documentat şi purtat cu multă ironie, era ascultat de întreaga suflare a satului. El producea la unii râsul, la alţii plânsul. În unele zone ale ţării (Maramureş, Sălaj) „strigatul peste sat“ corespundea cu Anul Nou contemporan, în alte zone (Muntenia, Moldova, Ţara Haţegului) marca alte începuturi de an sau de sezon. Indiferent la ce dată se practica, „strigatul peste sat“ se asocia, aproape fără excepţie, cu alte elemente specifice reînnoirii timpului calendaristic: luminaţii şi aprinderea focurilor, producerea zgomotelor pentru alungarea duhurilor şi a spiritelor rele.

Sancţiunea tinerilor care amânau nejustificat perioada de peţit şi flăcăit, ca şi incitarea lor la căsătorie se efectua în Maramureş cu ajutorul „mascoidelor“, numite moş – babă, domn – doamnă, metehău – metehoaie etc.

„Mascoida“ avea mărimea unui copil de 10-12 ani şi era confecţionată, în general, dintr-un schelet de lemn îmbrăcat în haine vechi, la care se mai adăugau câlţi de cânepă, păr de cal, piele de oaie, morcovi, sfeclă roşie, ceapă etc. Feciorii, ajutaţi de fete, confecţionau mascoidele în preajma sărbătorilor de iarnă, având grijă să scoaţă în evidenţă chipul. Acestea erau agăţate, în mare taină, în stâlpii de telegraf, în pomi, pe acoperişurile înalte din apropierea locuinţei persoanei vizate (satul Deseşti). Adevăratul spectacol avea loc în dimineaţa zilei de Anul Nou sau de Bobotează când locuitorii satului ieşeau pe uliţă şi, împinşi de curiozitate să vadă ce scrie în textul afişat, se întreceau care să coboare mai repede „mascoida“. În unele cazuri aceasta era agăţată într-un loc atât de greu accesibil, încât nu se încumeta nimeni s-o dea jos, rămânând luni de zile, ca un blazon, în dreptul casei, până când intemperiile o distrugeau (Dăncuş, 1973, p. 489-495). Întrucât momentul desfăşurării obiceiului (sărbătorile de iarnă) se considera deosebit de favorabil pentru împlinirea a tot ceea ce se punea la cale, mesajul transmis prin procedee plastice („mascoida“) şi folclorice (textul care însoţea „mascoida“) avea un caracter educativ: căsătoria tinerilor şi închegarea de noi familii.

Acte de propiţiere

Sistemul felicitărilor, al urărilor întru mulţi ani, fericire şi sănătate, belşug atât de frecvent în zilele ciclului sărbătorilor de Anul Nou, se încadrează în marea categorie a actelor de propiţiere. Deşi romanii ne-au lăsat, conform documentelor lingvistice, datina colindatului, diferenţa dintre acest obicei, aşa cum se prezintă el astăzi în sud-estul Europei, şi cel roman, a devenit extrem de mare. Sunt suficiente argumente care susţin ipoteza că romanii aveau un colindat foarte simplu, de fapt o urare directă, aşa cum s-a păstrat la noi în finalul colindelor care, indiferent cui le sunt adresate (gospodarului, gospodinei, flăcăului, fetei de

măritat, tinerilor logodiți, însurățeilor, văduvelor, bătrânilor, sugarilor, păstorilor, agricultorilor, pescarilor, celor morți în anul care a trecut) se încheie cu o formulă asemănătoare: urări de sănătate, fericire etc. Unele colinde de copii au rămas însă la forma originară de urare directă. Astfel, în Oltenia, când micii colindători intrau în casă, aruncau paie sau gunoaie pe jos şi urau:

„Atâția miei,
Atâția viței,
Atâția purcei,
Atâția boi,
Atâtea oi,
Atâtea vaci" etc.

(Caraman, 1983, p. 361).

Există argumente etnologice conform cărora urarea directă era considerată inițial o vrajă: transmiterea sănătății, prosperității, fericirii, anilor mulți etc. prin puterea şi magia cuvântului. Urarea directă, dorință exteriorizată sub formă imperativă, se lega la omul primitiv de înclinarea acestuia „de a valorifica vorbirea, fenomen psihic ce-şi are cauza în faptul că la el cuvântul nu e numai un semn abstract, ci se confundă cu obiectul însuşi. De aici credința nemărginită în puterea cuvântului, care, numai fiind pronunțat, e în stare să provoace apariția obiectului sau faptului ce exprimă, credință care la națiunile exotice este una din bazele sufleteşti ale vieții sociale" (Caraman, 1983, p. 361).

Pe parcursul secolelor şi mileniilor, urarea directă a fost intens cultivată, de vreme ce astăzi o întâlnim la orice pas. Urările conțin dorințe pentru viitorul imediat: începutul unei zile, seri, nopți (bună dimineața, bună ziua, bună seara, noapte bună), despărțirea pentru o perioadă de timp (drum bun, mergi sănătos, la revedere – cu sensul reîntâlnirii după trecerea perioadei respective), începutul unei activități (succes, spor la treabă), marcarea unor momente

importante din ciclul vieții (naşterea, căsătoria) etc. Între urările care se fac la începutul unui an şi pregătirea „mesei ursitoarelor“ – cu intenția de a fi ursit favorabil noul născut - se pot stabili unele asemănări. Începutul celor două unități de măsură a timpului, anul şi „viața de om“, erau cele mai favorabile momente pentru urare şi ursire. Ceremonialul destinat să primească ursitoarele la căpătâiul noului născut, în camera unde acesta dormea sau la fereastră, este atestat de anchetele etnografice în toate provinciile româneşti. Deosebirile locale în ceea ce priveşte numărul ursitoarelor, locul de ursire, modalitatea de a lua cunoştință de cele ursite etc. nu schimbă cu nimic semnificația generală a obiceiului, care este o acțiune de divinație, menită să scruteze viitorul copilului şi să-l influențeze pozitiv. Produsele puse de moaşă pe masa ursitoarelor au valoare de urare magică diferențiată: sănătate, frumusețe, noroc, fecunditate etc. În sfârşit, facem precizarea că urarea şi blestemul, formule imperative adresate unei persoane, se bazează pe aceleaşi mecanisme psihice. Dorințele exprimate sunt însă opuse: pozitive în primul caz, negative în al doilea.

Acte de profilaxie şi purificare

Practicile de izgonire a spiritelor malefice se efectuau ocazional, ori de câte ori acestea îşi manifestau virulența (epidemii în rodul vitelor şi oamenilor, invazii de insecte şi lăcuste), şi periodic, la începutul unui nou ciclu calendaristic (an, anotimp). Astfel, actele de profilaxie periodică concentrate în ciclul sărbătorilor de iarnă şi la alte sărbători de peste an cuprindeau un întreg arsenal de practici arhaice: luminații, trecerea vitelor prin foc, sărirea peste foc, fumegații, arderea răşinei şi a unor produse urât mirositoare, stropirea cu apă, scăldatul în râu, ungerea cu usturoi a uşilor, ferestrelor, vitelor şi oamenilor, producerea zgomotelor cu ajutorul bicelor, tobelor, buciumelor, strigătelor etc. Alungarea spiritelor malefice cuibărite în

anotimpul friguros şi, mai ales, la debutul ciclului de sărbători menite să înnoiască anul se efectua cu predilecţie în perioada cuprinsă între Anul Nou şi Bobotează. Zgomotele provocate de bice, buhai, tobe, tălăngi, împuşcături, ca şi luminaţiile şi focurile din ajunul, noaptea şi ziua de An nou sunt cunoscute, într-un fel sau altul, în întreaga ţară. Reproducem aici numai câteva informaţii etnografice privind purificarea spaţiului în ultima zi a ciclului calendaristic, Boboteaza.

Obiceiul „Ardeasca", consemnat în Bucovina şi M-ţii Apuseni, consta în aprinderea unor focuri mari de către flăcăi şi fete în dimineaţa zilei de Bobotează. După înconjurarea focului „din toate părţile, prindeau a juca în jurul lui. Iar când focul prindea a se potoli, atunci începea care dincotro a sări peste dânsul. Facerea focului acestuia, precum şi jocul dimprejurul lui se numeau cu un termen popular «Ardeasca»" (Marian, 1898, p. 211); sau „La Apăboteaza mai toţi românii aprind paie sau frunze uscate şi fac pară mare şi, după ce se mai miceşte para, sar peste ea" (Marian, 1898, p. 212). În aceeaşi zi se afumau carele, grajdurile, alimentele, oamenii şi copiii bolnavi.

Pentru a face zgomote de care să se sperie forţele potrivnice, în Moldova se foloseau săcăluşurile şi puştile, iar în alte zone unde colindatul avea loc la Bobotează se utilizau, în acelaşi scop, instrumentele caracteristice obiceiului: bice, buhae, tălăngi, clopoţei. În practicile de alungare a spiritelor rele poporul l-a făcut părtaş şi pe preot: „la Bobotează, când moaie preotul crucea în apă, toţi dracii ies din ape şi rătăcesc pe câmp, până ce trece sfinţirea apelor. Şi nimeni nu-i vede, afară de lupi, care se iau după dânşii şi, unde-i ajung, acolo le şi varsă maţele"; sau „atunci când se împuşcă, în decursul sfinţirii apei, din puşti, precum şi când strigă oamenii după sfinţirea apei «chicale-sam», atunci Ucigă-l crucea fuge şi se ascunde" (Marian, 1898, p. 205). De altfel, credinţa că apele, curgătoare sau stătătoare, ... la Bobotează sfinţite a fost atestată în toate regiunile ţării. Acesta este şi motivul pentru care la

Bobotează se stropesc cu apă grajdurile, vitele, uneltele, zestrea fetelor etc. În Muscel, oricât de frig ar fi fost, flăcăii se scăldau în râu, la izvor. Acelaşi obicei îl practicau şi fetele în unele zone ale Transilvaniei (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 17).

Prin Moldova şi Transilvania curăţirea spaţiului de forţele malefice ale iernii se efectua printr-un adevărat colind, numit „Chiraleisa". La începutul secolului al XX-lea obiceiul se mai practica numai în unele zone ale Transilvaniei: „în ajunul sau în ziua de 6 ianuarie, grupuri de 4-5 băieţi curaţi (caşti) sau flăcăi îpconjurau casele, grajdurile, ocoalele, holdele, sunând din clopoţei şi tălăngi, rostind versuri...

„Chiraleisa,
Spic de grâu,
Până-n brâu,
Roade bune,
Mană-n grâne!"

(Stoica, Bocşe , 1985, p. 130).

Colindătorii obiceiului purtau costumul tradiţional al zonei respective, iar la căciuli puneau busuioc, brad, vâsc, cercei de tulpină de salcie, plante cu numeroase semnificaţii benefice. În procesul evoluţiei, obiceiul a câştigat, alături de funcţia apotropaică iniţială, şi funcţia fertilizatoare. În această ultimă zi a ciclului sărbătorilor de iarnă practicile de purificare şi protecţie împotriva unor presupuse forţe ostile îmbrăcau cele mai diverse forme: se aprindeau focuri printre pomi, peste care săreau toţi membrii familiei; cu cărbunii stinşi se însemnau „meşter-grinda", uşa, fereastra; zestrea fetei de măritat, hainele de lucru şi cele de sărbătoare, scoarţele, lăicerele erau scoase la vedere şi stropite cu apă neîncepută, luată în zori de la fântână şi altele (Stoica, Bocşe şi colab., 1985, *p. 75).*

Încurarea sau gonirea cailor în satele din sudul ţării, obicei atestat de Simion Fl. Marian şi în Moldova, avea,

presupunem, acelaşi scop: curăţirea văzduhului de forţele malefice lăsate în pace până în ultima zi a ciclului sărbătorilor de iarnă.

Spiritele morţilor, care şi-au părăsit mormintele încă din ajunul Crăciunului şi au circulat fără oprelişte, fiind întâmpinate de cei vii cu mese încărcate cu mâncăruri şi băuturi, devin potrivnice după miezul nopţii de Anul Nou. De aceea, practicile amintite mai sus le sunt adresate şi acestora.

Acte de divinaţie

În nici un alt moment al anului nu se efectuau atâtea farmece şi descântece ca în perioada sărbătorilor de iarnă, mai cu seamă în cele trei nopţi de priveghi care prefaţau Crăciunul, Anul Nou şi Boboteaza. Noul an în care se intra era un timp necunoscut ce putea aduce bucurii sau nenorociri. Pentru a-l descifra, se dădeau sensuri, pozitive sau negative, comportamentului animalelor şi păsărilor, felului cum arde focul în vatră şi se înalţă fumul, primei persoane pe care o întâlnea sau care ne intră în casă (băiat, fată, tânăr, bătrân), viselor etc. Când la aceste acţiuni magice participau mai multe persoane, în special fetele şi flăcăii necăsătoriţi, întrunirea devenea şi petrecere, cunoscută, în funcţie de zona etnografică, sub numele de Priveghi sau Vergel. Numele obiceiului vine de la vergel, nuia cu coajă verde, substitut divin care prevesteşte căsătoria fetelor şi feciorilor în serile şi nopţile marilor sărbători calendaristice. Vergelatorul sau Vestitorul de Anul Nou), bate cu unul sau două vergele, precum toaca de lemn la biserică, în marginea unui vas cu apă neîncepută după care scoate din apă obiectele prorocitoare (Ghinoiu, 1997, p. 214-215). În seara Anului Nou, la sunetul buciumului sau al trâmbiţei, se strângeau fetele şi feciorii, tinerii şi bătrânii la o gospodărie dinainte aleasă. După cinstirea oaspeţilor, vergelatorul aşeza pe masă un ciubăr cu apă neîncepută în care participanţii aruncau câte un semn (inel, cercel, bumb etc.),

bătea cu vergelele, bețișoare din lemn cu coaja verde, substitut al divinității, în marginea ciubărului, precum toaca la biserică, și recita un colind-urare de bună stare în noul an. Un băiat neprihănit, de zece-treisprezece ani, scotea din ciubăr primul obiect care, după ce era recunoscut de proprietarul său, Vestitorul de Anul Nou îi prorocea că norocul i-l va aduce, în anul care începe Sfântul Vasile, primul sfânt al anului. Operațiunea se repeta până se scoteau toate obiectele din apă și se terminau sfinții aducători de noroc din Calendarul popular. Obiceiul, atestat sub diferite forme în Moldova, Bucovina, Transilvania, Banat, supraviețuiește astăzi în noaptea de Revelion sub forma jocurilor de noroc (cărți, zaruri, table, ruletă), a plăcintei cu surprize și altele.

Cele mai multe practici magice aveau ca scop aflarea ursitului și dacă se vor căsători fetele și flăcăii. Casa, vatra focului, ocolul vitelor, gardul, fântâna, răscrucea drumurilor, hotarele erau locurile obișnuite unde se efectuau nenumărate farmece și descântece. Aceeași mare diversitate o întâlnim și în ceea ce privește momentul desfășurării practicilor magice, participanții, scopul urmărit, instrumentarul folosit, pronunțarea descântecului și a vrăjii, vestimentația etc.

Previziuni meteorologice

Nelipsite din ritologia Anului nou erau actele rituale prin care aflau dacă ogoarele și vitele vor da rod, dacă timpul va fi ploios sau secetos, călduros sau friguros, dacă va fi pace sau război etc. În noaptea de Anul Nou, uneori la Crăciun sau Bobotează, se întocmeau calendarele meteorologice din coji de nucă sau foi de ceapă.

Jocurile de noroc practicate în noaptea de Anul Nou (gajuri, zaruri, cărți) au avut inițial o încărcătură magică, întrucât participanții interpretau șansa sau neșansa în raport cu norocul sau nenorocul pe care îl vor avea în noul an.

În nopțile ciclului sărbătorilor de iarnă bătrânii încercau să descifreze tainele cerului şi să găsească în mişcarea aştrilor sensuri pentru activitatea cotidiană. Credința că în nopțile sărbătorilor mari, de renovare a timpului calendaristic, se deschide cerul, moment favorabil când oamenii puteau cere să li se împlinească diferite dorințe pentru noul an, a fost consemnată în toate regiunile țării. La chestionarul lui N. Densuşianu au fost înregistrate pe această temă, 111 răspunsuri, repartizate pe sărbătorile de iarnă astfel: 10 la Crăciun, 41 la Anul Nou şi 60 la Bobotează. Numărul mai mic al practicilor consemnate la începutul ciclului îl explicăm prin vechea credință populară conform careia atunci se deschideau mormintele. Probabil că ciclul renovării timpului calendaristic debuta cu deschiderea mormintelor şi se încheia cu deschiderea cerului. Amândouă situațiile erau favorabile aflării viitorului: spiritele morților şi strigoii, în prima parte a ciclului, personajele celeste, în a doua parte a acestuia, erau solicitați, într-un fel sau altul, să dea răspunsuri despre ceea ce avea să se întâmple în noul an. În nopțile sărbătorilor de Anul Nou se spunea că vorbesc animalele, se aprind şi ard comorile.

Îngropatul Crăciunului

Generația de sfinți-moşi care apare la sfârşitul anului (Nicoară, Spiridon, Ajun, Crăciun) indica îmbătrânirea timpului şi apropierea sfârşitului de an. Din informațiile etnografice şi folclorice aflăm că aceşti „sfinți" erau nişte personaje curioase, cu trăsături bivalente: aveau forțe miraculoase, specifice zeilor şi eroilor din basme, dar şi calități şi defecte, specifice oamenilor. Astfel, Crăciunul era imaginat ca o simplă persoană profană: „un om, bătrân", „un păstor bătrân cu barba ca omătul", „un uncheş bătrân cu barba albă", „vecinul lui Moş Ajun", „Fratele mai mic al lui Moş Ajun", „omul care a tăiat mâinile Crăciunesei" etc. Sub influența creştinismului, Crăciunul apare însă şi ca figură apocrifă: „mai mare peste ciobanii din staulul unde

s-a născut Hristos“, „mai bătrân decât toți apostolii“, „născut mai înainte decât toți oamenii“, „soțul femeii care a moșit pe Maria“ etc. (vezi răspunsurile primite la Chestionarul lui Nicolae Densușianu tipărite, parțial, de A. Fochi, 1976, p. 203).

Determinativul „moș“, care însoțește de obicei numele Crăciun, face parte din fondul lingvistic autohton și are semnificații diferite: om bătrân, soț al moașei care ajută femeia la naștere și bunic care, în unele zone etnografice ale țării, moșea nepoții. Despre numele propriu „Crăciun“ s-a scris mult; specialiști din generații diferite au căutat să explice originea cuvântului prin latinescul *crastinum* derivat, la rându-i, din latinescul clasic *cras* (mâine), din latinescul *calatio* (chemare, convocare), din slavul *Krasun* din cuvântul latin *creatio,* de la expresia latină *Quartum jejunium,* din albanezul *Kercum,* pătruns în limba română prin intermediul limbilor slave etc. (vezi, pentru detalii, Al. Rosetti, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu,* 1944, pp. 435-440; Gh. Mușu, 1982, pp. 21-48).

Insistând în căutarea originii latine, slave, albaneze și eliminând sau minimalizând posibilitatea originii autohtone a cuvântului și a personajului desemnat, problema a rămas, după un secol de dezbateri, nerezolvată. Impasul la care s-a ajuns i-a determinat pe cercetătorii contemporani să apeleze, printre altele, și la argumentele oferite de obiceiurile și mitologia românească. Astfel, într-un interesant studiu intitulat *Vestigii ale cultului solar: „Crăciunul“,* Gh. Mușu ajunge la concluzia că un termen atât de înrădăcinat în cultura românească a existat la nordul și sudul Dunării înainte de venirea romanilor și a rezistat operațiunii „de curățare“ a calendarului popular de către biserica creștină (1982, p. 27). Într-adevăr, Crăciunul are atribuțiile unui zeu solar, plasat, asemănător și altor zei solari (Saturn, Mithra) la solstițiul de iarnă. În schema generală a riturilor de renovare a timpului, zeul cel mai adorat trebuia să moară și să renască în mod spectaculos în perioada „crizei

cosmice“ (înălțimea minimă atinsă de soare pe cer, ziua cea mai mică din an). Orice cumpănă a anului putea fi depăşită numai dacă se plătea tributul mitic al morții şi învierii zeului sau a substitutului său (plantă, animal, om). Sacrificiul zeității în ipostază zoomorfă (porcul, masca saturnalică a turcii sau boriței) si fitomorfă (grâul sub forma covrigilor şi colacilor de Crăciun) sunt probe convingătoare că românii au păstrat, până la începutul secolului al XX-lea, elementele esențiale ale scenariului antic de renovare a timpului. Cultura populară ne oferă elemente privind sacrificiul zeului în ipostaza sa antropomorfică, Crăciun. În sprijinul acestei afirmații aducem legendele nativității şi obiceiul „îngroparea Crăciunului“.

Legendele nativității ne introduc în atmosfera unei aşezări agro-pastorale în care Moş Crăciun era un crescător de animale cu grajduri, coşare şi târle pentru vite şi un lucrător al ogorului de vreme ce avea şi boi de muncă, unul din simbolurile arhaice ale agriculturii. La acest gospodar, om de frunte care, în unele legende, aştepta vizita unui împărat, soseşte o femeie. Aceasta, simțind că i-a venit ceasul să nască, cere adăpost. Moş Crăciun o alungă sau, în alte variante, o trimite în grajdul sau coşarul vitelor. Atitudinea lui Moş Crăciun este în contradicție cu omenia recunoscută din satul tradițional românesc - caracterizat prin ospitalitate, prin respect pentru viața aflată încă în pântece.

Refuzul găzduirii de către un om înstărit şi, mai ales, de către un om bătrân echivala cu o fărădelege. Crăciuneasa, fără să-i spună bărbatului său, o ajută pe femeie să nască cu bine. Constatând cele petrecute, Moş Crăciun îi taie mâinile din coate. Despre semnificația mâinilor tăiate şi înlocuirea lor cu altele strălucitoare din aur sau argint, de blestemul oilor şi al cailor ca şi de binecuvântarea boilor de către maica Domnuului nu discutăm în acest context. Recompensa primită de Crăciun pentru faptele sale este greu de explicat: după o simplă cerere de iertare, acesta devine „primul creştin“, „sfântul cel mai bătrân“. Lipsa bunei cuviințe a lui Crăciun şi, mai

ales, ridicarea în rang până la omologarea lui cu Dumnezeu sunt argumente că acesta a fost considerat, înainte de apariţia şi răspândirea creştinismului, un zeu. El trebuie să fi fost atât de venerat, încât a supravieţuit, în confruntarea cu creştinismul, ca nume şi simbol solar, în amplul sincretism al obiceiurilor de iarnă. Oricât de respectat, ar fi fost un zeu în societăţile arhaice, înnoirea timpului solicita sacrificiul său. La unele popoare şi etnii, la naşterea şi moartea anului se sacrificau conducători de trib, conducători militari, copii, fecioare. În legendele cu Moş Crăciun degradarea treptată a calităţilor umane prevestea sfârşitul ritual al timpului.

Deşi lipsesc unele elemente din scenariul morţii şi învierii zeului solar, Crăciun, s-a păstrat, în unele sate someşene, obiceiul numit „îngroparea Crăciunului". Acesta a fost descris şi interpretat ca ritual de An nou de către Virgil Medan (1978, p. 91-99). Pe data de 28 decembrie, în satul Niriş de la confluenţa Someşelor şi în alte aşezări vecine, se organiza de către ceata de flăcăi, o parodie a ceremonialului de înmormântare în cadrul căreia trebuia „îngropat Crăciun". În dimineaţa acestei zile se strângeau la „casa jocului" feciorii şi lăutarii angajaţi pe întreaga perioadă a sărbătorilor. După jocul a două cunoscute dansuri feciorești locale, „Raru" şi „Desu", se începeau pregătirile de înmormântare a divinităţii. Pe o scară de dimensiuni mai mici se întindea o cuvertură pe care se aşeza apoi un fecior „care făcea pe Crăciunul mort". Corpul „mortului" se acoperea pentru a nu fi văzut de ceilalţi asistenţi la înmormântare. Feciorul cel mai bun de gură şi mai înalt se masca în „popă" fiind încadrat de „fătul" care avea grijă să nu se stingă focul în „cădelniţă" şi de „diacul" sau „cantorul" ce dădea răspunsuri la „ectenii". În timp ce targa mortuară era purtată pe umăr de către şase feciori, unii participanţi „cântau morţeşte" (boceau) iar lăutarii cântau „ca la înmormântările adevărate cu ceteraşi", făcute mai ales la tineri. Lăutarii inter-

pretau melodia versului de la prohodul românesc, obişnuit în părţile locului, pe un text adaptat momentului:

„Măi, Crăciune, mai, bătrâne,
Astăzi te-ngropăm pe tine.
Haideţi toţi, cu mic cu mare,
Să ducem Crăciunu-n vale,
Şi să-l băgăm în produc,
Pe el să punem butuc.
O, Crăciune, o, bătrâne,
Du-te de la noi cu bine;
Meri pe apa Sâmbetei,
Şi-napoi nu mai veni,
C-a veni altu Crăciun,
Şi-a fi ca tine mai bun."

Procesiunea se oprea din loc în loc pentru „odihna mortului", cu care ocazie popa mai închina din oiegile cu băutură purtate de feciori şi mai citea „din carte" cuvinte fără noimă. Totul era făcut astfel încât să stârnească hazul şi să râdă lumea. În această atmosferă de bună dispoziţie se ajungea la „produc", unde urma să fie aruncat Crăciun. După ce i se luau „iertările" şi „i se dezlegau păcatele", mortul era aruncat de pe scară pe gheaţă. În acel moment Crăciun „învia", se ridica pentru a fi văzut de toţi cei care nu au ştiut cine a „făcut pe mortul". Noul Crăciun se întorcea împreună cu feciorii la „casa de joc" cântând melodii vesele de joc, fără nici o legătură cu ceremonialul funerar. Din băutura şi colacii rămaşi de la petrecerea din noaptea precedentă, se făcea „comândarea Crăciunului" (pomana mortului).

Pomana se transforma într-o petrecere în toată regula. Dar, cum petrecere tinerească cu joc fără fete nu se putea imagina, feciorii mergeau prin sat să-şi aducă partenerele. Tradiţia cerea ca feciorii să poarte un ştergar (prosop) lung, înnodat de câteva ori la un capăt. Dacă fetele opuneau rezistentă, şi trebuie menţionat că, în

mentalitatea locală, nu era frumos ca fetele să meargă la „îngropatul Crăciunului" decât să fie duse „cumva peste voia lor", feciorii puteau să le lovească peste spate, sau peste unde apucau. Petrecerea atingea forme dionisiace, de vreme ce beția constituia, în această noapte, un fapt obişnuit. În timpul anului, când cineva era văzut beat prin sat, se spunea despre el că a „îngropat Crăciunul". Obştea admitea în unica zi de renovare a anului modul nepoliticos de aducere a fetelor la joc şi petrecerea care se încheia cu beții de pomină.

Elementele profane din Calendarul popular, oricât de amestecate ar părea cu cele creştine, se disting cu claritate: Ajun şi Crăciun nu sunt considerați sfinți de biserică, iar Sânnicoară are cu totul alte atribuții decât sfântul creştin Nicolae. În dogma creştină nu apare niciunde că sfinții de la sfârşitul anului sunt la vârsta senectuții şi că unul dintre aceştia s-ar jertfi pentru renovarea timpului. Tema îngropării timpului consumat din care să încolțească apoi un nou an apare şi în zonele extracarpatice. Obiceiul, numit aici „îngroparea anului", se sărbătorea cu aceleaşi excese de mâncare, băutură şi distracție în noaptea Anului nou. De altfel, în Țara Loviştei, bătrânii numesc şi astăzi Revelionul cu o expresie de veche tradiție: „îngroparea anului".

Îngropatul Anului Vechi

Revelionul nu este altceva decât un ceremonial funerar al antichității geto-dace ocazionat de moartea şi renaşterea simbolică a primului zeu al omenirii, Anul, şi a timpului calendaristic cu care se confundă, în noaptea de 31 decembrie spre 1 ianuarie. Timpul obiectiv, care curge spre infinit, liniar şi fără întoarcere, este *oprit*, după 365 de zile, şi întors, precum ceasornicul, de la început. Întoarcerea simbolică a timpului în noaptea de Revelion a fost asimilată cu moartea divinității adorate, iar reluarea numărului zilelor cu naşterea acesteia.

Împreună cu divinitatea, timpul se naşte anual, întinereşte, se maturizează, îmbătrâneşte şi moare pentru a renaşte după alte 365 de zile. Ideea înnoiri timpului supravieţuieşte în Calendarul popular unde *sfinţii* sunt tineri, maturi şi bătrâni, după şansa sau neşansa avută la împărţirea sărbătorilor. Cei sărbătoriţi la începutul anului sunt tineri (Sânvăsâi, Dragobete, Sângiorz), la mijlocul anului maturi (Sântilie, Sântămâria), iar cei sărbătoriţi la finele anului sunt, fără excepţie, bătrâni (Moş Nicolae, Moş Ajun, Moş Crăciun). Excepţiile întăresc regula: Moş Alexă şi Baba Dochia, celebraţi primăvara, şi-au păstrat locul avut într-un străvechi calendar, cu început de an în perioada echinocţiului de primăvară. Ciclul sărbătorilor de Anul Nou, care începe cu Ajunul Crăciunului şi se încheie cu Ajunul Bobotezei şi Boboteaza este un timp ritual împărţit simetric de Revelion: perioada dintre Crăciun şi miezul nopţii de Revelion şi perioada cuprinsă între miezul nopţii de Revelion şi Bobotează.

În prima parte a ciclului timpul se degradează neîncetat: se măreşte noaptea, sporeşte frigul şi întunericul şi, o dată cu acestea, spaima oamenilor că lumea merge spre pierzanie, că va veni momentul când Soarele va dispărea definitiv de pe cer. Soseşte însă fenomenul astronomic spectaculos al solstiţiului de iarnă când Soarele începe să urce pe bolta cerului şi ziua să crească puţin câte puţin, *cu cât sare cocoşul de pe pragul casei* sau *cu cât se mişcă puiul în găoacea oului*. Prin infinite obiceiuri şi credinţe care exprimă, la început, teama, dezordinea şi haosul iar după miezul nopţii de Revelion optimismul, veselia, ordinea şi echilibru, oamenii culturalizează fenomenele naturale care se desfăşoară independent de dorinţa şi voinţa lor: sacrificiul ritual al porcului, reprezentare zoomorfă a spiritului grâului; prepararea alimentelor rituale din grâu (colaci, turte), şi din carne de porc (piftie, cârnaţi); credinţa că se deschid mormintele şi se întorc spiritele morţilor printre cei vii; abundenţa ospeţelor şi petrecerilor unde apar excese de mâncare, băutură, distracţie, gesturi, cuvin-

te şi expresii licenţioase, Perinița, supravieţuiri ale unor practici orgiastice; strigătul peste sat, bilanţ nocturn, în auzul tuturor, pentru ceea ce a fost bun sau rău în anul care se încheie; activitatea cetelor de feciori care redau, printre altele, prin colinde şi numeroase acte rituale, drama naşterii şi morţii anuale a divinităţii adorate; stingerea luminilor în noaptea de Revelion înfăţişând întunericul şi haosul desăvârşit provocat de moartea divinităţii; aprinderea luminilor care simbolizează naşterea divinităţii şi, o dată cu aceasta, a timpului lumii înconjurătoare; credinţa deschiderii cerului, arderea comorilor şi vorbitul animalelor; alungarea spiritelor malefice prin zgomote şi încuratul cailor; Sorcova; Chiraleisa; încercarea norocului, aflarea ursitei, întocmirea calendarului, efectuarea observaţiilor astronomice şi meteorologice; împăcarea pricinilor şi săvârşirea actelor de toleranţă şi îngăduinţă; începerea simbolică a lucrului şi altele.

Boboteaza, încheierea ciclului sărbătorilor de Crăciun

Ultima zi a ciclului sărbătorilor de iarnă, Boboteaza, cuprinde motive specifice tuturor zilelor de renovare ale anului, inclusiv ospeţele şi manifestările orgiastice. Petrecerea zgomotoasă a femeilor căsătorite organizată în ziua şi noaptea de Sântion (7 ianuarie, a doua zi după Bobotează) care păstrează amintirea manifestărilor specifice cultului zeului Dionisios este numită, în judeţele din sud-estul României (Buzău, Vrancea, Brăila, Tulcea şi Constanţa), Ziua Femeilor, Iordănitul sau Tontoroiul Femeilor. Nevestele se adunau în cete de 10-30 de persoane la o gazdă. Aduceau cu ele alimente (ouă, făină, carne) şi, bineînţeles, băutură. După ce mâncau şi beau din belşug, spunând că *se iordănesc* (sinonim pentru beţie), cântau, jucau, chiuiau, ieşeau pe drum unde înşfăcau bărbaţii ieşiţi întâmplător în calea lor, îi ridicau şi îi duceau cu forţa la râu sau la lac sub ameninţarea că-i aruncă în apă. Aceştia se răscumpărau cu un dar, de obicei cu o vadră de

vin, unitate de măsură egală cu 10 litri. Dădeau ce li se cereau şi scăpau. De altfel, nici nu aveau ce face! Se urcau pe o grapă trasă pe rând de alte femei, mergeau prin case şi stropeau cu apă pe cei întâlniți, făceau tot felul de năzdrăvănii. Acum la Tontoroiul Femeilor cunoscutele norme de bună-cuviință ale satului tradițional erau abolite iar excesele de băutură şi petreceri peste măsură tolerate. De altfel, femeile se considerau în această zi mai *tari* şi cu mai multe drepturi decât noi, bărbații: lăsau toate obligațiile de soție şi mamă în seama soacrelor şi chiar a bărbaților, chefuiau şi se distrau între ele fără să dea cuiva socoteală.

În unele sate ceata femeilor căsătorite primea în rândurile sale tinerele neveste, căsătorite în anul încheiat, printr-o ceremonie specială: acestea erau duse la râu şi stropite cu apă. Elemente ale acestei petreceri de pomină sunt păstrate astăzi de femeile din comuna Pantelimon, din imediata apropiere a oraşului Bucureşti. Ca origine, ciudatul obicei este o supraviețuire a cultului dedicat zeului Dionisios, care, printre altele, se manifesta prin dansuri frenetice şi extaz mistic inclusiv în cetățile antice de la Marea Neagră (Calatis, Histria, Tomis). De remarcat că în calendarul cetății Calatis, pe ruinele căruia s-a ridicat Mangalia de astăzi, o lună a anului era dedicată lui Dionisios zeu al vegetației, viței de vie şi bețiilor rituale, dovadă că acesta făcea parte din panteonul local. Unii specialişti i-au găsit originea în lumea tracică (Epoca Fierului, Epoca Bronzului), alții, mai recent, sunt de părere că această divinitate vine din adâncurile religiilor micro-asiatice şi egeene, din epoca neolitică. Indiferent de disputele legate de originea teritorială a zeului, un lucru este cert, cultul său, atât de răspândit în antichitate încât a tins să devină o religie universală cu care a avut serios de luptat creştinismul, supraviețuieşte astăzi la români sub forma obiceiului Iordănitul femeilor (Ghinoiu, 2001, p. 91).

Totuşi, practica specifică zilei de 6 ianuarie se leagă de alungarea spiritelor rele în lăcaşurile lor subpământene, purificarea văzduhului prin zgomote, stropitul cu aghiazmă a vitelor, caselor, construcțiilor anexe, încurarea cailor.

Spiritele morților care au sălășluit printre cei vii în timpul celor 12 zile, ospătate și venerate pentru a le câștiga bunăvoința în prorocirile și pronosticurile de Anul Nou, trebuiau alungate prin toate mijloacele posibile.

Apariția și răspândirea creștinismului a complicat și mai mult ceremonialul începutului de an. Scenariul ritualului de An nou a fost schițat, în principal, pe baza informațiilor etnografice și a unor surse documentare privind desfășurarea acestuia în lumea romană. Au fost introduse în scenariu și unele elemente grecești și orientale care se presupune că au influențat cultura populară a sud-estului Europei prin contact direct sau prin intermediul Imperiului Roman. Paralelismul făcut cu sărbătorile de iarnă romane, în special cu sărbătoarea Anului nou, se justifică dacă avem în vedere că acestea au existat și în Dacia romană. Cu siguranță că multe din elementele ritualului de renovare a timpului prezentate în paginile anterioare sunt „universale culturale", specifice deci și geto-dacilor. A atribui originea sărbătorilor de iarnă „exclusiv unei moșteniri comune ce s-a răspândit dintr-un anumit centru în toată Europa și de aici în alte continente, în coloniile europene, este o greșeală. Nu trebuie uitată contribuția mare ce au adus-o neîndoios la transformarea acelor datini comune suprapunerea lor peste datinile și tradițiile specifice ale fiecărui popor, datini ce ofereau o mai mare sau mai mică analogie cu cele ce veneau din centrul comun" (Caraman, 1931, p. 92-93). Cum însă probabilitatea ca dacii să-și fi serbat Anul Nou la 1 ianuarie este foarte mică, am considerat necesar să discutăm vestigiile autohtone privind regenerarea timpului calendaristic în alt context al lucrării.

ÎMPRUMUTURI MEDITERANEENE ȘI ORIENTALE LA SĂRBĂTORILE SOLSTIȚIULUI DE IARNĂ

Sărbătorile care se grupează în jurul Anului nou îmbină vechi practici păgâne greco-romane și orientale cu

practici creştine de dată mai recentă. În ciuda opoziției bisericii, elementele păgâne şi creştine s-au amestecat neîncetat, „încât cele două componente, se vor influența reciproc, mărind în chipul acesta confuzia dintre ele spre disperarea clericilor şi nedumerirea cercetătorilor“ (Caraman, 1931, p. 5). Se impune deci să aruncăm o privire asupra faptelor care au influențat ritualul complex al Anului nou contemporan, prezentat succint în paginile anterioare.

Saturnaliile romane

La romani ciclul sărbătorilor de iarnă era prefațat de Brumalia care, în Imperiul roman de răsărit, dura 24 de zile: începea la 25 noiembrie şi se încheia la 17 decembrie. Foarte importantă este remarca etnologilor conform căreia sărbătorile legate de Brumalia au fost puternic influențate, la popoarele tracice, de Dionisiacele câmpeneşti celebrate la isprăvitul culesului viei şi pregătirii vinului nou (Bârlea, 1981, I, p. 267-268).

După Brumalia, contaminată cu Dionisiacele câmpeneşti, urmau Saturnaliile, celebrate, la începutul mileniului întâi e.n., între 17 şi 23 decembrie. Ținând tot de Saturnalii, zile dedicate zeului semănăturilor, Saturn, se mai sărbătorea în ziua a patra Opalia, când se efectuau diferite ceremonii în cinstea zeiței Ops, soția zeului Saturn şi întruchiparea rodniciei pământului (Caraman, 1931, p. 18). Întrucât în obiceiurile româneşti de Anul Nou supraviețuiesc numeroase elemente saturnalice, descriem, pe scurt, fastuoasele Saturnalii romane:

– Se organizau petreceri care încercau să reactualizeze legendara domnie a zeului Saturn pe pământ, a vieții lipsite de griji. Ospețele copioase erau însoțite de jocuri şi practici orgiastice.

– Se jertfea în mod obligatoriu porcul, a cărui carne se consuma cu predilecție la ospețe şi banchete.

– Se făceau daruri reciproce cu sens ritual, de jertfă: seminţe pentru a invoca fertilitatea, bogăţia şi rodnicia pământului, păpuşi din lut, marmură sau fildeş numite *sigilla,* precum şi lumânări din ceară. Statuetele din lut, asemănătoare lumânărilor din ceară, au fost interpretate ca elemente aparţinând cultului morţilor, ba chiar amintirea unor sacrificii umane făcute în vremuri mai vechi pe altarul zeului Saturn.

– Se practicau jocuri de noroc cu zarul. Datina cerea ca jocul să se facă pe nuci, simbol al belşugului, şi nu pe bani, cum avea să degenereze mai târziu.

– Sărbătorile se desfăşurau sub semnul prieteniei şi împăcării intre oameni. în acele zile se punea capăt duşmăniilor, iar stăpânilor le era interzis să-şi mai pedepsească slugile şi sclavii. Mai mult decât atât, la Saturnalii stăpânii le ofereau sclavilor mâncare şi băutură din belşug. La Saturnalii niciodată nu se începea război.

– Chefurile şi banchetele acestor sărbători erau conduse de un bărbat neîntrecut în ale beţiei, căruia i se atribuiau libertăţi depline. Persoana lui întruchipa desfrâul şi clocotitoarea veselie a Saturnaliilor.

Ajunul, noaptea şi cele trei zile ale Crăciunului cuprind numeroase elemente saturnalice: ospeţe îmbelşugate, de unde zicala românească „Crăciunul sătulului şi Paştele fudulului"; tăierea porcilor la Ignat, dată apropiată de începerea Saturnaliilor romane; abundenţa darurilor, chiar dacă acestea sunt puse pe seama unui „moş" (Ajun, Crăciun); compasiunea pentru cei săraci, care erau „omeniţi" mai mult decât în oricare altă zi de peste an; identificarea principalei măşti care apare în cetele de colindat (turca, capra, cerbul, brezaia) cu regele Saturnaliilor.

Larentalia şi Compitalia

Larentalia era o sărbătoare în continuarea Saturnaliilor, dedicată morţilor. Dar între Larentalia şi Calendele lui Ianuarie exista o sărbătoare şi mai importantă dedicată,

de asemenea morților, Compitalia. Aceasta dura o zi, mai târziu trei zile, timp în care locuitorii își serbau cu mare cinste larii ocrotitori aflați pe la răspântii, unde li se ridicau altare sau mici temple. Dintre darurile care se aduceau acolo nu lipseau păpușile și mingile din lână, măștile antropomorfe și colacii. Unii dintre scriitorii antici erau de părere că aceste daruri reprezentau numai rămășițe dintr-o practică anterioară, când larilor li se aduceau jertfe umane, obicei care ar fi fost înlocuit, ulterior, cu imagini și obiecte simbolice. Pe altarul de la răspântii, loc de adunare a spiritelor, în special a spiritelor morților, se sacrifica ritual porcul. „Aici veneau la romani larii protectori ai mahalalelor respective și omul putea să intre în acel loc în relațiuni cultuale; aici, crede în vremea noastră poporul, că e locul cel mai prielnic pentru vrăji și farmece, deoarece vrăjitoarea poate invoca la răspântie în chipul cel mai direct duhurile de care are nevoie în acțiunile ei magice și tot acest loc este foarte temut noaptea târziu – mai ales în anumite perioade ale anului – pentru primejdia ce amenință pe oameni, mai mult decât oriunde aiurea, de a se întâlni cu unele spirite răufăcătoare" (Caraman, 1931, p. 19). O practică nelipsită la Compitalia era agățarea usturoiului pe la ușile caselor și în interiorul lor, obicei întâlnit și astăzi prin unele sate românești.

Practicile legate de cultul morților se concentrau în prima parte a ciclului, în special la Crăciun. Au fost deja amintite pomenile date în ajunul și în prima zi a Crăciunului, tămâierea mormintelor, credința că în ajunul Crăciunului se deschid mormintele pentru a ieși spiritele morților, lăsarea mesei încărcate cu alimente și băutură pentru ospățul morților, obiceiul de a înfige de către copiii din Oltenia bețe colorate în morminte. Credința că usturoiul are puteri nebănuite pentru îndepărtarea duhurilor și a spiritelor morților, care, la anumite sărbători calendaristice ale înnoirii timpului, părăsind mormintele și lumea lor subpământeană, deveneau foarte agresive, mai ales în momentele când urmau să se întoarcă la lăcașele lor, este con-

semnată în majoritatea culegerilor etnografice. Usturoiul, plantă şi aliment cu funcţii magice, căpăta adevărata sa valoare rituală la Anul Nou şi la alte sărbători de răspântie ale timpului calendaristic (Sângiorz, Rusalii, Sântandrei), când trebuia anulată sau prevenită acţiunea malefică a spiritelor răufăcătoare.

Calendele lui Ianuarie

După o săptămână de la Saturnalii şi în continuare directă a sărbătorilor morţilor, Compitalia şi Larentalia, urma cea mai vestită sărbătoare în lumea romană, Calendele lui Ianuarie. Sărbătoarea era dedicată lui Ianus, zeul cu două feţe, una spre trecut şi alta spre viitor, zeul luminii şi deschizătorul anului. Elementele semnificative pentru scenariul general al înnoirii timpului se grupau pe zile astfel:

– Prima zi era încărcată cu diferite practici rituale şi ceremoniale: trimiterea darurilor în ajunul sărbătorii, petrecere nocturnă cu jocuri, cântece şi glume în aşteptarea anului nou, deschiderea uşilor şi ferestrelor la ivirea zorilor, împodobirea caselor, cu crengi verzi de laur (plantă care simboliza sănătatea), adresarea urărilor, începerea simbolică a lucrului (se deschideau simbolic tribunalele, senatul ţinea o scurtă şedinţă, oamenii lucrau câte ceva), cu semnificaţie de *omen,* în sensul că activităţile începute acum se vor încheia favorabil în cursul anului.

– A doua zi era dedicată petrecerilor în cadrul restrâns al familiei. Se jucau zaruri şi arşice, se consumau multe dulciuri, miere şi preparate din miere; se făceau pronosticuri meteorologice.

– A treia zi era rezervată alergărilor de cai şi se continuau ospeţele.

– În ziua a patra entuziasmul şi petrecerile scădeau treptat, iar în ziua a cincia se relua activitatea obişnuită.

Existenţa unor elemente din ritualul specific Calendelor lui Ianuarie la Crăciunul românesc se explică prin

faptul că o lungă perioadă de timp naşterea lui Iisus a fost considerată început de an. Până spre zilele noastre, Anul Nou se mai numea prin Banat şi Transilvania „Crăciunul mic“. Dintre elementele reţinute de Crăciun de la Calendele lui Ianuarie amintim semnificaţia de *omen* a tot ceea ce se întâmpla în ziua de Crăciun, prevederea vremii şi efectuarea pronosticurilor privind rodnicia anului, practică continuată, de altfel, până la ieşirea din ciclul sărbătorilor de iarnă, practici magice pentru aflarea ursitei şi frumoasa datină a colindatului.

Deşi unele practici specifice Calendelor lui Ianuarie au migrat la sărbătorile învecinate (Crăciun, Bobotează), cele mai multe au rămas aici: urările de viaţă lungă şi noroc; colindatul, al cărui mobil principal este uratul (Pluguşorul din ajun, Semănatul, Sorcova şi Vasilca din dimineaţa Anului nou); Priveghiul făcut cu mare petrecere şi veselie; prorocirile şi pronosticurile; vrăjile şi farmecele; aflarea ursitei. Ciclul păgân al sărbătorilor romane de iarnă, al cărui nucleu îl constituiau Calendele lui lanuarie, a devenit cu siguranţă popular şi în Dacia datorită intensei circulaţii a oamenilor: legionari în armata romană, negustori, funcţionari. Romanizarea nu poate fi redusă numai la răspândirea limbii latine; etnogeneza cuprinde, printre altele, „şi conţinutul sufletesc aflător la baza acestui fenomen fiziologic care e graiul, adică: religia, felurite datini, superstiţii, obiceiuri, felul de trai material şi diferite ocupaţii cu tehnica lor specială ... sau mai pe scurt întregul tezaur etnofolcloric“ (Caraman, 1931, p. 30). Sărbătoarea legată de Calendele lui Ianuarie a fost foarte cunoscută în Dacia romană şi nu poate fi pusă sub semnul îndoielii, de vreme ce aceasta se desfăşura sub directa supraveghere a autorităţilor civile şi militare, Anul Nou fiind sărbătorit în mod obligatoriu la aceeaşi dată în întregul imperiu. De altfel, numele Calendelor este păstrat, surprinzător, numai în sud-estul Europei, în denumirea celui mai specific element al ritualului de An nou contemporan, colindatul. Exemplul cel mai concludent al rezistenţei tradiţiilor romane în obiceiurile de iarnă românesti este colindatul copiilor cu

sorcova în dimineața zilei de Anul Nou. Obiceiul roman de a se împărți ramuri verzi la Calendele lui Ianuarie şi de a împodobi în zorii acestei zile ferestrele şi uşile caselor cu crengi verzi de laur, simbol al sănătății, îl regăsim, cu unele modificări, în sorcova românească. Sorcova este, de fapt, un însemn ritual purtat de colindători, cu semnificații benefice, apotropaice. În secolul trecut sorcova era o ramură înverzită sau înmugurită, înlocuită mai târziu cu flori artificiale legate pe un bețişor cu panglică colorată sau cu „bete“ roşii ori policrome din lână. Astăzi, sorcova se confecționează numai din flori artificiale de hârtie colorată. Ramurile de măr, păr şi trandafir, pentru a fi înverzite sau chiar înflorite la Anul Nou, se tăiau şi se puneau în apă, la temperatura camerei, la date precise: 21 noiembrie (Ovidenie) sau 30 noiembrie (Sântandrei). Sorcova şi urarea copiilor caracterizează un obicei şi un peisaj de primăvară, nu de iarnă. Este şi acesta un argument plauzibil că tradiția a fost mutată de romani, de la care au preluat şi românii obiceiul, din primăvară, de acolo unde îşi aveau probabil locul şi sărbătorile lui Saturn, zeul semănăturilor, în plină iarnă.

Imediat după Calendele lui Ianuarie urma Vota, sărbătoare celebrată de toți funcționarii şi legionarii Imperiului roman în cinstea împăratului. Vota încheia ciclul sărbătorilor de iarnă ale romanilor compus din Brumalia, Saturnalia, Larentalia, Compitalia şi Calendele lui Ianuarie. Datorită apropierii datelor calendaristice când erau celebrate şi a semnificațiilor, adesea, asemănătoare, aceste sărbători s-au unit şi au ajuns să se confunde unele cu altele. O concluzie foarte importantă ce trebuie reținută pentru recuperarea scenariului de an nou este apariția sărbătorilor dedicate morților înainte şi nu după Calendele lui Ianuarie. Oamenii petreceau deci ultimele zile ale anului vechi cu morții şi primele zile ale anului nou numai cu viii. Ritualul anului nou a câştigat în complexitate şi prin asimilarea unor elemente din sărbătorile de mare popularitate în lumea antică: naşterea zeului iranian al Soarelui, Mithra, şi Leneele greceşti.

Naşterea zeului Mithra

Cultul zeului Mithra, adus de legionarii romani şi captivii de război din Orientul Mijlociu, s-a extins rapid în spaţiul european, realitate ce îl determină pe împăratul Aurelian să-l declare religie de stat la sfârşitul secolului III d. H. şi să-i fixeze locul calendaristic între Saturnalii şi Calendele lui Ianuarie, în imediata apropiere a solstiţiului de iarnă, la 25 decembrie. Sărbătoarea de pe 25 decembrie a rezistat secolelor, numai că în locul naşterii lui Mithra biserica a impus naşterea lui Iisus.

Cu toată strădania bisericii de a înlătura practicile legate de naşterea zeului Mithra, poporul a continuat să efectueze unele ritualuri de cult solar: roata de foc care se dădea de-a dura pe dealuri în noaptea de Crăciun, obicei atestat pentru prima dată în Banat de către Simion Mangiuca; aprinderea focurilor în dimineaţa zilei de 25 decembrie; forma şi ornamentica celor mai însemnaţi colaci de Crăciun care seamănă cu capul nimbat al zeului Mithra.

Leneele greceşti

În ciclul sărbătorilor de iarnă romane se infiltrează nu numai ziua de naştere a zeului Mithra, numită *Natalis Solis Invicti*, ci şi Leneele, sărbătorită de greci în Luna Teascurilor, când se storceau strugurii şi se punea mustul (vinul) în butoaie. La templul lui Dionysos se făceau sacrificii, urmate de ospeţe publice, unde se bea din belşug must şi vin nou. De acolo pornea procesiunea care străbătea oraşul în cântări închinate zeului vinului şi viţei de vie. O caracteristică a acestor ceremonii, care aveau să influenţeze şi sărbătorile noastre de iarnă, era travestirea şi mascarea participanţilor. Oamenii mascaţi, purtând piei de animale (capre, oi, cerbi), reprezentând satiri, pani, sileni şi alte figuri mitologice, făceau zgomote infernale, sunau din clopoţei, spuneau glume licenţioase, executau gesturi

groteşti. Unele elemente din ceremoniile organizate la Leneele greceşti au fost preluate de către romani, pe care le-au răspândit şi în alte părţi ale imperiului. Astfel, la sărbătorile de iarnă se adaugă un element de mare spectacol, mascarea oamenilor, în primul rând cu piei de animale. Nu se poate preciza cu siguranţă pe ce cale a pătruns obiceiul în ţinuturile carpatice: direct (adus de greci sau prin intermediul tracilor balcanici) sau indirect (prin intermediul romanilor). Nu trebuie exclusă nici posibilitatea existenţei obiceiului practicat de populaţia dacică la alte date calendaristice. Dar, mai important decât formularea de întrebări şi răspunsuri pe această temă, este apariţia, până în zilele noastre, în cadrul sărbătorilor de Anul Nou a mascaţilor prin piei de animale.

IV

SĂRBĂTORILE ŞI OBICEIURILE ECHINOCŢIULUI DE PRIMĂVARĂ

TINEREŢEA TIMPULUI

ANUL RITUAL CREŞTIN

În structurile fiinţei umane începutul anului se leagă de intrarea în anotimpul călduros. De aceea, fără reforma calendarului roman din anul 153 î. H., majoritatea popoarelor lumii ar fi celebrat astăzi Anul Nou în cursul primăverii, nu la miezul iernii. Începutul anului la solstiţiul de iarnă şi subdiviziunea cuaternară a anului în anotimpuri astronomice şi agricole nu au în structura sufletească un aspect realist. Ca dovadă, perioada cuprinsă între cele două solstiţii şi intersectată la mijloc de echinocţiul de primăvară cuprinde patru străvechi scenarii rituale de înnoire a timpului: Săptămâna patimilor şi Săptămâna luminată (An ritual creştin); începutul lunii martie (An nou agrar); Săptămâna Nebunilor şi Săptămâna Caii lui Sântoader care încadrează Lăsatul Secului; Sângiorzul (început de sezon pastoral).

Organizarea timpului calendaristic în funcţie de Anul Nou sărbătorit la naşterea sau moartea zeilor a fost specifică cugetării din lumea veche: caldeeană, indiană, chineză, arabă, greacă, geto-dacă, romană. Teoria timpului ciclic, a anului-cerc, a marelui an, a anului perfect era însă în contradicţie cu dogma creştină care considera că lumea a fost creată o singură dată şi va avea un singur sfârşit. Gândirea mitică a renovării anuale a timpului nu a putut fi însă pe deplin înlăturată nici de creştinism, de vreme ce calendarul bisericesc indică sărbătorirea Anului nou alături de Tăierea împrejur şi Sf. Vasile cel Mare pe data de 1 ianuarie, iar preoţii fac, în această zi, urarea solemnă „La mulţi ani“.

Fixând naşterea Domnului Iisus la solstiţiul de iarnă, iar a morţii şi învierii Lui în raport cu echinocţiul de primăvară şi faza lunară, creştinismul sugerează nu una, ci

două sărbători ale înnoirii timpului. Crăciunul solar şi Paştele lunar (Învierea poate fi interpretată ca o a doua naştere) aveau darul să împace viitorii credincioşi indiferent dacă aceştia celebrau Anul Nou la solstiţiul de iarnă sau la echinocţiul de primăvară. Amândouă evenimentele creştine au fost suprapuse peste sărbători sezoniere precreştine de mare prestigiu dedicate cultului solar şi cultului lunar.

Paştele este scenariul ritual de înnoire anuală a Lumii deschis de Duminica Floriilor, închis de Duminica Tomii şi intersectat de noaptea Învierii Mântuitorului Iisus. Marea sărbătoare creştină se încadrează în modelul preistoric de renaştere simbolică a timpului şi spaţiului prin jertfa divinităţii adorate substituită de o efigie (statuie, steag, mască, totem), un om (conducător, oştean, fecioară, prizonier), un animal (berbec, ţap, miel, cal, taur), pasăre sau ouă de pasăre, arbore, plante alimentare. Moartea şi renaşterea, celebrate de precreştini la aceeaşi dată, au fost disociate de creştini care au fixat Naşterea Domnului la solstiţiul de iarnă (Crăciunul), iar moartea la echinocţiul de primăvară şi în raport cu faza lunară (Paştele). Deosebirea fundamentală între creştinism şi alte dogme religioase constă în faptul că jertfa prin substituţie a zeului precreştin a fost înlocuită cu jertfa Domnului Iisus săvârşită o singură dată pe Golgota, în numele tuturor oamenilor şi reactualizată ritual, la aceeaşi dată şi în fiecare an, de credincioşi. Dar, adepţii noii religii au receptat moartea urmată numai la trei zile de Învierea lui Iisus cu moartea şi renaşterea zeului detronat (Mithra, Crăciun), motiv pentru care au însoţit-o cu un scenariu ritual de înnoire a timpului asemănător, în multe privinţe, cu cel de la solstiţiul de iarnă. Timpul ritual de 14 zile, parte componentă a Ciclului pascal, se degradează neîncetat în Săptămâna Patimilor, când se deschid mormintele şi se întorc spiritele morţilor la Joimari, iar Iisus este trădat, chinuit, umilit şi omorât prin răstignire. După trei zile de haos şi întuneric în care omenirea a rămas fără protecţie divină, urmează miracolul

Învierii Domnului din noaptea de Paşte şi actele de purificare din Săptămâna Luminată care readuc echilibrul şi armonia. Asemănător celorlalte scenarii de înnoire sezonieră sau anuală a timpului calendaristic (Anul Nou Civil, Anul Nou Agrar, Anul Nou Pastoral, Anul Nou Dacic şi altele), la Paşte se fac sacrificii violente (tăiatul mielului şi, în unele zone, a purcelului, spartul ouălor), se prepară alimente rituale (pasca, colacii), se aprinde ritual lumina, se crede că se deschid mormintele şi cerurile, că vorbesc animalele, ard comorile etc., etc.

Timpul renovării

Ziua în care Biserica creştină sărbătorea Învierea Domnului Iisus îndeplinea majoritatea condiţiilor pentru a putea fi înţeleasă de popor ca moment de sfârşit şi început de ciclu calendaristic. „Anul mic" de 12 zile, reducţia simbolică a anului mare de 12 luni, este prefaţat de Duminica Floriilor şi postfaţat de Duminica Tomii. În prima săptămână, Săptămâna patimilor sau Săptămâna neagră, timpul se degradează neîncetat. Se presupune că acum morţii revin printre cei vii, motiv pentru care abundă practicile de pomenire a moşilor şi strămoşilor. Duminica Paştilor, sărbătoare centrală a calendarului festiv creştin, reprezenta în mentalitatea arhaică victoria binelui asupra răului, a vieţii asupra morţii; se credea că la acea dată timpul şi spaţiul se purifică, se deschide cerul, vorbesc animalele, ard şi pot fi descoperite comorile.

În Săptămâna luminată, prima săptămână după Paşte, alteori mai târziu, poporul ţinea o zi când se credea că este sărbătorit Paştele de o lume îndepărtată, Blajinii (Marian, vol. III, 1901, p. 175 şi urm.). Această sărbătoare, numită Paştele Mic, Paştele Blajinilor, Paştele Rahmanilor este o apariţie enigmatică în Calendarul popular şi cuprinde elemente greu de descifrat. Blajinii sunt reprezentări mitice ale oamenilor primordiali, ale moşilor şi strămoşilor, celebrate primăvara, la Paştele Blajinilor, de

obicei în ziua de luni după Duminica Tomii, sinonimi cu Rocmanii (Rohmanii, Rugmanii). Ar fi de origine livrească, intrând în folclor din romanul popular de largă circulație în Evul mediu românesc, Alexandria. Trăiesc la hotarul dintre *lumea de aici* și *lumea de dincolo*, pe malurile Apei Sâmbetei, la vărsarea acesteia în Sorbul Pământului sau chiar sub pământ. Ei ar fi descendenți direcți ai lui Adam și Eva, ar fi luat parte la facerea lumii, ar sprijini Pământul etc. Ca înfățișare, blajinii sunt oameni de statură mică, umblă goi și au corpul acoperit cu păr. Bărbații se întâlnesc cu femeile numai o dată pe an, la Paștele Blajinilor, când se împerechează pentru a face copii. Băieții sunt crescuți de mame până când aceștia pot să meargă și să se hrănească singuri, după care trăiesc, în izolare și asceză, împreună cu bărbații. Sunt credincioși, buni la suflet, blânzi și înțelepți, incapabili de a face rău, duc o viață austeră, cu posturi severe. Ei nu știu însă să calculeze sărbătorile, în special Paștele, pe care îl sărbătoresc cu o întârziere de opt sau mai multe zile, când văd că sosesc pe Apa Sâmbetei cojile de ou roșu aruncate pe apă în vinerea sau sâmbăta din Săptămâna Patimilor. Când sosesc cojile de ou în țara lor îndepărtată, în general după o săptămână de opt zile, se serbează separat, *în lumea de aici* și *în lumea de acolo* Paștele Blajinilor sau Paștele Morților. Credincioșii depun ofrande pe morminte, bocesc morții, împart pomeni, fac libațiuni, se întind mese festive în cimitir, lângă biserică, sau în câmp, la iarbă verde. (Moldova, Bucovina, Dobrogea, Maramureș, Bistrița-Năsăud).

Sacrificii rituale

Indiferent de interpretările date de teologii creștini morții Domnului Iisus, evenimentul se încadrează, fără dificultate, în modelul universal al jertfelor umane directe sau prin substituție (animale, păsări), frecvente la sărbătorile sezoniere, mai ales la sărbătoarea Anului Nou. Creștinismul a înlocuit deci jertfa zeului păgân cu jertfa impli-

nită o singură dată, pe Golgota. Prin intermediul ritualului creştin aceasta este reactualizată an de an în preajma echinocţiului de primăvară. Aerul, o pânză pe care este zugrăvită înmormântarea Mântuitorului Iisus, este scos în Vinerea Mare din altar şi aşezat pe un piedestal sau pe o masă în mijlocul Bisericii. Acest mormânt simbolic stă în Biserică până în ziua Învierii, când preoţii duc, în zori, Aerul în altar (Marian, vol. III, 1901, p. 52).

Mielul

Tăierea mielului la Paşte nu este altceva decât jertfa anuală a zeului din religiile precreştine. Sim. Fl. Marian vorbeşte însă şi de sacrificiul purcelului, căruia i se pune o bucăţică de hrean în gură. Purcelul reprezintă întruchiparea unei străvechi zeităţi a grâului şi a vegetaţiei, iar jertfa lui pare mai logică să fie efectuată primăvara şi nu iarna. Sacrificiul violent cel mai cunoscut la care participă toţi credincioşii, este Spartul sau Ciocnitul ouălor.

Oul

Izvoare istorice şi arheologice sigure atestă, cu multe secole î.H., obiceiul de a se face cadou ouă colorate la unele sărbători sezoniere, în primul rând la Anul Nou: în China, cu ocazia sărbătorii *Tsing-ming,* care cădea în aprilie, se obişnuia să se ofere în dar ouă colorate; la vechii perşi, era obiceiul ca, la sărbătoarea primăverii, oamenii să-şi dăruiască unul altuia ouă de diferite culori; la romani, tinerii vopseau ouăle în roşu şi, pe lângă alte cadouri, şi le trimiteau reciproc la sărbătoarea lui Ianus; la vechii slavi exista datina ca la sărbătoarea primăverii să se ofere în dar ouă roşii etc.

Oul este, alături de lut şi aluat, arhetipuri ale genezei. Astfel, chinezii credeau că cerul împreună cu pământul sunt ca un ou de pasăre: cerul este învelişul pământului, precum coaja oului este învelişul gălbenuşului. La rândul

lor, vechii perşi credeau că cerul, pământul, apa şi tot ce se găseşte sub cer sunt închise ca într-un ou: cerul este deasupra şi dedesubtul pământului, iar pământul este înăuntrul cerului, ca şi gălbenuşul în ou. Ei credeau că la începutul lumii se afla numai Dumnezeu, iar peste întregul spaţiu al haosului domnea întunericul. La un moment dat a apărut un ou care a fost acoperit cu aripile întunericului şi fecundat de către noapte. Din Oul fecundat au ieşit Soarele şi Luna care s-au înălţat pe cer. Pământul fiind mai greu, s-a lăsat în jos. Credinţe cosmogonice asemănătoare întâlnim şi la alte popoare ale antichităţii: la fenicieni, din haosul primitiv apare un duh care se divide în cer şi pământ, de unde răsar Soarele şi Luna; la egipteni creaţia lumii începe cu formarea unui ou pe întinsul apelor. Ţăranul român în prima jumătate a secolului XX credea că „pământul e în chipul unui ou; fundul oului este pământul, iar vârful e cerul; el stă pe ape“ (Candrea, 1928, p. 100).

Imaginea arhetipală care a stat la baza comparării universului cu oul îşi are originea în faptul că acest termen de comparaţie este generator de viaţă. Din el au înmugurit Pământul, Soarele, Luna, viaţa. Soarele însuşi a fost comparat cu un pui. Lumina zilei şi unii zei care simbolizează Soarele (la egipteni Ra, Amon-Ra) îşi au originea, de asemenea, în ou. Astfel, oul ca simbol al creaţiei, al fertilităţii şi al Soarelui, astru de care depinde viaţa pe pământ, a rămas până spre vremurile noastre simbolul reînvierii naturii, substitut al divinităţii sacrificate violent, prin spargere. Oul este un substitut al divinităţii primordiale, înfrumuseţat (gătit) prin vopsire şi încondeiere în Săptămâna Patimilor, jertfit şi mâncat sacramental în ziua de Paşte.

Izvoare istorice şi arheologice certe atestă, cu multe secole înainte de Hristos, obiceiul de a se face cadou ouă colorate la marile sărbători sezoniere, în special la Anul Nou: la sărbătorile de primăvară, vechii perşi îşi dăruiau ouă de diferite culori; tinerii romani îşi trimiteau ouă vopsite în roşu, împreună cu alte cadouri, la sărbătoarea zeului Ianus etc. Apariţia frecventă a oului, în special a

oului colorat, în ceremoniile antice de înnoire a timpului se bazează pe concepțiile lor cosmogonice care comparau universul cu oul generator de viață. De pildă, chinezii credeau că Cerul şi Pământul formează un uriaş ou de pasăre: Cerul ar fi învelişul Pământului, asemănător cojii de ou care înveleşte gălbenuşul.

Treptat, obiceiurile preistorice legate de acest arhetip al genezei, oul, au fost preluate şi de creştinism: oul, colorat şi împodobit, este simbolul Mântuitorului, care părăseşte mormântul şi se întoarce la viață, precum puiul de găină ieşit din găoace. La început ouăle se vopseau cu plante în galben – culoarea Soarelui pe bolta Cerului, şi în roşu – culoarea discului solar la răsărit şi apus. Ulterior, ouăle au fost decorate cu chipul lui Hristos, cu figuri de îngeri, cu un miel, cu motive astrale, fitomorfe, zoomorfe, antropomorfe. După milenii de evoluție a credințelor şi ideilor religioase, românii înroşesc şi încondeiază ouăle primăvara, la sărbătoarea centrală a calendarului festiv creştin, Paştele. Înroşitul şi încondeiatul ouălor, meşteşuguri populare de un rar rafinament artistic, se îmbină cu numeroase credințe şi obiceiuri precreştine. Pentru a juca rolul de substitut ritual al personajului sacru, oul este ales la Miezul Păresimilor, ziua de miercuri din mijlocul Postului Mare, este gătit (colorat şi încondeiat) în Săptămâna Patimilor, pentru a fi ucis, prin lovire violentă în cap (Ciocnitul ouălor) şi mâncat sacramental în ziua de Paşte. Prin acest scenariu ritual, cei vechi credeau că timpul şi spațiul înconjurător moare şi renaşte anual, împreună cu divinitatea adorată. Bogata terminologie zonală a ouălor încondeiate reflectă tehnica încondeiatului (ouă închistrite, împistrite, picurate, pictate, împuiate) şi instrumentele folosite (ouă încondeiate). Alte denumiri, precum ouă necăjite şi ouă muncite, se referă la chinul ouălor în timpul complicatului proces de încondeiere: desenarea cu ceară încinsă, şi introducerea lor de mai multe ori în apă fiartă. Obiceiurile şi credințele legate de cojile acestora pot aduce frumusețe şi sănătate, belşug şi rod bogat, pot să lege sau

să îndepărteze oamenii, să grăbească căsătoria fetelor, să înmulţească vitele etc.

Obiceiurile calendaristice legate de colorarea şi încondeierea ouălor, folosirea lor în practicile magice menite să aducă prosperitate turmelor şi ogoarelor, fertilitate animalelor, vegetalelor şi oamenilor, aruncarea cojilor de ouă pe apă pentru a anunţa Blajinii de sosirea Paştelui etc., etc. sunt practici precreştine implicate în renovarea timpului şi transmise până spre zilele noastre.

Pasca

Alimentele rituale erau, ca şi la sărbătorile de iarnă, foarte variate. Am amintit deja mielul sau purcelul fript şi colacii daţi de pomană în Sâmbăta lui Lazăr sau în Duminica Floriilor, ouăle înroşite sau încondeiate. Cea mai însemnată coptură este pasca şi colacul, preparate din făină de grâu. Caracterul ritual al păştii este subliniat de data prescrisă de tradiţie când trebuia pregătită (în joia sau în sâmbăta Paştelui), de forma (rotundă sau dreptunghiulară) şi ornamentele din aluat (pască cu sucituri, cu împletituri, cu zimţi, simplă), de utilizarea lui în diferite practici magice (Marian, 1901, vol. III, p. 4-11). Alături de pască se făceau şi alte copturi cu caracter ritual numite colaci, babe, moşi sau moşnegi, prescuri, învârtite (Marian, 1901, vol. III, p. 10).

Deschiderea mormintelor şi cerului

Joia din Săptămâna patimilor are diferite denumiri zonale: Joia Mare, Joimari, Joia Patimilor, Joia Neagră. O avalanşă de practici tradiţionale sporesc importanţa acestei zile. După credinţa locuitorilor din satele Munteniei şi Olteniei, „morţii vin în fiecare an în această zi la vechile lor locuinţe, unde aşteaptă până la Moşi sau Sărbătoarea Moşilor, adică până sâmbăta înainte de Rusalii, sau Duminica Mare, când se fac apoi împărţeli de plecarea

sufletelor, adică când se dau colaci şi oale de pomană şi morţii pleacă cu colacul şi cu oala ce au căpătat-o" (Marian, 1899, p. 270). Aceeaşi credinţă a fost consemnată şi în alte zone ale ţării, unde morţii sunt aşteptaţi, în general, în curte, li se pun mese cu apă şi colaci pe ele, scaune pentru odihnă, li se aprind focuri pentru a se încălzi. Spiritele lor se pot aşeza însă şi în alte locuri, în special la streaşina casei. Prin Banat locul lor era după uşă, unde li se punea un „măsăel" cu pânză albă pe el. Asemănător ajunului de Crăciun, mormintele sunt tămâiate, iar la ieşirea din cimitir morţii sunt strigaţi: „Sculaţi, sculaţi / Şi-acas haideţi" (Marian, 1899, p. 275). Atunci se deschideau nu numai mormintele, ci şi cerul, raiul şi iadul pentru a putea veni „sufletele acasă spre a petrece" (Mangiuca, 1883, p. 137-138). Joimari este o zi prin excelenţă a morţilor, fiind numită în Bucovina chiar Ziua Morţilor. Prin Banat şi Muntenia morţilor li se dădeau de pomană oale umplute cu apă sau cu vin, colaci, iar în zona Năsăudului se întindeau în cimitire mese cu diferite mâncăruri şi băuturi (Marian, 1901, vol. II, p. 279).

Joimari este nu numai o mare sărbătoare a morţilor, ci şi un important reper calendaristic pentru industria casnică. În Ţara Românească, aceasta zi reprezenta „termenul cel de pe urmă până când au femeile şi cu deosebire fetele să-şi toarcă lâneţele şi mai ales cânepa. Cele care nu şi-au cusut cămaşă nouă pentru Paşte, sunt pedepsite de Joimăriţă" (Marian, 1899, p. 267-268). În numeroase zone ale ţării la Joimari trebuia încheiat şi ţesutul tortului, activitate care se desfăşura în condiţii optime numai la o anumită umiditate şi temperatură. Acolo unde ţesutul tortului se făcea şi în anotimpul călduros, existau construcţii speciale, semiîngropate, un fel de bordeie în care picioarele războiului de ţesut erau bătute în pământ. Ţesăturile din lână, în special dimiile, se făceau cu precădere tot în jumătatea friguroasă a anului, pentru a fi date apoi la piuă şi vâltoare în lunile călduroase. Fetele şi femeile torceau, cu precădere, în perioada şezătorilor care începeau

pe la mijlocul toamnei şi se încheiau la sfârşitul iernii şi începutul primăverii, în săptămâna Caii lui Sântoader. În nopţile lungi de iarnă, bune pentru şezători, se lucra şi se petrecea, torsul fiind o operaţie care nu te împiedică să povesteşti, să cânţi, să glumeşti, să râzi. Ţesutul, activitate casnică ce nu putea fi efectuată în şezători, se desfăşura cu intensitate în Păresimi, după Lăsatul Secului, având ca termen final mijlocul Săptămânii negre, ziua de Joimari. Fetele mari, în special acelea care urmau să intre în horă la Paşte, aveau să-şi termine de cusut şi iia sau cămaşa nouă. Motivele ornamentale, cromatica, îmbinarea culorilor erau ţinute în mare taină, fiecare casă devenind, după perioada deschisă a şezătorilor, un laborator individual de creaţie. Vrednicia, priceperea şi bunul gust al fetelor de măritat aveau să fie apreciate de flăcăi şi de mamele lor numai la hora satului, la deschiderea jocului întrerupt de-alungul postului. În funcţie de zona etnografică, „scosul fetelor la horă“ şi înnoirea iilor aveau loc nu numai la Paşte, ci şi la alte sărbători calendaristice: Crăciun, Sântilie, Nedeie.

Înainte de a deveni personaj justiţiar care descoperă şi pedepseşte fetele şi femeile leneşe, Joimăriţa a fost o Zeiţă a morţii care supraveghea Focurile de Joimari. În imaginarul popular aceasta apare ca o femeie cu înfăţişare hidoasă: cap uriaş cu părul lung şi despletit, dinţi laţi şi gura căscată. Este o babă zmeoaică, o stafie sau un duh necurat, un animal respingător. Locuinţa ei s-ar afla în păduri neatinse de topor şi neumblate de picior de om, în păduri pustii sau în creierii unor munţi înalţi. Uneltele de pedeapsă şi tortură pe care le poartă cu sine sunt, în exclusivitate, legate de foc: căldăruşe sau oală de lut cu foc sau jar, vătrai etc. Joimăriţa vizitează Focurile de Joimari aprinse pentru fiecare mort în parte pe podeaua locuinţei, în curte sau grădină, pe morminte sau lângă morminte şi, pentru toţi morţii laolaltă, în cimitir sau în curtea bisericii. Treptat, din divinitate a morţilor, probabil legată de ritul funerar de incinerare a morţilor, specific populaţiei autohtone înainte de apariţia şi generalizarea înhumării creştine,

devine un personaj justițiar, foarte temut, care controlează şi pedepseşte fetele şi femeile leneşe, mai ales pe acelea care nu şi-au terminat de tors până la Joimari cânepa, inul şi lâna. Neiertătoare, Joimărița foloseşte mijloace cumplite de tortură: arderea degetelor şi mâinilor fetelor şi femeilor leneşe, pârlirea părului, unghiilor şi degetelor, incendierea cânepei, câlților şi fuioarelor netoerse etc. Uneori, aceasta pedepseşte şi flăcăii care, până la ziua ei, nu au reparat gardurile sau nu au îngrijit bine vitele pe timpul iernii. Vechimea şi importanța Joimăriței în spiritualitatea românească sunt confirmate de apariția ei frecventă în folclorul, credințele, poveştile şi zicalele populare culese din Oltenia, Muntenia, Banat, Dobrogea, Moldova, sudul Transilvaniei.

Strigatul peste sat

Paştele fiind asemuit cu un hotar care încheie o perioadă de timp şi deschide altă perioadă, a devenit un moment de bilanț pentru tot ceea ce s-a făcut bine sau rău de-a lungul anului. Strigatul peste sat, care se desfăşura seara înspre Joimari sau în seara sâmbetei Paştelui, era un obicei încă viu la începutul secolului al XX-lea în unele zone ale Transilvaniei. Scenariul de desfăşurare este asemănător cu cel practicat în alte zone la Anul Nou şi la Lăsatul Secului. O notă aparte făcea strigatul peste sat executat de un singur fecior ales pentru un an, numit Voevoda Țiganilor. Obiceiul, consemnat în zona Clujului, dă posibilitatea fiecărei fete sau fecior să comunice Voevodei Țiganilor abaterile ce le-a constatat de-a lungul Postului Mare. În sâmbăta Paştelui, după ce se însera bine, feciorii se strângeau în fața bisericii iar Voevoda se urca, în sunetele puternice produse de clopot şi toacă, în vîrful unui pom înalt. Ajuns în vârf, clopotele şi toaca încetau, iar Voevoda începea să strige cu voce tare cele constatate: „Constantinu Nuțului s-a îmbătat la făgădău (cârciumă) şi şi-a pierdut vreo haină în drum. a umblat la pețit în post sau

că nu ştie a ara, a semăna, pământul i-a rămas nearat, vitele la timp nu le-a adăpat; sau că Feronica lui Tănasă nu ştie urzi, a jucat ori a mâncat de dulce în post, a rămas cu cânepa netoarsă, umblă cu hainele destrăbălate, cu cămaşa nespălată, are casa nemăturată, Paştele a ajuns-o cu grădina nelucrată, cu pocmolul (prispa) nespoit, cu casa nevăruită şi altele multe de asemenea, pe care Voevoda le ştia înşira de-a rostul şi încă de multe ori se silea a le spune chiar în poezie" (Marian, 1899, vol. II, p. 290). Se băteau din nou clopotele şi toaca, după care Voevoda striga altă fată sau alt fecior. Era mare cinste pentru cel care scăpa nestrigat în seara sâmbetei Paştelui şi mare supărare, mai ales pentru o fată, care s-a auzit de mai multe ori strigată.

Un alt obicei cu caracter justiţiar pentru civilizaţia străveche a românilor transilvăneni a fost „Alegerea Craiului nou", observat şi descris de George Coşbuc. Pe la 1903, obiceiul era un fel de „strigat peste sat" urmat de pedepsirea flăcăilor şi, rareori, a bărbaţilor de curând căsătoriţi care se făceau vinovaţi de încălcarea normelor instituite de tradiţie. Alegerea craiului nou, la echinocţiul de primăvară, precum consulii romani şi conducătorii popoarelor arhaice, se făcea în vremea poetului: „... numai prin plaiurile româneşti ale Ardealului, în nord spre Maramureş şi Bucovina, în ţinutul Năsăudului şi, la sud, în Ţara Oltului, de către Muntenia... Eu am să descriu aici obiceiul aşa cum se practică în nordul Ardealului, fiindcă mi se pare mai neamestecat cu alte obiceiuri care s-au alipit de el şi fiindcă îl cunosc mai bine, căci l-am văzut de atâtea ori cu ochii mei" (Coşbuc, 1986, p. 248).

„În zona etnografică a Năsăudului se alegeau, în ziua de Paşte, doi crai. Întregul sat se aduna pe un loc larg, în sat sau în afara satului. Flăcăii ieşeau la mijloc şi formau un nucleu compact în jurul căruia se adunau fetele în cerc. Flăcăii şi fetele erau apoi împrejmuiţi de mai multe cercuri: al nevestelor, al bărbaţilor şi, spre exterior, al bătrânilor, babelor şi copiilor. Dacă erau neînţelegeri între flăcăi şi nu cădeau de acord pe cine să aleagă crai, decizia

era luată de primul cerc, al fetelor. Dacă nici această instanță nu ajungea la un rezultat, intra în sfat cercul cel mai apropiat, al nevestelor şi aşa mai departe. Alegerea celor doi crai, cu intervenția altor cercuri de oameni, în caz de neînțelegere, era asemănătoare cu adunarea comițiilor în Roma. După alegerea crailor, de regulă doi dintre flăcăii cu cele mai frumoase comportări sau, dacă alegerea se efectua mai târziu, doi flăcăi care au ieşit primii la arat, se numeau, de către aceştia patru „ajutători". Ajutătorii puneau craii pe câte o grapă aduse anume şi, ridicându-i cu grapă cu tot pe umeri, îi duceau la râul cel mai apropiat într-un alai vesel, cu chiote şi strigăte: „Crai nou în țară". Craii intrau în apă până la genunchi, stropeau mulțimea şi încercau să tragă grapa în râu. Când reuşeau, după o luptă aparentă cu flăcăii, să-şi tragă grapa în apă, craii ieşeau din râu în veselia întregului sat. Pe mal craii erau aşezați pe grapă şi aduşi la locul unde au fost aleşi şi unde se găsea un scaun numit „scaunul județului". Poporul ridica pe brațe craii de trei ori strigând din nou „Crai nou în țară" şi apoi „îi aşeză pe acel scaun înalt, şi de acum au putere de crai un întreg an, până la Paştele viitor". În acel moment, un flăcău urcat într-un copac înalt, striga tare şi rar: „Crai nou în țara! / Grâu destul la vară!". Începea apoi „bricelatul": „Unul dintre crai judecă, iar celălalt execută pedeapsa. Rând pe rând vine la scaun câte unul şi dă de gol pe cutare ori cutare flăcău – numai flăcăii sunt denunțați, dar îi poate denunța oricine – că are obiceiul să-şi bată boii, că se ceartă cu părinții, că a amăgit pe cutare fată şi cununia şi-a lăsat-o, că are năravul să înjure, că umblă murdar îmbrăcat, că e nebăgător de seamă şi rupe mereu câte ceva la car şi la plug, că umblă prea mult sărind gardurile, că e răutăcios şi gâlcevitor cu toată lumea. Şi altele câte şi câte. Craiul judecător ascultă, dă semn şi cei patru ajutători prind pe acuzat, îl iau pe sus... şi îl bat la tălpi cu nişte lopățele, dându-i lovituri rânduite de crai. Al doilea crai, executorul, merge în fruntea alaiului, cu vinovatul, el observă dacă loviturile i se dau după număr, dacă nu-l lovesc prea cu

duşmănie (căci se întâmplă şi asta, mai ales că vinovatul trebuie să fie desculț) şi apoi se întoarce ca să ia pe altul în primire, fiindcă în vremea asta craiul judecător a rămas pe scaunul său şi ascultă alte denunțuri... Nimeni dintre cei acuzați nu poate să se sustragă judecății; nimeni n-are voie să fie încăpățânat, să nu se supună «legilor apucate din bătrâni», căci atunci ar avea de furcă bietul cu satul întreg" (Coşbuc, 1986, 250-251).

Desfăşurarea obiceiului ne oferă, printre altele, numeroase argumente privind vechimea şi autohtonia acestei practici. Data „Alegerii Craiului nou" sprijină ipoteza conform căreia Anul Nou se sărbătorea primăvara, la echinocțiu, când era luată în calcul, probabil, şi una din fazele lunare: Luna Nouă sau Craiul Nou.

Aprinderea focurilor rituale

Luminațiile făcute cu mănunchiuri din paie prinse în două bețe, ca în cleşte, şi învârtite prin aer, şi cu roata carului îmbrăcată în paie şi dată de-a dura, în flăcări, pe deal sunt elemente specifice ale cultului solar ce însoțeau practica strigatului peste sat (Marian, 1899, vol. II, p. 287). Mobilul datinei era credința că astfel se putea influența pozitiv starea critică a Soarelui ajuns la echinocțiul de primăvară, când lumina şi căldura propagate de el mai erau încă puse în cumpănă de forțele frigului şi ale întunericului. Luminațiile nocturne, mai ales roata în flăcări rostogolită pe dealuri, erau considerate vrăji prin care oamenii încercau să ajute Soarele să depăşească punctul echilibrului, al egalității zilei cu noaptea, şi să urce cât mai sus pe bolta cerului.

În Săptămâna patimilor, mai cu seamă la Joimari, se aprindeau cele mai multe focuri rituale. Acestea au funcție funerară. Ritul funerar păgân şi-a pus amprenta asupra evenimentelor petrecute în Săptămâna patimilor, devenind dominantă în două zile: joia şi sâmbăta. Tradiția incinerării simbolice a morților în ziua de joi şi a învierii în ziua de

sâmbătă este replica la ritualul creştin de înhumare simbolică vinerea şi de înviere, tot după trei zile, duminica. Exemplele care se referă la ritualul păgân de incinerare din Joimari, independent de ritualul creştin de înhumare din Vinerea Mare, sunt atestate pe întreg teritoriul României şi cuprind elemente deosebit de interesante pentru reconstituirea ceremonialelor de incinerare practicate, în parte, până la cumpăna anului 1000 (Zaharia, 1967, p. 117).

Explicaţia dată de bătrâni, conform căreia la aceste focuri vin morţii să se încălzească, reflectă o secvenţă evoluată a obiceiului. Iată cîteva exemple: „De Joimari se face foc în casă, pe podea, câte un foc pentru fiecare mort. Peste focuri dăm de pomană colaci" (Naideş, 1981); „De Joimari, cu trei ore înainte de a se lumina de ziuă, mergem la cimitir şi aprindem focuri la morminte. Dăm de pomană copiilor colaci şi alte alimente" (Lăpuşnicu Mare, 1981); „Joi seara înainte de Paşte se face un foc mare în curtea biserii. Joi dimineaţa, în fiecare casă se fac câte 4-10 luminiche (focuri mici) în curte, după câţi morţi are şi se crede că vin morţii şi se încălzesc. Lemnele pentru foc se adună miercuri dimineaţa din tufe de alun uscat. Nu se taie, ci se rup cu mâna. Le adună copiii sau femeile bătrâne" (Fochi, 1976, p. 181-182) etc. Practica cea mai obişnuită este deci aprinderea focurilor după un scenariu ritual care se diferenţiază de aprinderea focurilor rituale la alte date calendaristice: Măcinici, Lăsatul Secului, Sângiorz, Florii, Sânziene, Sâmedru. Focurile se aprind pentru fiecare mort plecat din gospodărie pe podeaua locuinţei, în curte, în grădină, în cimitir lângă mormânt sau chiar peste mormânt şi în curtea bisericii pentru toţi morţii îngropaţi în cimitir; peste focuri, adevărate ruguri funerare, se dă de pomană, aşa cum se dă de pomană în cadrul ritualului de înhumare, peste sicriu sau peste groapă; lemnele şi bozii pentru foc se adună într-un anumit moment al zilei şi de anumite persoane; focul este ocolit ritual ca orice mormânt, cu apă sau tămâie.

Ramura de salcie

La începutul ciclului, în ajunul sau sâmbăta Floriilor, se efectua un ceremonial complex, structurat după modelul colindelor, dedicat unei zeități a vegetației numită Lazăr sau Lăzărică. Obiceiul a fost atestat numai în sudul țării: Muntenia şi Dobrogea. Totuşi, acesta este circumscris într-un areal sud-est european mai larg, ceea ce i-a determinat pe folclorişti să-l ataşeze unui străvechi strat cultural traco-elen (Bîrlea, 1981, vol. I, p. 403).

Una dintre fete, participantă la ceremonial (de menționat că obiceiul era practicat numai de către fete), numită Lăzărița, se îmbrăca mireasă. Aceasta, împreună cu alte fete cu care formează o mică ceată, colindă în fața ferestrelor caselor, unde au fost primite. Lăzărița se plimbă cu paşi domoli, înainte şi înapoi, în cercul format de colindătoarele care povestesc, pe o melodie simplă, drama lui Lazăr sau Lăzărică: plecarea lui Lazăr de acasă cu oile, urcarea în copac pentru a da animalelor frunză, moartea neaşteptată prin căderea din copac, căutarea şi găsirea trupului neînsuflețit de către surioarele lui, aducerea acasă, scăldatul ritual în lapte dulce, îmbrăcarea mortului cu frunze de nuc, aruncarea scaldei mortului pe sub nuci. Un text dobrogean, probabil foarte vechi, completează scenariul ritual al morții şi înmormântării cu învierea şi prefacerea lui Lazăr în flori, moment culminant marcat, printr-o horă de veselie a colindătoarelor. Ovidiu Bîrlea este surprins de felul cum un text folcloric care nu beneficiază de nici o descriere etnografică redă un ritual atât de complex: moartea violentă, scalda rituală, care aduce cu sine prosperitatea vegetației sau, şi mai direct, învierea şi transformarea eroului în vegetație luxuriantă şi, în final, bucuria marcată de hora colindătoarelor. Originea obiceiului ar trebui căutată într-una din „formele trace ale cinstirii lui Dionysos care avea loc la începutul primăverii, strâns înrudite cu cele din antichitatea greacă despre Adonis şi Afrodita, Attis la frigieni, Osiris la egipteni etc.,

în care baza scenariului ritual era moartea violentă a zeului, bocirea zgomotoasă în grup, iar în final învierea lui concomitent cu eruperea vegetației, în bucuria generală a cortegiilor participante" (Bîrlea, 1981, vol. I, p. 405).

După acest scenariu, tipic pentru renovarea timpului anual sau sezonal, urma sărbătoarea prepascală a Floriilor. Zeița romană a florilor, Flora, în cinstea căreia se organizau vestitele sărbători de primăvară, devenise foarte cunoscută în Dacia romană. Sărbătoarea oferă însă numeroase practici populare legate de cultul morților: pomeni, înfigerea ramurilor de salcie în morminte, amenajarea şi curățirea mormintelor, acte de divinație în care se solicită ajutorul spiritelor morților. Ramurile de salcie, simboluri ale vegetației de primăvară, erau la loc de cinste: se duceau la biserică pentru a fi sfințite, se foloseau la farmece şi descântece, căpătau valoare de medicament pentru vindecarea diferitelor boli, se păstrau pentru a opri prin mijloace magice grindinile şi furtunile distrugătoare, pentru a fertiliza cu ele stupii şi vitele etc.

Personajele Calendarului popular sunt însă oameni obişnuiți, agricultori sau crescători de animale, cu calități şi defecte, cu părinți, frați, surori, soacre. Astfel, baba Dochia era mama lui Dragobete, Cap de Primăvară, căsătorit cu o fată ce mai avea un frate mai mic, pe nume Lazăr. Într-o sâmbătă Lazăr a plecat de dimineață cu caprele, lăsând-o pe maică-sa să facă plăcinte. Urcându-se într-un stejar să culeagă muguri, îşi aduce aminte de plăcinte. Se grăbeşte să coboare, cade şi moare. Sora lui, nevasta lui Dragobete, îl caută până îl găseşte şi îl boceşte până cade moartă lângă frate-său. Rudele şi neamurile i-au găsit târziu, în ziua de Sântămărie, când iarba crescuse peste ei. „Se zice că de atunci ar fi rămas şi jelitul la morți". În felul acesta sora lui Lazăr scapă de traiul greu ce-l ducea cu soacră-sa, Baba Dochia („Şezătoarea", 1904, p. 6).

Cele două zeități preistorice, Lazăr şi Flora, provenite din straturi culturale diferite (tracic şi roman), înrudite în ceea ce priveşte scopul final (renaşterea

vegetației la începutul unui nou ciclu calendaristic), sunt celebrate în Calendarul popular în sâmbăta lui Lazăr şi în Duminica Floriilor. Este adevărat că în *Evanghelia lui Luca* se vorbeşte de un anume Lazăr cel sărac, că fratele Martei şi al Mariei, despre care se spune că a fost înviat de Iisus, se numea Lazăr, că după această minune, la intrarea în Ierusalim, locuitorii oraşului l-au întâmpinat pe Iisus cu ramuri verzi. Dar, de la aceste date consemnate în Evanghelie şi până la ritologiá păgână expusă sumar în rândurile de mai sus este o distanță imensă.

Spiritul de îngăduință şi toleranță

Asemănător sărbătorilor de Anul Nou, spiritul de împăcare între oameni, de iertare a pricinilor, de îngăduință față de cei din jur se manifesta puternic în „săptămâna luminată". Buna înțelegere se manifestă cu ocazia vizitelor ce le făceau cei mici la cei mari: copiii la părinți, nepoții la moşi, frații şi surorile mai mici la frații şi surorile mai mari, finii la naşi, ginerii la socri, cuscrii la cuscri, cumetrii la cumetri. Aceeaşi atmosferă se prelungea şi în relațiile extrafamiliale. Obiceiul consemnat în Bucovina, este o copie a zilei de libertate acordată de romani slugilor, servitorilor şi sclavilor cu ocazia Saturnaliilor. În Banat, servitorilor şi ciobanilor li se făceau şi unele cadouri, în special miei. Libertate deplină se acorda animalelor: vitele păşteau prin holde, câinii erau sloboziți din lanț, vacile nu se mulgeau (Marian, 1901, p. 132-133).

Asemănător sărbătorilor de iarnă, activitățile din prima zi de Paşte aveau semnificație de „omen": „în ziua de Paşte nu e bine să plătească omul datorii, dar nici să dea ceva împrumut, căci atunci tot anul va da, iar de luat sau căpătat nicicând nu va lua sau căpăta"; „cine doarme în ziua de Paşte, acela va fi tot anul somnoros şi leneş" (Marian, 1901, p. 102). Deşi nu se mai întocmeau calendare din foi de ceapă şi coji de nucă, se faceau unele previziuni meteorologice pe perioade mai mici de timp: Dacă

plouă în ziua de Paşte, tot timpul până la Rusalii va fi ploios, iar dacă bate grindina, atunci va fi mănos (Marian, 1901, p. 103).

Acte de purificare

Spre deosebire de ritualul renovării anului la sărbătorile de iarnă, cînd practicile de purificare abundau în cea de a doua parte a ciclului, între Anul Nou şi Bobotează, această ordine nu mai poate fi urmărită în cadrul ciclului de sărbători concentrate în jurul Paştelui datorită credinței că morții se întorc la lăcaşele lor mult mai târziu, la Moşi, în sâmbăta Rusaliilor. Spiritele morților deveneau forțe malefice numai atunci când ele sălăşuiau printre cei vii peste termenul fixat de cutumă, de pildă după ceremonialul de înmormântare, după Bobotează, după Rusalii etc. Practicile de purificare din Săptămâna patimilor şi în Săptămâna luminată cuprindeau, printre altele, luminațiile (rostogolirea roții incendiate pe pantele dealurilor), fumegațiile, scăldatul şi udatul cu apă.

Scăldatul era practicat mai ales de feciori şi fete în dimineața zilei de Paşti, când se sculau „până a nu răsări soarele, se duceau, unul câte unul, la un râu sau la o altă apă din apropiere şi în râul sau în apa respectivă se scăldau astfel ca nimeni să nu-i vadă când, cum şi unde s-au scăldat. Făcând aceasta cred nu numai că se curăță de toate bolile şi răutățile, de toate aruncăturile, făcăturile şi urâciunile, ci totodată şi că vor fi peste tot anul scutiți de orice boală şi că se vor face iuți, sprinteni, uşori, harnici, sănătoşi şi iubiți" (Pamfile, 1916, p. 64). Udatul cu apă, atestat în Transilvania şi Bucovina la începutul secolului al XX-lea, avea, pe lângă funcția purificatoare, şi rol fertilizator. Adesea acesta se considera o vrajă care grăbea măritişul fetelor. Obiceiul dura două zile: luni, după Paşte, feciorii udau fetele şi băieții fetițele, iar marți fetele udau feciorii şi fetițele pe băieți. Udatul fetelor se făcea, dacă se putea, prin surprindere, cu apă neîncepută. Uneori erau

luate pe sus: „aşa îmbrăcate şi gătite, cum sunt, le duc până la o fântână, pârâu, baltă sau şi la un eleşteu din apropiere şi acolo toarnă vreo două-trei cofe de apă pe dânsele, ori le cufundă cu haine cu tot înăuntru şi le udă. Iar după ce le botează astfel le dă drumul. Cu toate acestea, fata udată nu se supără, ci din contră, se bucură crezând că, întâmplându-i-se aceasta, în decursul anului de bună seamă se va mărita“ (Pamfile, 1916, p. 130).

JUNII BRAŞOVENI

Prin Junii Braşoveni se înţelege, de fapt, un complex de obiceiuri româneşti în care practicile precreştine şi cele creştine s-au influenţat reciproc pentru a reda, în esenţă, ideea universală a morţii şi naşterii anuale a timpului calendaristic. Într-o amplă monografie dedicată Junilor Braşoveni, Ion Muşlea îşi exprima convingerea că Junii Braşoveni sunt o reminiscenţă dintr-un ritual complex de iniţiere a puberilor (1972, p. 91-92). Dar, materialul informativ foarte bogat prezentat de autor sprijină şi, în acelaşi timp, contrazice această ipoteză. Fără să excludem polivalenţa obiceiurilor, motiv pentru care ne reţinem de la o polemică ştiinţifică pe această temă, opinăm că e mai plauzibilă ipoteza conform căreia Junii Braşoveni au păstrat, până spre zilele noastre, elemente din scenariul ritual al Anului nou sărbătorit primăvara, la echinocţiul de primăvară. Din desfăşurarea obiceiului – reguli precise de intrare şi ieşire din ceata „junilor", repartiţia actelor rituale pe zile şi momente ale zilei, efectuarea ceremoniilor în vatra şi moşia aşezării, interdicţii de vârstă impuse participanţilor, alimente şi mese rituale, dansuri (căţeaua, hora) şi obiecte (surla, buzduganul) rituale, practici apotropaice, de virilitate şi fertilitate şi altele – reţinem numai secvenţele mai semnificative pentru împlinirea rituală a scenariului de renovare a timpului calendaristic.

Perioada de înnoire a timpului

La începutul secolului al XX-lea practicile rituale ocazionate de Junii Braşoveni se efectuau pe parcursul a zece zile: o zi la Blagoveştenie sau Ziua Cucului, o zi la Florii şi o săptămână de opt zile (între Duminica Paştelui

şi Duminica Tomii pe care o numim Săptămâna junilor, sau Paştele Blajinilor). Este un obicei echinocţial marcat de Blagoveştenie (25 rnartie), cea mai apropiată sărbătoare de data echinocţiului (21 martie), şi de Paşte (Duminica Floriilor şi întreaga Săptămână a Junilor), calculat în funcţie de data echinocţiului şi de faza lunară. Junii Braşoveni debutează la o dată fixă, 25 martie, şi se încheie la o dată mobilă, Duminica Tomii sau Paştele Blajinilor. Paştele poate pica, în mod teoretic, chiar în ziua echinocţiului, deci cu patru zile înainte de Blagoveştenie, sau în una din zilele dintre echinocţiu şi Blagoveştenie. Dacă nu am accepta că Junii Braşoveni este un obicei precreştin, care se desfăşura la echinocţiul de primăvară, am fi de acord cu absurditatea începerii unui fenomen la sfârşitul sau în timpul desfăşurării lui. Este de presupus că opoziţia poporului a fost atât de mare la încercarea bisericii de a desfiinţa sau de a muta Junii Braşoveni de la echinocţiu la Paşte, încât aceasta a fost nevoită să menţină obiceiul în schimbul fărâmiţării lui la mai multe date şi sărbători calendaristice.

Purificarea spaţiului

Un element nelipsit din recuzita Junilor era un fel de trompetă cu şase găuri, numit surlă, cu ajutorul căreia se scoteau sunete stridente: „sunetul nu e prea muzical şi seamănă mai mult a grohăit“, „scoate tonuri curioase“, „are un glas asurzitor şi zgomotos“, „strică nu arareori armonia muzicii Junilor“ (Muşlea, 1972, p. 97). Surla era un obiect cu valoare cultică, la sunetul căruia bătrânii aduceau mulţumiri că au trăit să audă încă o dată „sfânta surlă“. Surlaşul era un personaj important care mergea în fruntea tuturor alaiurilor. Asemănător instrumentelor de produs zgomote la sărbătorile de Anul Nou (bice, buhaie, tobe, clopote şi clopoţei), surla era folosită pentru alungarea, prin sunetele sale nemelodioase, spiritele şi forţele malefice ale iernii. Apariţia junilor călări în ziua de miercuri din

„săptămâna luminată“, când se chiuia şi se trăgeau focuri de pistoale reprezenta, pentru multă lume, adevărata sărbătoare a junilor. Călăreții şi caii, împodobiți cu ghirlande de flori, deveneau un fel de semizei de tipul Sântoaderilor, de a căror forță fantastică se speriau spiritele necurate. Călărirea cailor de către juni avea deci aceeaşi semnificație cu „încurarea cailor“ la Bobotează, Lăsatul Secului şi Sântoader. Sunetele surlei, focurile pistoalelor, chiotele, goana cailor alcătuiau adevărate scene de vânătoare rituală a spiritelor iernii.

Mese rituale

A doua zi de Paşte ceata junilor se împărțea în trei grupe pentru a merge, însoțită de lăutari, pe la cunoscuți şi, mai ales, pe la casele cu fete mari. Cu acest prilej se strângeau ouă (aliment cu numeroase semnificații simbolice). Vizitele semănau întrucâtva cu colindele cetei de feciori la sărbătorile de iarnă: junii erau aşteptați cu mesele încărcate cu colaci, băutură, ouă roşii; se făceau urări de sănătate şi se juca câte o horă. Mesele din afara aşezării şi din grădina lui Țimăn, la care mâncau junii erau săpate în pământ: „această masă consta dintr-un şanț săpat în pământ, care cuprinde o bucată de loc de 3-5 m pătrați, în formă de elipsă, pe care se punea mâncarea. Astfel de mese pe care le-am pomenit acoperite cu iarbă şi muşchi, se găsesc în grădina lui Țimăn, pe Coasta Prundului, între Chetri şi Sub Tâmpa“ (Muşlea, 1972, p. 50). Un aliment consumat în mod obligatoriu a treia zi de Paşte la Coasta Prundului era plăcinta (cu griş sau brânză). Cu excepția mielului, nu s-au păstrat informații care să ateste tăieri de animale şi păsări.

Moartea şi renaşterea simbolică a timpului

Pentru împlinirea ritualului de renovare a anului practicile menite să degradeze, în mod simbolic, ordinea obişnuită erau absolut necesare. Informații etnografice

amintesc de „oameni poznaşi ce făceau să râdă lumea“, de „măscăriciu junilor“, de „aruncarea în ţol“ sau de „aruncarea în cergă“ a junilor în preziua sau în ziua morţii şi înmormântării vătafului (Muşlea, 1972, p. 55). Practica „Aruncării în ţol“, care ar putea fi interpretată ca o moarte şi renaştere instantanee, era o secvenţă importantă în desfăşurarea şi a altor obiceiuri româneşti: la Rusalii în jocul Căluşari (Muntenia), la Anul Noû în obiceiurrile legate de ceata feciorilor (Ţara Oltului) etc.

Punctul culminant al Junilor Braşoveni îl reprezenta moartea, îngroparea şi învierea vătafului. „Joi seara, după ce junii mâncau la armaşul mic, avea loc aruncarea în ţol: junii apucă ţolul de colţuri şi unul din ei e trântit în el, mai de voie, mai în silă, săltat şi aruncat de trei ori în aer şi prins din nou în ţol. Astfel sunt aruncaţi toţi junii“. În această seară „moare“ şi vătaful, care este întins pe o scară, ca un mort adevărat, „după ce s-a pus pe ea mai întâi o cergă ca să nu-l roadă prea tare lemnul“. Scara este purtată pe umăr de patru „juni“ şi se însceneazä un ceremonial funerar: „doi din ei se maschează, unul ca popă, altul ca dascăl, câţiva bocesc în cântece pocite care imită bocetele autentice, aşa precum rugăciunile popii şi dascălului ocazional parodiază pe acelea ale bisericii. Unii din ei sună din tălăngi de vaci. În cântece şi bocete, cu alai mare, vătaful e dus astfel, mereu legat de scara purtată de către «juni», pe toate uliţele româneşti ale Scheilor pe unde s-a umblat lunea după ouă roşii, cu opriri pe la cârciumi. Dacă plouă, îl ţin sub streşini să pice pe el, zicând: «să-l înmoaie că a fost prea aspru». Către zorii zilei, îl duc în sfârşit la locul numit «Podu Dracului», unde după ce e silit să promită o cantitate de băutură, e lăsat, uneori, să lunece, tot legat de scară, până în fundul văii fără apă. Abia atuncea e dezlegat şi «junii» se îndreaptă spre o cârciumă să bea ce a promis vătaful“ (Muşlea, 1972, p. 55-56). După învierea vătafului în zorii zilei de vineri şi după ce junii beau băutura promisă, începea un joc ritual, numit „căţeaua“. La porunca unui june, tinerii se dezbrăcau până la brâu cu cea

mai mare iuțeală pentru a începe un joc comparat de Muşlea cu o sarabandă. Dintr-o descriere lăsată de Tudor Pamfile, deducem că jocul „cățeaua“ se organiza şi la nunți, era practicat numai pe întuneric şi numai de către flăcăi: „cățeaua e un joc nu tocmai frumos, pe care îl fac la vedre sau la mesele mari flăcăii, cu prilejul nunților, seara când gazda nu-i pe acolo. Anume se stinge lampa şi flăcăii încep să se bată cu căciulile, cu curelele peste ce apucă. Această joacă proastă, numită «cățeaua», nu se mai poate întâmpla dacă unul prevesteşte zicând: - «Măi a venit cățeaua de la moară»“. (Pamfile, 1907, p. 97). Întrucât jocul „cățeaua“, aşa cum era executat de Junii Braşoveni, păstrează amintirea unor străvechi practici orgiastice, ar fi trebuit să se desfăşoare în noaptea de joi spre vineri, la priveghiul de înmormântare al vătafului.

După învierea vătafului – substitut pentru noul an – şi jocul „cățeaua“ spiritele se potolesc brusc: vinerea şi sâmbăta erau zile de repaus, iar duminica se încheia obiceiul junilor printr-o horă a buzduganului.

Fertilizarea mediului înconjurător

Hora era dansul ritual al junilor, executat de fiecare dată când se arunca buzduganul: la Blagoveştenie, Florii, Paşte, Duminica Tomii, în zilele din „săptămâna junilor“, cu excepția vinerii şi sâmbetei. Buzduganul, aruncat cât mai sus de junii prinşi în horă, avea o lungime de 30 cm şi o greutate de aproximativ un kilogram. Forma veche a buzduganului aminteşte de phalusul purtat de mutul din ceata căluşarilor, de capetele sculptate ale bâtelor vechi păstoreşti, de reprezentările phalice cioplite în lemn de pe Valea Bistriței etc. Buzduganul junilor era, după I. Muşlea, un semn distinctiv al şefilor lor, echivalent cu obiectele rituale purtate de conducătorii altor cete de feciori. „Cercetătorii de până acum n-au văzut însă în purtarea lui în mână decât un argument pentru originea militară a «junilor». Nici unul nu s-a întrebat însă ce rost are aruncarea lui în

aer, în mijlocul unei hore... Noi presupunem că aruncarea buzduganului în aer, care astăzi e privită ca ceva neînțeles și fără rost, trebuie să fi fost înainte o *întrecere voinicească a feciorilor*, o ocazie când ei își puteau arăta dibăcia și puterea“ (Mușlea, 1972, p. 89). Fără să excludem în totalitate cele două interpretări, una legată de originea militară și alta de întrecerea voinicească în cadrul unui ceremonial complex de inițiere, credem că Junii Brașoveni aveau, în primul rând, o semnificație calendaristică, de înnoire a timpului. De altfel, o parte din paralelismele obiceiului junilor cu ceata de feciori de la sărbătorile de iarnă, a fost discutată de I. Mușlea. Aruncarea buzduganului din centrul cercului (imagine a soarelui) format de hora junilor descrie o axă verticală, un *axis mundi* care unește simbolic Microcosmosul uman nou creat cu marele cosmos. Dacă ar fi vorba, într-adevăr, de un dans războinic sau de o inițiere voinicească a tinerilor, atunci prilejul cel mai potrivit de manifestare a ceremonialului ar fi trebuit să fie oferit de un joc tumultuos, nu de hora caracterizată prin „liniște și grație, departe de zbuciumul celor care impun eforturi și mișcări vijelioase“ (Bîrlea, 1982, p. 71). Pe de altă parte, ca orice întrecere, aruncarea buzduganului trebuia să aibă criterii de apreciere a învingătorilor. Dacă prinderea buzduganului în mână putea fi un criteriu de apreciere a bărbăției, nu același lucru se putea spune de înălțimea aruncării, imposibil de apreciat cu exactitate în condițiile arhaice. Interpretarea cosmologică pe care o dăm obiceiului este în legătură cu data echinocțiului de primăvară când avea loc ceremonialul Junilor Brașoveni. La hotarul dintre iarnă și vară, Soarele se găsea într-o poziție critică: astrul putea să alunece înapoi spre iarnă sau să-și continue urcușul spre vară. Aruncarea buzduganului era deci un act magic, menit să ajute Soarele să depășească acest punct primejdios din drumul său anual pe bolta cerului.

ANUL NOU AGRAR

Anul Nou oficial (1 ianuarie) şi Anul Nou ritual (Paştele) sunt sărbători lipsite de orice semnificaţie practică: primul este celebrată în plină iarnă, al doilea primăvara, târziu, după începerea activităţii agricole. Ciclurile de sărbători polarizate de Crăciun şi Anul Nou, pe de o parte, de Paşte, pe de altă parte, nu oferă repere calendaristice pentru activitatea productivă cum ar fi, de pildă, începerea aratului sau semănatului, formarea turmelor şi a cirezilor, curăţirea şi stropirea pomilor, dezgroparea viţei de vie, scoaterea stupilor de la iernat etc. Începuturile de an sau de sezoane agrare şi pastorale sunt determinate de factorii cosmici şi tereştri care se manifestă diferenţiat în funcţie de latitudine, longitudine, altitudine, climă, relief, nu de data marilor evenimente creştine. La latitudinea geografică a României începutul anului agrar precede, ca dată calendaristică, echinocţiul de primăvară, adică debutul primăverii astronomice. Dacă colindele din ciclul sărbătorilor de iarnă „îmbrăţişează tot ceea ce atinge idealul de fericire al gospodarului şi familiei sale, din toate punctele de vedere" (Caraman, 1983, p. 352), atunci cea mai presantă dorinţă era asigurarea rodniciei ogoarelor. Colindele de astăzi, deşi păstrează motive agrare, au făcut loc şi altor aspecte ale vieţii: creşterea vitelor, albinelor, căsătoria fetelor şi flăcăilor şi altele. Originea colindelor este, fără îndoială, agrară, iar transferul lor din primăvară în plină iarnă pare a fi lipsit de logică. Ceremoniile prin care se încerca să se aducă roade bogate şi spor la vite trebuiau să deschidă anotimpul fertilităţii, primăvara. Ce rost aveau colindele cu motive agrare la Crăciun, când munca ogorului începea peste aproximativ două luni? Dacă în colinde motivele agrare sunt răspândite laolaltă cu

alte elemente privind viața și economia tradițională, *Plugușorul* este o practică prin excelență agricolă, care concentrează numai motive agrare, un adevărat scenariu al activităților ce aveau să fie făcute de gospodar primăvara și nu iarna pe omăt. Scenariul agrar a fost însă atestat la diferite popoare ale Europei nu numai iarna, ci și primăvara, de pildă în unele părți ale Germaniei (Caraman, 1983, p. 356). În concluzie, începerea Anului Nou primăvara a fost forma primitivă de celebrare a anului agrar.

Sărbătorile specifice începutului de An nou agrar sunt concentrate atât în luna martie, cât și la Lăsatul Secului care, în funcție de calculul pascal, poate să cadă între 1 februarie și 8 martie. Întrucât Lăsatul Secului, inclusiv sărbătorile și practicile populare atrase de acesta, este sărbătorit la date diferite, în funcție de Paște, suntem nevoiți ca același ritual de început de an agrar să-l analizăm separat: la data mobilă a Lăsatului de Sec și la data fixă, 9 martie sau Măcinici. Dacă am considera situația ideală, posibilă însă după un anumit număr de ani, a suprapunerii Lăsatului de Sec peste sărbătoarea fixă de la 9 martie, am sărăci foarte mult Calendarul popular, ceea ce nu este în intenția noastră.

Lăsatul Secului de Paște

Mișcându-și data an de an în zona calendaristică a sezonului agrar, Lăsatul Secului a asimilat numeroase practici specifice renovării sau schimbării timpului, reușind să alcătuiască un ciclu de sărbători format din două săptămâni: Săptămâna Nebunilor și Săptămâna Caii lui Sântoader. La mijlocul ciclului se situează noaptea Lăsatului de Sec celebrată ca un adevărat revelion. Ritualul de înnoire a timpului cuprinde, asemănător ciclului sărbătorilor de iarnă, o perioadă de îmbătrânire și degradare a timpului, evidențiată prin practici în care apar mascați și elemente orgiastice (Săptămâna Nebunilor), și o perioadă cu practici de purificare a spațiului, de recâștigare a armoniei și echilibrului (Săptămâna Caii lui Sântoader).

Săptămâna Nebunilor

Săptămâna Nebunilor se suprapune peste Săptămâna Albă (Săptămâna Brânzei) când „numai nebunii pornesc a se însura, numai proştii şi urâții satelor abia acum dau zor ca să se căsătorească, pe când toți cei cuminți, câți au avut de gând să se însoare în decursul câmilegilor, s-au însurat deja cu mult mai înainte“ (Marian, 1898, vol. I, p. 256). Obiceiul consta în mascarea bărbaților cu haine femeieşti pentru a merge prin şezători unde făceau „diferite nebunii şi glume“. Ei luau fetele şi nevestele la joc, improvizând diferite dansuri spre buna dispoziție a celor prezenți, cutreierau a doua zi satul pentru a face alte „nerozii, nebunii şi glume“ (Marian, 1898, vol. II, p. 14-15).

O descriere detaliată a obiceiului a fost făcută de Ion Chelcea în anul 1939 pe care o redăm pe scurt. Autorul spune că tinerii se mascau în personajele unei nunți: mireasă, mire, popă, dascăl, naşi, „cumnat de mână“, nuntaşi de rând. După ce se făceau „maimuşi“ (se mascau), porneau doi câte doi pe ulițele satului cu „govia“ (mireasa) şi mirele în frunte. Pe drum, mascații din alaiul nupțial se repezeau după copii, iar fetele şi nevestele tinere erau „țucate“. Copiii, care urmăreau de la distanță această nuntă improvizată, dădeau în vileag, prin intermediul strigăturilor, despre a cui căsătorie era vorba: a oamenilor cărora le-a trecut vremea de însurat şi măritat. Cununia avea loc, sub formă de parodie, la un pom în care se anina un clopot. De la pomul cununiei cortegiul se îndrepta spre râu, unde „tinerii căsătoriți“ se spălau pe mâini cu apă turnată dintr-o vadră. După acest moment ritual „maimuşii“ mergeau pe la casele oamenilor, unde erau cinstiți cu rachiu, ca la ospețele adevărate. Rezistând peste secole piedicilor ridicate de biserică, grație laturii sale distractive şi glumețe, obiceiul a păstrat elemente valoroase pentru reconstituirea scenariului de renovare a anului care începea primăvara. Funcția matrimonială a obiceiului pare a fi de dată mai recentă, dacă luăm în considerare informațiile din alte zone

ale țării, unde mascații vizitau șezătorile pentru a face tot felul de „glume și nărozii", fără a fi invocată căsătoria. Să fie aceasta o urmă a vestitelor cortegii dedicate lui Dionysos?

Deși lipsesc informațiile etnografice care să ateste revenirea morților printre cei vii, element important în scenariul de renovare a timpului (anul nou oficial și Anul Nou ritual), abundă practicile de pomenire a moșilor și strămoșilor, a morților în general: Sâmbăta Părinților dinaintea Lăsatului de Sec, când se pomeneau morții care și-au aflat sfârșitul în împrejurări năprasnice și cei care n-au avut parte de luminare (Marian, 1898, vol. I, p. 259-260); Moșii de Iarnă, numiți și Moșii de Câmelegi în Moldova și Bucovina, Moșii de Piftii în Oltenia și Muntenia, Sacrilegi și Sacrilegiu Mic în Banat care erau ținuți tot în sâmbăta (ajunul) Lăsatului de Sec, când se dădeau de pomană alimente, băuturi, vase de băut apă, piftii, diferite copturi („pupi"), fruct alb (brânză, lapte), plăcinte. Spre deosebire de alte zile dedicate morților, Moșii de Iarnă și Moșii de Toamnă, care cad sâmbăta înainte de Sâmedru, erau numiți de popor și Moșii cei Mari (Marian, 1898, vol. I, p. 260-263). O altă zi dedicată morților era Sâmbăta Sântoaderului, când se împărțea de obicei colivă.

Nu sunt probe etnografice că la Lăsatul Secului și în cele două săptămâni care îl încadrează s-ar fi făcut sacrificii rituale. În schimb, abundă alimentele rituale preparate în ajunul Lăsatului de Sec (ouă fierte, piftii, lapte, brânză) și în Sâmbăta Sântoaderului (colăcei numiți „cuci", „brăduleți" și mai ales coliva). Tradiția creștină conform căreia coliva a fost inventată de sfântul Toader este infirmată de izvoarele antice, care atestă termenul „colivă", cu sensul ce-l poartă și astăzi, încă din timpul formării civilizației cretane (Buhociu, 1979, p. 74). Cultul creștin ortodox a preluat coliva din ritualul anterior precreștin, dându-i semnificații legate în special de pomenirea morților. Coliva – grâu fiert la care s-a adăugat mai târziu

miere sau zahăr, miez de nucă – a fost, probabil, forma arhaică de sacrificiu a unei zeități agrare. Modul de preparare extrem de simplu și importanța ce i se acordă în obiceiurile familiale și calendaristice sporesc rolul ritual al colivei chiar și în raport cu turtele și colacii.

Între strigatul peste sat din Transilvania la Anul Nou și la Paște (Joimari sau Sâmbăta Paștelui) și strigatul peste sat în Țara Românească practicat la Lăsatul Secului nu există deosebiri de esență. Scopul este același: comunicarea faptelor rele petrecute de-a lungul anului, într-un cadru nocturn și la o dată calendaristică precizată de tradiție, pentru ca cei vizați să intre în noul an purificați și cu șanse egale de împliniri ca și ceilalți membri ai obștei. Formula cu care se încheie strigatul peste sat în Maramureș: „Cele bune să se adune, cele rele să se spele“ este valabilă pentru multe zone românești unde a fost, atestat obiceiul.

Noaptea Revelion a Lăsatului de Sec

Elemente orgiastice pot fi socotite atât gesturile și cuvintele licențioase ale mascaților, cât și jocul și consumul excesiv de mâncare și băutură. Tot ce se face la Lăsatul Secului este din belșug: se joacă mult ca să crească cânepa, se mănâncă și se bea din abundență pentru a suplini astfel severitatea postului și altele. Foarte interesantă ni se pare informația bucovineană conform căreia veselia și petrecerea se încheia cu consumul ouălor de găină fierte sau coapte (Marian, 1898, vol. I, p. 265).

În Țara Românească petrecerea nocturnă avea loc duminica seara, în ziua Lăsatului de Sec. Petrecerea era familială: cei mici veneau la cei mari, copiii la părinți, finii la nași. Cei care veneau să facă Lăsatul Secului aduceau câte un plocon, sărutau mâna și cereau iertare și împăcare gazdei care era o rudă mai mare sau un naș. În Transilvania și Banat, petrecerea nocturnă purta, în funcție de zonă, nume diferite: *Alimori* (roată de foc), *La Zăpostit* (Lăsatul Secului), *Priveghi* (termen care desemnează orice

petrecere nocturnă a timpului), *Opaiț* (nume primit de la un străvechi instrument de iluminat), *Hodăițe* (nuia cu două crengi între care se îndeasă pai și tulei de porumb, cărora li se dă foc).

În forma sa arhaică, petrecerea era organizată sub cerul liber, la lumina focului, de obicei pe un deal sau o ridicătură, și prezenta mici variații calendaristice (sâmbătă seara înainte de Lăsatul Secului de carne, sâmbătă seara înainte de Lăsatul Secului de brânză, duminică seara înainte de începerea Săptămânii Albe, duminică seara înainte de începerea Lăsatului de Sec) (Marian, 1898, vol. I, p. 271). Privegheatul la Lăsatul Secului nu era mai prejos ca Revelionul contemporan: „La Zăpostitul de Paște sau la Lăsatul de Brânză se face în unul sau mai multe locuri foc, fiecare părtaș aducând partea sa de lemne, paie etc. Acest foc se numește «priveghi»". Acolo cântă, strigă, joacă și urează sau chiuie poporul adunat din tineri și bătrâni (Marian, 1898, vol. I, p. 272). Priveghiul, numit și Priveghiul cel Mare (în cursul anului sunt mai multe priveghiuri, adică sărbători nocturne), i se dădea valoare de An nou. Dacă cineva lipsea de la Priveghi, era întrebat de participanți a doua zi „din ce cauză n-a fost aseară la priveghi, că Dumnezeu știe mai trăi-vom până la alt an" (Marian, 1898, vol. I, p. 274).

Fiind situat între solstițiul de iarnă și echinocțiul de primăvară, Lăsatul Secului era un prilej de sărbătoare a victoriei luminii asupra întunericului. Explozia de bucurie se exprima în primul rând prin luminații și aprinderea focurilor. Pentru a reliefa mai bine atmosfera care domnea la Priveghiul cel Mare, reproducem câteva informații de teren: „tinerii iau din focul priveghiului tăciuni aprinși în mâini și-i întorc pe lângă sau în jurul corpului, formându-se din tăciune sau paiele legate și aprinse pe tăciune un cerc de foc. La întoarcerea cercului se strigă: Alimori! Alimori!"; „În alte locuri fac din nuiele o roată, sau chiar iau o roată de car ori de plug, o învăluie cu paie legate, paiele le aprind, și așa lasă roata de pe un deal pe coastă la vale, strigând și Alimori!"; „Hodăițele ... se aprind în deal,

purtându-le în mână şi făcând cu ele tot felul de figuri, încât din sat apar ca focuri artificiale“ (Marian, 1898, vol. I, p. 272-274); „În ziua de Lăsatul Secului de Postul Paştelui, după ce a înserat bine, flăcăii încep să facă iluminații prin sat, leagă de cumpăna puțului câte o dihoniță de păcură, îi dau foc şi apoi lasă găleata în puț, ca astfel dihonița aprinsă să rămână suspendată în aer, unde se consumă“ (Marian, 1898, vol. I, p. 282). Practica confecționării unui om din paie şi incendierea lui pe câmp liber (Marian 1898, vol. I, p. 274) este foarte veche; ea aminteşte vremurile când înnoirea timpului cerea sacrificii umane supuse apoi incinerării.

Asemănător nopții de Anul Nou, la Priveghiul Lăsatului de Sec se efectuau diferite vrăji şi farmece, mai ales pentru aflarea ursitei şi grăbirea căsătoriei. Un interesant obicei era în Muntenia şi la macedoromâni încercarea norocului copiilor în noul an prin baterea alviței (Marian, 1898, vol. I, p. 279-281).

Săptămâna Caii lui Sântoader

Partea a doua a ciclului, Săptămâna Caii lui Sântoader, cuprindea în special practici de purificare, de potolire a entuziasmului excesiv din perioada Câşlegilor, mai ales din Săptămâna Nebunilor şi noaptea Lăsatului de Sec. Fiind vorba de sfârşitul iernii şi începutul primăverii, când pe oameni îi aşteptau activități economice ce nu puteau fi amânate, viața trebuia să intre cât mai repede în normal. Ordinea era adusă cu ajutorul unui temut personaj mitic românesc, Sântoaderul. Prin practicile ce îi erau dedicate, domina săptămâna ce-i poartă de altfel numele. Prima şi a doua zi a săptămânii, Lunea Curată şi Marțea Vaselor, erau dedicate practicilor menite să preîntâmpine încălcarea interdicțiilor alimentare ale postului: consumarea anumitor alimente de post (în special borşul crud, negătit), înăcrirea lui după un anumit ritual care va intra în alimentația cotidiană, până la ieşirea din Păresimi, spălarea vaselor cu leşie, schimbarea vaselor de dulce cu cele de post.

Alungarea spiritului iernii

Curios este obiceiul consemnat numai în sudul ţării, numit *jujeul, goana câinilor, vălărit, datul câinilor în tărbacă* (Marian, 1898, p. 9). În satele unde se practica obiceiul, prima zi după Lăsatul Secului era dedicată în întregime chinuirii şl alungării câinilor prin mijloace violente: „Se fac cete de 10-20 de oameni, intră prin ogrăzi, scot câinii la drum sau îi înfundă prin strâmtori, unde cu o îndemnare de admirat pun mâna pe ei, îi apucă şi le încleştează fălcile, aşa ca să nu mai poată muşca. [...] Deci câinele prins se pune în frânghie şi se învârteşte cât permite frânghia. După aceea trag doi inşi de lemne şi frânghia desucindu-se azvârle câinele ameţit“; „Ziua aceasta este destinată mai mult pentru goana câinilor, în aşa chip că, dacă ieşi la marginea satului, sunt tot cete de câini şi, cum văd vreun om, încep a urla; ei au o presimţire pentru această zi, şi mai cu seamă câinii cei mai bătrâni, şi din cauza aceasta în zorile acestei zile ies neprigoniţi de nimeni la tărcăviş, adică se retrag la câmp sau se ascund prin locuri anevoie de găsit“ (Marian, 1899, p. 112). Ipoteza conform căreia obiceiul ar reprezenta pedeapsa câinilor pentru neglijenţa lor de a nu fi anunţat invadatorii gali când s-au apropiat de Capitoliul roman, semnalul fiind dat de gâştele sacre, este o poveste ca multe altele, ale curentului latinist. Explicaţia dată de bătrânii satului are în vedere nu istoria lumii antice, ci practica curentă: „ca să se facă mult mălai sau mei la vară“.

Pe baza unor argumente etnografice deducem că tărbacul câinilor era un obicei specific renovării timpului. Lupul, ruda sălbatică a câinelui, după ce a domnit peste anotimpul friguros, timp în care românii îi atribuia zeci de zile pentru împlinirea unor practici, era alungat simbolic în luna februarie, după încheierea împerecherii. Frigul şi întunericul, aflate sub zodia lupului, trebuiau înlocuite, prin ceremonii şi ritualuri complexe (alungarea câinilor este numai un exemplu), cu căldura şi lumina, aflate sub zodia calului. În credinţele şi legendele româneşti, spre deosebire

de lup, care apărea ca un animal devorator al aştrilor (eclipsele solare şi lunare, nopţile când Luna nu apare pe cer), calul transporta carul solar şi rânduia drumul Soarelui între solstiţiul de iarnă şi cel de vară. Sfinţii anotimpului călduros implicaţi în scurgerea timpului erau, în interpretarea populară, calări pe cai: Sântoaderul, Sf. Gheorghe, St. Dumitru. Faptul că după ziua alungării câinilor, simbol domestic al lupilor, începea imediat Săptămâna Caii lui Sântoader, este încă un argument în favoarea ipotezei noastre.

Cucii

Ceremonialul „cucilor" este încă o datină de primăvară cu valenţe purificatoare atestată numai în sudul ţării. Flăcăii şi bărbaţii tineri acordau o importanţă deosebită mascării în cuci. Dificultăţile cele mai mari le ridica confecţionarea glugii, „lucrată cu multă iscusinţă şi făcută dintr-o bucată de sarică cusută în forma şi mărimea unei traiste de cal, fiind acoperită pe deasupra cu hârtie albă sau colorată, peste care se fac ceva brodături cu diferite feluri de lânuri. În dreptul nasului se pune un gât de tigvă găurită ici şi colea, iar în dreptul gurii şi al ochilor se lasă câte o mică răsuflătoare. De ambele părţi din dreptul urechilor se fixează în sus două coarne cam de un metru, peste care se pun alte 3-4 orizontal, formând astfel un fel de scară. Toate acestea iau numirea de «coarnele glugii» şi sunt acoperite peste tot cu fulgi şi pene, iar în vârf se pun 3-4 fulgi de cocoş sau vârf de trestie" (Marian, 1898, p. 282). Îmbrăcaţi în fuste, cu gluga pe cap, cu un băţ în mână şi cu un clopot mare în spate, cucii alergau în prima dimineaţă după Lăsatul Secului, uneori în ziua Lăsatului de Sec, după copii, fete, femei, oameni pe care îi atingeau şi adesea îi trânteau. Spre mijlocul zilei, luau în mână câte o nuia de care legau o opincă şi urmau alte alergături şi alte lovituri la spatele curioşilor. Seara, cucii se adunau şi mergeau din casă în casă pentru a face câte o horă în curte. Aşa se desfăşura acest obicei pe la sfârşitul secolului al XIX-lea; fără prea mari schimbări poate fi întâlnit şi astăzi în satele

Independența, Brănești jud. Călărași. Scenariul de desfășurare a obiceiului este însoțit de numeroase credințe: „Cel ce se face cuc trebuie să se facă de trei ori sau de nouă ori în nouă ani, căci altfel se crede că murind se va face diavol". „Fulgii luați de la gluga cucului îi întrebuințează femeile ca să afume pe cei ce suferă de frică"; „Dacă omul sau oricine nu primesc vreo lovitură de la cuci în această zi, se zice că acela nu va fi sănătos peste an" (Marian, 1898, p. 248). Cucul, străveche pasăre prevestitoare, atestată și la greci, era dublată de funcția purificatoare. Prin intermediul măștii, cucul alunga cu zgomotul clopotului spiritele rele, iar prin atingerea cu opinca sau prin arderea fulgilor din glugă gonea boala. Masca ar reprezenta, în totalitatea ei, scurgerea timpului sezonal (cucul) și a timpului diurn (cocoșul).

Scalda rituală

Vinerea Sântoaderului era dedicată culegerii rădăcinilor de iarbă mare sau oman pentru a fi pus în scalda fetelor. Scoaterea rădăcinilor se efectua după un întreg ritual care, uneori, se asemăna cu ritualul culegerii mătrăgunei; terenul trebuia să fie curat, nescormonit de găini, iar în locul rădăcinii scoase se puneau sare, boabe de grâu, făină (Fochi, 1976, p. 312). În noaptea dinspre vineri spre sâmbătă în Muntenia și alte părți ale țării tot poporul, mic și mare, se spăla pe cap și trup cu apă în care se tocau rădăcini de iarbă mare. Unul din sensurile spălării rituale a părului în noaptea sau în dimineața zilei de Sântoader era cel de purificare: „În munții Apuseni fetele de la 14 ani în sus se spală în seara de Sântoader pe cap cu leșie din propivnic sau părlangină (iarbă cu miros plăcut pe care o poartă nevestele și fetele în sân și care miroase numai primăvara, până începe cucul a cânta) și iederă; iar după ce s-au spălat își desfac chica dinainte, care era trasă peste frunte, și, împreunând-o cu chica dindărăt, se piaptănă cu cărare. În semn că de aici înainte este fată mare de măritat" (Marian, 1899, p. 65) Nu este vorba deci de o spălare obișnuită a părului, ci de una rituală, cu valențe purifica-

toare pentru întreg anul care începea şi se sfârşea la echinocţiul de primăvară. Aceleaşi semnificaţii rituale trebuie să le fi avut tunsoarea bărbaţilor şi tăierea unei şuviţe de păr de la fete. Părul, mai ales prin ondulaţia sa, simboliza fuga timpului, iar albirea şi căderea lui temporalitatea şi succesiunea vârstelor. Modificarea pieptănăturii la fete, ca de altfel şi tăierea părului, exprima schimbarea, saltul peste pragul anului, dar şi peste pragul vârstelor. Schimbarea pieptănăturii marca la fata din Apuseni împlinirea vârstei de 14 ani şi introducerea ei în altă categorie de vârstă, a fetelor mari, cu alt statut în comunităţile săteşti tradiţionale.

În unele zone ale ţării omanul era înlocuit cu o altă plantă îndrăgită de popor, popelnicul *(Asarum europaeum L.)*. „Vineri dimineaţa mergeau fetele la pădure după frunza de popelnic; plecau nespălate şi nemâncate. Trebuia mers de noapte, să n-o vadă găinile, că nu-i creşte părul să-l facă chică. Se ducea fiecare unde ştia că e popelnic în pădure; îl căuta sub zăpadă. Sâmbătă dimineaţa o fierbea şi se spăla cu apa aia pe păr; se spălau toate femeile din casă, fete ori bătrâne. Când o culege din pădure se zice:

«Popelnice, Popelnice,
Eu li dau pită şi ouă,
Tu să-mi dai cosiţă nouă».

Ducea o ţâră de pită şi un ou, şi le lăsa acolo de unde lua mâna aia de popelinc. Numai cinci-şase fire dacă găsea, uneori şi cu trei fire venea, câteodată nu găsea că era zăpada mare“; „Când mergeam în pădure după popelnic, duceam o bucătură de pită cu sare şi le lăsam sub tufa unde găseam frunza. Niciodată nu m-am pieptănat în săptămâna lui Sântoader fără să-mi spăl părul cu frunze de popelnic. Când luam frunza spuneam:

«Popelnice, popelnice,
Eu îţi dau pită cu sare,
Tu să-mi dai cosiţa mare!»

Pâinea şi sarea sunt plata frunzei. Cum să tot iei şi să nu dai? Nu se mai face dacă nu dai!“ (Apolzan, 1983, p. 703). Frunza de popelnic, asemănător rizomului de oman, avea valoare magică, cu calităţi neobişnuite. Culegerea frunzelor se efectua, în condiţii speciale: fata pleca de acasă fără să se spele şi să mănânce, înainte de ivirea zorilor, pronunţa o formulă prin care se propunea un schimb simbolic între lumea vegetală şi lumea umană, între popelnic şi tânăra care-şi dorea „cosiţa mare“, se făcea plata locului pe care a crescut planta cu produse alimentare prezente în numeroase practici rituale (oul, sarea, pâinea), urma apoi întoarcerea spre casă şi spălatul ritual. În alte zone etnografice, de pildă în Muscel, fetele care scormoneau pământul pentru a găsi rizomi şi rădăcini de oman invocau nu puterea plantei, ci a Sântoaderului:

„Toadere, Sântoadere,
Dă cosiţă fetelor,
Cât e coada iepelor!“

Însurăţitul şi înfârtăţitul

La data când era sărbătorit Sântoaderul se separau nu numai vârstele, ci, de cele mai multe ori, şi sexele. Printr-un ritual complex, numit „prinsul Suratelor“ în Muscel, Argeş, Dâmboviţa, „înfrăţitul şi însurăţitul“ în unele zone ale Olteniei, „însoţirea“ în Ţara Haţegului, „prinsul verilor şi văruţelor“ în sudul Transilvaniei (Moise, 1981, p. 38), se realiza despărţirea copilăriei de tinereţe.

Însurăţitul şi înfârtăţitul este un legământ juvenil legat până la moarte de puberi (şapte-paisprezece ani), pe alte criterii decât cele de rudenie (prietenie, sex, afinitate sufletească), la Sântoader dar şi la alte sărbători, precum Moşii de Vară, Mătcălău, Răpotinul Ţestelor. Ceremonia, care are o bogată sinonimie zonală (prinsul Verilor şi Văruţelor, Datul de-a Verişoarele, Însoţirea, Măţcuţatul fetelor, Mătcălău şi altele), se desfăşoară cu sau fără martori, în câmp, la fântână, în cimitir, în casă, în jurul unui brad

împodobit, în grădină, în jurul unui pom care înfloreşte şi rodeşte, pe grupe mici, de doi copii (două fetiţe sau doi băieţi), sau pe grupe mari, de 10-20 de copii, fete şi băieţi laolaltă. Legământul cuprinde mai multe momente rituale şi ceremoniale: pronunţarea cu voce tare a jurământului, schimbul colacului şi al altor obiecte cu valoare simbolică, de obicei o oală sau o strachină din lut, îmbrăţişarea frăţească, ospăţul care constă în mâncarea alimentelor rituale (colaci, grâu fiert), joaca sau zbenguiala copiilor. Ceremonia se repetă, în unele zone etnografice, anual, la aceeaşi dată, până la intrarea în joc a fetelor şi băieţilor. Persoanele legate veri, văruţe, surate, fraţi de cruce etc. se întâlneau anual, după căsătorie, de obicei la sărbătoarea când s-au însurăţit sau înfârtăţit. După încheierea solemnă a legământului copii şi apoi oamenii, tineri şi bătrâni, îşi spun, până la moarte, surată, vere, fârtate, şoală (verişoară) şi se comportă unul faţă de altul ca adevăraţi fraţi şi surori: se sfătuiesc în cele mai intime şi grele probleme ivite în viaţă, îşi împărtăşesc tainele, nu se căsătoresc cu sora sau fratele suratei sau fârtatelui, se ajută şi se apără reciproc până la sacrificiul suprem etc. La moartea suratei sau fârtatelui, sora sau fratele de legământ purta doliu şi, local, împlinea un ritual de dezlegare, asemănător oamenilor lunatici (Ghinoiu, 2001, p. 96).

Încuratul cailor

În unele sate din sudul ţării avea loc obiceiul alergării sau încurării cailor cu dublu rol: ritual şi practic. Indiferent dacă se organizau întreceri între călăreţii flăcăi sau caii erau lăsaţi singuri „să se încure“ în vatra sau moşia satului, gonirea cailor avea drept scop alungarea, în ultima zi a ciclului de înnoire a timpului calendaristic, a spiritelor rele cuibărite în timpul iernii. Obiceiul avea însă şi un caracter practic: cu acest prilej obştea putea să aprecieze vrednicia feciorilor după modul cum au scos caii din iarnă. În societatea arhaică românească erau zile de examen atât pentru hărnicia fetelor, cât şi a băieţilor.

După perioada carnavalului, dar mai ales după Săptămâna Nebunilor, când erau admise libertăți neîntâlnite în cursul anului, de pildă sărutatul fetelor şi nevestelor pe ulițe de către „maimuşi“, se impunea cu necesitate aducerea liniştii şi orientarea tuturor energiilor spre activități cu caracter practic. Cine altul putea să facă adevărată ordine decât Sântoaderul cu caii săi? Aceştia instituiau un control sever asupra tineretului, mai ales asupra fetelor, cărora le interziceau ținerea şezătorilor. Lăsatul serii trebuia să prindă toate fetele acasă, iar întâlnirile cu băieții erau excluse. O frică de nedescris semănau aceste întruchipări cabaline serbate de popor cu mai mare sfințenie decât eroul călare, recunoscut de biserică, Sf. Gheorghe. Pedepsele erau foarte aspre: „ ... dacă vreo fată mare necinsteşte prin vreun lucru femeiesc nepotrivit ziua aceasta, atunci Sântoader trimite pe caii săi, care, prefăcuți în cei mai voinici şi mai frumoşi feciori, o pândesc şi, sub pretext că vor s-o petreacă la joc, o răpesc ... Din cauza aceasta apoi nici o fată mare nu părăseşte bucuroasă casa în ziua Sântoader“; (Marian, 1899, p. 38); „În decursul Sântoaderilor nu numai că nu e bine de a coase şi de a toarce, dar nici măcar a-şi petrece ori a merge în şezătoare nu este iertat, căci vin caii lui Sântoader şi taie capul tuturor ce s-ar afla în şezătoare ori la altă petrecere“ (Marian, 1899, p. 44).

Ca sărbătoare echinocțială, moment-cheie în calculul timpului calendaristic şi al sărbătorilor, Sântoaderul rânduieşte nu numai Soarele, ci şi distanța şi locul sărbătorilor de primăvară: „de la Baba Dochia, cea mai straşnică dintre babe, sunt nouă zile până la Sântoader, şi de la Sântoader sunt nouă zile pâna la Alexă şi de la Alexa nouă zile până la Bunavestire“ (Marian, 1899, p. 36); „Sântoaderul vine întotdeauna înfocat şi călduros ca un Făt-Frumos, iar Baba Dochia plouată şi morocănoasă ca o babă“ (Marian, 1899, p. 34). În Țara Almajului se credea că Rusaliile, erau rupte din Sântoaderi. Atât săptămâna Rusaliilor cât şi săptămâna Sântoaderilor țineau opt zile, iar personajele mitologice

(feminine în primul caz, masculine în al doilea) pedepseau oamenii într-un mod asemănător: „luatul din Sântoader“ sau „lovitul din Sântoader“ sădeau aceeaşi teamă ca „luatul din Rusalii“ (Petrovici, 1935, p. 43). Sunt unele indicii că jocul *Căluşarilor* a fost transferat de la Sântoader, care era sărbătorit la echinocţiul de primăvară, la Rusalii.

Sântoaderul şi Sângiorzul, deşi se află la oarecare distanţă calendaristică, prezintă unele asemănări: apar întotdeauna călări pe cai; Sântoaderul omoară, uneori, un şarpe năprasnic (Fochi, 1976, p. 316), scenă obişnuită pusă în iconografia creştină pe seama Sfântului Gheorghe; sunt cei mai veneraţi sfinţi ai primăverii. Atâtea merite i se puneau în spatele lui Sântoader încât i s-a făcut loc şi în bisericile creştine, unde apare, uneori, pictat călare pe cal şi omorând balaurul în locul Sf. Gheorghe. Elena Niculiţă-Voronca scria că însuşi preotul mănăstirii Suceviţa i-a spus că în pridvor, în partea dreaptă, este zugrăvit Sântoaderul călare pe cal omorând balaurul si scăpând fata împăratului (Niculiţă-Voronca, 1903, p. 757).

DOCHIA

Sunt argumente convingătoare că locul obiceiurilor din cele două săptămâni care încadrează Lăsatul Secului era la echinocțiul de primăvară și numai calculul pascal le-a desprins de acolo și le-a mutat înainte de 21 martie. Dar, paralel cu acest ciclu de sărbători mobile, a funcționat ciclul de sărbători cu dată fixă, care începea la Dochia (1 martie) și se încheia în ziua echinocțiului de primăvară din calendarul iulian, la Măcinici (9 martie).

Ciclul începea la 1 martie, când biserica creștină sărbătorește pe mucenița Eudochia care, în grecește, înseamnă „binevoitoarea". Din mineiul pe luna martie reiese că Eudochia, originară din Heliopolis, și-a petrecut tinerețea în desfrâu. A fost botezată de episcopul Teodot, s-a pocăit, iar pentru unele presupuse minuni și inspirația de a împărți o frumoasă avere la săraci a fost trecută printre sfinți. Dochia carpatică nu este, după atribuțiile sale în calendarul popular, un personaj creștin, ci unul precreștin, care a preluat de la Eudochia creștină numai numele și data de sărbătorire, 1 martie. Poporul nu-i spune sfântă sau mucenită, ci pur și simplu Dochia, o babă cloanță, urâtă, rea, care își pune nora la mari încercări, are un limbaj licențios etc. Considerând probabil, că ocupă un loc nemeritat în calendar, poporul i-a pus în spate nu numai 9 sau 12 cojoace, ci și zilele friguroase de la începutul lunii martie, ca și necazurile oamenilor pentru prelungirea iernii. Și totuși, Babei Dochia i se făcea o mare favoare: este sărbătorită la începutul sezonului învierii naturii, primăvara, alături de o întreagă generație de personaje calendaristice tinere (Sângiorz, Sântoader, Dragobete și altele). Pe baza informațiilor etnografice și folclorice se poate afirma că Dochia este o zeitate feminină sezonieră care moare și renaște

anual. Zilele urcuşului, echivalente cu numărul cojoacelor purtate în spate, formau ciclul de renovare rituală a timpului, iar moartea ei în ziua echinocţiului de primăvară (9 martie în calendarul iulian) simboliza moartea anului vechi şi renaşterea anului nou.

Legendele Dochiei ne introduc în atmosfera specifică a unui sat românesc cu economie pastorală. Nelipsitele tensiuni şi conflicte care domină relaţia noră-soacră în folclorul românesc sunt revalorizate cu ingeniozitate pentru redarea opoziţiei timp vechi – timp nou. Conform legendelor, la sfârşitul lunii februarie Baba Dochia îşi trimite nora la pădure să culeagă fragi. Tânăra nevastă primeşte ajutor de la un moş care o sfătuieşte să meargă într-o vâlcea apropiată să culeagă fragi copţi, şi, când ajunge acasă, să-i ceară Dochiei brânză de capră. Văzând fragii copţi, Dochia crede că a venit vara şi, ca urmare, poate să urce cu oile (caprele) la munte. Îmbracă totuşi 9 cojoace, în unele variante 12, şi porneşte la drum. Dar, cum pleacă de acasă, începe o ploaie care nu încetează 9 zile şi 9 nopţi. Îngreunându-i-se cojoacele în spate, Dochia le dezbracă unul câte unul, până rămâne în cămaşă (ie). În alte legende Dochia dezbracă cojoacele din cauza unei călduri toride. În a noua sau a douăsprezecea zi de urcuş, lăsându-se un ger puternic, baba şi caprele îngheaţă şi devin stane de piatră.

În alte legende, Dochia îşi trimite nora la râu să spele lâna: pe cea albă s-o facă neagră, iar pe cea neagră s-o facă albă. Nevasta trece proba cu ajutorul aceluiaşi moş. Ca să se convingă că a venit într-adevăr primăvara, Dochia o trimite şi în pădure ca să-i aducă fragi copţi. Indiferent de variantă, Dochia moare îngheţată lângă oile sau caprele sale, iar trupurile lor, transformate în stane de piatră numite şi „oameni de piatră“, s-ar vedea în diferite locuri din Carpaţii Orientali şi Meridionali: Ceahlău, Vama Buzăului, Caraiman, Izvorul Râului Doamnei, Semenic (Fochi, 1976, p. 223-29). Pentru a o răpune pe Dochia, Martie împrumută câteva zile friguroase de la fratele său Februarie, zile pe care acesta refuză să i le mai dea înapoi. Din acest mo-

tiv, zilele friguroase din luna martie ar reprezenta disputa violentă pentru zilele împrumutate.

Probele cerute de Dochia şi împlinite de nora sa cu ajutorul unor forţe miraculoase sunt nefireşti pentru peisajul climatic românesc: coacerea fragilor şi schimbarea iernii (lâna neagră) cu vara (lâna albă) la începutul lunii martie. Zilele urcuşului, echivalente cu numărul cojoacelor, reprezintă durata ciclului de renovare a timpului, iar moartea Dochiei în ziua echinocţiului simbolizează moartea Anului vechi.

Dragobete, fiul Dochiei, zeu al dragostei pe plaiurile româneşti

Opoziţia Dochiei (anul vechi) este nora sa, tot un personaj feminin care apare, în unele legende, este soţia lui Dragobete, (Dragomir, Iovan) (Marian, 1899, p. 95-130). Dragobete, numit şi Cap de Primăvară, era sărbătorit, în funcţie de zona etnografică, în una din zilele de la sfârşitul lunii februarie şi începutul lunii martie. După legendă, el este fiul Babei Dochia şi reprezintă, în opoziţie cu aceasta, principiul pozitiv. Dragobetele, purtătorul dragostei şi al bunei dispoziţii păstrează unele atribuţii ale zeului dragostei, Cupidon. El este sărbătorit în ziua împerecherii păsărilor care se strâng în stoluri, ciripesc şi încep să-şi construiască cuiburile. De aceea, fetele şi băieţii aşteptau cu nerăbdarea şi sărbătoreau Dragobetele pentru a fi şi ei îndrăgostiţi tot anul. În această zi, considerată, local, prima zi de primăvară, fetele şi băieţii se adunau în grupuri şi ieşeau hăulind şi chiuind în câmp, de unde adunau viorele şi tămâioare. La Sânziene culegeau alte două flori, roji (un fel de trandafir sălbatic) şi oglici (flori mici galbene), numite surioarele viorelelor şi tămâioarelor, le făceau buchete şi le slobozeau pe apă. Tradiţia susţine că împreunarea florilor surori, vitregite de natură să nu se întâlnească niciodată, echivala cu o faptă bună, reprezentând jumătate de sărindar („Şezătoarea“, XII, 1904).

Dragobete este un zeu tânăr al Panteonului autohton cu dată fixă de celebrare în acelaşi sat, dar variabilă de la zonă la zonă (24 şi 28 februarie; 1 şi 25 martie), patron al dragostei şi bunei dispoziţii pe plaiurile româneşti. În unele tradiţii este numit Cap de Primăvară, Cap de Vară, fiu al Babei Dochia şi cumnat cu eroul vegetaţional Lăzărică. Dragobete este identificat cu Cupidon, zeul dragostei în mitologia romană, şi cu Eros, zeul iubirii în mitologia greacă (Muntenia, Dobrogea, Oltenia, Transilvania). Se crede că la ziua lui păsările nemigratoare se strâng în stoluri, ciripesc, se împerechează şi încep să-şi construiască cuiburile. Păsările neîmperecheate în această zi rămâneau stinghere şi fără pui până la Dragobetele din anul viitor. Asemănător păsărilor, fetele şi băieţii trebuiau să se întâlnească pentru a fi îndrăgostiţi pe parcursul întregului an. Pretutindeni se auzea zicala: *Dragobetele sărută fetele!* Dacă timpul era favorabil, fetele şi feciorii se adunau în cete şi ieşeau la pădure hăulind şi chiuind pentru a culege primele flori ale primăverii. Din zăpada netopită până la Dragobete fetele şi nevestele tinere îşi făceau rezerve de apă cu care se spălau în anumite zile ale anului, pentru păstrarea frumuseţii (Muntenia, Oltenia, Dobrogea, Transilvania).

Dragostea curată a tinerilor, asociată de români cu ciripitul şi împerecherea păsărilor de pădure, este pusă sub protecţia unei îndrăgite reprezentări mitice, Dragobetele. El este identificat şi cu o altă reprezentare mitică a Panteonului românesc, Năvalnicul, fecior frumos care ia minţile fetelor şi nevestelor tinere, motiv pentru care a fost metamorfozat de Maica Domnului în planta de dragoste care îi poartă numele (o specie de ferigă). Celebrarea lui Dragobete este prefaţată de o altă zi îndrăgită de tineri, Vlasie. Sfântul mucenic Vlasie (11 febr.) din calendarul ortodox a devenit în Calendarul popular protector al păsărilor de pădure şi al femeilor gravide. De ziua lui s-ar întoarce păsările migratoare, li s-ar deschide ciocul şi ar începe a cânta. Peste două săptămâni, la Dragobete, se strâng

în stoluri, ciripesc, se împerechează şi încep să-şi construiască cuiburile în care îşi vor creşte puii. De frică să nu ciricăie ca păsările, nimeni nu lucra în ziua de Dragobete. Din păcate, această frumoasă zi a dragostei, născută pe pământ românesc, încă vie în satele olteneşti, intim legată de ritmurile naturii (înfloritul florilor de primăvară, împerecherea păsărilor) se încearcă a fi înlocuită de Sf. Valentin, sărbătoare de import, apărută de câțiva ani pe trotuarele şi piețele publice ale oraşelor.

Zilele Babei Dochia

Moartea Dochiei în ziua de 9 martie se considera hotar între anotimpul friguros şi cel călduros. Vremea în luna martie este însă foarte capricioasă, iar trecerea de la un anotimp la altul se realizează, de obicei, nu într-o singură zi, ci într-o perioadă mai mare de timp. Din acest motiv poporul a încercat să umple zilele friguroase care urmau după 9 martie cu aşa numitele zile „împrumutate“: Ziua Struțului, Ziua Mierlei, Ziua Cocostârcului, Ziua Ciocârliei, Ziua Cucului, Ziua Rândunelelor, Ziua Omătului, Ziua Mieilor, Ziua Berzelor (Marian, 1899, p. 134). Zile împrumutate este o denumire generică a timpului schimbător, cu ninsoare, lapoviță şi vânt care urmează după 9 martie. Acestea sunt dedicate păsărilor de pădure, în special celor migratoare (Ziua Berzei, Ziua Mierlei, Ziua Sturzului, Ziua Cucului), mieilor care se nasc în această perioadă a anului (Ziua Mieilor). Adesea, aceste zile primesc determinativul „zăpadă“: Zăpada berzelor, Zăpada Mieilor, Zăpada Rândunelelor etc. În raport cu condițiile meteorologice, numărul zilele împrumutate diferă de la an la an (Muntenia, Moldova, Bucovina). În unele zone ale țării se considera că, după încheierea Zilelor Babelor, ar urma alte nouă zile, Zilele Moşilor, ceva mai călduroase, între 10 şi 17 martie (Alexi) sau până la Blagoveştenie, 25 martie.

Bunavestire sau Blagoveştenia este ziua când Biserica creştină prăznuieşte vestea adusă Fecioarei Maria de Arhanghelul Gavril că va naşte Fiul fără înaintaşi, Iisus Hristos. Sărbătoarea, situată în imediata apropiere a echinocţiului de primăvară, când sosesc rândunelele şi începe cucul a cânta este numită în Calendarul popular şi Ziua cucului. La Blagoveştenie se efectuau multe acte de purificare a spaţiului, de alungare a şerpilor de pe lângă casă, a insectelor şi omizilor din livezi: afumarea cu tămâie şi cârpe arse a clădirilor, curţilor, oamenilor şi vitelor (Transilvania, Banat); producerea zgomotelor de care să se sperie forţele malefice prin tragerea unui clopoţel legat de picior (Transilvania) sau lovirea fiarelor (Banat); aprinderea focurilor în grădini şi livezi; scoaterea din lăzi a straielor şi ţesăturilor la aerisit. Fertilitatea în noul an era invocată prin stropitul rădăcinii prunilor cu ţuică şi ameninţarea cu securea a pomilor fructiferi că vor fi tăiaţi dacă nu rodesc (Banat, Transilvania). În alte zone ziua de Blagoveştenie era însă considerată neprielnică pentru rodul păsărilor, animalelor şi plantelor: nu se puneau cloştile sau se credea că din ouăle ouate în această zi nu ies pui; vacile nu se „goneau“; nu se semăna porumbul (Moldova, Bucovina). Blagoveştenia era un timp favorabil pentru aflarea norocului şi rodului pomilor fructiferi, pentru previziuni meteorologice. Femeile strângeau apa provenită din neaua topită pentru a fi folosită în practicile de medicină şi cosmetică populară. Importanţa sărbătorii este subliniată de sacrificiul peştelui care se mănâncă, indiferent dacă ziua de 25 martie este de post sau de dulce.

Repartizarea celor 9 sau 12 zile „cosmogonice“ ale Babei Dochia (1-9 sau 1-12 martie) pe persoanele de sex feminin dintr-o colectivitate (familie, vecinătate, serviciu) pentru a afla, pe principiul *Similia similibus*, cum le va fi firea de-a lungul anului este cunoscută sub numele de Pusul Babelor. Criteriul cel mai obişnuit pentru împărţirea zilelor este vârsta participantelor. Firea şi sufletul persoa-

nei se aprecia în raport cu vremea din ziua aleasă: însorită sau întunecoasă, frumoasă sau urâtă (Muntenia).

Materialul etnografic prezentat conține o mare nedumerire: este Dochia o reprezentare mitică bipolară, asemănătoare zeului Ianus, sau cele două forțe ale naturii, iarna și vara, aflate în permanentă opoziție, îmbracă relația soacră-noră? În al doilea caz Baba Dochia ar reprezenta anotimpul vechi (anul vechi), iarna, în timp ce nora sa ar simboliza anotimpul nou, vara. O luptă nedecisă se dă între aceste forțe până la 9 sau 12 martie: când e frig, ger, viscol, învinge iarna; când e cald, soare, învinge vara. În final, după moartea Dochiei la 9 martie, vara iese triumfătoare. Într-adevăr, după echinocțiul de primăvară ziua crește neîncetat până la solstițiul de vară.

Dacă ar fi să dăm crezare ipotezei, acceptată de unii cercetători că geto-dacii au avut o zeitate feminină, mama bună a pământului și soția lui Zamolxis, al cărui nume s-a pierdut în vremuri, atunci Baba Dochia ar fi mama vitregă a pământului despre care se vorbește într-o legendă bucovineană. Asemănarea dintre mama vitregă a pământului și Dochia este evidentă: prima scoate brândușa afară în luna martie când e frig și vreme rea, spunându-i: „Du-te, du-te, afară, ce șezi, c-amu îi cald, e soare“, a doua își trimite nora în pădure după fragi sau la râu să spele lâna pe timp de iarnă. „Mama bună“ și „Mama rea“ reprezintă unul și același personaj mitologic, aflat la vârste diferite ale anului.

Spre deosebire de Moș Crăciun, Baba Dochia este o reprezentare mitică lunară, echinocțială și maternă. Determinativele de „moș“ și „babă“ precizează că cele două zeități au ajuns la bătrânețe, la pragul morții și al renașterii anuale. Prin intermediul riturilor și al ceremoniilor, acestea devin ceea ce au fost cu 365 de zile în urmă: copii și apoi tineri, maturi și din nou moș și babă. Schimbările sezoniere ale naturii (înfrunzitul și desfrunzitul copacilor, încolțitul și înfloritul plantelor, coacerea semințelor etc.) erau asemuite cu vârstele omului și puse pe seama unor zeități

care-şi petreceau viaţa cu iuţeala fulgerului în schimbul marelui avantaj al renaşterii anuale. Plantele şi animalele (natura în totalitatea ei) aveau patroni paterni (Sântoaderul, Lăzărelul, Sângiorzul, Sântilie, Sâmedru, Nicoară, Ajun, Crăciun) şi materni (Drăgaicele sau Sânzienele, Maica Precesta, Paraschiva, Dochia). Cele două perechi de reprezentări mitice româneşti, una dominată de Zeiţa mamă, Dochia, şi alta de zeul Tată, Crăciun deschideau anul solar (Crăciunul) şi anul lunar (Dochia). În cel de al doilea caz, Dochia s-ar numi Drăgaică la împârguirea şi coacerea grâului (24 iunie); Sântămărie la semănatul şi încolţitul grâului (8 septembrie); Vinerea Mare la împerecherea oilor (14 octombrie); Stretenie la fătatul urşilor (2 februarie) ş.a.m.d. Există argumente plauzibile că Dochia şi alte reprezentări mitice feminine ale Calendarului popular sunt de origine lunară. De altfel, scenariul ritual al renovării timpului la echinocţiul de primăvară dura 9 zile, cifră de origine lunară.

Mărţişorul, funie a anului

Mărţişorul, începea să fie purtat, după unele tradiţii, nu la 1 martie, ci la apariţia pe cer a Lunii Noi în timpul lunii martie. Numele oficial al lunii martie a influenţat, în ultimele decenii, generalizarea denumirii sărbătorii care cade la 1 martie, Mărţişor, în defavoarea altor denumiri mai vechi, cum ar fi Dochia, Dragobete. Mărţişor se numeşte însă şi cadoul făcut de 1 martie. În ceea ce priveşte modul de confecţionare, mărţişorul ţine de tradiţia Dochiei. Acesta este făcut din două fire colorate şi răsucite, simbolizând iarna şi vara, de care se agăţa o monedă de aur, argint sau din alt metal. După unele informaţii etnografice, în vechime şnurul se împletea din lână albă şi neagră, fără să mai fie înnobilat cu monede sau, în condiţiile contemporane, cu obiecte artizanale. Şnurul reprezenta „funia anului“ care împletea zilele celor două anotimpuri de bază, iarna şi vara. Toate tradiţiile despre

Dochia întăresc ideea că românii au avut un an structurat pe eterna opoziție a contrariilor: lumină – întuneric, vară – iarnă, cald – frig, fertilitate – sterilitate, viață – moarte. În legendele Dochiei sunt amintite, aproape fără excepție, vara şi iarna. De altfel, simbolul anotimpului cald erau fragii care se coc vara şi nu primăvara.

După tradiție, mărțişorul se purta la mână şi nu era un atribut sau un privilegiu exclusiv al fetelor şi nevestelor. Acesta a fost un obiect ritual, care a devenit spre vremurile noastre obiect de podoabă purtat la gât sau în piept, fără să mai păstreze semnificația inițială. Unele informații etnografice susțin că momentul când mărțişorul se purta legat la mână sau agățat la gât era decis de apariția pe cer a Lunii Noi, în cursul lunii martie (Fochi, 1976, p. 198). Alături de semnificația calendaristică amintită mai sus, mărțişorul era făcut cadou şi pentru asigurarea sănătății, belşugului şi păstrarea frumuseții de-a lungul anului. Durata purtării mărțişorului varia în funcție de zona etnografică: până la Măcinici (9 martie), Armindeni (1 mai), Florii sau până la înfloritul pomilor fructiferi, a viței de vie, a măceşilor, a trandafirilor.

MĂCINICII

Ziua de Măcinici păstrează urme rituale ale unui străvechi început de An agrar celebrat la echinocțiul de primăvară, 9 martie pe Stil vechi, hotar între iarnă şi vară, între zilele aprige ale Dochiei şi zilele călduroase ale Moşilor. În ziua de Măcinici s-au suprapus două sărbători de înnoire sezonieră a timpului: ultima zi a Babei Dochia când, conform tradiției, moare şi se preface în stană de piatră, şi prima zi a Moşilor, jertfiți şi transformați în cenuşă pe rugul funerar pentru dreapta lor credință. Obiceiurile din ziua de Măcinici formează un scenariu ritual specific Anului Nou: prepararea alimentelor rituale (Sfinți, Sfințişori, Bradoşi); beția rituală atestată de tradiția populară, care susține că e bine să bei în această zi 40 sau 44 de pahare de vin; Deschiderea Mormintelor şi porților Raiului; aprinderea Focurilor de Măcinici prin curți şi grădini, în fața caselor şi în câmp; purificarea oamenilor şi vitelor prin stropirea lor cu apă sfințită; protecția magică a caselor şi anexelor gospodăreşti prin înconjurarea lor cu cenuşa provenită de la Focurile de Măcinici; Bătutul Pământului cu Maiurile pentru alungarea frigului şi scoaterea căldurii; aşteptarea spiritelor morților cu scaune şi mese întinse la Focurile de Măcinici; observații şi previziuni meteorologice; aflarea norocului în noul an prin preparare Turtei de Măcinici; credința că este un timp extrem de favorabil pentru prinderea vrăjilor şi farmecelor; încheierei Sâmbrei Plugului; Retezatul Stupilor; tăierea primelor corzi de viță de vie şi altele. Scenariul de înnoire a timpului agrar este completat cu acte rituale şi obiceiuri efectuate în zilele cosmogonice care preced Măcinicii, Zilele Babei, sau care îi urmează, Zilele Moşilor. Sărbătoarea este cunoscută, sub diferite denumiri zonale, pretutindeni în România.

Măcinici se numesc şi spiritele moşilor şi strămoşilor celebrate în ziua de 9 martie, început de An agrar. Sărbătoarea din Calendarul popular corespunde, ca dată calendaristică şi, parţial, ca semnificaţie, cu cei 40 de Sfinţi Mucenici din calendarul bisericesc, jertfiţi pentru credinţa lor în cetatea Sevastiei. Jertfele şi sacrificiile umane săvârşite în vremurile preistorice în ziua Anului Nou sunt amintite astăzi de formele antropomorfe ale aluatului fiert sau copt în ziua de Măcinici şi mâncat sacramental.

Figurile antropomorfe sau geomorfe (sacrificate în ziua de 9 martie, vechi început de An Agrar, preparate din aluat în formă de opt (8) sau cerc, fierte în apă îndulcită cu miere şi cu adaos de miez de nucă, mâncate sacramental la Măcinici. Forma cifrei opt, reprezentare plastică a zeului indo-european antropomorf şi a colăceilor, reprezentare a zeiţei geomorfe neolitice, sunt supravieţuiri ale jertfelor umane, substitute divine în ceremoniile care marcau Anul Nou celebrat la echinocţiul de primăvară. Ca aliment ritual, Măcinicii, sinonimi cu Bradoşii şi Sfinţii, se împart şi sunt mâncaţi în fiecare an în ziua de 9 martie (Muntenia).

Focurile echinocţiale

În ziua de 9 martie, ultima zi a Babei Dochia erau efectuate practici precreştine, specifice începutului de an nou: aprinderea focurilor, purificarea spaţiului, pregătirea alimentelor rituale, efectuarea unor practici de pomenire a morţilor, începerea simbolică a celor mai importante activităţi economice, prevederea vremii şi belşugului în noul an.

Datorită focurilor aprinse prin curţi şi grădini, satele din sudul ţării se confundau în dimineaţa zilei de 9 martie cu nişte nori de fum. Focurile care se aprindeau cu gunoaiele rezultate din curăţirea terenului şi anexelor gospodăreşti aveau, alături de caracterul ritual, şi un rol practic. Când focul se înteţea, membrii gospodăriei, în special tine-

rii, săreau peste flăcări în aşa fel încât fumul să pătrundă printre haine. Obiceiul este consemnat şi în Transilvania, unde „în ajunul zilei de 40 de sfinți se aprind grămezi de paie şi căsenii sar unul după altul peste flăcări" (Frâncu, Candrea, 1888, p. 129), sau în Banat, unde se zgândără şi se bate cu botele în el pentru încălzirea mai rapidă a timpului (Marian, 1899, p. 170). Considerând că fumul rezultat de la aprinderea focurilor nu era suficient pentru alungarea şerpilor care ieşeau în această zi din ascunzişurile lor, se afumau cu o cârpă aprinsă cotloanele gospodăriei.

Acte rituale pentru alungarea frigului

Practica magică efectuată de copii în ziua de Măcinici pentru alungarea frigului şi scoaterea căldurii din pământ, pentru sănătatea şi norocul oamenilor se numea baterea pământului cu botele. În timp ce copiii loveau pământul cu bețele sau ciomegele, strigau:

„Intră frig şi ieşi căldură,
Să se facă vreme bună
Pe la noi pe bătătură!"

(Muntenia, Oltenia).

Pe arii relativ extinse se credea că pământul era bătut cu maiurile (un fel de ciocane uriaşe din lemn), cu toiegele, măciucile sau botele de către Moşi, spirite ale strămoşilor, identificate în Calendarul creştin ortodox cu cei 40 de Sfinți Mucenici din cetatea Sevastiei. În timp ce lovesc pământul, aceştia s-ar îndemna strigând în cor:

„Patruzeci de sfinți voinici,
Dați cu botele-n pământ,
Ca să tune (intre) frigul,
Să iasă căldura! "

(Moldova).

Adesea, se bătea cu botele şi ciomegele şi în focurile aprinse în curţi şi grădini în această zi (Banat). Uneltele cu care copiii sau Moşii bat pământul ca să scoată căldura şi colţul ierbii sunt frecvent modelate din aluat şi mâncate sacramental în ziua de 9 martie.

Jertfe antropomorfe

În toate zonele etnografice ale României era obiceiul ca de 9 martie să se facă diferite copturi în formă de om, albină, pasăre, colac. Forma preparatelor din aluat şi numele lor (Măcinici, Sfinţi, Brânduşi, Bradoşi, Moşi de păresimi) au semnificaţii legate de începerea primăverii şi a unui nou ciclu calendaristic. La nici o altă sărbătoare calendaristică nu abundă copturile antropomorfe ca la Măcinici. Acestea arătau, de cele mai multe ori, ca nişte păpuşi „cu cap, ochi, nas, gură, mâini şi picioare făcute din făină de grâu şi frământate în miere, cu miez pisat de nucă, sau nişte figurine în formă de om" (Marian, 1899, p. 162). În sudul ţării, formele antropomorfe din aluat, asemănătoare cifrei opt, nu erau coapte, ci numai uscate şi fierte în apa în care se adăugau zahăr şi miez de nucă. Foarte interesantă şi bogată în semnificaţii este ornamentarea unor copturi, în special a colacilor, cu cercuri mici, simbolul Soarelui ajuns în cursa sa anuală la echinocţiul de primăvară. Preparatele din aluat, indiferent de denumire, formă sau dacă erau sau nu sfinţite în biserică, se dădeau întotdeauna de pomană şi reprezentau spiritele grâului aduse sacrificiu unei zeităţi solare.

Ziua de 9 martie era o sărbătoare a morţilor, când li se împărţeau nu numai măcinici ci şi fasole sleită, nuci, poame, alune. În unele sate din Muntenia se făcea un „bradoş mai mare, în formă de om, cu gură cu urechi şi cu nas, dar orb, şi-l numesc Uitata. Acesta se face întru pomenirea tuturor morţilor care în timpul anului ar fi fost uitaţi, adică nepomeniţi. Acest colac, Uitata, este jucat de copii în jurul focului, ce se face în bătătură, apoi uns cu miere şi mâncat"

(Marian, 1899, p. 166). Funcția funerară a zilei iese şi mai bine în evidență în satele bucovinene, unde se făceau praznice cu care ocazie se da celor adunați pomană câte un colăcel, lumină aprinsă şi un pahar cu băutură.

Beția rituală

Obiceiul de a bea 40 sau 44 de pahare de vin în ziua de 9 martie, început de An agrar, celebrat la echinocțiul de primăvară, este o reminiscență a sărbătorilor bahice ale antichității. Oamenii credeau că vinul băut la Măcinici se transformă de-a lungul anului în sânge şi putere de muncă. Dacă cineva din satele în care se practica obiceiul nu putea bea atâtea pahare pline cu vin, trebuia să guste sau cel puțin să fie stropit cu vin. Numărul paharelor de vin băute ar corespunde cu numărul Sfinților Mucenici din Sevastia care poartă diferite nume zonale: Moşi, Sfinți, Sfințişori, Măcinici şi altele.

Pronosticuri climatice şi meteorologice

Asemănător oricărui început de anotimp şi de an, în ziua de 9 martie se făceau numeroase pronosticuri meteorologice ale noului an:„Dacă îngheață pământul spre ziuă de 40 de sfinți, se zice că toamna nu vor fi brume, şi oamenii pot semăna păpuşoi cât de târziu, că tot se vor coace foarte bine; iar dacă nu îngheață apoi toamna pică bruma devreme şi din cauza aceasta oamenii trebuie primăvara să semne cît de devreme“; „Cum va fi timpul în ziua de Măcinici, aşa va fi toată primăvara“ (Marian, 1899, p. 154-156).

Credința că începutul simbolic al activităților economice la Anul Nou aduce spor şi belşug era foarte puternică, de vreme ce în ziua de 9 martie era era scos plugul în țarină şi se trăgea prima brazdă. Ieşirea cu plugul în moşie avea valoare de simbol, întrucât din acel moment începea anul agrar. Numeroase practici care vizau atât domeniul material, cât şi domeniul spiritual aveau acelaşi țel: începerea

cu succes a anului agrar. Cu câteva zile înainte se ascuţeau şi se îndreptau fiarele plugului, se verificau şi se reparau celelalte părţi ale plugului, se hrăneau bine animalele de tracţiune (boii), se încheiau înţelegeri între gospodari (tovărăşie, simbrie) pentru a se ajuta la plug (se înjugau câte 4-6 boi la un plug de lemn), se aştepta momentul în deplină curăţenie trupească şi sufletească. În dimineaţa zilei de 9 martie, zi de muncă şi de sărbătoare, abundau practicile cu rol purificator (afumarea cu tămâie şi stropirea cu apă a boilor înjugaţi la plug şi a gospodarului care ţinea coarnele plugului în mâini) şi fertilizator (aruncarea unui ou înaintea plugului de către gospodină) (Marian 1899, p. 171-179).

CALENDARUL ACTIVITĂȚILOR AGRARE

Pornind de la 9 martie, echinocțiul de primăvară în calendarul iulian, anul cuprindea două anotimpuri de bază, iarna şi vara, separate prin hotare ale timpului. La hotarul dintre iarnă şi vară începea anul agrar. Celălalt hotar, dintre vară şi iarnă, se situa în perioada 8-14 septembrie, cu echinocțiul de toamnă, pe stil vechi, la 8 septembrie. Principalele practici populare de schimbare a anotimpului călduros cu cel friguros sunt concentrate la sărbătorile creştine denumite popular Sântămăria Mică, Sf. Ioan de Toamnă, Simion Stâlpnicul şi Ziua Crucii. Redăm câteva informații etnografice care ilustrează funcția de hotar a acestor zile: la Sântămărie Mică e „ziuă de hotar pentru vară", oamenii trebuie să-şi schimbe pălăria cu căciula (Pamfile, 1914, p. 36); apar primele brume; la Simion Stâlpnicul se fac observații meteorologice şi pronosticuri privind roadele anului viitor (Pamfile, 1914, p. 44); la Ziua Crucii se închide pământul pentru insecte şi reptile, „vorbesc florile şi-şi arată părerea lor de rău că se usucă. Acele plante care încă îşi mai păstrează viața se socotesc a fi necurate sau a fi menite altor scopuri decât nevoilor şi desfătărilor omeneşti", de pildă pentru hrana morților şi a altor viețuitoare (Pamfile, 1914, p. 51-52); se călătoresc păsările, se culeg ultimele plante şi fructe de leac (văzdoage, boz, micşunele, busuioc, mătrăgună, năvalnici, năjâtnică şi altele), se bat nucii (Pamfile, 1914, p. 53-54).

Miezul verii se considera ziua de 12 iunie, la Cuviosul Onufrie Egipteanul. Data lui de celebrare era, în calendarul iulian, cea mai lungă zi din an şi corespundea cu perioada de împârguire şi coacere a grâului (Pamfile, 1910, p 78). Miezul iernii cădea la 9 decembrie, la Zămislirea Sf Ana, sărbătoare cunoscută în nordul țării sub numele de

Ana Zacetenia. De la această zi „Soarele se dă înapoi spre vară“, mărindu-se ziua cu cât sare cocoşul de pe pragul casei (Pamfile, 1910, p. 181). Redăm, pe scurt, principalele activităţi agrare şi obiceiurile populare legate de acestea:

Aratul

Pentru ca aratul să înceapă la 9 martie sau în preajma acestei date, de obicei într-o zi de luni care preceda sau urma Măcinicii, pregătirea uneltelor agricole, reparatul sau confecţionarea altor unelte noi începea în luna februarie. De altfel, numele popular al acestei luni, Faur, vine de la meşterii făurari în fier care confecţionau uneltele agricole. Pornirea plugurilor la timp era în atenția sfatului obştilor săteşti, întrucît cei care întârziau cu aratul şi semănatul aveau să întârzie şi cu recoltatul produselor şi deci cu eliberarea terenurilor pentru păşunatul devălmaş.

Tânjaua de pe Mara

Un spectaculos ceremonial se organiza, în Transilvania, în cinstea gospodarului care a ieşit primul la arat şi pentru invocarea fertilităţii şi a roadelor bogate. Obiceiul, cunoscut sub diferite denumiri zonale (Tânjaua, Alegerea Craiului, Udătoriul, Udatul, Bricelatul, Trasul în Vale), avea loc în mijlocul sezonului muncilor de primăvară (arat, semănat), în ziua de Sângiorz sau a doua zi de Paşte. Sfatul obştii, constituit din cei mai în vârstă locuitori, avea obligaţia să urmărească cu atenţie mersul arăturilor de primăvară pentru a putea apoi să desemneze pe cel mai harnic gospodar. Deşi alegerea sărbătoritului era făcută dintre cei care au ieşit primii la arat, se aveau în vedere şi calităţile morale, precum cinstea, omenia. Sfatul bătrânilor anunţa din timp gospodarul care urma să fie sărbătorit la Sângiorz de întreg satul. Descriem pe scurt, Tânjaua de pe râul Mara, obicei păstrat în satele Hărinceşti, Hoteni, Sat-Şugatag şi alte localităţi din judeţele Maramureş şi Bistriţa Năsăud.

În dimineața zilei de 23 aprilie feciorii alergau din casă în casă pentru a uda cu apă fetele. Se udau însă şi oamenii mai în vârstă, „să crească, să înflorească, să se spele de toate relele, să rămână curaţi şi să fie iuţi ca apa de munte primăvara“ (Bogdan, Olos, Timiş, 1980, p. 46). Pe la ora prânzului, la casa sărbătoritului erau aduse 12 juguri frumos împodobite cu flori şi frunze de către feciorii satului, grupați doi câte doi la câte un jug. Pe drum, la aducerea jugurilor, se cântă şi se striga:

„Jugurile le-am gătat
Doi câte doi ne-am adunat
Să cinstim cu adevărat
Cel mai harnic om din sat“.

Un reprezentant din sfatul bătrânilor se adresa gospodarului şi mulţimii adunate la casa acestuia, aducând laudă vredniciei. Urarea se încheia cu versurile:

„Şi la Mara ne-om îndrepta
Şi cu apă ne-om uda
Să avem roade bogate
Şi la noi şi în alte sate
Să trăieşti cu voie bună
Cu găzdoaia de-a-mpreună!“

Alaiul se îndrepta spre râu în următoarea ordine: în frunte sărbătoritul, aşezat pe o teleguţă frumos împodobită cu cergi şi înconjurată de străji, flăcăi care îl păzesc să nu fugă; urma apoi sfatul bătrânilor, familia sărbătoritului şi, în sfârşit, mulţimea venită la sărbătoare. În ţarină şi la râu erau duse, de asemenea, tânjalele prinse unele de altele şi apoi legate de teleguţă. Alergând cu jugurile în zig-zag, feciorii ameninţau fetele de pe marginea drumului. În câmp alaiul înconjura ţarina de trei ori în direcţia mersului soarelui pe cer, se oprea apoi şi se aşeza sub formă de semicerc la capătul ţarinilor, cu deschiderea spre soare.

Jugurile erau lăsate jos, oamenii își descopereau capetele, iar sărbătoritul se ridica în picioare. În acest moment solemn marele pogonici se adresa cu glas tare soarelui: *„Mândru Soare călător/ Apleacă-te pe ogor,/ Şi-ncălzeşte seminţele/ Să rodească holdele!*“. Alaiul cobora în albia râului Mara, unde sărbătoritul se uda pe faţă, în timp ce erau invocate fertilitatea, pacea:

„Mară, Mară, râu frumos,
În această mândră zi de Sângiorz
Spală toate relele
Şi ne adă binele,
Pace-n lume
Roade bune
Bine-n ţară
Grâu la vară!“.

Într-o linişte deplină se udau feciorii de la jug, pogonicii, familia sărbătoritului. Feciorii aduceau apoi fetele cu care vorbeau şi se stropeau reciproc. După terminarea udatului, sărbătoritul mulţumea celor care l-au ales şi adus cu tânjală, invitându-i acasă pentru a se ospăta. După ce se întorceau în sat cu cântece şi voie bună, se desfăceau jugurile şi tânjalele, pentru a fi duse la gospodăriile de unde au fost luate, după care urma petrecerea până seara târziu.

Indiferent de nume şi de data la care se efectua obiceiul (Sângiorz, Paşte), de modalitatea alegerii persoanei sau persoanelor care desemnează plugarul, fruntaşul sau udătorul, de atribuţiile fiecărui fecior în alai etc., suntem în prezenţa unor practici străvechi, precreştine. Pentru a fi îngăduit de biserică, obiceiul trebuia „dezlegat“. Udătorul din Surdeşti şi din alte sate învecinate trebuie să fie un om cu mulţi copii, pentru că „numai aşa anu a hi roditor şi or hi bucate multe“ (Bogdan, Olos, Timiş, 1980, p. 51). În această zonă maramureşeană s-ar părea că în ziua de Sângiorz şi o săptămână după aceea se instituiau anumite interdicţii privind raporturile dintre tineri: feciorii nu aveau

voie să-şi îmbrăţişeze partenerele cu care jucau, le era strict interzis să-şi viziteze iubitele seara. Udătorul, fiind ales ca mediator între obşte şi forţele naturii, devenea etalon pentru tot ce avea să aducă anul ce urma: „dacă era omu mai blând, amu n-or hi vremuri grele; dacă omu era mai ciudat, apoi în acele vremuri grele or veni“ (Bogdan, Olos, Timiş, 1980, p. 52). Credinţa tuturor era că fără alegerea udătorului anul ar fi lipsit de roade.

Semănatul

Semănatul era legat nu atât de o anumită dată calendaristică, cât de încadrarea acestei importante activităţi agrare într-o anumită fază de creştere sau descreştere a lunii: „Roadele care se fac în pământ, precum sunt cartofii, să fie semănate la Lună Veche, adică atunci când e luna plină, iar cele ce se fac deasupra pământului, cum sunt cerealele, la Lună Nouă“ (Pamfile, 1913, p. 59). „Luna de pe cer are un rol asupra seminţei ce se aruncă în pământ şi asupra creşterii şi rodirii. De aceea, sămânţa tare (secara, grâul, porumbul) s-o semeni la pământ uscat, când luna este în creştere; altfel dai mâna cu sărăcia. Pe cele moi (in, cânepă, ovăz) în pământ moale, când Luna e în descreştere“ (Pamfile, 1915, p. 83); „Luna dă colţul grâului“ iar „Soarele creşte şi coace bobul“ (Bocşe, 1977, p. 266). Aceste informaţii cuprind elemente de cult lunar rămase, probabil, după renunţarea la un calendar lunar. Întrucât în mentalitatea arhaică între înhumarea morţilor şi punerea seminţelor în pământ se stabileau relaţii directe, de analogie, scopul fiind germinaţia şi continuarea vieţii, înmormântarea şi, în unele zone, semănatul se făceau luând în considerare faza de urcare sau de coborâre a Soarelui pe boltă. Înmormântările se fac şi astăzi numai după-amiază, ca mortul să prindă faza de odihnă a soarelui, cu şanse mici de reîntoarcere. Din contră, pentru semănat, vremea cea mai bună era până la amiază (Pamfile, 1913, p. 59).

Experienţa repetată, cu reuşitele şi neîmplinirile ei, a ajutat omul să-şi fixeze, în funcţie de condiţiile geografice locale, repere diverse care să-i indice momentele cele mai potrivite pentru semănatul plantelor: porumbul se seamănă „începând de la Bunavestire şi ţine până la Armindeni sau Ispas" (Pamfile, 1913, p. 71); semănatul grâului de toamnă se face „între Sântămării" (15 august - 8 septembrie), de unde şi zicătoarea „toamna să semeni în praf, iar primăvara în noroi", ceea ce ar însemna ca semănăturile de grâu, secară, orz să se facă de timpuriu (Garofild, 1943, p. 74); prin Banat, timpul cel mai potrivit pentru semănat fasolea era Armindenul (Pamfile, 1913, p. 187); în Bucovina, bobul se semăna până la Sângiorz (Pamfile, 1913, p. 188); usturoiul de toamnă se semăna la Sântandrei; cânepa se semăna la sfârşitul lunii aprilie şi începutul lunii mai (Rizescu-Brăneşti, 1944, p. 58); ziua pentru semănat castraveţii era, în Banat, Armindenul (Pamfile, 1913, p. 165); la o sută de zile de la Crăciun se semăna bostanul, iar când încep broaştele să cânte se seamănă busuiocul (Ştefănucă, 1937, IV, p. 68); meiul se semăna când înflorea porumbarul etc. etc.

Zecile de date pentru semănatul culturilor agricole – indicate de sărbătorile calendaristice, de înfloritul plantelor sălbatice, al arborilor şi arbuştilor, de sosirea unor păsări migratoare, de cântatul păsărilor şi insectelor – ţineau seama de condiţiile locale ale climei şi solului, de altitudinea şi latitudinea geografică, de soiurile plantelor. Până la începutul secolului al XX-lea Calendarul popular a fost, de fapt, singurul tratat de agronomie al ţăranului român.

Întreţinerea culturilor

Ocupaţiile principale ale omului în luna iunie erau întreţinerea culturilor (prăşitul porumbului, plivitul grâului de buruieni) şi cositul fânului şi al trifoiului. Recoltele ajunse în luna iunie, oricât de promiţătoare ar fi, sunt numai în stare de făgăduinţă; orice furtună, vijelie puternică,

ploaie torențială şi, mai ales, grindină şi piatră pot să devasteze numai în câteva minute lanurile în pârgă, rodul viței de vie şi al livezilor. În luna mai, după o astfel de împotrivire a naturii, omul putea să are din nou holdele distruse şi să le semene cu porumb în speranța că acesta se va coace până la prima brumă a toamnei. În luna iunie orice eveniment meteorologic ieşit din comun compromitea recolta; după munca zadarnică, perspectiva foametei era foarte apropiată. În această lună, când se ducea un adevărat război între forțele malefice şi cele benefice ale naturii, omul nu avea de unde şti de partea cui va fi victoria. Din precauție şi spirit de prevedere, avea să imagineze şi să țină numeroase sărbători atât pentru forțele distrugătoare, cât şi pentru forțele prielnice: Vanghelistul Ioan, Ghermanul, Vartolomei, Aliseiu, Iuda, Postul Sânpietrului, Sânpetru, Procopie, Circovii Marinei, Ilie Pălie, Pantelimon sau Pintilie Călătorul, la care se adaugă unele sărbători populare cu dată mobilă cuprinse între Lăsatul Secului şi Rusalii. Unele reprezentări mitice se țineau nu numai pentru a feri holdele de grindină, piatră, trăsnete, ci şi pentru a fertiliza lanurile, să bage bob grâului (Aliseiu sau Elisei) (Pamfile, 1910, p. 78) sau să se coacă cerealele păioase semănate primăvara (Pricopul) (Pamfile, 1910, 165). Dacă în primele luni de vegetație a plantelor (mai-iunie) precipitațiile sunt suficiente, în România fiind înregistrat în aceste luni aşa-numitul vârf de primăvară al precipitațiilor, în partea a doua a verii (iulie-august) îşi fac frecvent apariția secetele. Alte sărbători, alte obiceiuri (Caloianul, Paparuda, ceremonii şi procesiuni populare) completau peisajul spiritual al agricultorului.

Paparuda, zeiță pluviometrică

Paparuda este o zeiță pluviometrică invocată de o ceată, de obicei feminină, să dezlege ploile în ziua ce-i poartă numele. Ea este identificată cu marele zeul indian Rudra şi a fost atestată în întreg spațiul geografic în care arheologii au scos la iveală urmele civilizației trace. Are

înfățișare antropomorfă: *sfântă înaltă și subțire; zeiță, care diriguiește ploile, care sparge* sau *urnește norii; femeie care umblă cu ploile* etc. Paparuda are numeroase denumiri zonale: Păpăluga, Papaluga, Păpăruga, Bărbăruță, Peperuie, Dodoloaie, Dodoluță, Mămăruță, Mătăhulă și altele.

Rolul zeiței este jucat de o persoană pură (o fetiță sau o fată nemăritată, un băiat neprihănit, un flăcău) și, uneori, de o femeie gravidă. Paparuda își îmbracă odăjdiile divine, frunze de boz, brusture, mai rar frunze și tulpini ale altor plante, la o fântână sau pe malul unei ape (râu, pârâu, lac, iaz). Bozul, *(Sambucus ebulus L.)* este o plantă din familia *Caprifoliaceae*, cu miros neplăcut, flori albe și fructe negre, substitut fitomorf al zeiței care dezleagă ploile în ceremonialul Paparudei. Ea vindecă mușcătura de șarpe și alungă fulgerele pe timp de furtună. Tulpinile verzi sunt, în ceremonialul Paparudei, odăjdii sacre îmbrăcate de persoana care joacă rolul zeiței pluviometrice, în timp ce cu ramurile uscate, adunate de copii, femei curate sau iertate se aprindeau mici ruguri funerare în zilele de Măcinici, Lăsatul Secului și Joimari în curți sau pe mormintele din cimitir. Sub influența creștinismului bozul a devenit, dintr-un substitut divin, o plantă malefică, numită și Poama Dracului. La rădăcina lui, în pământ, s-ar ascunde dracul, iar în aer, printre tulpini, drăcoaica. În unele credințe populare bozul este o personificare feminină măritată cu socul, divinitate masculină. Cel care arunca tulpini de boz în locurile unde creștea socul primea de la acesta, drept recunoștință, sfaturi bune. Fructele, recoltate toamna târziu. erau folosite pentru colorarea firelor și fibrelor textile, a vinurilor din struguri, florile, adunate în timpul înfloririi, frunzele și tulpinile culese la Ziua Crucii (14 septembrie) pentru vindecarea rănilor vitelor, în special cele provocate de mușcătura de șarpe și lecuirea bolilor. Când era recoltat, bozul era invocat și respectat ca o divinitate: *Bună dimineața, Bozule! Eu te cinstesc cu pâine și sare și cu nouă mătănii, iar tu să mă cinstești cu sănătatea vitei mele, să*

nu-i stea viermii în rană cât nu stau popii, primarii şi dregătorii în Rai. (Ghinoiu, 2001, p. 25-26).

Local, capul se împodobeşte cu flori sau coroniţe din flori. Izolat, poartă în mână o cruce din lemn. Ceata Paparudei colindă satul de la un capăt la altul, intră prin curţile oamenilor, vizitează fântânile. Paparuda, personaj sacru care se naşte şi moare, apare şi dispare anual lângă o apă, este aşteptată pe uliţe şi cu vasele pline cu apă. Iniţial, Paparuda a avut dată fixă de celebrare, probabil la echinocţiul de primăvară. Ulterior, sub presiunea creştinismului, a fost împinsă în a treia joi după Paşte, numită în Calendarul popular şi Joia Paparudei. În vremurile recente a devenit un obicei ocazional, practicat vara, la apariţia secetelor. Deghizarea în zeiţă fitomorfă (îmbrăcarea costumului vegetal) a persoanelor diferite ca sex şi vârstă, de multe ori pentru câştig (ţiganii), schimbarea unei sărbători fixe cu una mobilă şi apoi întâmplătoare (la apariţia secetelor), preluarea, în Transilvania, a numelui altor obiceiuri şi ceremonii agrare (Burduhoasă, Mătăhulă) sunt elemente atipice care exprimă disoluţia credinţei în puterea Paparudei de a dezlega ploile.

Ceremonialul de invocare a divinităţii pluviometrice să dezlege ploile cuprinde trei secvenţe importante:

– *naşterea*: alcătuirea cetei sau alaiului Paparudei din persoane pure, de obicei fetiţe şi fete nemăritate; alegerea persoanei care va juca rolul personajului sacru, Paparuda; confecţionarea măştii sau costumului vegetal din frunze de boz, brusture sau din alte plante; îmbrăcarea Paparudei pe trupul gol sau peste haine cu costumul vegetal, şi, uneori, împodobirea ei cu flori sau coroniţe din flori;

– *desfătarea zeiţei:* pornirea alaiului alcătuit din Paparudă şi ceata sa divină pe uliţele satului pentru a vizita fântânile şi gospodăriile oamenilor; dansul executat de Paparudă pe o melodie simplă, cântată şi ritmată de participanţi prin bătaia palmelor; udarea Paparudei cu apă, uneori cu apă amestecată cu lapte, zer, seminţe; udarea cu apă a alaiului Paparudei; primirea darului (alimente, bani, vase

de lemn). În unele zone membrii cetei sunt sau stropesc ei înşişi persoanele colindate. Paparuda, în admiraţia asistenţei, sare, joacă, bate din palme, pocneşte din degete, udă pe cei întâlniţi, se scutură de apă pentru a imita ploaia. Textul cântat invocă, prin formule poetice, ploaia şi, uneori, efectul practic aşteptat (roadele bogate) şi eficienţa apotropaică a ploilor, urări de sănătate şi referiri la darurile ce la va primi de la gazdă:

„Paparudă, Rudă,
Ia ieşi de ne udă,
Cu găleţile
În toate părţile,
Cu urcioarele,
Toate ogoarele
Paparuda lor
Bate la obor
Paparuda noastră
Bate la fereastră.
Să scoatem cheile,
Să scornim ploile,
Crească-ţi grânele
Ca prăjinile;
Crească-ţi oarzele
Ca rogoazele;
Crească-ţi meiurile
Ca bordeiurile.
Unde dai cu sapa
Să crească ca apa
Unde dai cu plugu
Să crească ca untu;
Oile lânoase
Vacile lăptoase,
Stăpânii să trăiască
Să le stăpânească!"

(Orezu, jud. Ilfov);

– *moartea şi ritul funerar:* după încheierea colindatului urmează dezbrăcarea (moartea) măştii vegetale, de

obicei pe acelaşi loc unde a fost îmbrăcată (râu, pârâu, lac, fântână); depunerea în apă a veşmintelor vegetale, substitut divin; petrecerea cu cântece de Paparudă a *mortului* dus de apa curgătoare; scalda rituală a membrilor cetei; împărțirea darurilor strânse de un însoțitor al Paparudei (ouă, slănină, mălai, bani) şi, uneori, masa rituală (ospăţul funerar). Obiceiul Paparudei a fost atestat în diferite stadii de evoluție în toate zonele etnografice româneşti. La apariţia secetelor în sudul şi estul României, obiceiul este practicat şi astăzi. (Ghinoiu, 1997, p 146-147).

Caloianul

Spre deosebire de Paparudă, Caloianul este o păpuşă confecționată din lut, cârpe, paie sau crenguțe de lemn îmbrăcată cu hăinuțe din cârpe. Acesta este o efigie a Marii Zeițe neolitice ale cărei atribuții au fost preluate de zeii specializaţi să aducă ploaia (Moaşa Ploii, Mama Caloiana, Maica Călătoarea, Maica Domnului, Zâna, Scaloiana), să oprească ploaia (Seceta, Mama Secetei, Tatăl Soarelui, Sfântul Soare, Sântilie) sau de soli trimişi la divinitatea adorată să dezlege sau să lege ploile (Caloianul, Scaloianul). Moartea şi renaşterea anuală a naturii, aducerea sau oprirea ploilor se face, conform modelului universal, prin diferire rituri funerare preistorice: abandonarea *cadavrului* sau aruncarea acestuia într-un loc dosnic; sfărâmarea (ciopârţirea) şi împrăştierea prin holdele semănate; imersiunea lui într-o apă curgătoare, lac, fântână; înhumarea; incinerarea. De cele mai multe Caloianul este supus la două sau mai multe rituri funerare: înhumarea, deshumarea, ciopârţirea, părăsirea, depunerea cadavrului pe apă. Data fixă a ceremoniei, de obicei în a treia săptămână după Paşte, a devenit în vremurile recente, o practică ocazională, efectuată primăvara sau vara în perioada secetelor sau ploilor prelungite.

Scenariul ritual începe, de regulă, într-o zi de marţi, cu confecţionarea unei păpuşi din lut sau din alte materiale şi înmormântarea acesteia. Ritul funerar se continuă după

trei zile, joia, cu dezgroparea Caloianului, reînhumarea, ciopârțirea, abandonarea pe pământ sau pe apă (scufundarea sau depunerea lui pe o scândură în apă, aruncarea în fântână) şi ospățul funerar. Când Caloianul este purtătorul mesajului către marea divinitate să lege sau să dezlege ploile, el este inițiat, precum mortul la înmormântare, prin texte rituale cântate:

„ Caloiene, Ene,
Du-te în Cer şi cere:
Să deschidă porțile,
Să sloboade ploile,
Să curgă ca gârlele;
Caloiene, Ene,
Cum ne curg lacrimile,
Să curgă şi ploile,
Zilele şi nopțile,
Să umple şanțurile,
Să crească legumele,
Şi toate ierburile
/ ... /".

Ceremonialul funerar reconstituit după informația etnografică şi textul folcloric, cuprinde mai multe secvențe rituale:

– *formarea cetei* din fetițe şi fete nemăritate, cu rare apariții de femei măritate, de obicei gravide;

– *naşterea* (confecționarea) Caloianului din lut, cârpe, paie, crenguțe îmbrăcate în cârpe;

– *moartea năprasnică* a solului (băiat, fetiță); găsirea trupului, după căutări îndelungate; stropitul cu apă (scalda rituală), gătitul cu flori, ouă roşii sau cu coji de ouă roşii; aşezarea lui în sicriu sau întins pe o scândură;

– *înmormântarea Caloianului* după un scenariu identic cu înmormântarea tinerilor necăsătoriți (cu preot şi dascăl, cu steag sau stâlp funerar, cu bocete şi multe lacrimi

într-un loc secret (la crucile şi răscrucile drumurilor, la hotare, în holdele de grâu, pe malul unei ape etc.);

– *dezgroparea* (învierea) după trei zile;

– *scufundarea Caloianului* în apă, aruncarea în fântână, aşezarea pe o scândură să plutească pe apa curgătoare;

– *ospăţul funerar* cu mâncare şi băutură, care se încheie, uneori, cu hora Caloianului, petrecere la care puteau fi invitaţi şi băieţii. Când apar mesageri perechi, Caloian şi Caloiana sau Mama Ploii şi Tatăl Soarelui, aceştia sunt trimişi la divinitate printr-un rit funerar (înhumare sau scufundare în apă) cu mesaje diferite: *Ea* să aducă, *El* să oprească ploile pe pământ. Obiceiul a fost atestat în diferite stadii de evoluţie, pretutindeni în România. (Ghinoiu, 2001, p. 35-36).

Recoltatul

Recoltatul plantelor de cultură se încadrează şl mai puţin decât semănatul în rândul activităţilor agrare cu dată fixă. Astfel, pentru soiurile de grâu existente la începutul secolului al XX-lea şi ţinând seama de diferenţele parametrilor climatici şi meteorologici înregistraţi în diferite regiuni, recoltatul grâului începea la sfârşitul lunii iunie şi se încheia, în zonele răcoroase, în luna august. Seceratul păioaselor (secara, grâul, orzul) prilejuia efectuarea unor obiceiuri de mare spectacol, cunoscut de specialişti sub numele de Cununa Grâului. Aceasta este un colac împletit din ultimele spice în care se retrage spiritul grâului din planta care se usucă şi moare. Spiritul grâului străbate, precum sufletul omului, trei lumi: *preexistenţa,* de la sămânţa semănată la sămânţa încolţită; *existenţa*, de la sămânţa încolţită la sămânţa recoltată; *postexistenţa,* de la sămânţa recoltată la sămânţa semănată sau de la sămânţa recoltată şi măcinată la aluat şi pâinea sacră. Viaţa plantei grâu şi viaţa fiinţei om sunt cosite de Moarte cu aceeaşi unealtă preistorică, secera, şi cu aceeaşi unealtă medievală,

coasa. Oamenii încercau să se asigure, la moartea (seceratul) grâului, că rodul nu se va pierde prin două tehnici magice: lăsarea unui mănunchi de spice netăiate pe ogor numite Barba Pământului, Barba lui Dumnezeu, Barba Popii, Iepurele (în ţinuturile extracarpatice) şi prin tăierea ultimelor spice şi păstrarea lor sub formă de mănunchi, snop sau împletitură din spice de grâu numită Cununa Grâului, Buzdugan, Peană (în ţinuturile intracarpatice). Cununa Grâului, împletită din spice şi împodobită cu flori într-un ceremonial cu acelaşi nume, era un simbol al fertilităţii şi rodului bogat care se păstra, precum icoana, ca un obiect sacru, de mare valoare. La vremea semănatului boabele scuturate din Cunună erau amestecate cu cele care urmau a fi semănate, Cununa era îngropată sub brazda plugului, aşezată la Crăciun peste colacul dat feciorilor colindători, împodobea steagul de nuntă sau era aşezată pe fruntea tinerilor la căsătorie (Transilvania, Banat) (Ghinoiu, 2001, p. 60-61).

Cele mai multe practici agrare şi, în acelaşi timp, cele mai bogate în simboluri se concentrau la începutul şi la sfârşitul recoltatului. Aşa cum apreciază Maria Bocşe „grâul, plantă cultivată de milenii pe teritoriul ţării noastre, nu implică numai rituri pentru obţinerea lui, ci este investit şi cu valori simbolice, benefice, care se resimt în toate compartimentele culturii spirituale româneşti“ (Bocşe, 1977, p. 275). De la sămânţa semănată până la sămânţa recoltată, iar de aici până la transformarea ei în pâine, grâul este prezent în toate obiceiurile calendaristice şi însoţeşte zi de zi viaţa omului, inclusiv în momentele sale de răscruce: naşterea, căsătoria şi moartea. Nu există plantă, în afară de grâu, şi nici aliment, în afară de pâine, să adune în jur atâtea obiceiuri şi tradiţii populare.

CALENDARUL CULEGERII PLANTELOR DE LEAC

Perioada de recoltare a plantelor cultivate la încheierea ciclului lor vegetal (coacerea seminţelor) varia, de la an la an, cu câteva zile, în funcţie de condiţiile meteorologice, de data semănatului şi alţi factori locali. Spre deosebire de acestea, plantele de leac, încărcate cu diferite semnificaţii magice, se culegeau după un calendar exact, cu zile şi momente ale zilei fixate riguros de tradiţie. Zilele în care se considera că plantele de leac aveau calităţi tămăduitoare maxime se situau la sărbătorile de hotar ale timpului (echinocţiile de primăvară şi de toamnă) şi, mai ales, la sărbătoarea care marca solstiţiul de vară, Sânzienele. Astfel, zilele marcate de sărbători, când se culegeau şi anumite plante de leac şi tinctoriale se aflau în perioada echinocţiului de primăvară (Săptămâna Caii lui Sântoader, Florii, Joimari, Sângiorz, Sângiorzul Vacilor), în preajma solstiţiului de vară (Todorusale, Ispas, Sânziene, Circovii de Vară, Ilie Pălie, Foca) şi la echinocţiul de toamnă (Sântămărie Mare, Sântămărie Mică, Ziua Crucii). Unele plante de leac se culegeau şi la miezul verii (Circovii de Vară).

Tradiţia preciza nu numai zilele favorabile pentru culegerea plantelor folosite în medicina şi cosmetica populară, ci şi momentele zilei (noaptea, dimineaţa în zori, la răsăritul soarelui). Erau neeficiente plantele culese la Rusalii sau în preajma Rusaliilor întrucât, susţine tradiţia, „erau pişcate de Iele“. Culesul plantelor era un adevărat ritual care se desfăşura în anumite condiţii de timp şi de loc (terenuri curate, neumblate de animale, păsări şi oameni, unde nu se aud câinii lătrând). Persoanele care le rupeau trebuiau să fie curate trupeşte şi sufleteşte, să spună anumite cuvinte, să aibă o anumită ţinută vestimentară (îmbră-

cate, dezbrăcate până la brâu sau de tot, cu capul descoperit), să răsplătească pământul pe care a crescut floarea ruptă sau smulsă cu pâine, sare, seminţe etc.

Pentru a surprinde obiceiurile legate de culegerea plantelor de leac am efectuat o anchetă de teren în satul Runcu, jud. Gorj, în vara anului 1968. Întrucât, la acea dată, ritualul culegerii plantelor de leac era un secret profesional, mi-a trebuit mult timp pentru a câştiga încrederea a două informatoare ca să accepte să le însoţesc în noaptea de Sânziene. Am plecat din sat pe la ora trei noaptea, spunându-mi-se că deja este târziu. Până la pajiştile înflorite, pe undeva în zona Sohodolului, nu s-a scos nici un cuvânt; fusesem prevenit, de la bun început, că nu trebuie să ne latre câinii. Mi-am dat seama că motivul pentru care eram dus „pe muteşte" făcea parte din însuşi ritualul culegerii plantelor de leac. Înainte de ivirea zorilor am ajuns într-o imensă pajişte, adevărat laborator farmaceutic al naturii. Dintr-o traistă au fost scoase o năframă şi o oală nouă de lut. Una dintre bătrâne a început să tragă năframa pe deasupra florilor în timp ce spunea cuvinte neinteligibile. Când năframa se uda de rouă, era stoarsă în oala de lut. Cu această licoare astringentă îşi menţineau femeile prospeţimea tenului, prin ungerea feţei în dimineaţa sărbătorilor. Bătrânele au început apoi să culeagă plante de leac (pentru dureri de mâini şi de picioare, pentru bube, pentru dureri de dinţi, pentru umflături, pentru muşcătură de şarpe, pentru fertilitate sau sterilitate etc., etc.) şi pentru diferite practici magice (de dragoste, pentru spor în muncă, pentru vise urâte şi altele). De la unele plante se recoltau florile, de la altele frunzele, tulpinile, bulbii sau rizomii. În momentul culegerii plantelor se pronunţau câteva cuvinte în şoaptă, de pildă cele adresate unei plante de dragoste, Întorcătoarea:

„Întorcătoare, întorcătoare,
Cum te învârţi tu după Soare,
Soarele după tine,
Toţi băieţii după mine!"

În drum spre casă însoțitoarele mele mi-au arătat de câteva ori locurile unde „s-au tăvălit fete şi femei tinere, ca să fie drăgăstoase tot timpul anului". Ne-am întors cu o recoltă bogată, deşi mi s-a spus că cele mai multe plante folosite la vindecarea bolilor se găseau în partea muntoasă a satului. Planul nostru de a urca în al doilea an pe cheile Sohodolului, în zona de munte, a rămas, din nefericire, neîmplinit, întrucât una din informatoare, Maria Arbagic, a decedat între timp. Această experiență de neuitat ne-a permis să formulăm câteva concluzii calendaristice.

Practicile de medicină populară aveau o şansă în plus de a se împlini cu plante culese la Sânziene întrucât sărbătoarea îşi are locul în mijlocul verii, la solstițiul de vară. Puterea ciclului vegetativ la 45° latitudine nordică o reprezintă, fără îndoială, ziua de 24 iunie (Sânziene), care cade în imediata apropiere a solstițiului de vară. Fiind ziua cea mai lungă şi cu insolația cea mai puternică din întreg anul, în natură se produc fenomene biologice spectaculoase: înfloresc, se pârguiesc şi se coc recoltele şi plantele, în general. Deşi se poate vorbi de o putere obiectivă a timpului în ziua de Sânziene (Drăgaică), poporul invoca atunci şi o putere magică, supranaturală. Despre avantajele culegerii unor plante de leac la Sânziene era convins şi Tudor Pamfile, care scria: „Vremea aceasta, de la Sânzieni, este cea a maturității pentru tot soiul de ierburi şi flori. E firesc, dară, ca gospodinele românce să se îngrijească acum spre a aduna toate acele buruieni şi flori, ale căror proprietăți binefăcătoare asupra sănătății zdruncinate sunt cunoscute. Căci cine ar putea să nege marele folos pe care îl aduceau poporului, lipsit de asistență medicală, acele cunoştințe empirice ale medicinii populare, pe care le-a dovedit ca bune practica atâtor veacuri" (Bocşe, 1977, p. 275).

Să urmărim acum şi latura de suprasolicitare magică a calităților plantelor, nu numai prin recoltarea lor în puterea anului (solstițiul de vară), ci şi în puterea nopții. În mentalitatea magico-religioasă, timpul de trecere, fie că este vorba de scurgerea timpului uman (naşterea, căsătoria,

moartea), fie de scurgerea timpului calendaristic (diurn, săptămânal, lunar, sezonal, anual), reprezintă un moment de criză. De pildă, conform unor credințe arhaice românești, între căderea serii și miezul nopții se desfășoară un timp enigmatic, populat de numeroase forțe malefice. Miezul nopții, numit și puterea nopții, era momentul critic când forțele și deci șansele de victorie ale binelui și răului erau puse în cumpănă. Unii practicieni ai medicinii populare credeau că în acest moment de adânci prefaceri pot transforma forțele malefice, a căror putere era atunci maximă în „leac" sau putere de vindecare a bolilor prin însuși ritualul culegerii plantelor la miezul sau puterea nopții. Treptat, spațiul nocturn se purifică, forțele binelui ies învingătoare, fiind în plenitudinea lor la ivirea zorilor. De altfel, acest moment au dorit informatoarele mele să-l surprindă.

Culegerea plantelor de leac noaptea, oricum înainte de răsăritul soarelui, este o operație incomodă, care nu ar fi fost efectuată de nici un inițiat în medicina populară dacă nu ar fi așteptat de la această acțiune anumite avantaje, reale sau imaginare. Introducând în calcul un alt element important al schimbărilor, luna, s-ar părea că unele avantaje „reale" ar fi fost posibil de obținut. În mentalitatea celor vechi, luna împărtășea același destin tragic ca și omul, animalele și plantele; aceasta se naște, crește, se împlinește, descrește și apoi dispare. Ciclul biologic al plantelor de leac era deci numai o reducție microscopică a fluctuațiilor lunare. Activitatea practică a oamenilor punea adesea de acord fazele lunare și fazele vegetative: în satele Olteniei castraveții se semănau în perioada de Lună Nouă, iar în numeroase zone copacii pentru construcția caselor se tăiau numai noaptea, pe Lună Plină. Acestea sunt argumente pentru susținerea ipotezei existenței pe meleagurile carpato-dunărene a unui străvechi calendar lunar.

Practicile magice la care se recurgea adesea pentru vindecarea bolnavilor (înhumarea terapeutică, trecutul prin căluș, desfăcutul și desfăcătura, pe întors, de pocitură etc.)

se asociau cu practicile pozitive de medicină populară, inclusiv cu folosirea plantelor de leac. Se ştie că poporul român a cunoscut şi a găsit leacuri vegetale pentru 120 de boli (Butură, 1979). Medicina populară rămâne însă un domeniu al culturii noastre arhaice faţă de care avem datorii nu atât din punct de vedere al găsirii reţetelor de vindecare a diferitelor boli, ci în ceea ce priveşte recuperarea unor valoroase elemente ale spiritualităţii româneşti transmise peste secole împreună cu preocuparea vitală a oamenilor: lupta împotriva bolilor (Eliade, 1980). Redăm, succint, ritualul culegerii unor plante de leac:

Avrămeasa este o personificare a ramurilor florifere ale unei plante veninoase numită, local, veninariţă *(Gratiola officinalis L.)* din familia *Scrophulariaceae,* care asigură, împreună cu pelinul, usturoiul, odoleanul, leuşteanul şi cârstăneasa, protecţie magică împotriva Ielelor. Cei luaţi de Iele, Cele sfinte, Rusalii, Zburător erau scăldaţi cu Avrămească şi cârstănească. Aceste reprezentări mitice erau invocate în descântecul şi tratamentul de bube dulci (eczemă infecţioasă la copii):

„De Avrămeasă,
Cârstănească
Toate bubele chemară
La biserică plecară
Pe cele dulci nu le chemară"
/ .../ (Oltenia).

Mătrăguna este în Panteonul românesc personificarea unei plante miraculoase folosită din antichitate până astăzi de medicina empirică, numită, zonal, Cireaşa Lupului, Marea Doamnă, Împărăteasa, Împărăteasa Ierburilor. Ca reprezentare mitică, aceasta este invocată pentru dragoste, căsătorie, bogăţie, fericire sau, dimpotrivă, să despartă dragostele, să semene ură, duşmănie, sărăcie, moarte. Culegerea şi utilizarea ei se desfăşoară după un ritual strict: descântătoarea mergea, în deplină curăţenie

trupească şi sufletească, în pădure, departe de sat, acolo unde *nu se aud cocoşii cântând şi pisicile mionând*, căutau mătrăguna, o fixa cu privirea şi o însemna cu fir roşu. Femeia revenea în sat şi aşteapta timpul favorabil, de obicei o zi de marți, când mergea singură sau însoțită de persoanele care aveau nevoie de ajutorul mătrăgunei (de obicei, fetele nemăritate, nevestele lipsite de dragostea bărbaților). La Mătrăguna însemnată mergeau înainte de ivirea zorilor, pe tăcute şi pe nemâncate. O salutau cu respect: *Bună dimineața Doamnă Mare*, se dezbrăcau, se despleteau, făceau mătănii, o ocoleau. Cuplurile feminine se îmbrățişau, se mângâiau, mimau actul sexual în timp ce descântătoarea o roagă cu blândețe:

„Mătrăgună, Doamnă bună,
Nu te iau de bolunzit,
Ci te iau de îndrăgostit;
Nu te iau să bolunzeşti,
Ci te iau de îndrăgit."

Altul era descântecul pentru fetele nejucate de feciori, pentru învrăjbire între oameni. Când i se solicita să căsătorească tinerii, se simula veselia şi buna dispoziție, când era luată pentru vrăji de urât şi despărțit, se mima supărarea şi cearta. Se scotea apoi din pământ, se răsplătea locul în care a crescut cu pâine, sare, ban de argint, miere, vin. Se întorceau apoi în sat cu aceeaşi discreție cu care au plecat: nu priveau înapoi, nu spuneau lucruri urâte, evitau întâlnirea cu alte persoane. Acasă se pregăteau din frunzele, tulpina sau rădăcinile ei leacuri pentru reumatism, umflături, friguri, tuse, se planta în grădină, la un loc curat, se păstra ca ceva sacru, la loc de cinste, la grindă sau la icoană.

Buhaiul este o personificare a unei plante mici (*Listera ovata*) din fam. *Orchidaceae* care creşte prin păduri şi păşuni umede. Rizomul scos din pământ este măcinat şi pus în tărâțele vacilor pentru a se goni. În ținuturile Neam-

țului buhaiul pus în scaldă era invocat de fete să le facă plăcute şi să se căsătorească cât mai curând.

Breiul sau Buruiana câinească este o personificare a unei plante ierboase (*Mercurialis perennis L.*) din fam. *Euphorbiaceae* cu flori verzui şi miros neplăcut care creşte prin păduri umbroase şi poieni utilizată în medicina şi cosmetica populară. În Oltenia rizomul lung al plantei era pus de fete în scaldă pentru creşterea părului. În Vinerea Omanului mamele fetelor plecau, la scăpătatul soarelui, pe muteşte (dacă era necesar se înțelegeau numai prin semne), în căutarea Breiului. Când îl descopereau, puneau pâine şi sare de-asupra lui, ofrandă pentru Muma care l-a născut, şi îl smulgeau cu toată forța. Rădăcina (rizomul) de Brei, care se spune că într-un an creşte un metru, era dusă acasă şi pusă în apă. După scalda rituală fetele şi nevestele tinere se fereau *să le vadă* Soarele.

Cicoarea este o personificare a unei plante care creşte prin fânețe, locuri virane, şi pe marginea drumurilor *(Cichorium intybus L.)* din fam. *Copositae* cu multiple întrebuințări în medicina populară şi invocată în farmece de fetele necăsătorite să pună pe jar inima pețitorilor. Este îndrăgită în special de tinere care o pun sub căpătâi, împreună cu cămaşa celui dorit, să le spună în vis ursita sau se afumau, se spălau cu floare de Cicoare să le scape *de urât* şi de farmecele vrăjitoarelor:

„Frunzuliță trei cicori,
Fusăi la trei vrăjitori,
Toate trei mi-au spus că mor!
Numai una ocheşică,
Aia-mi spusă să n-am frică"

Într-o frumoasă legendă transilvăneană Cicoarea este zâna florilor care se spăla cu rouă înainte de răsărirea soarelui pentru a nu fi văzută de nimeni. Fiind zărită într-o dimineață de Soare, acesta s-a îndrăgostit de ea şi a trimis

doi luceferi s-o pețească. Zâna pământeană îi refuză spunându-le că:

„Soare, soțior,
E tot călător,
Ziua peste sate,
Noaptea peste ape!“

Supărat, astrul zilei o transformă în floare de Cicoare:

„Lăsa-ți-mi-o în pace,
Că mi-o voi preface
Floare de cicoare
Cu ochii după Soare,
Când oi răsări,
Ea s-o-înveseli!
Când oi asfinți,
Ea s-a ofili;
Când oi scăpăta
Ea s-a aduna“.

De atunci se spune că cicoarea stă tot cu ochii după Soare: florile ei se strâng seara, la apus, şi se desfac dimineața, la răsărit, până toamna târziu.

Ciocul berzei este o plantă meliferă *(Delphinum consolida L.)* cu flori albastre, în formă de cioc de barză sau de cocor, invocată în descântatul femeilor care nu aveau copii, sinonimă cu buruiană de făcut copii sau sculătoarea. Ceaiul din Ciocul berzei are calități afrodixiace (Oltenia).

Floarea dragostei este o personificare a unei plante numită, local, dragoste (*Sedum fabaria L.*) din fam. *Crasulaceae*, cu frunze în formă de lance şi flori roz-purpurii care creşte pe lângă pâraiele din zonele înalte, protectoare a casei şi locuitorilor ei de duşmani. Planta se aducea din locurile unde creşte şi se răsădea într-un colț ferit şi curat al grădinii. Pentru a afla dacă tinerii îndrăgostiți se vor

căsători, se răsădeau, alăturat, două fire de Floarea dragostei: unul pentru fată, altul pentru fecior. Plantele, crescând, urmau să prezică, prin apropierea sau îndepărtarea tulpinilor, dacă se căsătoresc sau nu tinerii cărora le-au fost menite.

Frăsinelul e o personificare a unei plante (*Dictamnus albus L.*) din fam. *Rutaceae* cu flori albe sau trandafirii şi miros balsamic, penetrant, care creşte prin locuri aride, pe lângă păduri şi tufişuri invocată să alunge Ielele şi relele produse de acestea. Întrucât uleiul degajat în zilele toride şi liniştite ale verii se aprindea, înconjurând-o cu o aureolă luminoasă, Frăsinelul se numeşte şi *floarea focului*. În Banat, în noaptea de Todorusale, când se credea că Ielele rupeau vârful Frăsinelului, lăsându-l fără leac şi fără miros, cei *hăluiți* sau *luați din Iele* (ologiți), bolnavii de epilepsie se culcau în locurile unde creştea miraculoasa plantă. În Oltenia bolnavii *luați de Iele* sau de *Şoimane*, bolnavi de epilepsie erau urcați în căruțe şi duşi, în ajunul Sf. Gheorghe, Sânzienelor sau Ispasului, la locurile unde creştea Frăsinelul. Acolo erau culcați, în ordinea în care au sosit, se puneau ofrande (pâine, sare, o strachină cu legume) şi un vas plin cu apă la rădăcina plantelor culese. Dimineața, după unele semne lăsate de Frăsinel la vasul cu apă, se prorocea soarta bolnavului. Este consemnat şi obiceiul punerii mesei încărcată cu daruri (colac, rachiu, vase de lut, tămâie) şi invocarea Frăsinelului să schimbe hotărârea ursitoarei cu nume eufemistic Cinteza Dobrița (Frumoasa Cinteza):

„Cinteza, Dobrița
Sus s-a înălțat
Pe munte s-a lăcat,
Unde au picat,
Piatra au crăpat,
Aşa crape ochii cui te-a fermecat
/.../ Frăsinet albeț,
Frăsinet de mult preț

Sari în casă,
Sari pe masă,
Sari în cupa cea aleasă,
Fă pe (cutare) sănătoasă!
sau
Sari în paharul frumos
Şi fă pe (cutare) sănătos!"

(Banat, Oltenia)

Gonitoare e un nume generic al unor specii de plante din familiile *Primulaceae (Anagallis arvensis L.), Orchidaceae (Orchis morio L.), Orobanchaceae (Orobanche ramosa L.)* folosite în medicina empirică şi în vrăjile de fertilizare a vitelor şi femeilor sterile. Unele prin formă, altele prin substanţele active pe care conţin, stimulau funcţiile sexuale. Vitelor li se administrau în nutreţ iar femeilor în scalde (Oltenia).

Iarba (fierului) fiarelor: este personificarea unei plante fictive invocată de răufăcători să înmoaie fierul şi să deschidă lacătele de fier. Ea ar creşte pe terenuri greu accesibile, de obicei în locuri bântuite vreme îndelungată de foc. Noaptea străluceşte ca soarele (ca aurul, ca lumânarea aprinsă) iar peste zi e veşnic înrourată, dispare, intră în pământ. Dimineaţa, când răsare soarele picură sânge din ea, lasă pete roşii pe pământ. După o legendă culeasă din zona Oraviţei, Iarba fiarelor are trăsături umane: *Ea are cap, ca şi omul şi e vie, umblă, frunză n-are, numai nişte aripi din umere, coadă şi picioare; e de culoare gălbuie. Rădăcină n-are. Pe piatră îşi lasă o ţâră de rădăcină şi merge mai departe.* Dacă e aruncată în apă cade la fund, ca omul, sau, dacă pluteşte ca celelalte plante, merge împotriva curentului. Este descoperită prin diferite vicleşuguri: se trage prin iarbă o sfoară pe care sunt legate lacăte de fier. Când se descuie lacătele înseamnă că acestea s-au atins de Iarba fiarelor; se împiedică calul cu lanţ şi lacăt de fier. Când se despiedică calul, se culege planta care l-a despiedicat; se încuie cu lacăt, într-o colivie, puiul de arici. Aricioaica,

care cunoaşte Iarba fiarelor, vine cu ea în gură şi, după ce descuie lacătul, i se ia planta din gură; este descoperită cu ajutorul şi al altor animale (dihorul) şi păsări (ciocănitoarea, grangurul) etc. O ştiu şi rândunelele care o aduc cu ciocul în cuib să le apere puii. Vitele care o mănâncă se umflă şi mor. În schimb, oamenii care intră în posesia ei capătă puteri miraculoase: deschid lacătele, nu sunt atinşi de săgeți şi gloanțe, înțeleg limba animalelor şi plantelor etc. Ar fi avut-o viteji şi haiduci vestiți (Tunsul, Marcul, Pintea Viteazul, Fulga) şi hoții mari. Ca plantă autentică, Iarba fiarelor *(Cynanchum vincetoxicum L.)* din fam. *Asclepiadaceae* creşte prin livezi, păduri, tufărişuri locuri pietroase şi este folosită în medicina populară pentru vindecarea tăieturilor, vătămăturilor, durerilor de picioare, în descântecele de sperietoare. Planta trebuie culeasă noaptea, în ajunul unor mari sărbători calendaristice (Sf. Gheorghe, Ovidenie, Sânziene).

Iarba lui Tatin (tătănească) este o personificare a unei apreciate plante de leac *(Symhytum officinale L.)* invocată în special pentru vindecarea rănilor, arsurilor, reumatismului, luxațiilor şi fracturilor. Alături de usturoi, pelin, avrămească, cărstenească şi alte plante, asigură protecție magică împotriva Ielelor, Strigoilor. Ielele, resemnate de puterea lor se tânguiesc:

„Dacă n-ar fi lăsat Dumnezeu
Leuştean şi Odolean,
Avrămească şi Tătănească
Ar fi lume toată a noastră".

Săparea ei se face după un ritual străvechi, pe parcursul a două zile: descoperirea şi însemnarea locului unde creşte marți seara şi săparea, după trei zile, vinerea dimineața. Femeia inițiată în medicina populară mergea pe nemâncate şi în deplină curățenie trupească şi sufletească, făcea 15 mătănii în fața plantei şi i se adresa cu respect:

„Doamnă, Iarba lui Tatin,
Nu te iau pe stricat,
Ci te iau pe tomnit,
Să strângi carne la carne,
Os la os,
Să le faci cum au fost!".

Femeia descântătoare informează planta, vorbind cu aceasta, pentru cine şi de ce o scoate din pământ, o fierbe, o amestecă cu făină de orz şi tratează fractura, ca un chirurg, la care adaugă un descântec de scrântitură.

Rodul pământului este o personificare a unei plante veninoase *(Arum maculatum L.)* din fam. *Araceae* care indică oamenilor vremea şi roadele holdelor. Când are frunza verde în *cuptor* (iulie) şi *guştar* (August), planta anunţă rod bogat în anul următor, în *florar* (mai) şi *cireşar* (iunie). La Trifon (1 februarie), patronul şi protectorul său, i se punea cenuşă la rădăcină iar la Sânziene era cules şi pus printre plantele înflorite, gata să rodească. Folosit cu atenţie, Rodul pământului era considerat un leac extrem de eficient pentru vindecarea unor bolii (Oltenia)

Sulfina este o plantă meliferă *(Melilotus officinalis L.)* invocată în descântecele de dragoste în special în cele de aflare a ursitei. Este utilizată în medicina populară, în vopsitul textilelor cu culori vegetale, la fabricarea săpunului de casă (îi dau culoare şi miros plăcut), pentru îndepărtarea molilor. Sulfina de leac se recolta în zorii sărbătorilor de Sânziene sau de Circovii Marinei.

CALENDARUL APICOL

Abundenţa plantelor melifere şi arealul lor de răspândire din zona luncilor, bălţilor Dunării şi culmile însorite ale Carpaţilor, ca şi succesiunea perioadelor de înflorire de mai bine de o jumătate de an au alcătuit un biotop excelent dezvoltării albinăritului. Clima temperată şi adăpostul natural oferit de scorburile copacilor au stimulat şi mai mult hărnicia instinctuală a albinelor pentru strângerea depozitelor de hrană. Din aceste depozite şi-au însuşit şi oamenii produsele apicole, la început prin culesul din natură, prin bărcuit şi apoi prin domesticirea şi creşterea albinelor. Până la fabricarea zahărului din sfeclă, mierea era un produs alimentar folosit curent în hrana locuitorilor de la sate, târguri şi oraşe. Pe de altă parte, ceara de albine oferea, până la iluminatul cu petrol sau electric, lumina cea mai plăcută în comparaţie cu feştila, care ardea în diferite uleiuri şi grăsimi vegetale şi animale. În fine, nu există alt produs natural cu atâtea utilizări în medicina populară care să poată fi comparat cu mierea şi celelalte produse apicole.

Vechimea albinăritului, valoarea nutritivă şi medicală a mierii, utilizarea cerii la iluminat aveau să sensibilizeze şi să lase urme în întreaga spiritualitate românească. Numeroase creaţii folclorice şi etnografice (basme, legende, ghicitori, proverbe, credinţe, obiceiuri din ciclul vieţii şi calendaristic) cuprind referinţe despre cea mal folositoare insectă pentru om. Este semnificativ faptul că harnica şi iscoditoarea albină apare în cele mai arhaice creaţii populare, legendele cosmogonice, unde, alături de înţeleptul arici, participă la actul cosmogonic. Pentru a implica o insectă la crearea pământului, la formarea dealurilor şi munţilor înseamnă că rolul ei în viaţa poporului nu

era de neglijat. De altfel, albina a fost luată drept model pentru vrednicie, curăţenie, organizare şi planificare a muncii.

Existenţa unui calendar apicol, perfect adaptat condiţiilor climatice şi floristice, este un argument semnificativ pentru vechimea albinăritului la Carpaţi şi Dunărea de Jos.

Pregătirea stupilor pentru vărat

Anul apicol începe primăvara, în imediata apropiere a echinocţiului, când erau scoşi stupii (coşniţele sau ştiubeiele) de la iernat. În funcţie de latitudinea şi altitudinea geografică, de primăvăratul mai timpuriu sau mai târziu, stupii se scoteau la vărat la date diferite: Măcinici (9 martie), Alexii (17 martie) sau Bunavestire (25 martie). În Bucovina această importantă operaţie se efectua numai într-o zi, de joi din perioada de creştere a lunii (Marian, 1903, p. 148), reminiscenţă evidentă dintr-un străvechi calendar lunar. Urdinişul stupilor se deschidea apoi treptat, în raport cu mersul vremii şi înflorirea plantelor melifere. Ritualul începutului de an apicol cuprindea elemente etnografice de mare vechime: „când scot albinele din casă sau de unde s-au iernat, la aer proaspăt pentru vară, le petrec peste un foc viu care se face de regulă prin frecarea a două lemne uscate de brad şi care se aţâţă la intrarea în prisacă (Marian, 1903, p. 149); purificarea stupilor prin stropirea lor cu apă sfinţită (agheasmă) sau prin afumarea cu tămâie, efectuarea unor practici pentru fertilitatea stupilor şi ferirea lor de „furtişag“, de „luarea manei“ etc.

Roitul

Un alt moment calendaristic, variabil în funcţie de condiţiile meteorologice şi de perioada de desprimăvărare, este roitul stupilor, localizat de popor între Duminica Mare şi Sânpetru sau, dacă iarna se prelungea în primăvară, între Sânpetru şi Sântilie. Adevăraţii prisăcari, cunoscând peri-

oada aproximativă de roire a albinelor, ascultau în fiecare seară „țâțâitul“ mătcii care urma să plece cu roiul său a doua zi. Pregăteau coşnițele sau ştiubeiele, le ungeau cu florile cele mai căutate de albine, evitau să mănânce usturoi şi ceapă, păstrau o deplină curățenie trupească şi vestimentară. Se spunea că era bine să prindă roiul numai un om „curat, un bărbat bătrân, blând şi bun la inimă“ sau că „nu numai cel ce mănâncă usturoi şi ceapă, ci chiar şi oamenii cei bolnavi şi nervoşi, precum şi cei răi la inimă nu e bine să se apropie de dânsele, căci se zice că nici pe aceştia nu-i suferă. Ba se zice că acestea cunosc şi caracterul omului, precum şi pe cel mânios şi pe cel blând şi bun la inimă. Iar dintre animale nu suferă mai ales pe cai, ci, din contră, cum intră vreun cal în prisacă, toate albinele îl muşcă“ (Marian, 1903, p. 164). Roitul este „nunta albinelor“, când matca iese pentru prima şi ultima dată din stup înconjurată de „poporul“ său, „bărbați şi femei“, albine şi trântori. În razele soarelui din preajma solstițiului de vară, matca se împerechează cu unul din armata de trântori care se războiesc în jurul ei. După jocul ritual al roiului în fața stupului-mamă, zborul nupțial se îndepărtează căutând un loc cât mai potrivit pentru fixare. Roirea, cu funcția ei principală, fertilizarea mătcii, este punctul culminant în scurgerea timpului apicol şi indică miezul verii. Presupunând că s-a găsit un loc favorabil pentru instalarea noii familii de albine, stupul se pregăteşte pentru iernat, adunând cu intensitate rezerve de miere.

Recoltatul mierii

Operația numită în popor retezatul sau tunsul stupilor, era fixată de tradiție, în raport de zonă, la Sântilie (20 iulie), Macovei (1 august) şi Schimbarea la Față sau Probejenie (6 august). Ziua, aleasă de obicei joia, se împărțea în două: recoltatul mierii dimineața şi ospățul după-amiază. Retezatul stupilor era, în Moldova şi Bucovina, o adevărată sărbătoare a recoltei, când rudele, vecinii şi prietenii

gustau fagurii cu miere şi beau ţuică îndulcită cu miere. Masa festivă, încărcată cu alimente rituale menite să aducă prosperitate prisăcii, se transforma într-o frumoasă petrecere cu cântec şi joc care dura până seara târziu sau chiar până a doua zi.

Albinăritul de pădure

Întrucât roitul stupilor avea loc în plin sezon agricol, când praşila şi secerişul erau în toi, multe familii de albine se pierdeau; roiurile nesupravegheate îşi găseau adăpost prin scorburile copacilor din păduri, semisălbăticindu-se. Pădurile noastre erau pline de astfel de stupi descoperiţi întâmplător de tăietorii de lemne, de culegătorii fructelor de pădure sau de aşa-numiţii bărcuitori, pentru care culegerea mierii şi a roiurilor de albine de prin scorburi devenise o adevărată ocupaţie. Cel care descoperea întâmplător sau prin diferite tehnici arhaice stupul ţinea secret locul până toamna, când venea şi tăia scorbura, afuma albinele şi culegea mierea. Mărimea acestor stupi semisălbăticiţi era variabilă, ajungând, în funcţie de mărimea scorburii şi vârsta roitului, la zeci de litri de miere. Vânătoarea albinelor cu scopul prinderii roiului sau a culegerii mierii s-a practicat cu unelte speciale (topoare, fierăstraie, substanţe fumigene, cuţite, vase de transport, corn de bărcuit) până spre mijlocul secolului nostru (Butură, 1978, p. 245). Cunoscători subtili ai comportamentului albinelor, oamenii au imaginat sisteme ingenioase pentru descoperirea roiurilor: urmărirea zborului albinelor, momeala cu miere, însemnarea cu făină a albinelor aşezate pe florile târzii de toamnă, plantarea prin poieni a dovlecilor care să înflorească spre toamnă etc. Meseria de bărcuitor cerea multă ingeniozitate, cunoaşterea a comportamentului albinelor, răbdare şi, desigur, mult umblat prin păduri. Uneori bărcuitorii mergeau zile întregi fără să găsească nici un roi, în timp ce alţii culegeau mierea de la 20-30 de stupi într-o

singură toamnă (Onişor, 1945, p. 98-102; Maier, 1984, p. 34-37).

Alături de perioadele amintite de recoltat mierea (vara de la stupii prisăcii, toamna de la stupii găsiţi prin scorburi), aceasta se mai scotea şi înainte de băgatul stupilor la iernat, când prisăcarii distrugeau o parte din familiile de albine, sau în alte perioade ale sezonului apicol pentru a obţine o miere specială, cu calităţi medicale deosebite. Cunoştinţele populare privind produsele apicole folosite în stare pură sau amestecate cu alte leacuri (plante, băuturi) sunt uimitoare; „doftoroaiele" noastre cunoşteau efectele diferite ce le avea mierea recoltată de la stupul-matcă, stupul-roi şi stupul-paroi (a doua generaţie de albine roite într-o singură vară). Leacul era, deci, nu numai în funcţie de vârsta albinelor, ci şi de perioada de recoltare a mierii.

Pregătirea stupilor pentru iernat

Credinţa generală la români era că în jurul datei de 14 septembrie, Ziua Crucii, insectele încep să se ascundă, să se adăpostească de frigul iernii. Din această zi, care se situa în preajma echinocţiului de toamnă (calendarul iulian) prisăcarii băgau stupii în bordeie, temnice sau zemnice special amenajate. De acum începea iernatul ce dura aproximativ şase luni, timp în care albinele consumau din rezerva de miere adunată în timpul văratului. Albinăritul se subordona unor ritmuri cosmice (succesiunea anotimpurilor astronomice, evoluţia anuală a temperaturilor) şi biologice (ciclul de dezvoltare a plantelor melifere, împerecherea mătcii şi depunerea ouălor) fundamentale. Şi într-un caz şi într-altul, anul solar este divizat în două anotimpuri: vară de la 17 martie (Alexii) până la 14 septembrie (Ziua Crucii), corespunzător perioadei fertile, şi iarnă de la 14 septembrie până la 17 martie, corespunzător perioadei sterile a stupului. Întrucât albinăritul este strâns legat de flora meliferă, anul apicol are aceeaşi structură cu anul agricol: două anotimpuri de bază (iarnă şi vară), sepa-

rate prin două hotare care corespund, aproximativ, cu echinocțiul de primăvară şi echinocțiul de toamnă.

Pe meleagurile noastre albina este cea mai sensibilă insectă la schimbarea vremii. Urmărind cu atenție comportamentul albinelor în perioadele de schimbare a vremii, prisăcarii au obținut date meteorologice foarte utile pentru prevederea timpului: „Dacă albinele se grăbesc dis-de-dimineață să culeagă miere şi nu zboară departe, ci îndată se întorc, e semn de ploaie"; „Dacă huiesc albinele ziua şi noaptea la prisacă, însemnează că timpul frumos se va schimba în posomorât, ploios şi furtunos"; „Dacă albinele se îndepărtează puțin de stup sau intră cu grămada înăuntru mai înainte de a se însera, aceasta anunță furtună şi ploaie"; „Când albinele se fac rele, când năvălesc la om şi-l muşcă, e semn că vremea se va strica, va ploua"; „Când albinele vin cu grămada de pe câmp şi altele nu mai pleacă, e semn că ploaia e gata"; „Când albinele astupă toamna urdinişul (intrarea albinelor în stup) e semn că iarna va fi grea şi timpurie"; „Trântorii când umblă pe dinaintea stupului, e semn de ploaie" (Marian, 1903, p. 188).

CALENDARUL POMI-VITICOL

Cu mici deosebiri, calendarul pomi-viticol are aceeaşi structură cu calendarul agrar. Activitatea în livezi se începe în luna martie, la Măcinici, când se curăţau şi se văruiau pomii, se aprindeau focuri pentru a preveni pierderile provocate de îngheţurile şi brumele târzii. Aprinderea focului în grădini în perioada echinocţiului de primăvară era însă un act ritual polifuncţional: de purificare, de fertilitate, de preîntâmpinare magică a stricăciunilor provocate de insecte şi alţi dăunători. După aproximativ două săptămâni, la Blagoveştenie, se dezgropa viţa de vie (Ionescu, 1869, p. 248) şi, tot atunci, „când cântă răchiţăii", se altoiau pomii (Scurtu, 1942, p. 158).

Culesul roadelor pomicole era precedat de practici magice, de pildă „dezlegarea mâncării merelor, perelor perjelor" (Niculiţă-Voronca, 1903, p. 792). Datele variau însă în raport cu altitudinea şi latitudinea geografică a satelor: la Sânpetru, Sântilie, Probejenie sau Schimbarea la Faţă. În Moldova, dezlegarea consumării strugurilor sau a poamelor, care avea loc la Probejenie, se considera o mare sărbătoare. Acum se făcea colivă din struguri (boabe curăţate de pe ciorchini) sau când strugurii se mâncau struguri drept pomană a morţilor (Pamfile, 1914, p. 4). Cam în aceeaşi perioadă, la Sântămărie, se tocmeau şi pândarii la vii (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 83).

Cea mai mare sărbătoare în calendarul viticol era însă toamna, la Ziua Crucii, când se începea culesul strugurilor. În zonele viticole din Oltenia de est şi Muntenia de vest, ziua aceasta se numea Cârstov sau Cârstovul Viilor şi, adesea, era însoţită de petreceri (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 85).

Omul şi pomul

Între om şi pom sunt tainice legături. Pomul putea înlocui şi adăposti în anumite contexte rituale şi ceremo-

niale omul, îi putea deveni frate, soră, soție. Relațiile spirituale care se țes între om şi pom. sunt specifice civilizației lemnului. Din punct de vedere simbolic, pomul nu se confundă cu bradul: unul aparține pădurii de foioase, altul pădurii de conifere; unul exprimă ideea nemuririi prin moarte şi renaştere perpetuă (înfrunzitul şi desfrunzitul codrului), al doilea prin cetina în permanență verde; primul este simbolul veacului de om, al doilea veacului de veci. Dacă pomul care înfloreşte şi rodeşte anual, în special mărul, domină obiceiurile de la naştere şi căsătorie, bradul devine prioritar în obiceiurile de înmormântare. Diferențierea simbolică dintre pom şi brad a fost generată nu numai de ciclurile lor vegetale, înfrunzitul şi desfrunzitul pomului şi persistența cetinii bradului, ci şi de forma coroanei, frunzelor, fructelor asociate de om cu masculinitatea şi virilitatea (bradul), cu feminitatea şi fertilitatea (mărul). Deşi apariția pomului (mărului) este precumpănitoare în obiceiurile legate de viață iar a bradului de moarte, cele două simboluri ale nemuririi apar, de cele mai multe ori, asociate în obiceiurile şi ceremoniile populare. Omul şi pomul, în special bradul, se supun vectorului verticalității. Pomul, arborele cosmic, în general, se umanizează şi devine simbol de necontestat al microcosmosului vertical, omul. Prin rădăcinile înfipte adânc în inima pământului şi cu ramurile avântate în înaltul cerului, bradul are toate atribuțiile cosmicității. El oferă cuib tuturor viețuitoarelor: şerpilor la rădăcină, păsărilor în vârf, oamenilor în casa din lemn. Sicriul, casa mortului, este numit în cântecele de Zori *lemn*. Casa românească de veche tradiție este construită din lemn, la fel leagănul copilului şi stâlpul, crucea la morminte. Locurile sacre ale Voievoziilor români, Ştefan cel Mare şi Mircea cel Bătrân, dar şi Craiul munților Apuseni, Avram Iancu, se găsesc în arbori seculari, de obicei în stejari.

Dintre numeroasele specii de pomi fructiferi cultivați în țara noastră, mărul a oferit omului cele mai multe repere calendaristice. De pildă, înfloritul mărului marca limita maximă de timp când se mai putea semăna porumbul. De altfel, mărul este puternic implicat în obiceiurile din ciclul calendaristic şi din ciclul familial: prin satele Munteniei, ramura de măr pusă în apă, la geam, într-o anumită zi a

lunii decembrie înflorea până la Anul Nou, când era folosită de copii ca sorcovă; apariția frecventă, în colinde, mai ales în refrenul „florile dalbe, flori de măr“; obiceiul consemnat în Banat, Oltenia, Muntenia de a arunca prima scaldă a noului născut la rădăcina unui pom, în special măr, „care înflorește şi rodeşte“, practică ce poate fi interpretată ca o vrajă pentru sănătatea copilului, pentru menținerea fertilității lăuzei; obiceiul muscelean de a despica o ramură de măr deasupra fântânei când se prindeau fetele surate (verişoare) la Sâmbăta Rusaliilor; ramura de măr dată pe apă în Oltenia în cadrul ceremonialului complex de „slobozire a apei pentru morți“; „pomul“ dat de pomană în sudul şi estul țării în cadrul ceremonialului de înmormântare, care constă într-o ramură de măr, uneori de prun, împodobită cu fructe, colaci, covrigi, lumânări, hârtie colorată şi altele. Frecvența apariției mărului în obiceiurile din ciclul vieții, în special la cele de înmormântare, ar indica că acesta a fost asimilat ca substitut al individului sau ca echivalent simbolic al omului în lumea vegetală. Cea mai mare frecvență o are mărul în obiceiurile de nuntă, unde apare ca simbol al feminității. Împreună cu bradul, mărul formează cuplul divin, model exemplar pentru mire şi mireasă. În ceremonialul nupțial apare în diferite ipostaze pom (arbore), poamă (fruct), floare, creangă. El este idealul de frumusețe şi termen de comparație pentru fata de măritat care are *obrajii şi sânii ca merele*, *fața dalbă ca florile de măr* etc. Mărul a căpătat, de-a lungul timpului, şi un înțeles peiorativ. Expresia *Ce poamă eşti!* se adresează, de obicei, persoanei feminine căreia îi place peste măsură dragostea. Alături de măr, pot apărea şi alte substitute feminoide, precum cununa, colacul găurit, strachina, talerul miresei şi altele.

Omul şi bradul

Bradul este un conifer *(Abies alba Mill.)* din fam. *Pinaceae*, care a devenit un *alter ego* în ceremoniile calendaristice şi familiale (naşterea, căsătoria şi moartea). În

unele zone etnografice (Avrig, jud. Sibiu) la naşterea unui copil se sădea şi perechea lui fitomorfă, bradul, care urma să fie jertfit violent, prin tăiere, la moartea fratelui său. Adesea, la obiceiurile de naştere, bradul era implorat de părinţi să le adopte pruncul, să-i asigure protecţie magică, mai ales atunci când aveau indicii că a fost ursit nefavorabil de Ursitoare:

„Brade, mării Brad,
Nu te mânia,
Nu te înfiora
Rogu-mă Brad ţi
Să-l primeşti pe Ion
Făt să-ţi fi
Făt iubit
Rupt din tine
Şi cât trăieşti
Să-l ocroteşti".

Bradul de nuntă este substitut al masculinităţii şi simbol falic, sinonim cu steagul de nuntă şi băţul înflorat. În vorbirea curentă, bradul este simbol al fecioriei şi virilităţii; feciorul de însurat este *voinic ca bradul*, *înalt ca bradul*. Dacă prin forma coroanei, cetinii şi fructului (conurile de brad) bradul este simbol falic, prin modul de împodobire el devine un expresiv simbol nupţial. În mod obişnuit, vârful străpunge un măr sau o gutuie, cotorul o pâine sau un colac găurit. În Vâlcea ramurile îndoite în sus şi legate la vârf formează trei sfere, străpunse de axul viriloid al tulpinei. Bradul de nuntă este gătit şi împodobit ca mirele, respectat şi venerat de nuntaşi, păzit şi jucat în fruntea horelor şi alaiurilor nupţiale de cel mai falnic flăcăui, are oraţii speciale, numite *Vorbele Bradului*, *Cântecul Bradului*, un dans ritual, numit *Hora Bradului*. Prin înfăţişare şi, mai ales, prin modul cum este jucat, el exprimă bărbăţia, hotărârea şi virilitatea viitorului soţ. Obiceiul bradului la nuntă formează un areal compact în sudul

României (Oltenia, Muntenia, Dobrogea, sudul Moldovei). În Transilvania şi Banat a fost înlocuit cu steagul de nuntă iar în Bucovina şi Moldova de nord cu bățul înflorat.

Bradul la înmormântare este soț sau soție postumă a tânărului, fată sau băiat, mort înainte de a se căsători. În zonele de câmpie, fără păduri de conifere, locul bradului este luat de un pom fructifer, cel mai adesea de un măr sau un prun. Funcția nupțială a bradului este evidențiată atât de descrierea etnografică a obiceiului, cât şi de textele rituale cântate în anumite momente ceremoniale (înainte de a fi tăiat din pădure, la intrarea lui în sat, în timpul împodobirii de către fete, în drum, spre cimitir, în timpul plantării la căpătâiul mortului, lângă cruce). După informațiile etnografice mai vechi, bradul de înmormântare era adus de şapte feciori care plecau dis-de-dimineață în pădure cântând melodii de jale. Într-o informație înregistrată în satul Runcu, jud. Gorj sunt însă amintiți doi flăcăi: *Se leagă doi flăcăi la cap cu câte o năframă, îşi scot căciula şi pleacă. Se duc rude la pădure, după brad. În drum n-au voie să vorbească. Mănâncă înainte de a începe să doboare bradul.* Acolo, alegeau un brad tânăr astfel încât să poată fi tăiat din tot atâtea lovituri de topor câți feciori făceau parte din ceată, îngenuncheau înainte de a-l sacrifica. Bradul tăiat era coborât în sat pe umerii feciorilor, întotdeauna cu vârful înainte. Împodobirea lui ca un steag de nuntă, cu inelul mortului şi batista înflorată (chischineul), cu flori, panglici şi clopoței etc., nu lasă nici-un dubiu asupra funcționalității lui rituale şi ceremoniale: soț sau soție postumă a mortului. Bradului îi sunt adresate, precum mortului, emoționante cântece rituale la coborârea din pădure, de la intrarea în sat până la casa *mirelui* sau *miresei*; pe drum, după pornirea cortegiului funerar spre cimitir; la apropierea mortului de cimitir; în timpul înălțării şi fixării bradului (suliței, steagului) la căpătâiul mortului. (Obiceiul de a pune brad la înmormântarea unei fete sau fecior necăsătorit, uneori şi la moartea altor oameni, a fost atestat pe întreg spațiul locuit de români).

Vița de vie

După tradițiile populare, vița de vie ar fi fost regină peste împărăția florilor. Pentru a produce struguri din care oamenii să facă vin ca să se înveselească la petreceri, să-l folosească ca împărtăşanie şi leac pentru tămăduirea bolilor, renunță la împărăție şi la frumusețea florilor pentru a deveni butuc de vie. Într-adevăr, floarea viței de vie, nu încântă nici prin culoare şi nici prin forma petalelor! Are în schimb un miros nemaiîntâlnit, miroase a păcat înainte de deveni strugure şi vin.

Calendarul viticol este instrumentul de planificare a activităților viticole obținut din suprapunerea sărbătorilor şi obiceiurilor peste momente semnificative ale ciclului vegetal al viței de vie şi ale fermentării mustului în butoaie. Ciclul vegetal al viței de vie, lung de aproximativ o jumătate de an, începe la sfârşitul lunii ianuarie şi începutul lunii februarie şi este marcat de sărbători şi obiceiuri dedicate ursului, viței de vie şi pomilor fructiferi: Martinii de Iarnă, Arezanul Viilor, Târcolitul Viei, Ziua Ursului, Ziua Omizilor, Trif Nebunul şi altele. După aproximativ două luni de zile, în preajma echinocțiului de primăvară, se dezgroapă vița de vie şi i se taie corzile, la Sântămărie (15 august) se angajează pândarii şi se „leagă“ magic ciocul păsărilor pentru a nu prăda strugurii, la Schimbarea la Față sau Probejenie (6 august) se gusta poama nouă iar la Ziua Crucii sau Cârstovul Viilor (14 septembrie pe Stil vechi) se începea culesul strugurilor şi se băteau nucii plantați la vie.

Ciclul fermentării şi limpezirii vinului în butoaie este viața ascunsă a viței de vie care continuă să trăiască şi „dincolo“, după uscatul şi căzutul frunzelor la încheierea ciclului său vegetal. Băutura fermentată, vinul, alunga starea mohorâtă a omului şi realiza, prin bețiile rituale, legătura mistică între participanții alaiurilor cu zeul trac Dionysos. Vinul este şi astăzi o băutură rituală consumată obligatoriu în nopțile de Revelion, Iordănitul Femeilor,

Sântion, Îngropatul Crăciunului, Măcinici. Obiceiul de a bea 40 sau 44 de pahare de vin în ziua de 9 martie, început de An agrar, celebrat la echinocțiul de primăvară este o reminiscență a sărbătorilor bahice ale antichității. Oamenii credeau că vinul băut la Măcinici se transformă de-a lungul anului în sânge şi putere de muncă. Dacă cineva din satele în care se practica obiceiul nu putea bea atâtea pahare pline cu vin, trebuia să guste sau cel puțin să fie stropit cu vin. Numărul paharelor de vin băute ar corespunde cu numărul Sfinților Mucenici din Sevastia care poartă diferite nume zonale: Moşi, Sfinți, Sfințişori, Măcinici şi altele (Moldova, Muntenia). Vinul a fost unul din darurile importante făcute de Dumnezeu omului: „De mult, prin toate pâraiele şi prin toate fântânile era vin, nu apă. Dar oamenii s-au fost răi. Dumnezeu s-a mâniat pe ei şi le-a luat vinul; a lăsat atâta vin şi atâta pâine cât să aibă cu ce sluji preotul la liturghie“ (Bucovina).

Tema neputinței împăratului de a distruge vița de vie a făcut subiectul unei interesante poveşti româneşti, pe care o reproducem pe scurt: se spune că un împărat, a văzut „că atâtea pricini şi nevoi dintre oamenii lui nu se pot curma decât cu stârpirea viței de vie, care dă vinul cel tulburător la minte“. A poruncit deci ca oamenii îndată să scoată din pământ „copăcelul acela blestemat“, ca nici un fir de leac să nu se mai găsească. „Împăratul a murit şi altul s-a ridicat în scaun, şi apoi alții, unul după altul, viind şi stăpânind norodul acela de oameni, care slăbea tot mai mult. Odată un crai din țara aceea plecă în codrii după sălbăticiuni. Şi-mpuşcă, şi-mpuşcă, până când dă de un urs. S-a luat după el şi 1-a gonit, până a ajuns la un schit. Acolo trăia un călugăr bătrân-bătrân, de când tata Noe. Cum aude gălăgia, iese din chilie. Văzând ursul şi pe cei ce-l fugăreau, se dezbrăcă de haina călugărească, îşi suflecă mânecile, iese înaintea namilei, îl prinde de urechi, că începuse să tremure ca un pui de iepure. S-a minunat împăratul şi 1-a întrebat cum de-a îndrăznit să pună mâna pe urs şi de unde are atâta putere în trup? Acesta i-a arătat chi-

lia şi i-a spus că de mâncat nu mai poate mânca, că i s-au tocit toţi dinţii până la rădăcină, dar are o tufă dătătoare de putere, care face struguri la vreme de toamnă. Prisosul îl strânge şi-l pune în pod, de are tot anul. Împăratul s-a uitat la tufă şi vede că nu-i altceva, fără numai un butuc de vie. Când a venit la vale, a dat poruncă tare: de astăzi înainte tufa de vie să aibă slobozenie să crească peste tot cuprinsul împărăţiei, împărtăşindu-se orişicine din darurile ei, dar numai atât, ca să fie voinic de-a apuca şi ţine ursul de ureche" (Butură, 1979, p. 250).

Ciclul vegetal al viţei de vie, lung de aproximativ o jumătate de an solar, cu început la pornirea sevei (plânsul viţei de vie) şi încheiat la căzutul frunzelor, corespunde structurii unui calendar împărţit numai în două anotimpuri. Din punct de vedere etnologic, valoare calendaristică are, în primul rând, produsul viţei de vie, vinul, un adevărat simbol al vieţii ascunse, al tinereţii biruitoare care continuă viaţa viţei de vie şi după încheierea ciclului său vegetal. Această băutură fermentată, cu simbolurile sale de „apă vie" şi „licoare a tinereţii" a generat un supersimbol al viţei de vie „de arbore al vieţii" (Durand, 1977, p. 324). Vinul roşu, „sângele recreat de către teasc", nu era greu de interpretat de către cei vechi ca semn al victoriei asupra scurgerii neîntrerupte a timpului. Beţiile rituale, cu rolul lor de a crea o legătură mistică între participanţi şi de a învinge starea mohorâtă a omului, constituiau sarea şi piperul pentru practicile oregiastice specifice renovării timpului calendaristic. Beţia şi somnul generat de aceasta accentuau degenerarea timpului până la starea de haos din care avea să se ivească o nouă creaţie, Anul Nou. Nu se cunoaşte în ce perioadă a anului aveau loc beţiile rituale pe vremea dacică. Se presupune că acestea ajunseseră la un stadiu înaintat dacă a fost nevoie de o intervenţie reformatoare (stârpirea viţei de vie) în vremea lui Burebista. Logic, ar fi trebuit ca acestea să se fi desfăşurat toamna, după fermentarea mustului. Păstrarea îndelungată a vinului, de pildă pentru un eventual început de an primăvara, era greu de realizat

întrucât vasele de lemn şi ceramica dacică trebuiau adaptate acestui scop. Hotărârea stârpirii viței de vie pe teritoriul Daciei se pare că nu a dat rezultate de lungă durată. Până la dezastrele aduse viței indigene de filoxeră, în România existau soiuri foarte bine adaptate la condițiile de sol şi climă, ceea ce indică cultivarea neîntreruptă a „arborelui vieții". Cu siguranță că soiurile autohtone de mare productivitate au rezultat din domesticirea unor specii sălbatice, din care o fosilă supraviețuieşte sub forma unei liane, pe grindul Rosetti din Delta Dunării. Dacă vița de vie ar fi fost distrusă cu adevărat în Dacia, poetul Ovidiu, exilat la Tomis, n-ar fi putut aduce ca argument înghețarea vinului în amfore, când se plângea de iernile aspre de la Pontul Euxin:

„Şi-n vas îngheață vinul
De-l scoți în bolovani, păstrând figura oalei
Şi-n loc de-a soarbe spuma, mănânci bucăți de vin".

Trif sau Trif Nebunul, reprezentare mitică în Panteonul românesc, identificat cu zeul trac Dyonisios şi cu zeul roman Bachus, a preluat numele Sfântului Mucenic Trifon şi data acestuia de celebrare (1 februarie) din calendarul creştin. În Calendarul popular ziua lui de celebrare, 1 februarie, indică atât perioada fătatului urşilor, cât şi primele semne că seva se pune în mişcare în butucii viței de vie şi în tulpinile pomilor fructiferi. Există, într-adevăr, o tainică legătură între vița de vie, licoarea acesteia, vinul, şi ursul din pădure, exprimată de zicala referitoare la vinul bun: *Vinul puterea ursului.* În Calendarul popular primele trei zile ale lunii februarie sunt dedicate Martinilor de Iarnă (1-3 februarie). Mica ceată divină este condusă de Martinul cel Mare, celebrat pe 2 februarie, zi numită Stretenia sau Ziua Ursului. Cu o zi înainte, pe 1 februarie este celebrat Trifonul Viilor şi Anul Nou Pomi-viticol.

La începutul lunii februarie, când seva dă primele semne că se pune în mişcare în butucii viței de vie şi în

tulpinile pomilor fructiferi, se desfăşoară, în mai multe sate din sudul României, un ceremonial bahic de origine tracică, numit Arezanul sau Gurbanul Viilor. În ziua de 1 februarie, bărbaţii mergeau la plantaţiile de viţă de vie, de obicei cu săniile trase de cai împodobiţi cu coarde de viţă de vie. Înainte de a pleca din sat, strigau cu tărie: *Hai să mergem la Gurbanu!*, chemare identică cu cea de la Focul lui Sâmedru (25/26 octombrie), Anul Nou pastoral. Ajunşi în câmp, fiecare proprietar îşi tăia, de la viţa sa, câteva corzi cu care se încingea peste piept, îşi făcea cununiţă pe cap şi cingătoare la brâu. Dezgropa sticla sau plosca cu vin îngropată toamna, efectua diferite practici magice menite să aducă rod bogat, să apere via de dăunători şi strugurii de păsări (grauri) şi apoi mergea la petrecerea comună, în jurul focului aprins pe o înălţime. Acolo se mânca, se bea, se juca în jurul flăcărilor, se sărea peste foc, se stropea vin peste jărăgaiul încins. Seara, bărbaţii se întorceau în sat, cu făclii aprinse în mână, şi continuau petrecerea pe grupe de familii. Jertfa incinerată erau coardele uscate al viţei tăiate cu un an înainte şi produsul acesteia, vinul, aruncat în foc. Este posibil ca în vechime să se fi jertfit cu această ocazie o oaie sau un berbec, aşa cum îi atestă şi numele local al obiceiului, Gurban, care înseamnă sacrificiul unui animal întreg şi împărţit participanţilor.

ANUL NOU PASTORAL

Spre deosebire de Anul Nou agrar, care începea în preajma echinocțiului de primăvară, când pe ogoare se semănau şi germinau semințele iar în livezi şi podgorii seva arborilor şi butucilor de vie se punea în mişcare, Anul Nou pastoral începea cu o lună mai târziu, la Sângiorz, când ovinele şi caprinele dădeau randament economic maxim. După perioada de împerechere (toamna) şi cea de gestație (iarna), puii majorității animalelor domestice sunt fătați primăvara. Prinzând sezonul cald şi cu hrană abundentă, noua generație de animale intră fortificată în sezonul friguros. Domesticirea şi creşterea animalelor în adăposturi care protejau puii împotriva intemperiilor a modificat de-a lungul timpului ciclul şi ritmul de reproducție. Cu toate acestea, sunt animale domestice, de pildă oaia şi capra, care au păstrat, ca şi rudele lor sălbatice (căprioara, capra sălbatică), ciclul primitiv de reproducție început toamna.

În țara noastră împerecherea oilor şi caprelor începe în preajma Sâmedrului, la 14 octombrie. Deşi această dată putea să cadă în orice zi a săptămânii, poporul o numea Vinerea Mare. În unele zone etnografice sărbătoarea este numită după activitatea practică fixată de tradiție în această zi: Năpustirea Berbecilor, Nunta Arieților sau Nunta Oilor. După o perioadă de gestație de aproximativ 21 de săptămâni, mieii şi iezii sunt fătați în luna martie, când timpul dă vizibile semne de încălzire. Înțărcatul, separarea mieilor şi a iezilor de oi şi capre pentru a se hrăni singuri, avea loc la Sângiorz. Reproducția ovinelor şi caprinelor împarte deci anul solar în două anotimpuri perfect egale: un sezon fertil (împerecherea, gestația, fătatul şi înțărcatul puilor), între Sâmedru şi Sângiorz, şi un sezon steril, când animalele se hrănesc bine pentru a supraviețui capriciilor iernii,

între Sângiorz şi Sâmedru. Începutul şi sfârşitul ciclului de reproducţie a ovinelor şi a caprinelor, erau marcate de două din cele mai importante sărbători populare, când se efectuau practici specifice înnoirii timpului. Fiind hotare ale timpului – prin poziţia lor calendaristică şi prin scenariile rituale de înnoire a timpului –, fiecare din ele putea să funcţioneze nu numai ca început de anotimp, ci şi de an.

După o legendă populară, cele două reprezentări mitice care închid şi deschid sezoanele pastorale, ar fi primit de la Dumnezeu cheile vremii cu care Sângiorzul închide iarna şi deschide vara, în timp ce Sâmedru închide vara şi deschide iarna:

- „«Iacă de acum vă încredinţez vouă cheile vremii şi la porunca mea aveţi să închideţi, mai devreme sau mai târziu, vremile omului, după cum adică voi vedea purtarea oamenilor!»

Sfinţii au primit cu mulţămită cheile şi au plecat unul în dreapta, iar altul în stânga, depărtându-se la locul lor. Când se aude croncănit de broaşte, Sângiorzul întinde mâna şi ia cheile din mâna lui Sâmedru, şi mereu închide iarna cu o cheie, iar cu cealaltă deschide primăvara, vremile bune, căci prin glasul broaştei a primit veste şi poruncă de la Dumnezeu.

Când toate păsările călătoare sunt duse de la noi, când nu se mai vede pui de broască pe afară şi când viscolul turbat se desprinde, scuturând şi dezbrăcând codrul de haina sa, Sâmedru, tremurând, întinde mâna şi primeşte cheile din mâna lui Sângiorz, apoi cu grabă închide vremea bună cu o cheie şi cu cealaltă deschide iarna, care cade ca un potop asupra lumii. Şi Sângiorz şi Sâmedru, la rândul lor, poartă cheile tot cu sine, la brâu, ca nu cumva să le fure cineva din uşile vremii şi să se joace cu vremea cum le place" (Marian, 1901, p. 197-198).

Textul ne oferă informaţii preţioase privind împărţirea semestrială a anului, începuturile şi sfârşiturile celor două anotimpuri, funcţia de stâlpi de hotar calendaristic a zilelor de Sângiorz şi Sâmedru. Surprinzătoare este şi intu-

iția populară care aprecia timpul (datele calendaristice ale celor două sărbători) în funcție de spațiu. După ce au primit cheile vremii, sfinții „au plecat unul în dreapta, iar altul în stânga, depărtându-se la locul lor“, adică la şase luni distanță unul de altul. Dacă am aprecia importanța sfinților după numărul legendelor, al credințelor şi practicilor tradiționale efectuate în zilele lor de celebrare, atunci Sângiorzul este unul dintre cele mai venerate şi însemnate personaje ale calendarului popular. Fiind hotar de timp, scenariul lui ritual se desfăşoară pe parcursul mai multor zile (21 aprilie – 1 mai) şi are trăsături evidente de înnoire a timpului.

Practicile specifice începuturilor de an şi de sezon analizate până acum (Anul nou oficial, cel ritual şi cel agrar) apar şi în cadrul ritualului care deschide anul (sezonul) pastoral: prezența spiritelor morților, sacrificiul unui animal, pregătirea mâncărurilor rituale, aprinderea rituală a focurilor, acte de divinație, observații meteorologice şi astronomice, arderea şi descoperirea comorilor, abundența actelor de profilaxie, de îngăduință față de supuşi şi altele.

Curățirea spațiului de forțele malefice

Am amintit deja credința că între Joimari şi Rusalii, perioadă în care apare de cele mai multe ori şi Sângiorzul, mormintele rămân deschise, iar spiritele morților sălăşluiesc printre cei vii. Dintre acestea, spiritele rele, numite strigoi sau strige, la care se adaugă strigoaicele şi moroanele reprezentând persoane în viață ce se vor transforma, după moarte, conform aceloraşi credințe arhaice, în spirite malefice, îşi manifestau agresivitatea prin luarea manei (sporului laptelui de la vite şi a rodului holdelor de grâu). Manipularea acestor forțe malefice de către vrăjitoare se realiza prin diferite tehnici, mai ales în noaptea de Sângiorz. Măsurile de prevenire a vrăjitoriilor erau foarte variate: ascunderea sau ungerea cu usturoi a limbilor de meliță cu care se bat şi pe care călătoresc strigoaicele,

producerea zgomotelor de buciume, strigăte, afumarea vitelor, a grajdurilor şi a stânelor, punerea rugului la ferestrele şi uşile adăposturilor de vite, agăţarea spinilor la porţi, ungerea ugerului vacilor cu usturoi. În Moldova femeile aveau de luptat nu numai împotriva strigoilor ci şi împotriva Ielelor care furau în noaptea de Sângiorz inclusiv somnul copiilor etc. Iată o descriere a obiceiului lăsată de Mihai Eminescu: „Încă după-amiaza ajunului de Sf. George, fetele, flăcăii şi copiii ies în ţarină ori se duc la pădure şi se întorc acasă încărcaţi cu iederă şi cu crengi de rug. Din iederă se împletesc cununi verzi, iar crengile de rug se pun în cruci pe la porţi, pe la fereşti, pe deasupra uşilor şi mai cu deosebire pe la grajdul în care se adăpostesc caii şi vitele. Aşa e bine; altfel intră ielele şi strigele, fură laptele de la vaci, fură somnul copiilor, visul fetelor şi norocul băieţilor. Acolo, unde intrarea este închisă prin rugii înghimpaţi, nici iele, nici strige nu intră, pentru că văd semnul pe care nu au putere de a-l trece, şi vacile dau lapte, copiii dorm duşi, fetele se pierd în vise plăcute, iar flăcăii rămân harnici şi cu noroc“ (vezi Marian, 1901, p. 213).

Ca la orice sărbătoare importantă de peste an, la Sângiorz se pomeneau morţii şi li se dădeau de pomană diferite produse alimentare, în special lapte. Această pomană se numea Moşii de Sângiorz (Marian, 1901, p. 182).

Jertfa mielului

Spre deosebire de începutul anului agrar, unde abundă alimentele rituale, la Sângiorz varietatea lor este mai mică. Amintim, de pildă, colacii folosiţi în practica magică „Cucu! – Răscucu!“ mielul fript haiduceşte, alimente mâncate după un anumit ritual de participanţii la Alesul Oilor.

Colacul se aşeza deasupra găleţii de muls, împodobită cu leuştean, salcie şi diferite flori. Prin gaura colacului se mulgeau apoi oile din aceeaşi turmă. La fel se proceda şi în cazul în care o vacă făta în perioada cântatului cucului. După terminarea mulsului colacul era luat şi ţinut cu

câte o mână de doi copii, în general un băiat şi o fată, care strigau, sub formă de dialog, de trei ori: „– Cucu! – Răscucu!". Trăgând din colac, copiii îl rupeau în două bucăți. Colacul era mâncat de copiii care l-au rupt, de proprietarii animalelor, de toți participanții la ceremonialul complex care deschidea sezonul pastoral. În unele sate, o parte din colac se frământa, se amesteca cu sare şi era dat apoi la oi. Prin această practică magică, generalizată în munții Banatului, se credea că se previne „luatul manei" laptelui de către cuc.

Animalul sacrificat la debutul anului (sezonului) pastoral era mielul. Acesta se frigea în întregime, „haiduceşte", cu ajutorul unui proțap, şi se mânca pe pajişte, la stână, rupând bucățile de carne cu mâna, fără folosirea cuțitului.

Colacul folosit la „răscucirea" vitelor cu lapte, în special a acelora care au fătat primăvara, şi mielul fript pot fi considerate alimente sacramentale, un fel de jertfe aduse la două zeități: una agrară şi alta pastorală. Semnificațiile agrare şi pastorale sunt atât de frecvente în obiceiurile efectuate la Sângiorz, încât pare verosimilă ipoteza conform căreia această sărbătoare a adunat laolaltă două sărbători independente, dar apropiate ca dată calendaristică.

Aprinderea Focului viu

Este greu de dovedit că focurile aprinse la Sângiorz ar avea vreo legătură directă cu ajungerea soarelui la echinocțiul de primăvară, întrucât cele două date calendaristice (Sângiorzul şi echinocțiul de primăvară) se găsesc la o distanță de aproximativ o lună de zile. Ca urmare, aceste focuri rituale nu se constituiau într-un agent generator, „ci primenitor, care purifică oamenii, animalele şi plantele, arzând şi mistuind elementele vătămătoare, de natură materială sau spirituală, care amenință tot ce e purtător de viață cu boală şi moarte" (Frazer, 1980, vol. V, p. 55). Mai mult ca la oricare altă sărbătoare de peste an la care se aprindeau focuri rituale, la Sângiorz scopul lor era, aşa

cum reiese din relatările informatorilor şi din întreg contextul rito-magic, să distrugă sau să țină în frâu vrăjitoarele răspunzătoare de toate necazurile şi calamitățile ce se abăteau asupra oamenilor, a vitelor şi recoltelor (boli, grindină, stricăciuni provocate turmelor de către animalele sălbatice şi recoltelor de către insecte şi păsări de pădure, necăsătorirea fetelor şi a flăcăilor etc.).

Menit să purifice spațiul prin lumina, căldura şi fumul său, Focul de Sângiorz se deosebea de celelalte focuri rituale de peste an prin tehnologia obținerii lui, numită de popor şi de literatura de specialitate „aprinderea focului viu". Prin foc viu se înțelegea obținerea flăcării în urma frecării unor lemne uscate, după tehnici extrem de arhaice. Atestat pentru prima dată de etnografi în nordul Carpaților Orientali (Niculiță-Voronca, 1903, p. 1202), focul viu avea să fie descoperit ulterior în majoritatea regiunilor României, mai ales în mediile păstoreşti (Muşlea, 1972, p. 389-396). Elementele etnografice care servesc drept argumente pentru a demonstra că „focul viu" nu este un foc obişnuit, ci unul ritual, sunt abundente: se aprindea numai de către bărbați, de obicei de tineri necăsătoriți şi „neprihăniți"; în sate se aprindea la date fixe, în ajunul Sf. Gheorghe, iar pe munți la data urcării oilor la stâne; focul se păstra aprins până la coborârea turmei; participanții săreau peste foc şi, uneori, treceau şi animalele prin fumul produs de acesta; la sărirea peste foc se spuneau strigături cu tematică pastorală.

Pentru purificarea spațiului, a animalelor şi mai ales a oamenilor, la trecerea pragului în noul an pastoral se foloseau, alături de foc, apa şi ramura verde.

Stropitul şi scăldatul ritual

Formele de manifestare a obiceiului udatului, stropitului, scăldatului şi înrouratului erau foarte variate, apa putând fi „neîncepută", scoasă dis-de-dimineață din fântână, din râuri şi pâraie sau rouă căzută pe iarbă în noaptea de Sângiorz; oamenii, în special fetele şi flăcăii, se spălau pe față şi se scăldau singuri în locuri tainice, sau se stropeau

şi se udau reciproc. Udatul este interpretat de informatori ca act de purificare, dar şi ca leac contra bolilor, pentru câştigarea vioiciunii, ca vrajă pentru grăbirea căsătoriei şi altele. Ilustrăm această bogăţie de manifestări etnografice prin câteva exemple consemnate la începutul secolului al XX-lea:

„Păcurarii din unele părţi ale Transilvaniei, punându-şi cununi pe cap, încep a stropi pământul cu ramuri de laur muiat în aiasmă. După aceea fac foc de brad, rozmarin şi laur, în fumul căruia îşi curăţă turmele" (Marian, 1901, p. 228); „În unele părţi ale Bucovinei este datina ca fetele să se roureze în dimineaţa Sf. Gheorghe pe ochi, adică să se spele cu rouă de pe un câmp curat, anume ca să fie mai drăgălaşe şi mai atrăgătoare. Tot atunci unele fete strâng rouă, care se păstrează şi se întrebuinţează peste tot anul la diferite boale, altele se duc de se scaldă în vaduri, anume ca să fie curate şi uşoare în decursul anului precum cursul lin al apei"; „Fetele pe lângă locuinţa cărora nu trece nici-o apă curgătoare se scoală în ziua de Sângiorz dis-de-dimineaţă, pun un ciubăr lângă fântână, îl umplu cu apă neîncepută şi în ciubărul acesta se scaldă, anume ca să fie curate, frumoase, drăgălaşe şi mai bine văzute de toţi, mai ales însă de către feciori"; „În munţii Apuseni se face în preziua zilei de Sângiorz din mlădiţe verzi o stropitoare, numită împroor, şi aducându-se într-un vas apă curată de la izvor sau râu, în dimineaţa zilei numite se stropesc cu împroorul căsenii, vitele, casa, grajdul şi această stropire se numeşte împroorare"; „În Moldova există credinţa că cine se va spăla în dimineaţa de Sf. Gheorghe cu rouă, acela toată vara va fi sănătos şi nu-i vor ieşi pete pe obraz; iar cine se va spăla într-o apă curgătoare în dimineaţa acestei zile, pe acela tot anul nu-l vor prinde frigurile" (Marian, 1901, pp. 277, 279, 280, 281).

Armindenul sau Pomul de mai

Creanga de stejar, fag, plop pusă de flăcăi în porţile fetelor şi ale sătenilor mai de vază în noaptea de Sângiorz era considerată ca având funcţie de oprire a forţelor potriv-

nice, ca şi rugul sau brazda înierbată. În mare parte din ţară (Transilvania, Banat, Moldova) obiceiul acesta era practicat la Armindeni, sărbătoare apropiată ca dată calendaristică şi aflată în strânsă legătură ritologică cu Sângiorzul. După unele informaţii, ramura verde, numită arminden sau maial, era un brad curăţat de ramuri până spre vârf şi ornamentat cu motive romboidale. Acesta era înfipt în poarta gospodăriei, unde stătea până se coceau şi se secerau grânele (Vulcănescu, 1972, p. 105). De cele mai multe ori se punea însă la poartă o ramură luată din pădurile de foioase şi nu din cele de conifere şi purtând, se pare, unele semnificaţii agrare: „această ramură, prăjină sau arbore înalt, numit arminden, care are numai puţine frunze în vârf, se lasă dinaintea casei unde s-a pus până ce pică de sine sau până se macină grâu nou şi când pentru prima oară se face pâine din acest grâu, care serveşte apoi în casă de noroc, atunci se taie şi se aprinde cuptorul cu el“ (Marian, 1903, p. 289).

În unele zone etnografice Armindenul, zeu al vegetaţiei, protector al vitelor şi cailor, holdelor semănate, viilor şi livezilor, care a preluat numele şi data de celebrare ale Sfântului creştin Ieremia (1 mai), este sinonim cu Sângiorzul, Pomul de Mai. Substitutul său ritual este Ramura Verde, o prăjină înaltă cu ramuri verzi în vârf sau un copac curăţat până la vârf de crengi, tăiată din pădure şi prinsă în stâlpii porţii sau ai casei, adesea împlântată în pământ, cu funcţie magică polivalentă (apotropaică, fertilizatoare). Obiceiurile specifice zilei de Armindeni sunt: împodobirea cu ramuri verzi, substitut al zeului vegetaţiei, a stâlpilor porţilor şi caselor, a intrărilor în adăposturile vitelor şi în alte anexe gospodăreşti pentru protecţia oamenilor şi animalelor de forţa distrugătoare a spiritelor malefice; împlântarea în curte, în mijlocul satului, la stâna de oi, în ţarină, între hotare a unei prăjini înalte cu ramuri verzi în vârf sau chiar a unui arbore întreg curăţat până spre vârf de crengi şi împodobit în cununi de flori şi spice de grâu numit Armindeni, Maial, Pomul de Mai; organizarea petrecerilor câmpeneşti, la iarba verde, la pădure, la vii şi livezi

unde se mânca miel fript şi se bea vin roşu şi amestecat cu pelin pentru schimbarea sângelui şi apărarea oamenilor şi vitelor de boli, în special de ciumă, cum rezultă dintr-o veche strigătură populară:

„Frunză verde de pelin,
Iată-ne la Armindeni,
Beau mesenii şi mănâncă,
Şi de ciumă nu li-e frică“

rostogolirea prin iarbă, spălarea pe mâini şi pe faţă cu rouă căzută în noaptea de Armindeni; strigarea pe nume a strigoilor pentru a-i împiedica să fure mana vitelor cu lapte şi a holdelor semănate; purtarea pelinului la pălărie, în sân, în buzunare, împodobirea ferestrelor şi icoanelor cu ramuri sau frunze de pelin; semănarea primelor cuiburi de fasole şi castraveţi. Local, Armindeni se considera început de vară şi limita calendaristică când se mai putea semăna porumbul.

Obiceiul prinderii ramurii verzi sau implântării Pomului de Mai a fost amalgamat cu tradiţia inspirată de episodul din *Noul Testament* al omorârii copiilor de Irod. După ce ar fi tăiat o zi întreagă capetele copiilor, mergând din casă în casă, ar fi pus seara, ca semn, o ramură verde la locuinţa unde au ajuns şi unde urma să înceapă a doua zi măcelul. Dar, în timpul nopţii, oamenii au pus ramuri verzi la toate casele, înşelând pe Irod şi salvând pe pruncul Iisus (sărbătoarea şi obiceiurile de Arminden au fost atestate, sub diferite forme de manifestare, pretutindeni în România). Cultul arborelui şi manifestarea lui în special la sfârşitul lunii aprilie şi începutul lunii mai, sub forma Ramurii Verzi, numită Armindeni, Maial, Steag, Sânjor, Prepeleac, Lemn, Stâlpar, Pom de Mai, a fost atestată în toate zonele locuite de români.

Sângiorzul sau Armindenul este o sărbătoare de primăvară dedicată atât activităţilor pastorale şi agrare, cât şi sănătăţii şi veseliei oamenilor. Credinţa tuturora era că în

perioada Sângiorzului se înnoia nu numai timpul, ci şi sângele oamenilor. Se organizau petreceri câmpeneşti unde se bea vin roşu şi rachiu, obligatoriu amestecate cu pelin, şi se mânca miel fript.

Pelinul, plantă căreia i se atribuiau numeroase valenţe magice, era la loc de cinste: se purta în sân şi în buzunare, se punea pe masă, în pat, printre haine. Pelinul, plantă apotropaică *(Artemisia absinthium L.)* din fam. *Compositae*, utilizată pentru tămăduirea suferinţelor (malaria, durerile de stomac, umflăturile, bolile de ochi), pentru vopsitul lânii şi confecţionarea săpunului, pentru alungarea Ielelor şi relelor aduse de acestea *(luatul din Iele, luatul din Rusalii)* şi a altor spirite malefice. El se recolta de descântătoare, în raport de boala ce o vindeca, la diferite sărbători calendaristice (Măcinici, Armindeni, Strodu Rusaliilor, Rusalii sau Duminica Mare, Marina) şi în anumite momente ale zilei, după un ritual consacrat, adesea dezbrăcată şi despletită. Uneori, descântătoarea era însoţită de o altă femeie care interpreta, într-un dialog rolul pelinului:

„– Bună seara, Pelin mare,
Domn mare!
– Mulţumim dumitale, ... ,
– Şezi!
– N-am venit să şez
Şi-am venit să scot
Patruzeci şi patru de draci ai tăi"
/ ... /.

Femeile curăţau locuinţele, curţile gospodăriilor, locurile unde slobozeau apa pentru morţi la 40 de zile de la înmormântare etc. cu măturile confecţionate din tufe de pelin recoltate în ziua de Marina. Mătura de pelin se folosea în practicile magice *de întors* persoana plecată de acasă, boala, răul, spurcul:

„Ieşi spurc spurcat.
De la …
De unde te-ai aninat,
Că eu, descântătoarea,
Cu vin te-am îmbătat,
Cu mătura te-am măturat,
Cu mătura de pelin negru,
Şi-n gunoi te-am aruncat …“

În ţinuturile extracarpatice în ziua de Armindeni se organizau petreceri câmpeneşti unde se frigea haiduceşte mielul şi se bea vin amestecat cu pelin pentru subţierea şi schimbarea sângelui. De altfel, pelinul recoltat la Armindeni după un anumit ritual se păstra de-a lungul anului pentru lecuirea bolilor (Ghinoiu, 2001, p. 147.

Practici divinatorii

Ca orice început de an sau sezon, la sărbătoarea Sângiorzului oamenii din mediile pastorale încercau să scruteze viitorul, să afle ce se va întâmpla în noul an. Cele mai interesante în efectuarea farmecelor şi descântecelor erau, şi se înţelege de ce, fetele nemăritate.

O practică foarte obişnuită era semănatul ritual al busuiocului care urma să crească mai frumos şi să aibă un miros mai plăcut decât busuiocul semănat în alte zile. Busuiocul *(Ocimum basilicum)*, plantă ierboasă din familia *Labiatae*, originară din India şi China, cu miros caracteristic şi foarte puternic, era semănat de fete şi femei în ziua de Sângiorz. El era folosit în medicina populară (proprietăţi febrifuge, diuretice, antispasmodice), în practicile cultice creştine, în obiceiurile din ciclul familial şi ciclul calendaristic. Conform tradiţiei, planta s-ar fi născut pe mormântul unei tinere fete udat de lacrimile iubitului său, numit Busuioc. Pentru a câştiga calităţi tămăduitoare şi puteri divinatorii, busuiocul trebuia semănat în dimineaţa zilei de Sf. Gheorghe şi apoi plivit, udat, cules şi păstrat

după anumite reguli. Se credea că numai acest busuioc este înzestrat cu putere miraculoasă: ajută fetele să afle cum le va fi ursitul (tânăr sau bătrân, frumos sau urât), să fie drăgăstoase şi atrăgătoare flăcăilor precum în zicala populară: *A trage unul la altul, cum trage dragostea la busuioc.* Fata care purta busuiocul la brâu, în sân, în păr sau îl punea sub pernă în ajunul marilor sărbători calendaristice îşi visa ursitul, avea noroc în dragoste şi căsătorie, era plăcută şi atrăgătoare. Busuiocul este nelipsit din obiceiurile de naştere (prima scaldă, masa Ursitoarelor, botezul copiilor), în obiceiurile prenupţiale (însurăţitul şi înfârtăţitul în vrăjile şi farmecele de aflare a ursitei) şi nupţiale (împodobirea cu busuioc a vedrei miresei, stropirea de către mireasă a fetelor nemăritate cu busuioc udat cu apă). Strigăturile care însoţesc dansul ritual de nuntă numit Busuiocul, fac aluzie la calităţile lui purificatoare şi fertilizatoare:

„De trei ori pe lângă masă,
Să scoatem răul din casă,
Să rămână binele,
Să trăiască mirele!“.

Într-adevăr, busuiocul este cea mai îndrăgită plantă a românilor (Ghinoiu, 2001, p. 31).

Arderea comorilor

Asemănător celorlalte sărbători care funcţionau ca hotare de timp, se credea că la Sângiorz cerul se deschide pentru o clipă, iar oamenii care ar surprinde vizual acest moment nocturn ar putea spera că li se vor realiza toate dorinţele în noul an. Noaptea de Sângiorz era însă şi timpul cel mai favorabil pentru descoperirea comorilor. Se spunea că acum ard comorile curate şi necurate, legate şi nelegate, vrăjite şi nevrăjite şi trebuia însemnat locul în mare taină pentru a fi săpat (Marian, 1901, p. 241-258).

Funcția de An nou a Sângiorzului este întărită de informațiile etnografice referitoare la prevederea timpului, de interdicția de a împrumuta diferite bunuri, de practica retezării părului şi vârfului cozilor la animale: „Dacă la Sânglorz va fi rouă multă ori va fi pâclă, e semn de an bogat"; „Nu e bine ca în ziua de Sângiorz să dai ceva din casă, că dacă dai, apoi tot dai întregul an"; „În ziua de Sângiorz dis-de-dimineață, înainte de a răsări soarele, se retează vârful cozilor de la toate vitele şi părul retezat se îngroapă apoi într-un furnicar de cei mari sau se pune într-o scorbură de răchită, anume ca vitele să se înmulțească ca furnicile şi să crească ca răchita" (Marian, 1901, p. 267-269).

CALENDARUL PASTORAL

Debutul în noul an pastoral presupunea luarea unor măsuri *organizatorice și economice* (închiderea ţarinei pentru păşunatul vitelor, învoiala cu ciobanii şi văcarii, alcătuirea turmelor de oi şi a cetelor de sâmbraşi, rezolvarea problemei păşunatului pe timpul verii, tunderea oilor înainte de a fi urcate la munte, construirea ţarcurilor şi a colibelor), *juridice* (însemnarea oilor şi a mieilor cu semnele moştenite de fiecare proprietar din moşi-strămoşi, măsuratul laptelui pentru fixarea cotei de brânză ce urma s-o primească fiecare proprietar de oi) şi, fireşte, *rituale* (practici magice de purificare a vitelor, a ciobanilor şi proprietarilor de oi, de prevenire a stricăciunilor aduse turmei de sălbăticiunile pădurii şi a îmbolnăvirii animalelor, de fertilitate şi rod bogat etc.). Aceste activităţi şi altele mai mărunte cu greu se pot separa unele de altele: cele economice de cele organizatorice şi juridice, iar toate acestea de practicile rituale. În ce categorie şi-ar găsi locul, de pildă, prepararea unsorii şi ungerea ugerului vitelor, unde valoroase cunoştinţe de medicină empirică (folosirea a numeroase plante de leac: usturoi, boz, leuştean, pelin, scaiete, salcie) erau nedespărţite de practicile magice (folosirea unturii de porc negru tăiat la Ignat şi străjuit peste noapte până la cântarea cocoşilor, a unturii de lângă inima porcului sărată şi afumată pe coş, în amestec cu plantele rupte seara înainte de Todorusalii) (Marian, 1901, p. 231).

Deschiderea anului pastoral. Văratul

După informaţiile etnografice ar însemna că la Sângiorz trebuiau îndeplinite zeci şi zeci de activităţi specifice economiei pastorale. Volumul de muncă planificat

pentru o singură zi este mult prea mare, iar condițiile meteorologice pot fi potrivnice îndeplinirii lor. Pe de altă parte, ritmul activității crescătorilor de animale este determinat, în ultimă instanță, de ritmul biologic al animalelor. Suntem în prezența unui interesant mod de planificare a activităților economice şi sociale într-o perioadă limită de timp în raport cu derularea fenomenelor astronomice, meteorologice, biologice. Deşi această situație se întâlneşte frecvent în Calendarul popular, nicăieri nu este mai vizibil ca la Sângiorz, care „e cap de an mare", „goneşte iarna şi aduce primăvara", „aduce vara", „e începutul anului pastoral" (Fochi, 1976, p. 282-283). Începutul anului pastoral era, de fapt, o perioadă de timp marcată de mai multe sărbători (Sângiorzul Vacilor, Alesul, Sâmbra Oilor, Marcul Boilor, Armindenul, Ispasul), cu activități economice şi practici rituale precise. „În 21 aprilie se înțeleg oierii, adică stăpânii de oi, câte 2-5 inşi, care vreau să se însoţească cu turmele şi înțelegându-se, fiecare însoțesc oile sale, câte 20-50 sau 100 într-o turmă comună" (Marian, 1901, p. 230). „Alesul (22 aprilie) e timpul când poporul iese afară la câmp şi începe viața păstorească, când se fac strungile şi colibele pentru anul curgător. În înțelesul strâns, Alesul este începutul economiei cu oile, întâia mulsoare a acestora, intâiul ales al mieilor de la oi şi al iezilor de la capre" (Marienescu, 1873, p. 238-283). „Oile sunt aduse la munte după cum dă primăvara mai devreme sau mai târziu, de obicei între Sf. Gheorghe şi Ispas. Regula generală este însă Ispasul" (Herseni, 1941, p. 100).

Deşi fiecare activitate îşi avea locul bine precis de tradiția locală şi de condițiile fizico-geografice, toate se raportau la sărbătoarea pastorală centrală, Sângiorzul, ziua de sfârşit şi început de ciclu calendaristic. Caracterul de sărbătoare unică prin importanță pentru comunitățile rurale cu specific economic pastoral este bine reliefat de un dans ritual executat de păstori numai la Sângiorz şi, toamna, la Nunta Oilor sau Nunta Berbecilor. Dansul a fost atestat la începutul secolului al XX-lea în Banat, în acelaşi areal

geografic în care Ov. Bîrlea localiza jocuri rituale menite să sporească roadele vegetale, pomicole, viticole şi animaliere (Bîrlea, 1982, p. 27). Asemenea dansuri, un fel de vrăji prin care se solicita mărimea recoltelor în raport cu amplitudinea mişcărilor, erau executate în Ţinutul Pădurenilor până în preajma celui de al doilea război mondial (Bîrlea, 1982, p. 28). Întrucât dansul pastoral se numea „jocul cu călucenii“, iar cei ce-l executau „jucau căluceneşte“, înclinăm să credem că a existat o legătură străveche cu *Căluşarii,* joc numit de Cantemir *căluceni* (Vuia, 1922, p. 216).

Miezul verii pastorale

Agricultura a fost subordonată unei ideologii lunare, în timp ce păstoritul a fost dependent de o ideologie solară. De altfel, cele mai spectaculoase sărbători şi practici tradiţionale dedicate Soarelui şi focului sunt grupate în calendarul pastoral la miezul verii pastorale, acolo unde patronează Sântilie, un adevărat Helios pentru plaiurile carpatice.

În hagiografia populară, majoritatea legendelor au ca temă amăgirea lui Sântilie de către diavol, care îl îndeamnă să-şi omoare părinţii. Drept răzbunare, Sântilie, aflat într-o căruţă trasă cu cai de foc, goneşte prin ceruri pentru a trăsni în stânga şi în dreapta cu biciul său de foc pe dracii ascunşi prin nori sau, pe pământ, în corpul lupilor, câinilor şi pisicilor. După unele legende Sântilie a urcat pe munţi şi s-a făcut păstor la oi pe o perioadă de trei ani. Deşi furtunile, vijeliile, grindina şi trăsnetele din luna lui cuptor erau considerate ca manifestări ale mâniei sfântului asupra dracilor, de pe urma lor aveau de suferit oamenii care se alegeau cu recoltele distruse, cu vitele şi casele trăsnite. Mai mult temut decât iubit, Sântilie era pomenit de ziua lui şi la sărbătorile care îl precedau (Ana-Foca, Pricopul, Panteliile, Ciurica, Circovii de Vară, Marina) sau îl urmau (Ilie-Pălie, Foca, Opârlia, Sf. Ana, Pintilie Călătorul).

Aceste sărbători şi obiceiuri formează un ciclu dedicat nu sfântului creştin, proorocului Ilie, ci zeului soarelui şi focului venerat de strămoşii noştri şi al cărui nume s-a pierdut în negura vremurilor. Pentru a preîntâmpina fenomenele meteorologice provocate de Sântilie, agricultori şi păstori „ţineau" şi alte zile de peste an. Cele mai multe, rude sau direct subordonate zeului Focului, Sântilie, sunt grupate în iulie, luna lui Cuptor:

– Sărbătoarea *Ana-Foca* este prăznuită, în Calendarul popular, în prima zi a lunii lui Cuptor. Numele zilei provine din amalgamarea sărbătorii Adormirea Sfintei Ana (25 iulie) şi a Sfântului Mucenicul Foca (23 iulie). Ea este aducătoare de arşiţe solare care pârjolesc şi usucă recoltele, în special viţa de vie (Transilvania şi Banat).

– *Pricupul* (8 iulie) este dedicată reprezentării mitice cu acelaşi nume care „pricopeşte" sau coace cerealele semănate primăvara (Moldova) şi fereşte holdele, mai ales cânepa, de grindină şi vijelie (Muntenia, Oltenia, Transilvania, Bucovina). Dacă nu-i este respectată cum se cuvine ziua, Pricupul dă arşiţă care „pripeşte" şi usucă cerealele înainte ca acestea „să bage" bob în spic.

– Năprasnicele reprezentări meteorologice care pârjolesc şi ard recoltele în luna lui Cuptor, surori cu Sântilie, celebrate în zilele de 13 şi 27 iulie se numesc *Panteliile*. Forţa lor distrugătoare putea fi diminuată prin diferite interdicţii de muncă, instituite cu 7 zile înainte şi cu 7 zile după 20 iulie, ziua de celebrare a zeului focului, Sântilie.

– Ziua nelucrătoare, aducătoare de foc, dedicată unei divinităţi populare, *Chiric Şchiopul*, a preluat numele şi data de celebrare a Sfântului Mucenic Chiric (15 iulie) din Calendarul ortodox. Tradiţia a fost consemnată la românii din valea Nistrului de Jos.

– *Ciurica* este o năprasnică reprezentare mitică care dădea dreptul femeilor să-şi pedepsească bărbaţii în ziua ei de celebrare, 15 iulie. În această zi se evitau loviturile de orice fel, certurile şi neînţelegerile din familie pentru a nu

avea parte de ele în cursul anului. Amintirea ei este păstrată de unele expresii populare („Astâmpără-te că vine Ciurica!“ sau „Stai cuminte! Capeţi Ciurica!“) adresate, ca ameninţare cu bătaia, copiilor neastâmpăraţi (Muntenia, Oltenia).

– *Circovii de Vară* este o sărbătoare de trei zile la mijlocul lunii lui Cuptor (15-17 iulie sau 16-18 iulie) dedicată forţelor diavoleşti aducătoare de boli neuropsihice în casa oamenilor („luatul din Circovi“ sau „lovitul din Circovi“), de grindină în holde, incendii în gospodărie, lupi şi alte fiare sălbatice în turmele de vite. În aceste zile se instituiau severe interdicţii de muncă, singura activitate admisă fiind culegerea tulpinilor de pelin şi pelinită pentru confecţionarea măturilor. Circovii de Vară indică miezul verii pastorale şi împart, împreună cu Circovii de Iarnă (16 – 18 ianuarie), anul calendaristic în două anotimpuri egale: vara şi iarna (Oltenia, Muntenia, Dobrogea).

– *Păliile* este ziua de 17 iulie, respectată de femei pentru prevenirea incendiilor, frecvente în satul vechi românesc, cu case din lemn şi acoperiş din paie (Ţara Haţegului).

– *Pârliile* sunt trei divinităţi feminine, surori cu zeul focului, Sântilie, care distrug (pârlesc) recoltele oamenilor care nu le ţin zilele lor de prăznuire: 20-22 iulie (Banat).

– Reprezentarea mitică a Panteonului românesc care pedepseşte cu foc, arşiţă solară şi grindină oamenii care nu-i respectă ziua de celebrare (23 iulie) se numeşte *Foca*. Sfântul Mucenic Foca, personaj real care a trăit în timpul împăratului Diocleţian, când era respectat şi ca patron al corăbierilor, a devenit la români, prin simpla schimbare de sens a numelui, o zeitate aducătoare de mari primejdii, în primul rând de incendii (Moldova, Dobrogea)

– Divinitatea Panteonului românesc celebrată în ziua de 27 iulie, *Pintilie Călătorul* sau Pantelimon, este un important hotar în scurgerea timpului calendaristic. După unele tradiţii, la Pintilie Călătorul se sfârşeşte vara şi începe toamna: păsările, în special berzele sau cocostârcii, se

cârduiesc pregătindu-se pentru plecare în țările calde, se întoarce crugul cerului spre toamnă şi iarnă, cerbul iese din râu vestind răcirea apei etc. (Moldova). În sâmbăta dinaintea acestei zilei se făceau praznice pentru morți (Bucovina), iar la Câmpulung Muscel se încheia vestitul Bâlci de Sântilie cu obiceiul numit Nunta sau Împerecherea Rudarilor.

Ultima zi a Bâlciului de Sântilie de la Câmpulung Muscel, numită Pantelimon sau Împerecherea Rudarilor este dedicată, în exclusivitate, rudarilor din satele şi cătunele de rudari de pe laturile de nord şi de sud ale Carpaților Meridionali (județele: Argeş, Dâmbovița, Vâlcea, Braşov şi Sibiu) care soseau aici, în număr mare, pentru a face cunoştință şi a se căsători. Ceremonialul se compune din mai multe secvențe: sosirea rudarilor în seara sau în dimineața zilei de 27 iulie; gătitul fetelor candidate la căsătorie prin îmbrăcarea lor în costume populare româneşti; cunoaşterea şi distracția tinerilor în cursul zilei de 27 iulie; „împerecherea“ (căsătoria) tinerilor care se fac nevăzuți în noaptea de 27 / 28 iulie; consfințirea colectivă a căsătoriilor de către obştea lărgită a rudarilor pe platoul pieței din centrul vechi al oraşului Câmpulung unde se joacă în special brâul după fluier. Acum, în dimineața zilei de 28 iulie, participanții la târg văd cine cu cine s-a legat. Cu acest prilej se rezolvau şi divorțurile: soții plecau, în noaptea de Pantelimon, în compania altor parteneri. În condițiile speciale în care au trăit rudarii de-a lungul Evului Mediu, grupuri izolate, organizate pe familii şi neamuri, care se ocupau cu extragerea aurului prin spălarea nisipului aurifer şi apoi cu confecționarea produselor specifice din lemn, obiceiul reglementa selecția maritală, evitând căsătoriile incestuoase. În anii 970, când a fost atestat obiceiul în forma descrisă, căsătoriile oficiale, la primărie, şi religioase, la biserică, aveau mai puțină importanță ca Împerecherea Rudarilor. Deşi fetele şi familiile lor şi-ar fi dorit căsătorii oficiale, care reglementează soarta viitorilor copii, se supuneau încă unei legi nescrise.

Tunderea mieilor la stânele carpatice de nevestele proprietarilor de oi în preajma zilei de Sântilie, era o activitate practică dar şi o întâlnire mult aşteptată de ciobani cu soţiile şi drăguţele lor. Spre deosebire de oi şi berbeci, care se tundeau în sat, înainte de urcarea lor la stână, între Sângeorz şi Rusalii, mieii se tundeau la miezul verii pastorale, la păşunile montane. Miţuitul mieilor era prima întâlnire a ciobanilor cu nevestele şi drăguţele lor după urcarea turmelor la munte. Spre deosebirea de Mărginimea Sibiului şi Ţara Oltului de la nord de Carpaţi unde femeia a ajuns, începând din secolul al XIX-lea, chiar să conducă treburile stânei, la stânele de pe latura sudică a munţilor ciobanii nu aveau voie să coboare în sat şi nici să fie vizitaţi de parte femeiască până la Sântilie. Pentru prosperitatea turmei, ei trebuiau să rămână „curaţi" şi să nu vadă trup de femeie.

Sântilie era considerat în mediile păstoreşti miez de vară: ziua lui de celebrare, 20 iulie, marca mijlocul sezonului pastoral care începea la Sângiorz şi se încheia după şase luni, la Sâmedru. În această perioadă, când turma prospera, viaţa păstorilor devenea mult schimbată: singurătate, privaţiuni, alt peisaj, altă hrană, altă viaţă socială. De la urcarea oilor la munte şi până la Sântilie „baciu, cioban, văcar orice ar fi, nu coboară de la munte la vale, nici nu trebuie să vadă trup de femeie, ci trebuie să rămână curaţi, căci altfel merge tare rău la stână" (Herseni, 1941, p. 103). Începând din secolul al XIX-lea, interdicţia femeilor de a urca la stână a slăbit în unele zone etnografice; în Mărginimea Sibiului femeia a ajuns să conducă chiar treburile stânei.

În condiţiile tradiţionale, când femeia „nu avea ce căta în urma oii", soţiile proprietarilor de oi puteau urca la stână numai în preajma zilei de Sântilie pentru „miţuirea" (tunderea) mieilor. Oile şi berbecii se tundeau înainte de urcarea la stână, de obicei, între Sângiorz şi Rusalii, întrucât după această dată „intră mustăreaţa din lâna cea bătrână în carnea oii, şi apoi miroase carnea, dar afară de aceasta

pornind lâna nouă, aşa e de tare lâna, încât nu se poate tunde“ (Marian, 1901, p. 269).

Nedeile – sărbători care se ţineau pe plaiurile Carpaţilor, – se pare că aveau legătură cu celebrarea unei sărbători precreştine, dedicată zeului focului şi al soarelui. După creştinarea populaţiei autohtone, peste sărbătoarea păgână s-a suprapus sărbătoarea dedicată lui Sântilie care, conform tradiţiilor populare, are atribuţiile specifice unui zeu al focului şi al soarelui. Acolo, pe munţi, mai aproape de cer şi soare, agricultorii sărbătoreau, până în vremurile recente, miezul sezonului agrar la 24 iunie (Sânziene, Drăgaică) sau la 29 iunie (Sânpetru), de mare renume fiind târgul de pe muntele Penteleu, iar ciobanii celebrau miezul sezonului pastoral la 20 iulie (Sântilie) sau 15 august (Sântămărie), dacă timpul favorabil permitea menţinerea turmelor la stâne.

Vechimea nedeilor păstoreşti, care a devenit sinonimă cu Sântilia, este impresionantă, aceasta fiind atestată documentar încă din anul 1373 (Conea, 1937, p. 73). Cu siguranţă că la aceste sărbători montane se desfăşurau ceremonii complexe dedicate soarelui care, deşi se afla în acea perioadă a anului la mare înălţime pe cer, intra într-un declin neîntrerupt până la solstiţiul de iarnă. Nedeile au asimilat însă alte funcţii sociale, cum ar fi schimbul de produse sau petrecerile pentru tineret. Deşi nedeile au coborât de mult în satele de la poalele munţilor, locurile lor de desfăşurare sunt uşor de identificat după toponimia carpatică: Nedeia, Sântilia, Nedeiuţ, Nedeuţa, Nedeiţele etc., însumând, laolaltă, numele a peste 60 de locuri. Indiferent că se numeau Sântilii, bâlciuri, nedei, „târguri de fete“, acestea au funcţionat atât ca târguri la care se vindeau în special produse pastorale şi se cumpărau produse necesare stânei, cât şi ca petreceri pentru tineret. Au existat pe munţii noştri şi aşa-numitele „târguri de fete“, dar nu în înţelesul mercantil al expresiei. Acolo se legau cunoştinţe între tinerii care, unii dintre ei, se căsătoreau chiar atunci sau la nedeia viitoare. Semnificaţia istorică a nedeilor

pastorale se leagă de vechimea şi rolul lor în stabilirea legăturilor economice, matrimoniale, culturale dintre românii de pe cei doi versanți ai Carpaților. Nedeile, asemenea drumurilor şi potecilor de picior, nu au ținut niciodată seama de hotare. Unele dintre nedei se numeau chiar „târguri de două sau de trei țări“, adică cu participarea satelor din două sau trei țări (principate) româneşti separate de-a lungul secolelor prin hotare nefireşti (Conea, 1937, p. 48).

Coborâte de pe munți, nedeile şi Sântiliile au sporit ca număr; fiecare sat şi-a instituit nedeie proprie (Țara Hațegului) şi, adesea, acestea şi-au schimbat numele (rugă, govie, hram). Totuşi, prestigiul lor pastoral avea să dăinuie până spre începutul secolului al XX-lea, când fetele din unele sate, de pildă Zăbala din jud. Covasna, erau „băgate în horă“, căpătând astfel statutul de „fată mare bună de măritat“, numai de feciorii coborâți de la stână în ziua de Sântilie. Obiceiul cerea ca înainte cu o zi de „hora Sântiliei“ feciorul care-şi băga drăguța în joc să-i facă cadou o furca de tors, frumos sculptată şi o „cocuță“ modelată în tipar de caş (Voineşti Covasna, 1982). Fetele aşteptau cu mare nelinişte Hora Sântiliei, întrucât cele care nu erau băgate acum în joc aveau să privească hora de pe margine încă un an şi tot atâta, cel puțin, până la căsătorie.

Ce însemnau nedeile pentru locuitorii satelor noastre este bine reliefat de cuvintele lui Ioan Pop Reteganul: „Nedeia e mai luată în seamă ca Crăciunul, Paştele şi Rusaliile... Nedeia e şi mai mult decât Anul Nou. Nime din popor nu numără anii de la Anul Nou, ci de la nedeie, nime nu doreşte mai cu foc ca sosirea nedeii“ (Conea, 1937, p. 48). Cu dorul oarecum potolit, păstorii îşi continuau activitatea pe plaiurile Carpaților până la începutul lunii septembrie când „La Sântămăria Mare/ Tulesc oile la vale“ (Densuşianu, 1922, vol. I, p. 151). Oile păşteau pe păşunile, fânețele, porumbiştile şi miriştile din hotarul satelor până la Răscol (dezmembrarea turmei). La Vinerea Mare se amestecau berbecii cu oile pentru împerechere, iar la Sâmedru se încheiau socotelile dintre ciobani şi stăpânii de oi.

Iernatul

În satele cu păstorit local oile erau îngrijite până la Sângiorz de fiecare gospodar, în timp ce în satele care au practicat păstoritul transhumant se alcătuiau din nou turmele care porneau la iernat la sute de kilometri distanță (în Bărăgan, Bălțile și Delta Dunării, Peninsula Balcanică, ținuturile Caspicei și Caucazului, Câmpia Tisei). În satele cu păstorit transhumant, de mare amplitudine geografică, turmele nu se mai desfăceau toamna, la Sâmedru, ci erau purtate direct spre zonele de iernat. Venirea și plecarea turmelor antrena, într-un fel sau altul, întreaga suflare a satului. Simion Mehedinți a surprins cum nu se poate mai bine semnificația socială a celor două momente:

„După Sf. Gheorghe se stârnea ca din senin un zgomot care întărâta câinii satului... Sute de clopote se auzeau apropiindu-se dinspre răsărit, cu chiot mare și cu sunet prelung de buciume. Apoi se zăreau venind în goană preuci de cai pe jumătate sălbatici, aducând în coamele și cozile lor scai și ciulini din bărăganele Bugeacului, ale Crimeii și Kubanului, unde a înțărcat dracul copiii... Asta era semnul că se apropie din urmă turmele mocanilor din Brețcu, umplând valea Șușiței ca unda unei ape revărsate peste maluri. (Numai alde Ionică Pilă avea vreo 12000 de oi). Cu baciul urmat de câini, înaintau domol, zărindu-se doar colo și colo, în lungul drumului, până departe, câte un măgar cu târhatul grămădit pe șa – plăvi plutitoare –, împreună cu unda turmelor. Zile și săptămâni întregi ținea larma: herghelie după herghelie, turmă după turmă și stăpân după stăpân, cu bacii și scutarii lor.

Până se strecurau prin plaiuri, către stânele din Zboina, Clăbuc și alți munți mai îndepărtați, tot satul era în necurmată fierbere. La toate porțile și la toate pârleazurile grădinilor ieșeau femei cu furca-n brâu ori cu copiii în brațe, să întrebe de rudele plecate la ciobănie. Veștile bune și veștile rele săreau ca scânteile dintr-o curte în altă curte, de la o fereastră la altă fereastră, întâmplări și iarăși întâm-

plări: turme prididite de viscole, ciobani înecați în Dunăre ori în Nistru, tâlhari la drumul mare, morți năprasnice... şi câte şi câte... Peste zi huia valea de tălăngi, de clopote, de zbieratul oilor, de nechezatul cailor şi de lătratul câinilor; noaptea, bătrânii fără somn şi văduvele rămase cu copiii de gât auzeau gemetul morților, veniți şi ei în urma turmelor, iar dimineața babele porneau spre cimitirul din capul satului să tămâie mormintele şi să bocească după datină pe cei pieriți fără lumânare, între străini, şi îngropați fără comind.

Apoi, către toamnă, după Sântămăria Mare, altă vălmăşeală când oile coborau pentru iernatic, apucând spre Dunăre, spre mare, spre limanurile Buceagului ori spre valea fără iarnă din cotul Balcicului. Alte bucurii, alte întristări şi alte lacrimi când băietanii satului se aninau şi ei de turmele brețcanilor şi porneau în lumea mare" (Mehedinți, 1946, p. 194-195).

Schița calendarului pastoral, cu început de an la Sângiorz, poate fi completată cu ziua introducerii în turmă a berbecilor (prin Transilvania această activitate se efectua la Arhangheli) (Pamfile, 1914, p. 74) şi cu celelalte zile de peste an când se efectuau practici menite să apere turma de sălbăticiuni, în special de lupi (Sânpetru, Circovii Marinei, Teclele, Berbecarii, Osie, Lucinul, Ziua Lupului, Filipii de Toamnă, Filipul cel Şchiop, Sântandrei, Sânpetru de Iarnă, Tănase de Ciumă, Filipii de Iarnă, Stretenie, Martinii de Iarnă). Importanță economică şi rituală maximă avea însă Sâmedru, care încheia sezonul de vărat şi deschidea sezonul de iernat.

V

SĂRBĂTORILE SOLSTIȚIULUI DE VARĂ

MATURIZAREA TIMPULUI

SÂNZIENELE

Solstițiul de vară, ziua cea mai lungă a anului după care începe să scadă puțin, câte puțin, *cu cât sare cocoșul de pe pragul casei* sau *cu cât se mișcă puiul în găoacea oului* a fost determinat empiric prin observarea atentă a reperelor *terestre*, în special a bioritmurilor stabile ale unor plante (sânziana sau drăgaica), păsări (cucul), insecte (licuricii), și *cosmice* (răsăritul sau asfințitul aștrilor și constelațiilor).

Cel mai cunoscut reper pentru scurgerea anuală a timpului a fost cucul, pasăre migratoare care, cum sosește pe plaiurile românești, începe a cânta vestind, la sfârșitul lunii martie, ziua egală cu noaptea, fenomen astronomic numit de popor și *târ înainte – târ înapoi.* Primul cântec al cucului, care corespunde aproximativ cu echinocțiul de primăvară, este marcat în Calendarul popular de *Ziua Cucului*, 25 martie (Blagoveștenia sau Buna Vestire în Calendarul creștin). După trei luni de cântat neîntrerupt, el se oprește brusc la sfârșitul lunii iunie, în perioada solstițiului de vară. Truditorii ogoarelor află că a sosit ziua cea mai lungă a anului, numită în Calendarul popular *Amuțitul Cucului, 2*4 iunie (Sânzienele sau Drăgaica). Fiind o apariție misterioasă în peisajul cotidian (vine și pleacă, prin migrație, începe și încetează să cânte la date bine precizate în timp), cucul a devenit o pasăre-oracol, implicată în destinul oamenilor; prin locul unde stă când cântă, de câte ori cântă, când este auzit prima oară etc., el prevestește norocul, bogăția, sărăcia, sănătatea, căsătoria muritorilor. Amintirea funcției sale de orologiu calendaristic este păstrată astăzi de numele ceasurilor *cu cuc,* cunoscute orologii ale timpului diurn.

Pentru popoarele vechi începutul anului corespundea cu începutul sau sfârşitul ciclurilor biologice ale plantelor şi animalelor de pe urma cărora îşi câştigau existenţa. Spre deosebire de Anul Nou fixat de romani la 1 ianuarie şi de Anul ritual creştin (Paştele), Anul Nou agrar şi Anul Nou pastoral au fost fixate în deplină concordanţă cu ritmurile biologice ale plantelor şi animalelor specifice latitudinii geografice a României. Deşi începuturile de an agrar şi pastoral gravitau în preajma echinocţiului de primăvară, acestea se deosebeau fundamental: unul marca începutul ciclului biologic al plantelor (germinarea seminţelor) şi activităţile economice solicitate de acesta (aratul, semănatul), altul marca perioada fătatului şi înţărcatului puilor, precum şi unele activităţi economice specifice (începutul mulsului, tunsul oilor, tăiatul mieilor şi altele). Natura a dispus ca la sfârşitul ciclului vegetal, toamna, rolurile să se schimbe: începe ciclul de reproducţie al animalelor, pe de o parte, şi se maturizează, se coc şi se recoltează rodul plantelor, pomilor fructiferi şi viţei de vie, pe de altă parte. Dintre plantele de cultură, o excepţie notabilă face grâul, care se recoltează vara. Sunt indicii antropogeografice şi etnologice că în vremurile arhaice, pe actualul teritoriu al României, grâul se semăna numai primăvara, nefăcând excepţie din acest punct de vedere de la ciclul biologic al celorlalte plante de cultură.

Marcând perioada împârguirii şi coacerii seminţelor de grâu, secară, orz, deci perioada încheierii ciclului biologic a celor mai importante plante alimentare cultivate de om, zilele de Sânziene, Sânpetru şi Rusalii au asimilat un ritual sezonier, asemănător celui de început de an. Ritualul a câştigat în spectaculozitate şi datorită apropierii calendaristice a zilei de celebrare a Sânzienelor (24 iunie) de ziua solstiţiului de vară. De altfel, unele popoare ale antichităţii celebrau aici Anul Nou, în preajma solstiţiului de vară. La egipteni anul începea în ziua întâi a lunii Thot, când apărea pe cer, înaintea răsăritului soarelui, steaua Sirius. Ziua aceasta corespundea cu 19 iulie din calendarul iulian sau

cu 15 iunie din calendarul gregorian (Daniel, 1976, I, p. 63). În antichitatea greacă anul începea tot la solstițiul de vară, în prima zi a Lunii Noi (Teodorescu, Chiş, 1982, p. 58). Principalele sărbători ale verii se împart în două categorii: cu dată fixă (Sânzienele şi Sânpetru) şi cu dată mobilă (Rusaliile).

Viața economică devenea atât de intensă în perioada solstițiului de vară, încât locuitorii satelor noastre au fost nevoiți să reducă avalanşa sărbătorilor de la sfârşitul iernii şi începutul verii la strictul necesar împlinirii ritualului calendaristic. Deşi solstițiul de vară este marcat de un ciclu scurt de renovare a timpului, deschis de Sânziene (24 iunie) şi închis de Sânpetru (29 iunie), sărbătorile care îl compun sunt reprezentative pentru structura generală a Calendarului popular.

Vechile sărbători solstițiale din calendarul iulian (Timoteiu, Vartolomeu, Onofreiu, Eliseiu), cu rol deosebit în planificarea activităților agrare, au devenit, o dată cu schimbarea calendarului, „sărbători mărunte". Grupul de patru sfinți creştini celebrați în zilele de 10 (Sfântul Mucenic Timofte), 11 (Sfântul Apostol Vartolomeu), 12 (Preacuviosul Onufrie) şi 14 iunie (Sfântul Proroc Elisei), responsabil în Calendarul popular cu împârguirea şi coacerea lanurilor de grâu, este numit Sfinți Mărunți. Pe măsură ce timpul civil şi ritual din Calendarul iulian (stilul vechi) rămânea, an de an, în urmă față de timpul astronomic exact, „atribuțiile" de altă dată ale „sfinților" de a băga bob spicului de grâu şi de a fertiliza holdele semănate nu mai corespundeau cu stadiul de dezvoltare al cerealelor. Astfel, importanța lor calendaristică s-a diminuat treptat, devenind mai puțin însemnați pentru aprecierea şi planificarea timpului agrar. Fără să-i uite, poporul i-a făcut răspunzători de provocarea unor fenomene meteorologice negative, frecvente în luna iunie: grindina, vijeliile, furtunile şi ploile torențiale. Credințe despre aceste divinități şi procesul de decădere a importanței lor în Calendarul

popular au fost atestate în Moldova, Muntenia, Oltenia, Banat, Sudul Transilvaniei:

– Sărbătoarea grâului, ziua solstițiului de vară în calendarul iulian, când se spunea că începe să se usuce rădăcina grâului şi să se coacă grâul în spic, a preluat numele şi ziua de celebrare ale Sfântului Apostol Vartolomeu din Calendarul ortodox. Când corespundea ca dată calendaristică cu solstițiul de vară, se credea că de la acest hotar astronomic vara se întoarce cu fața la iarnă, că ziua şi insolația încep să scadă, în pădure se răsuceşte frunza pe ulm, plop şi tei, iar pe cer apare constelația Găinuşa. Ca personificare a zilei cei poartă numele, *Vartolomeul Grâului* avea trăsăturile unui aprig zeu care îi pedepsea pe cei care îi nesocoteau ziua: bătea piatra, stârnea furtunile şi vijeliile (Banat, Oltenia, Muntenia, sudul Transilvaniei).

– Sărbătoarea cu dată fixă (12 iunie), dedicată Sfântului Onofrei, care marca în Calendarul iulian perioada solstițiului de vară, a împârguirii şi coacerii lanurilor de grâu şi orz se numea *Onofrei*. Sărbătoarea, numită şi *Ziua Şoarecilor,* era considerată nefastă pentru rozătoare, mai ales în anii ploioşi, şi se considera ultimul termen calendaristic când se mai putea semăna hrişca, porumbul, cartofii şi legumele (Bucovina).

– Sărbătoarea cu dată fixă (14 iunie) dedicată în Calendarul ortodox Sfântului Proroc Elisei, care indica, pe stil vechi, solstițiul de vară, este numită în Calendarul popular Elisei sau *Eliseiul grâului.* Ca divinitate populară, aceasta „bagă bob“ spicului de grâu, îl împârguieşte şi îi grăbeşte coacerea. Cei care îi nesocotesc ziua sunt însă pedepsiți cu furtuni şi grindină (Oltenia, Muntenia).

Unele practici efectuate în aceste zile au fost preluate de noile sărbători solstițiale: Sânzienele şi Sânpetru.

Sânziana este o plantă erbacee din familia *Rubiaceae,* substitut fitomorf al zânei fecioare care dă miros şi leac florilor, rod bogat holdelor grâu şi orz. În flora României cele două varietăți de plante, sânziana galbenă (*Galium verum L.*) şi sânziana albă (*Galium mollugo L.*)

cresc prin fânețe și livezi, pe marginea drumurilor, prin păduri și pe lângă garduri. Planta are două denumiri zonale: *sânziana* (Oltenia, Banat, Transilvania, Bucovina, Maramureș, nordul Moldovei) și *drăgaica* (Dobrogea, Moldova de sud și centrală, Muntenia). Florile, frumos mirositoare, tulpinile, semințele și rădăcinile au numeroase utilizări în medicina și cosmetica populară, în obiceiurile și actele magice împlinite în ziua înfloririi, 24 iunie, solstițiul de vară.

Din flori de sânziene și spice de grâu se împletește o cunună, substitut al sacrului: purtată pe cap de o fecioară în ceremonialul complex numit Dansul Drăgaicei, este identificată cu zeița Diana; agățată la ferestrele caselor, în stâlpii porților și în crucile de hotar și din cimitire apără oamenii, mormintele și holdele de forțele malefice; aruncată pe acoperișul caselor și șurilor prezice ceea ce i se va întâmpla în cursul anului celui care a confecționt-o, a aruncat-o pe acoperiș sau i-a fost menită de cineva. Fata care pune floarea sub căpătâi în noaptea de sânziene își vede în vis ursitul, femeia care își înfășoară mijlocul cu tulpini de sânziene este ocolită de dureri de șale în timpul secerișului, fecioarele și nevestele care o poartă în sân sau în păr sunt atrăgătoare și drăgăstoase.

Prin calitatea sa de a înflori în cea mai lungă zi a anului și cu insolația cea mai puternică, sânziana a devenit reper calendaristic pentru aprecierea stadiului de dezvoltare al culturilor; dacă înflorește înainte de ziua care îi este dedicată, 24 iunie, stadiul vegetal al plantelor este avansat și invers. În nordul României și în zonele de munte la înfloritul sânzienii se începea cositul pajiștilor.

Pentru farmacopeea și cosmetica populară florile sunt culese, după un anumit ritual, în zorii zilei de Drăgaică (Sânziană) iar tulpinile, semințele și rădăcinile toamna. Plantele de leac recoltate la Sânziene se legau buchete și, împreună cu o funie de usturoi, se păstrau afară, sub grinda acareturilor, pentru a fi folosite la nevoie. Planta sau anumite părți ale plantei au diverse întrebuințări: pusă

în scaldă întăreşte copiii debili, zeama obţinută din zdrobirea frunzelor vindecă frigurile, plămădită în rachiu vindecă loviturile şi vătămările, cu roua căzută în noaptea de Sânziene şi recoltată în zorii acestei zile se tratau diferite boli de ochi şi de piele, fetele şi femeile tinere care se tăvăleau în noaptea de Sânziene în rouă căzută pe iarbă deveneau mai frumoase şi mai drăgăstoase etc.

Cununa de Sânziene

Întrucât sărbătoarea Sânzienelor se suprapune peste solstiţiul de vară, moment important în derularea timpului calendaristic, aceasta era însoţită de numeroase practici de divinaţie, de prospectare magică a ceea ce se va întâmpla în viitorul mai apropiat sau mai îndepărtat. Tehnica cea mai obişnuită consta în împletirea din flori, în special din flori de sânziene, a unei coroniţe şi aruncarea ei pe casă sau în oborul vitelor. Cununa de Sânziene care împodobeşte Drăgaica în timpul dansului său nupţial are aceeaşi semnificaţie cu colacul din făină de grâu pus de naşă pe creştetul miresei în timpul colăcăriei (înainte de pornirea alaiului nunţii la biserică) şi cu cununile împărăteşti puse de preot pe capul mirilor în timpul cununiei creştine: transferul fertilităţii divine de la un substitut al sacrului (colacul, cununa) la omul profan. Obiceiurile legate de cunună se desfăşurau după anumite reguli:

„Se obişnuieşte a se face de către fete şi flăcăi, în dimineaţa Sânzienelor, înainte de a răsări soarele, câte o cunună de sânzieni cu care se duc la ocolul vitelor unde o aruncă. Dacă cununa este a unei fete şi de cununa se anină mai întâi o vită tânără, ursitul, adică viitorul soţ al fetei va fi tânăr; dacă se anină o vită bătrână, viitorul ei ursit va fi om în vârstă“ (Pamfile, 1910, p. 91); „Cununile bărbaţilor sunt împletite în formă de cruce, iar cele împletite pentru femei sunt rotunde. Fiecare îşi aruncă cununa sa, iar reprezentanţii pe cele ale absenţilor. Dacă cununa se opreşte pe acoperiş, este semn că acel a cui este sau pentru care s-a

menit va avea bucurii, îi va merge bine; dacă, dimpotrivă, va cădea, este semn vădit pentru acela că-i va merge rău şi poate chiar că va muri“ (Pamfile, 1910, p. 93); „În Ţara Românească, şi anume în jud. Brăila, este datină ca românii să-şi facă, spre Sânzieni, de cu noapte, o cunună de sulfină pe care o aruncă apoi pe casă, în bătaia lunii. În zori de zi, înainte de a răsări soarele, merg să-şi afle cununa şi să-şi vadă felul de vite la care vor avea noroc peste an“ etc. (Pamfile, 1910, p. 92-93).

Floarea de sânziene se purta de către fete în păr, în buzunare, în sân, se încingea peste mijloc, se punea sub căpătâi pentru a visa peste noapte ursitul. Din întreaga floră spontană a României, sânziana este, fără îndoială, cea mai îndrăgită. Locul aparte deţinut de floarea de sânziene în obiceiurile populare româneşti nu se datorează mirosului şi frumuseţii sale, ci valorii de simbol calendaristic. În Maramureş înfloritul sânzienelor indică momentul favorabil pentru începutul cositului fânului, precum şi începutul unor activităţi agricole de vară (Bogdan, Olos, Timiş, 1980, p. 83), iar în zona Tecuciului funcţiona ca un adevărat barometru pentru aprecierea stadiului de dezvoltare a culturilor (Bogdan, Olos, Timis, 1980, p. 79).

Făclia de Sânziene

Moment important al sărbătorii de Sânziene este umblatul cu făclia, ceremonial nocturn la care participă ca spectatori întreaga suflare a aşezărilor. Făclia este lucrată meşteşugit dintr-un lemn de molid uscat şi crăpat la un capăt, unde se fixează răşina de brad cu surcele uscate de molid şi fire de cânepă. O dată cu lăsarea serii, copiii şi feciorii urcă pe coama dealurilor, se strâng în cerc pentru a-şi aprinde făcliile şi apoi se aşează în linie dreaptă, la o depărtare suficientă unul de altul pentru a nu se arde cu răşina topită ce sare în timpul rotirii făcliilor. Este interesant că făcliile se rotesc numai într-un singur sens, în direcţia mersului aparent al soarelui pe bolta cerească.

Strigătul „Făclia măăă ...“, ca şi mireasma răşinei arse străbat întreg văzduhul. Prin păduri şi pe munţi tăietorii de lemne învârtesc, de asemenea, făclii aprinse. Focul şi mirosul de răşină purifică nu numai spaţiul înconjurător, ci şi oamenii care-şi trec făcliile printre picioare, ca şi cum ar sări peste focuri. Când făclia este pe cale de a se stinge, tinerii coboară spre sat înconjurând ţarina şi livada, intră în curţi şi predau făcliile părinţilor pentru a le împlânta în mijlocul grădinilor, între straturi (Bogdan, Olos, Timiş, 1980, p. 84). Rotocoalele de foc şi învârtirea făcliei de la răsărit la apus ţin, cu siguranţă, de un pronunţat cult solar care ar putea exprima fie bucuria victoriei luminii asupra întunericului, fie speranţa oamenilor că pot ajuta Soarele să se menţină la aceeaşi înălţime pe cer. Mirosul de răşină, mişcarea făcliilor aprinse, purtatul lor în jurul ţarinilor şi livezilor, aducerea în curţi şi plantarea, în final, a acestora în mijlocul grădinilor sunt secvenţe purificatoare şi, probabil, fertilizatoare ale obiceiului.

Dansul Drăgaicei

Zeiţa agrară, protectoare a lanurilor înspicate de grâu şi a femeilor măritate, sinonimă cu Sânziana este, în Muntenia, sudul Moldovei şi Dobrogea, Drăgaica. Aceasta se naşte la 9 martie, echinocţiul de primăvară în Calendarul iulian, la moartea Babei Dochia, creşte şi se maturizează miraculos până la 24 iunie, ziua solstiţiului de vară în Calendarul gregorian, când înfloreşte planta ce-i poartă numele, sânziana sau drăgaica, şi este invocată de fecioare la vârsta căsătoriei şi de neveste cu copii în braţe în timpul dansului ei nupţial, Jocul Drăgaicei. În obiceiurile, credinţele şi folclorul românesc Drăgaica păstrează amintirea Marii Zeiţe neolitice, divinitate lunară, echinocţială şi agrară, identificată cu Diana şi Iuno în Panteonul roman şi cu Hera şi Artemis în Panteonul grec. Drăgaica sau Sânziana, numită în diferite zone etnografice Dârdaica, Împărăteasa, Stăpâna Surorilor, Regina Holdelor, Mireasă,

ar umbla pe Pământ sau ar pluti prin aer în ziua solstițiului de vară și s-ar desfăta, cântând și dansând, împreună cu alaiul său nupțial format din zâne fecioare și fete frumoase, peste câmpuri și păduri. În cetele de Drăgaică din sudul Munteniei, fata care joacă rolul zeiței este îmbrăcată ca o mireasă, cu rochie albă și cu cunună împletită din flori de sânziene (drăgaică) pe cap, însemn al cununiei. În timpul ceremoniei nupțiale zeița bagă bob spicului de grâu și miros plantelor de leac, vindecă bolile și suferințele oamenilor, în special bolile copiilor, apără holdele de grindină, furtuni și vijelie, ursește fetele de măritat etc. Dar, când i se nesocotește ziua, ea stârnește vârtejuri și vijelii, aduce grindină, ia oamenii pe sus și îi îmbolnăvește, lasă florile fără leac și miros. După Dansul Drăgaicei din ziua când și Soarele joacă pe cer la amiază, apar primele semne că vara se întoarce spre iarnă: începe să scadă lungimea zilelor și să sporească nopțile, se usucă rădăcina grâului paralel cu coacerea bobului în spic, răsare pe cer constelația Găinușei (Cloșa cu Pui), florile își pierd din miros și din puterea tămăduitoare de boală, cucul încetează să mai cânte, apar licuricii în păduri, se întoarce frunza pe ulm, plop și tei etc. Manifestările cultice de altădată, de cinstire a zeiței agrare, au devenit ocazii de întâlnire și cunoaștere a tinerilor în vederea căsătoriei și, apoi, vestite târguri, bâlciuri și iarmaroace de Drăgaică, Sânziene și de Fete. Zeița agrară la vârsta fecundității și maternității a fost atestată cu numele de Drăgaică în Muntenia, Dobrogea, sudul și centrul Moldovei și cu numele de Sânziană în Oltenia, Banat, Transilvania, Maramureș, Bucovina.

Jocul Drăgaicelor a fost atestat pentru prima dată în Moldova de către Dimitrie Cantemir (Cantemir, 1973, p. 341) și apoi în Muntenia și Dobrogea de răspunsurile primite la chestionarul lansat de N. Densușeanu (Fochi, 1976, p. 116-119). Ov. Bîrlea aprecia că, spre deosebire de Lazăr, unde ritualul este dedus din textul folcloric, ritualul Drăgaicei a fost reconstituit numai din informațiile de natură

etnografică. Versurile, atunci când apar, sunt numai un îndemn la joc (Bîrlea, 1981, vol. I, p. 405).

Ceata era formată din fecioare, două sau patru la număr, din care una sau două îmbrăcate băiețeste. Când avea și steag, ceata număra cinci persoane. Fetele se numeau Drăgăicuțe sau, în Teleorman, Drăgan și Drăgaica. Flăcăul care le cânta din fluier sau cimpoi nu avea nici un rol în desfășurarea jocului. Din recuzita Drăgaicei nu lipsea năframa (marama, basmaua), ce se flutura în timpul dansului. În unele sate din sudul țării cetele purtau un steag împodobit cu basmale colorate, usturoi, spice de grâu, asemănător steagului purtat de călușari. Steagul Drăgaicelor, întâlnit de Horia Barbu Oprișan în județul Teleorman, era făcut dintr-o prăjină de 2-3 m căreia i se atașa în vârf o cruce de lemn. Pe steag, în vîrf, se legau usturoi și flori de drăgaică (sânziene), iar pe brațele crucii se agățau mărgele, brățări, multe tichiuțe și hăinuțe de copii. Când jucau Drăgaicele, mamele le dădeau diferite piese de îmbrăcăminte ale copiilor să le pună pe steag și să le joace (Oprișan, 1972, p. 276). Pelinul și florile de sânziene îi confereau steagului purtat de fetele teleormănence calități apotropaice și purificatoare captate prin acte magice în favoarea copiilor.

In unele sate participantele purtau câte o coasa sau o seceră, amănunt important pentru descifrarea funcției rito-magice a dansului. În scenariul ritual care însoțea cultivarea grâului, începând cu aratul și semănatul și terminând cu recoltatul și pregătirea pâinii, Drăgaicei îi aparținea secvența când holdele de grâu erau „în pârg“, înainte de recoltat. Semnificațiile inițiale ale obiceiului sunt legate de compararea fecioarelor din ceata Drăgaicei cu holdele de grâu aflate în pragul rodirii și transferul fertilității în dublu sens: vegetal și uman. Poziția solstițială a obiceiului îi conferea însă și o valoare rituală în scurgerea timpului. De-a lungul unei îndelungate evoluții, jocul Drăgaicei a devenit un ritual polifuncțional: ajută „să bage bob grâul“, „să coacă holdele“, să apere copiii de boli și altele.

După informațiile mai vechi ceata colinda mai multe sate, în timp ce sursele documentare recente limitează acțiunea ei la nivelul unui singur sat, în vatra sau în vatra şi moşia acesteia. Drăgaicele făceau paşi dansați, săreau şi duelau cu coasele, mai ales atunci când se întâlneau două cete, rupeau bucăți din năframele purtate şi le împărțeau pe la casele colindate. Data de desfăşurare a Drăgaicei (jocul este atestat în sudul şi estul țării unde Sînzienele se numesc Drăgaice) este fixă, 24 iunie, în imediata apropiere a solstițiului de vară, când, după credința populară, Soarele joacă de bucurie în momentul răsăritului. Timpul care se naşte la solstițiul de iarnă, marcat de creşterea zilei „cu cât se mişcă puiul în găoace", ajunge la maturitate la solstițiul de vară. O dată cu maturizarea timpului se maturiza însă şi recolta, în special grâul, care urma să fie recoltat. Apariția coasei nu poate avea altă semnificație în acest străvechi obicei decât secerarea (omorârea) plantelor care şi-au împlinit menirea parcurgând drumul de la sămânța semănată la sămânța recoltată. De aici până la reprezentarea morții cu coasa în spate cu care seceră neîncetat viețile omeneşti este numai un pas. Moartea cu coasa este simbolul introducerii omului în marele ritm al naturii: omul este o sămânță care germinează, creşte, se înmulțeşte şi moare. Duelul cosmic dintre vară şi iarnă, dintre zi şi noapte este câştigat într-un an de două ori de forțele benefice şi de două ori de forțele malefice. Lupta cu coasele, ca şi opoziția dintre dansatoarele perechi amintesc de ceea ce se petrece în alt dans ritual, jucat inițial la echinocțiul de primăvară, Căluşarii. Drăgaicele par a reprezenta cele două forțe aflate în permanentă opoziție, dar care îşi împart victoriile cu exactitate astronomică.

Boul înstruțat

Alaiul nupțial al zeului adorat, în ipostaza zoomorfă a boului împodobit, desfăşurat la solstițiul de vară (Sânziene sau Rusalii), este numit Boul Înstruțat, Boul de

Sânziene, Dracii etc. Scena sângeroasă a cultului preistoric când taurul era sacrificat violent la solstițiul de iarnă, este amintită de moartea simbolică a măștii taurine numită, în unele colinde românești de Crăciun, Turcă sau Boriță (feminine populare ale taurului și boului) și de răgetul imitat de instrumentul ce-i poartă numele, buhaiul din cetele de Plugușor la Anul Nou. De la moartea și renașterea taurului, substitut al zeului, la solstițiul de iarnă până la nunta divină celebrată la solstițiul de vară, cultul era întreținut prin sărbători și obiceiuri specifice: Marcul Boilor, Sângiorzul Vacilor și altele. Perioada de gestație a vacilor are aceeași lungime cu cea umană: nouă luni. După apariția creștinismului, părinții Bisericii creștine au suprapus peste moartea și renașterea zeului substituit de taur (Mitra sau Dionysos) nașterea Pruncului Iisus (Crăciunul), iar peste alaiul său nupțial, desfășurat probabil la echinocțiul de primăvară, Învierea Mântuitorului. Dacă nașterea zeului precreștin Mitra a fost compatibilă, într-un anumit sens, cu nașterea lui Iisus, motiv pentru care Biserica creștină a tolerat, tacit, dansul ritual al Turcii sau Boriței la Crăciun, alaiul nupțial al zeului taurin nu putea să se desfășoare în paralel cu jertfa lui Hristos la Paște. Din acest motiv, marile sărbători dedicate zeului fertilizator al Universului, substituit de cal (Călușul) sau de taur (Boul Înstruțat) au fost împinse în afara ciclului pascal, la Sânziene (Boul Înstruțat) și la Rusalii (Călușul). Obiceiul se mai păstrează, local, și astăzi. Feciorii aleg un bou și nu un taur să reprezinte tinerețea și vigoarea nestăvilită a zeului din motive practice: ei au nevoie de un animal docil care să se lase împodobit și plimbat pe ulițele satului. Când în unele așezări au dispărut boii de muncă, rolul taurului fecundator a fost preluat de vacile împodobite. Ceremonialul nupțial este structurat pe mai multe secvențe rituale:

– organizarea cetei de feciori și alegerea, cu două săptămâni înainte de „nuntă“, a boului care va juca rolul zeului. El trebuia să fie alb sau bălțat, cu coarne mari și cu deschidere largă între ele, cu mers frumos și capul ridicat.

Din momentul alegerii, boul se bucură de un tratament privilegiat: este bine spălat, hrănit şi ţesălat, mai puţin muncit;

– izolarea boului de lumea profană a satului în noaptea dinaintea ceremoniei nupţiale;

– feciorii priveghează în jurul focului aprins într-o poiană din pădure, păzesc cu mare atenţie boul care paşte în voie, inclusiv prin semănături, jupoaie coaja cireşilor sălbatici din care îşi confecţionează curelele, carâmburile şi coifurile cu care se vor masca, împletesc o cunună din flori de câmp, simbol al cununiei purtat de zeul-mire în timpul ceremoniei, cioplesc o cruce din lemn pe care o va purta boul pe frunte, discută subiecte cu tematică erotică;

– gătitul „mirelui" în dimineaţa zilei de nuntă prin îmbrăcarea corpului cu un covor sau cu feţe de masă frumos cusute de fetele din sat, cu brâie, panglici şi podoabe obişnuite mirilor, cu clopoţei prinşi de coarne, cu crucea de lemn prinsă în frunte şi cu cununa din flori pe după gât. În satele unde apar în alaiul nupţial mascaţi, feciorii îşi pun coifurile pe cap, îşi înfăşoară pulpele picioarelor cu carâmbi, se încing cu curele din scoarţă de cireş, se ung pe faţă cu grăsime şi îşi dau cu cenuşă, îşi caută câte o nuia lungă şi cu câteva frunze în vârf, să şuiere puternic sau să imite răgetul taurului când o rotesc în aer deasupra capului. Unul dintre feciori, numit „Curva", se îmbracă cu haine femeieşti iar un băiat de 10-12 ani, numit „Pădure", se îmbracă în frunze şi crenguţe de stejar şi fag. După priveghiul nocturn din pădure şi mascarea lor, feciorii devin personaje sacre în anturajul zeului, îl apără şi participă alături de el la fecundarea mediului înconjurător;

– formarea alaiului nupţial şi intrarea zgomotoasă în sat, după încheierea slujbei la biserică. În satele unde apar mascaţi, alaiul are următoare ordine: Pădurea care merge înainte, Dracii care înconjoară Curva, taraful lăutarilor şi, în fine, Boul Înstruţat încadrat de feciori uneori înarmaţi cu puşti din lemn, sau din perechi, fete şi feciori. Doi feciori ţin în mână câte un corn al boului şi îi scutură clopoţeii la

porţile gospodarilor pentru a-şi anunţa prezenţa; desfăşurarea pe muteşte a alaiului nupţial, în ritmul muzicii şi în sunetele ciudate scoase din învârtirea nuielelor cu frunze în vârf. Pe melodiile sprintene de joc ale lăutarilor, Dracii ţopăie, sar, se apropie cu gesturi groteşti de oameni, se strâmbă la ei şi îi ameninţă. Curva îşi joacă rolul fără reţinere, este îmbrăţişată şi sărutată de Draci, se culcă cu ei pe pământ imitând actul sexual şi orgiile din cortegiile dionisiace;

– după ce parcurge întregul sat alaiul revine la gospodăria de unde a fost ales boul. La apropierea alaiului, gazda deschide larg porţile, Boul Înstruţat înconjoară de trei ori masa din mijlocul curţii pe care se găseşte un blid cu grâu şi o sticlă de băutură imitând parcă Dansul Isaiei din ritualul creştin dar şi jocul ritual din timpul nunţii ţărăneşti numit „De trei ori pe după masă“. I se scot crucea de pe frunte, ţesăturile şi podoabele de pe corp şi apoi este dus să se odihnească;

– feciorii mascaţi merg la râu unde îşi dezbracă hainele de Draci şi se scaldă în apa sfinţită cu o zi înainte de preot. După scalda lor se grăbesc să intre în râu şi alţi săteni, convinşi că vor deveni sănătoşi, voinici şi norocoşi dacă vor atinge apa în care s-au spălat Dracii din alaiul Boului Înstruţat;

– ospăţul cu mâncare, băutură, joc şi voie bună.

Ceremonialul a fost atestat, în diferite variante locale şi stadii de involuţie, în Ţara Oltului, Ţara Bârsei, Ţara Haţegului, Valea Ţibleşului, Podişul Târnavelor, Câmpia Transilvaniei, zonele Sibiu, Alba Iulia şi altele

Locul aparte al Sânzienelor în Calendarul popular este subliniat, aşa cum s-a mai afirmat în paginile anterioare, de culegerea rituală a plantelor de leac (sânziana, usturoiul, cicoarea, cimbrişorul, trifoiul alb, spânzul, sulfina şi altele) şi de indicarea celei mai mari zile din an, a solstiţiului de vară, prin două repere importante: înfloritul sânzienelor şi amuţirea cucului. Marcând perioada de coacere a recoltelor de grâu, orz, secară, Sânzienele prezentau

o valoare generală. Cu mult interes era aşteptată sărbătoarea aceasta de către doftoroaiele satelor noastre, pentru a culege diferite plante de leac, şi de către tineri, în special de fete, pentru a afla câte ceva despre problema lor presantă, căsătoria. Prin diferite practici, fetele sperau că îşi vor vedea în vis ursitul şi că vor deveni, scăldându-se în noaptea sau în zorii zilei de Sânziene, în rouă şi apa râurilor, „frumoase şi curate ca apa neîncepută". Tradiția maramureşeană susține că în această zi o frumoasă zână, Frumuşeaua Verii, se scaldă în apa Vişeului şi apoi se îmbracă într-o rochie lungă, de culoare albă şi lucrată din flori de sânziene. De aceea şi fetele s-ar scălda, la miez de noapte, în apa Vişeului, în locuri tăinuite (Bogdan, Olos, Timiş, 1980, p. 85).

SÂNPETRU DE VARĂ

În ceea ce priveşte Sânpetru, nu transformarea celor doi sfinţi creştini (Pavel şi Petru) într-unul păgân este esenţială, ci atribuţiile primite de acesta în Calendarul popular, întrucât marchează miezul verii agrare şi perioada secerişului. Sânpetrul de Vară, a preluat data (29 iunie) şi numele Sfântului Apostol Petru din Calendarul creştin. În Panteonul românesc Sânpetru de Vară este despărţit de fratele său, Sânpetru de Iarnă, patron al lupilor, de aproximativ o jumătate de an. În tradiţia populară Sânpetru apare fie ca personaj pământean, fie ca divinitate celestă. În vremurile imemoriale, când oamenii erau foarte credincioşi, Sânpetru de Vară umbla pe Pământ, singur sau însoţit de Dumnezeu. Adesea, Dumnezeu îl consulta la luarea unor decizii. În povestirile şi snoavele populare Sânpetru este un om obişnuit: se îmbracă în straie ţărăneşti; se ocupă cu agricultura, creşterea animalelor şi, mai ales, cu pescuitul; i se întâmplă lucruri hazlii pentru calitatea lui de „sfânt" (i se fură caii sau boii chiar în vremea aratului, petrece şi joacă la cârciumă, are o drăguţă pescăriţă, se îmbată şi este bătut de oameni); intră slugă la Diavol; este iscoada lui Dumnezeu pe Pământ şi altele. Fiind credincios, foarte harnic şi bun sfetnic, Sânpetru este luat de Dumnezeu în cer unde îi încredinţează porţile şi cheile Raiului. Acolo, fiind mai mare peste cămările cereşti, împarte hrană animalelor sălbatice, în special lupilor, fierbe grindina pentru a o mărunţi prin topire şi a deveni mai puţin periculoasă etc. La marile sărbători calendaristice (Crăciun, Anul Nou, Bobotează, Măcinici, Sângiorz, Sânziene) Sânpetru poate fi văzut de pământeni la miezul nopţii, când se deschide pentru o singură clipă cerul, stând la masa împărătească în dreapta lui Dumnezeu. Sânpetru este cel mai cunoscut „sfânt" al Calendarului popular. Importanţa sărbătorii este subliniată de postul care o precede, Postul lui Sânpetru, care, spre deosebire de Postul Paştelui, Postul Crăciunului

şi Postul Sântămăriei, are număr variabil de zile. Local, sărbătoarea era anunţată de anumite repere cosmice şi terestre: apariţia licuricilor, amuţitul cucului, răsăritul constelaţiei Găinuşei şi altele.

Târgul de fete

Târgul Găinii este o sărbătoare preistorică ţinută pe Muntele Găina din Munţii Apuseni şi dedicată zeiţei neolitice Gaea, protectoare a femeilor măritate, sinonimă cu Târgul de Fete. Cultul preistoric al zeiţei, identificată de etnologi cu Sânziana, Maica Precesta, Dochia, Drăgaica, este întreţinut de români, fără să-şi dea seama, prin numeroase sărbători şi obiceiuri, unele desfăşurate pe munţi (Târgul Găinii, pelerinajul de Sântămărie de pe Muntele Ceahlău), altele coborâte în zonele de deal şi câmpie (Târgul Drăgaicei de pe Muntele Penteleu coborât la Buzău). Vechimea multimilenară a sărbătorii zeiţei Gaea, devenită ulterior Târgul de Fete de pe Muntele Găina, este susţinută de argumente astronomice (Cloşca cu Pui, Găinuşa sau Cloţa, care este văzută pe firmament în perioada solstiţiului de vară, când se ţine Târgul Găinii), etnologice (Găina, pasăre fantastică, cu aripi şi ouă de aur, care apare în unele legende din Munţii Apuseni), toponimice (numele Muntelui Găina din Masivul Apuseni) şi altele. Întâlnirile solstiţiale din Munţii Carpaţi unde se înălţau rugi divinităţilor celebrate în luna iunie au asimilat de-a lungul timpului funcţii noi: schimb de produse, petrecere, distracţie. Acestea fac parte din patrimoniul cultural şi istoric al Vechii Europe.

Un joc ritual care se desfăşura la solstiţiul de vară, mai precis la Sânpetru, a fost atestat şi la macedo-români. Acesta se numea jocul Sclavilor şi era executat numai de tineri de la 14 ani în sus. Deşi la prima vedere jocul pare a avea ca temă încercarea puterilor, el are semnificaţii străvechi care se leagă de ritualul calendarului, de împlinirea şi victoria forţelor naturii la solstiţiul de vară. Este interesant că unele jocuri ale tinerilor din ţinuturile pericarpatice păstrează elemente din jocul Sclavilor (Pamfile, 1910, p. 156-160).

RUSALIILE

Ciclul de sărbători grupate în jurul sărbătorii numită popular Duminica Mare este cunoscut sub numele de Rusalii. Acest ciclu, care marchează încheierea sărbătorilor mobile, se compune de obicei din şase zile: Moşii de Vară sau Sâmbăta Rusaliilor, Duminica Mare, Rusaliile (luni, marţi şi miercuri) şi Joia Nepomenită (ultima joi din ciclul Joilor Verzi). Spre deosebire de Ţara Românească şi Moldova, în Transilvania şi Banat prima zi de Rusalii era celebrată în Duminica Mare. Sub influenţa creştinismului, mai precis a sărbătorilor pascale, Rusaliile au devenit sărbătorile de vară cu cele mai evidente practici dedicate spiritelor morţilor. Fiind mereu în iunie, luna solstiţiului de vară, Rusaliile au asimilat numeroase elemente specifice renovării timpului. După unele informaţii etnografice Rusaliile „sunt rupte din Sântoaderi"; au un mod asemănător de a pedepsi oamenii prin „luatul din Rusalii" şi „luatul din Sântoaderi" (Fochi, 1976, p. 316), au o sărbătoare comună, Todorusale (Mangiuca, 1883, p. 15).

Implicarea Rusaliilor în ritualul scurgerii anuale a timpului este sprijinită, printre altele, de natura lor mitologică. Poporul le considera nişte zâne cu puteri extraordinare care zboară prin văzduh şi coboară uneori pe pământ pentru a juca şi a face rău oamenilor. Spre deosebire de zânele frumoase din basme, Rusaliile erau considerate nişte babe hidoase care călătoresc prin aer înarmate cu tot felul de unelte tăioase, nişte fecioare gârbove şi bătrâne rămase de pe timpul lui Alexandru Împărat, care cântă şi joacă în anumite zile pe la răspântii, poieni, puţuri, cruci, hotare. Rusaliile, trei sau nouă la număr, ar fi, conform opiniei lui Tudor Pamfile, sinonime cu Ielele cunoscute în popor sub diferite denumiri eufemistice: Milostivele,

Măiestrele, Vântoasele, Bunele, Dânsele, Puternicele, Frumoasele, Fetele Câmpului, Fetele Codrului, Vitezele, Harnicele, Sfintele, Şoimanele şi altele. Zânele, denumire generică pentru Rusalii şi Iele, întruchipau forţele năprasnice care îşi arătau adevărata putere producând îmbolnăvirile neuropsihice („luatul minţii“, „luatul gurii“, „luatul piciorului“, „luatul şalelor“ sau alte rele) la Armindeni, Sfredelul sau Stratul de Rusalii, Oarbele-Şchioapele şi, mai ales, la Rusalii.

Cultul morţilor şi alungarea spiritelor potrivnice

Conform unor credinţe populare, spiritele morţilor care părăseau mormintele la Joimari trebuiau să se înapoieze la locurile veşnice la Rusalii. Se considera că după o petrecere de peste 50 de zile printre cei vii, spiritele morţilor deveneau foarte agresive când era vorba să se întoarcă în lumea lor subpământeană. Numele (lat. *rosalia)* care ne poartă cu gândul la sărbătoarea romană a rozelor, când se puneau trandafiri pe morminte, credinţa că până la Rusalii le era permis spiritelor morţilor să sălăşuiască printre cei vii, sinonimia dintre Rusalii şi strigoi în descrierea Căluşarilor făcută de către Dimitrie Cantemir, atestată şi de informaţiile etnografice, Moşii de Vară şi pomenile date în sâmbăta şi duminica Rusaliilor, practicile efectuate cu această ocazie în cimitire şi legate de cultul morţilor (Pamfile, 1910, p. 18-75) ar înclina balanţa spre ipoteza că Rusaliile reprezentau spiritele morţilor devenite rebele când li se încheia permisiunea de a se plimba nestingherite în lumea de aici.

La nici o sâmbătă a morţilor poporul nu acorda atâta atenţie pomenilor ca la Moşii de Rusalii, Moşii cei Mari, Moşii Duminicii Mari sau Moşii de Vară. Spiritele morţilor trebuiau împăcate cu pomeni abundente pentru a fi determinate să se întoarcă de bunăvoie la locurile lor. De la târgurile specializate femeile îşi procurau din timp vasele din ceramică şi din lemn ce aveau să le împartă pentru

morții din familie. Cofele, cofițele, oalele, ulcelele, străchinile, farfuriile, lingurile se împodobeau cu flori de grădină sau de câmp, se umpleau cu apă, băutură și mâncare gătită pentru a fi date împreună cu colaci, pâine și lumânări pe la vecini, rude, prieteni. Prin unele sate bucovinene, nimeni din cei de-ai casei nu mânca până nu împărțea pentru morți, „pentru că în această zi se cuminică, [.. .] și dacă unul din neamul celor morți mănâncă, atunci cei morți din neamul său nu se pot cuminica“ (Pamfile. 1910, p. 9), iar în satele din Țara Românească femeile obișnuiau să plângă la morminte, crezând că „păcătoșii se trimit din nou în munca iadului“ (Pamfile, 1910, p. 8). La aromânii din Peninsula Balcanică obiceiul cerea ca pomenile să se dea chiar la morminte, ca la înmormântările propriu-zise (Pamfile, 1910, p. 10). Se considera că sunt și spirite ale morților care, din anumite pricini, nu mai doreau să se întoarcă în morminte. Acesta era, probabil, motivul pentru care, în unele zone ale țării, „seara înspre Duminica Mare trebuia să se ungă ferestrele cu usturoi și leuștean, spre a feri gospodăriile de duhurile rele (Pamfile, 1910, p. 16).

Prinsul verilor și verișoarelor

A doua zi după Moșii de Vară, în Duminica Mare, se obișnuia în Muscel, Argeș, Dâmbovița, Prahova ca fetițele „să se prindă de-a suratele sau de-a verișoarele“, iar băieții „de-a verii“ în cadrul unor ritualuri când se schimbau pomeni și se făceau legăminte până la moarte. Între „verișoarele“ și „verii“ prinși la Duminica Mare se legau prietenii trainice: își spuneau reciproc secretele, se ajutau în viață ca niște adevărați frați și surori. An de an, în această zi, suratele urmau să-și împartă pomeni și să petreacă, iar verii numai să se cinstească. Deși tinerii de vârstă preadolescentă se grupau pe sexe până la moarte, micile comuniuni de două până la patru persoane deveneau foarte active în perioada prenupțială și, în general, în perioada de tinerețe. Obiceiul însurățitul și înfârtățitul se desfășura în

Duminica Mare, deci după sâmbăta Moşilor şi înainte de Rusalii, sărbători dedicate spiritelor morţilor. Apariţia pomenii în timpul legământului lasă să se întrevadă o semnificaţie extrem de interesantă pentru mentalitatea arhaică a poporului nostru: constituirea „aici“ a unor grupe bazate pe sex, vârstă şi afecţiune, care urmau să se menţină şi „acolo“, după moarte. În socotelile oamenilor cu eternitatea intra, alături de pomenile în alimente, băutură, haine pe care şi le dădeau ei înşişi sau urmaşii lor, şi constituirea unor mici cadre sociale din care să facă parte în postexistenţă.

Mătcuţatul fetelor

Acesta este un legământ juvenil până la moarte între fete, pe alte criterii decât cele de rudenie (prietenie, afinitate sufletească), în ziua de Mătcălău, sinonim cu Însurăţitul şi Înfârtăţitul (Datul de-a Verii şi Verişoarele, Însoţirea). Ceremonia se desfăşoară în casă, în jurul unei mese, sau în grădină, în jurul unui pom fructifer, de obicei un măr înflorit. În cazul în care legământul se face în casă, acesta se compune din următoarele secvenţe: înţelegerea între fetele care doresc să se prindă Mătcuţe sau Surate, prepararea unei turte din făină de grâu de către o femeie iertată sau o fată curată; alegerea unei gazde care oficiază şi legământul; aşezarea fetelor în jurul mesei împodobite cu turta coaptă şi presărată cu sare; decuparea unei cruci din turta coaptă şi înmuierea ei cu atâtea picături de vin câte fete se prind Mătcuţe sau Surate; tăierea şi împărţirea crucii înmuiate în vin cu un ban de argint, în atâtea bucăţi, câte fete se prind surate; mestecarea şi înghiţirea turtei sacre primită după tăierea ei cu moneda de argint; invocarea solemnă a zeului:

„Mătcălău, Mătcălău!
Roagă-te lui Dumnezeu
Să ne ferească de rău

Că şi noi cât vom trăi
În tot anul te-om cinsti
Te-om cinsti cu chiţi de flori
L-aste mândre sărbători!
Te-om cinsti şi pomeni
Cum Mătcuţe ne-om numi
Până-n lume vom trăi!"

Ceremonia se încheie după îmbrăţişarea şi sărutarea Suratelor, cu un ospăţ la care participă părinţii şi rudele lor apropiate. Banul de argint este tăiat în atâtea bucăţi câte fete s-au legat Mătcuţe. Bucata primită de o Surată este păstrată cu mare grijă întrucât la înmormântare i se pune în sân pentru a fi recunoscută de celelalte Surate pe „lumea de dincolo". În timpul vieţii Suratele se vizitează, an de an, la Mătcălău, cu care prilej îşi aduc daruri şi buchete de Mătcuţe (flori de primăvară). Local, în ziua de Mătcălău, se înfârtăţeau, după un scenariu asemănător, şi feciorii (Banat).

Lioara

Dansul funerar jucat de obicei de fete în cimitirul satului, într-o zi a morţilor în a doua zi de Paşte, de Duminica Tomii sau de Rusalii, sinonim cu Jocul pe Morminte, Moara, Mioara, Luminioara, Milioara, Lilioara, Încâlcita, Jocul Felegii, De-a Capătu se numeşte Lioara. Ceremonialul începe în cimitir, motiv pentru care este numit, local, şi Jocul pe Morminte, înconjoară biserica după care se continuă pe uliţele satului, peste câmpuri, spre satele învecinate prin antrenarea şi a altor persoane. În timpul jocului rolul suratelor din Lumea de dincolo care poartă nume de flori (Lioara, Viorica, Milioara, Luminioara etc.) este preluat de suratele lor din lumea de aici. Dansul se compune din două secvenţe ceremoniale: împărţirea suratelor în două cete inegale (una din cete are o surată în plus); trecerea suratelor din ceata mai mare în ceata cea mai

mică, câte una, în ordinea textului rostit sau cântat de participante sub formă de dialog (fetele din ceata mică sunt invitate să-şi aleagă o surată din ceata cea mare) cu scopul, subînţeles, al refacerii echilibrului între Lumea de aici şi Lumea de dincolo:

„– Lioară, Lioară,
Flori de milioară,
Ce rându-i de rând
Lioară, Lioară,
De-i mai mult la voi,
Mai puţin la noi?
– Dacă ţie-ţi pare
Că-i mai mult la noi,
Mai puţin la voi,
Vino şi-ţi alege
O fată frumoasă,
Cu sprânceana trasă ...“

Urmează formarea perechilor (o surată de aici şi alta de dincolo); construirea podului (un fel de tunel) prin ridicarea braţelor suratelor perechi care se ţin de o nuia, batistă, feleguţă, năframă; trecerea alegorică, dintr-o lume în altă lume, a persoanelor însoţite simbolic pe sub pod (tunel). Textul, rostit sau cântat pe o melodie caracteristică folclorului copiilor sau specifică numai Lioarei, are versurile penta- şi hexasilabice, caracteristice poeziei de ritual şi, ca urmare, de mare vechime. Melodia este un gen muzical aparte, bine închegat şi sensibil diferenţiat de alte genuri.

Jocul printre morminte este atestat şi în unele cimitire olteneşti în sâmbăta Rusaliilor, zi a anului când acestea devin mai populate ca vetrele de sat. Acolo, după *cântatul* (bocitul) morţilor dis-de-dimineaţă, oamenii mănâncă, beau şi se distrează ziua întreagă, împreună cu sufletele morţilor. În Colinele Tutovei Jocul pe morminte a fost transferat din cimitir la priveghiul de înmormântare. Şi

în acest caz participanții se împart în două cete: fetele în casa mortului şi băieții pe prispă. În unele sate fetele îşi pun nume de flori şi, ca urmare, băieții le cheamă afară strigându-le numele de floare. Băieții, care încep cântecul, strigă, pe rând, toate fetele din casă. Adesea, când în casă rămâne o singură fată, se schimbă rolurile, aceasta cheamă pe cei de afară. În forma veche, fetele din casă erau chemate de trei ori, ultima oară fiind strigat mortul. Regulile jocului sunt aceleaşi, cu observația că în unele variante ultimul nume strigat este mortul:

„ – Tot la noi mai mulți
Şi la voi mai puțini,
Dați merioarelor,
Surioarelor!
– Vouă ce vă place,
Poftiți şi v-alegeți,
Dați merioarelor
Surioarelor! ...“

(Ciubotaru I. H., 1999).

Sub diferite forme, jocul pe morminte, Lioara, şi cântecul de priveghi, Merioare, au trecut astăzi în folclorul copiilor, fiind cunoscute variante, surprinzător de unitare, pe întreg teritoriul României.

Ramura verde

În sâmbăta Rusaliilor feciorii din satele moldovene aduceau din hotar ramuri de tei cu care se împodobeau ferestrele şi uşile caselor, stâlpii prispelor şi porților. În Oltenia, de pildă în Dolj, ramurile puteau fi şi de plop sau stejar. Se considera că acestea aveau puteri nebănuite împotriva forțelor malefice, extrem de virulente la Rusalii şi la Joia Nepomenită, când încercau să intre în gospodărie, în casă, în grajduri pentru a ologi oamenii şi animalele. În Moldova, cu aceste ramuri se amenințau norii aducători de

grindină, iar în Vâlcea, cu frunzele de tei, mure, soc, jaleş şi altele, adunate la Moşii de Vară sau în Duminica Mare, se vindecau diferite boli de-a lungul anului (Pamfile, 1910, p. 12-13).

Teiul este, în spiritualitatea românească, un arbore sacru, substitut fitomorf al zeiței mamă neolitice, protectoare a oamenilor şi animalelor. El este invocat în riturile de aducere a ploii, în practicile magice de alungare a pericolelor (boli, furtuni). Din trupul lui divin se confecționează instrumente sacre toaca din lemn, care mângâie şi cheamă credincioşii la biserică, buciumul din coajă, cu care sunt alungați strigoii şi moroii în noaptea de Sângiorz), icoanele de lemn, biciul împletit din coajă al Mutului, zeu cabalin al cetei Căluşarilor. Copăița pentru scalda copilului şi leagănul, piese încărcate cu numeroase simboluri, sunt confecționate, de cele mai multe ori, din lemn de tei. Prin calitățile sale apotropaice, el este implicat în practicile magice de întemeiere a aşezărilor, de unde şi numeroasele nume de sate româneşti cu rădăcina provenită de la tei (Teiu, Teiuş, Teişani) sau cu numele lui slav (Lipova, Lipnița, Lipovăț, Lipcani). Sub tei este un spațiu ocrotitor pentru om, inaccesibil spiritelor malefice (Dracul, Ielele, Rusaliile). Acolo dorm bolnavii pentru însănătoşire, se efectuează diferite rituri şi practici precreştine, se întâlnesc îndrăgostiții. Spre deosebire de arborele sacru care substituie zeul tată indo-european (Stejarul), teiul nu este trăsnit de Sântilie în timpul furtunilor de vară. Ramurile lui, înfipte printre culturi, în morminte, legate în coarnele vitelor, sau care încing mijlocul femeilor sau împodobesc casele şi anexele gospodăreşti la Rusalii (Duminica Mare) alungă strigoii şi moroii. Teiul este la loc de cinste în mai multe sărbători ale Calendarului popular: Sângiorz, Constantin şi Elena, Paşte, Rusalii (Duminica Mare), Schimbarea la Față. Local, în Oltenia, Duminica Mare este numită Duminica Teiului. Ca o adevărată mamă a naturii, teiul oferă omului nu numai protecție magică, ci şi leacuri împotriva bolilor, instrumente cultice şi de uz gospodăresc,

fibre de legat. În vremurile cu cataclisme social istorice (invazii, războaie, epidemii) şi naturale (inundaţii, grindină, secetă) din coaja teiului măcinată la râşniţă se obţinea mălai mâncat, conform cântecului popular, cu dragavei (ştevie):

„Foaie verde de turiţă
Hai Drăghici la râşniţă
Să râşnim mălai de tei
Să mâncăm cu dragavei".

Prezent în obiceiurile de Rusalii este şi alt pom cu semnificaţii deosebite în spiritualitatea românească, nucul, arbore sacru *(Juglans regia l.)* din fam. *Juglandaceae*, substitut fitomorf al zeiţei vegetaţiei. Părţile trupului său (rădăcina, tulpina, frunza, floarea şi fructul) sunt implicate în numeroase practici magice care exprimă ideea morţii şi renaşterii divine. În ceremonialul Lăzărelului din sudul României eroul vegetaţional, Lazărel, pleacă de acasă cu oile sau cu caprele, se caţără în copac pentru a doborî frunză animalelor, cade şi moare, surioarele îl scaldă în lapte dulce îl îmbrăcă în frunze de nuc şi, în momentul în care i se aruncă scalda pe sub nuci, mortul se metamorfozează, în hora veselă a lăzăriţelor, în flori şi vegetaţie luxuriantă. Moartea şi renaşterea anuală a eroului reconstituite de textul folcloric, păstrează amintirea ceremoniilor antice dedicate zeilor vegetaţiei (Dionysos, Adonis, Afrodita, Attis, Osiris). După unele tradiţii populare, corpul neînsufleţit al lui Lăzărel a fost găsit şi bocit de sora lui mai mare, care era nevasta lui Dragobete şi nora Babei Dochia. Frunzele nucului sunt puse în prima scaldă a copilului iar apa este aruncată la rădăcină de nuc pentru ca lăhuza să nască şi alţi copii; ca să crească, pâinea necoaptă este aşezată sub ţest pe foi de nuc etc. Frunzele de nuc şi ramurile de salcie *improorau* locurile vulnerabile în faţa forţelor malefice (casele, anexele gospodăreşti, porţile şi stâlpii gardului, crucile şi mormintele din cimitire) în

noaptea de Sângiorz sau erau duse la biserică în zilele de Florii şi Duminica Mare (Rusalii) pentru a fi sfinţite. Ramurile de *proor* se crede că au puteri miraculoase: aruncate în fântână pe vreme de secetă dezleagă ploile, vindecau bolile copiilor trecuţi prin cercul format din ramuri sau scăldaţi în apa în care s-au fiert frunze de nuc, fertilizau pomii neroditori. Fiind un arbore sacru, el poate fi semănat de păsările cerului şi numai plantat de om. Cel care seamănă nucă, va muri când nucul va creşte cât grumazul. Ca substitut al unei zeităţi vegetale ariene, nucul este opusul zeului uranian Sântilie care îl trăsneşte, îi usucă sau îi înnegreşte miezii de nucă în timpul fulgerelor. Din acest motiv, omul nu trebuie să se adăpostească sub nuci în timpul furtunilor. Nuca, fructul nucului, este o jertfă obişnuită pentru morţi; precum grâul (fiert sau colac făcut din făină de grâu) nuca nu poate lipsi din principalele alimente rituale (coliva, Măcinicii) şi din darurile primite de copiii colindători la Crăciun. Fără a fi frumoasă, floarea nucului este folosită în descântecele de aflare a ursitei şi aducătoare de noroc dacă este purtată la brâu. Din lemnul de nuc se confecţionează obiecte purtătoare de simboluri străvechi: jugul boilor, butucii roţilor de car şi, aşa cum spune cântecul oltenesc, sicriul la înmormântare:

„Şi-am să las cu jurământ
Să-mi facă coşciug de nuc
Şi fereastră la mormânt
Să nu putrezesc curând,"

Nucul are, de asemenea, numeroase întrebuinţări în medicina şi cosmetica populară, în industria casnică (apreciată vopsea vegetală) şi altele. Zilele din Calendarul popular în care apar practici legate de nuc sunt: Sfântul Gheorghe (23 aprilie), Florii, Ispas, Duminica Mare (Rusalii), Cârstovul Viilor (14 septembrie, Ziua Crucii).

O altă specie vegetală cinstită la această dată este *socul,* arbust *(Sambucus nigra l.)* sacru din. fam. *Caprifo-*

liaceae specific civilizației lemnului. El își punea pecetea (cercurile obținute prin presarea aluatului cu țevile confecționate din tulpinile de soc) pe colacii antropomorfi la Măcinici și pe alte aluaturi sacre (prescurile) dedicate morților. Împreună cu alte plante sacre (bozul), socul este ars pe rugurile funerare aprinse la Joimari sau la alte sărbători calendaristice. El ar avea înfățișare antropomorfă: rădăcină cu chip de om, tulpini goale în mijloc precum oasele. Locurile unde cresc socii, nefavorabile pentru construirea locuinței, sunt adăposturi preferate, precum streșinile bisericilor, alese de Draci pentru a nu fi trăsniți de Sântilie pe timp de furtună. Bățului de soc i se solicită ajutor în descântecele *pe ursită:*

„Tu, bât de soc
Să nu-i dea a sta-n loc!
Să-l trântească,
Să-l izbească,
La scrisa lui să-l pornească!“

în cele de influențare a hotărârilor judecătorești:

„– Bună ziua, soc mare,
Domn mare,
Ce rudă e mă-ta cu tată-tău?
– Nimic nu e.
– Nimic să nu se aleagă de la judecată în divan!“

Refuză, în schimb, să-i spună Maicii Precesta unde s-au ascuns spiritele malefice producătoare de suferințe:

„– Bună ziua, Soc mare,
– Mulțumesc dumitale.
– N-ai văzut
De când ai șezut
Pe Deochetoarea cu Deochetoriu,
Pe Frigura cu Frigoroiu,

Muma Pădurii cu Pădoroiu,
Striga cu Strigoiu,
Bântuiala cu Bântuitorul,
Metricea cu Metricioiul“

Frunzele, coaja, florile de soc, mai ales cele sfințite la biserică în ziua de Duminica Mare, sunt folosite frecvent în medicina populară.

Plantele cu puteri magice, de care se fereau Rusaliile, erau însă avrămeasca, cristineasca, leuşteanul, odoleanul, pelinul, şi, fireşte, usturoiul. Acestea se purtau în zilele de Rusalii la brâu, la pălărie sau în căciulă, în mână sau se puneau pe mese, în pat, sub perne, între haine. În sfârşit, la Rusalii se efectuau numeroase practici de divinație, vrăji şi descântece, se credea că ard comorile şi se deschide cerul, se făceau pronosticuri meteorologice.

CĂLUŞARII

Dintre toate dansurile rituale româneşti, cel mai cunoscut a fost şi rămâne jocul Căluşarilor. Datorită vechimii ancestrale „foarte probabilă preistorică, vădit preromană“ (Bîrlea, 1982, p. 64), în jocul Căluşari s-au contopit, prin suprapunerea unor sărbători celebrate la date diferite, două reprezentări mitologice principale: una legată de venerarea Ielelor (Rusaliilor, Vântoaselor etc.) şi cealaltă de cultul cabalin. Jocul Căluşari cuprinde însă şi alte elemente compozite a căror asociere pare a fi de mare vechime. Ne referim, de pildă, la cultul morţilor care este, în cazul Căluşarilor, dependent de cultul cabalin, bine structurat ritual. Substratul cabalin este sprijinit de elemente evidente, uşor de recunoscut: numele jocului („călucean“ în Moldova şi în Banat, „căluţ“ în Banat şi Transilvania, „căluş“ şi „căluşar“ în Olteniaşi Muntenia); numele de „căluş“ sau „cal“ al unor piese de recuzită (steagul în Vâlcea, falusul cioplit în lemn şi purtat de mut în Vâlcea); purtatul pintenilor de către toţi membrii cetei de căluşari; săriturile ca peste cal efectuate de membrii cetei înainte de constituirea acesteia; figurile din timpul dansului care imită tropăitul cailor. Aceste detalii „arată nu numai o strânsă dependenţă de cal, ci chiar o încercare de a se integra în speţa cabalină, deşi într-o formă mai evoluată decât cea observată la unele populaţii din celelalte continente“ (Bîrlea, 1982, p. 43).

Căluşul este un ceremonial de mare spectacol în care Mutul Căluşului, zeu cabalin şi protector al cailor şi sezonului călduros al anului, petrece şi se desfată împreună cu anturajul său divin, ceata căluşarilor, în săptămâna Rusaliilor sau a Căluşului. Dansul cuprinde practici şi formule magice, dansuri şi acte rituale executate de o ceată masculină strict ierarhizată: Mut, vătaf, ajutor de vătaf, stegar,

călușari de rând. Starea euforică și coeziunea mistică între participanți, legați prin jurământ de credință și complicate rituri de consacrare, sunt obținute prin executarea, până la epuizare fizică și psihică, a dansurilor sacre după melodii de joc cântate de lăutari, care nu fac parte din ceată. Astfel, dansurile călușărești au același efect ca bețiile rituale de la Anul Nou (Revelionul, Îngropatul Crăciunului, Iordănitul Femeilor).

Jocul Călușului poartă cu sine funcții și semnificații diferite ca vechime și semnificație: *petrecerea zeului cabalin* substituit de o mască purtată de Mut, de o efigie (steagul Călușului), un totem (Ciocnitul Călușului) în care apar excese, urme ale unor practici orgiastice; *transferul magic al fertilității* divine prin vrăjirea, în timpul jocului, a bolovanului de sare, dat apoi vitelor pentru prăsire și înmulțire, și a blidului cu semințe pentru însămânțarea și rodnicia ogoarelor; *grăbirea căsătoriei* și fertilizarea simbolică a tinerelor neveste prin intrarea lor în hora călușarilor și prin atingerea lor cu phalusul purtat de Mut; *vindecarea persoanelor luate din Rusalii, luate din Căluș* etc. prin transferul magic al sufletului sănătos de la oala de lut spartă cu bățul de Mut sau vătaf, de la puiul de găină sacrificat violent sau de la călușarul supus unei morți rituale *(doborârea călușarilor),* la omul bolnav; *jucatul copiilor* purtați în brațe în hora Călușului sau săritul lor, întinși pe pământ, de către călușari pentru alungarea bolilor, în special a frigurilor; *alungarea Ielelor* sau Rusaliilor prin amenințarea lor cu diferite arme preistorice (bețe, săbii din lemn, arcuri cu săgeți), prin scenele războinice *(Războiul),* prin plantele vrăjite (pelinul, usturoiul), prin impetuozitatea dansurilor călușărești care imită, adesea, mersul la trap sau în galop al cailor, prin formule indescifrabile și zgomotoase produse de zurgălăi și clopoței și altele.

Zeul cabalin

Călușul este un zeu cabalin, protector al cailor și sezonului călduros al anului care se naște și moare sim-

bolic la Rusalii. La apariția creștinismului tainele Călușului se desfășurau la echinocțiul de primăvară, în perioada fătatului și împerecherii cailor (martie - aprilie). Scenariul ritual al nașterii și morții divinității precreștine a fost împins în afara Ciclului pascal (Caii lui Sântoader la Lăsatul Secului de Paște, iar Călușarii la Rusalii) pentru a lăsa loc liber comemorării de către creștini a morții și Învierii Mântuitorului.

Rolul zeului cabalin este jucat în ceremonialul Călușului de Mut și are ca efigii Steagul Călușului și Ciocul Călușului. Anturajul său divin este format din ceata ierarhizată a călușarilor (vătaf, ajutor de vătaf, stegar, călușari), bărbați viguroși care, prin piesele de port, nume, imitarea tropăitului și galopului, gesturi etc., caută să semene sau să se confunde cu caii. Pe ansamblul Calendarului popular, zeul cabalin are vârste și înfățișări variate, în consonanță cu scurgerea timpului: Sântoaderul cel Mare este un fecior îmbrăcat în straie țărănești dar cu coadă de cal în cioareci și cu copite în opinci; Sângiorzul este un tânăr războinic care alungă spiritele malefice, în special strigoii; Sântilie este matur și biciuie dracii din carul său ceresc tras de telegari voinici. Mutul Călușarilor deși poartă pe față mască de om bătrân sau de țap, are legat la brâu un phalus cabalin cu care fertilizează, prin simpla atingere, nevestele fără copii.

Ceremonialul călușarilor, desfășurat în săptămâna Rusaliilor, este o reducție a Anului solar la câteva zile, perioadă în care zeul Căluș își trăiește fulgerător viața: *Nașterea Călușului* la Strodul Rusaliilor, numită Legarea Steagului, Alegerea Steagului, Ridicarea Steagului, Jurământul; *Jocul Călușarilor* în zilele de Rusalii, când petrece și se desfată zeul împreună cu anturajul său divin; *moartea Călușului*, în ziua numită Marțea Ciocului, care poartă diferite denumiri (Spargerea Călușului, Îngroparea Călușului, Veșnica Pomenire, Dezlegarea Călușului, Frângerea Călușului la Marțea Ciocului).

Asemănător cetelor de feciori care colindă la Crăciun cu Turca, Borița, Cerbul, Brezaia, Capra, actele şi practicile magice au finalități diferite: luptă împotriva Ielelor sau Rusaliilor, vindecă bolile provocate de acestea *(Luatul din Iele)*, fertilizează holdele de grâu, cirezile de vite şi femeile sterile. Căluşul, numit în unele zone Zău *(Zeu)* a fost atestat, ca emblemă şi notă distinctivă a românilor, în întreg spațiul carpato-danubiano-pontic. Aria lui de răspândire, la nord şi la sud de Dunăre, se suprapune peste o parte a teritoriilor locuite de traci, ramură importantă a indo-europenilor.

Ciocul Căluşului

Efigie a zeului cabalin purtată în timpul jocului de Mut sau vătaf, confecționată la legatul (naşterea) Căluşului şi înhumată sau dată pe apă la spartul (moartea) Căluşului se numeşte Ciocul Căluşului. Acesta este confecționat dintr-un lemn răsucit sau cioplit în formă de cioc şi gât de pasăre de baltă, de cap şi gât de cal, de cap de lup, de bot de câine şi cap de om, este îmbrăcat într-o piele de iepure în care se bagă diferite plante de leac şi măsura căluşarilor luată pe fire de ață. În zilele în care se joacă Căluşul, efigia lui este purtată în traistă sau în brațe numai de Mut sau vătaf, niciodată de un alt căluşar. În timpul jocului, Ciocul este aşezat în fața lăutarilor sau lângă Steagul Căluşului şi asistă la spectacolul dat în cinstea lui. Dacă nu este fixat într-un băț (unele cete bănățene de căluşari), Ciocul este ascuns privirilor profanilor sau i se arată, în anumite momente, capul scos din traistă. Pretutindeni unde apare, Ciocul Căluşului, acesta este considerat ca ceva diavolesc, mai temut şi respectat decât crucea creştină, care, numai prin simpla atingere poate îmbolnăvi şi lua mințile oamenilor. El este folosit, de unele cete, în practica magică de doborâre a căluşarilor. La Marțea Ciocului substitutul zeului este înmormântat într-un loc tainic, de obicei în locul unde a fost confecționat (movilă, tumul funerar etc.). Această

ceremonie funerară, numită Spartul Căluşului, Dezlegarea Steagului, Veşnica Pomenire cuprinde gesturi şi acte rituale de un rar arhaism. După trecerea unui an de zile, în ziua de Strodul Rusaliilor, Ciocul era dezgropat. În cazul că pielea iepurelui putrezea, aceasta era înlocuită cu alta nouă. Ciocul Căluşului a fost atestat în Oltenia şi Banat.

Legatul Căluşului

Naşterea simbolică a Căluşului, zeu cabalin substituit de o mască tăcută în zorii zilei de Strodul Rusaliilor, în Sâmbăta Rusaliilor, înainte de asfinţitul Soarelui, sau în dimineaţa Duminicii de Rusalii, se numeşte Legatul Căluşului. Căluşarii mergeau, împreună cu lăutarii, în moşia satului, la o movilă care, de obicei, este un tumul funerar, la o apă curgătoare sau stătătoare (lac, baltă), într-un loc tainic din pădure sau câmpie unde se desfăşura, în condiţii ezoterice. Ceremonia se numea, de la zonă la zonă, Ridicarea Steagului, Legarea Steagului, Săritul Căluşului. Membrii cetei, curaţi trupeşte şi sufleteşte, îmbrăcaţi ca într-o zi obişnuită, îşi aduceau fiecare hainele şi recuzita rituală: Mutul venea cu phalusul cioplit din lemn, uneori cu o mască zoomorfă, cu haine peticite şi o armă preistorică (băţ, sabie sau paloş din lemn, arc cu săgeţi); vătaful cu costumul şi băţul de căluşar, uneori gârbaciul, unealta caracteristică călăreţului şi crescătorului de cai, căpăţâni de usturoi, pelin, obiectele necesare funcţionării Ciocului Căluşului; stegarul cu hainele şi băţul de căluşar, obiectele necesare confecţionării steagului (o prăjină de 4 - 5 m, o năframă albă, panglici, aţă roşie); căluşarii obişnuiţi veneau numai cu costumele şi beţele de căluşari. Lăutarii, nefăcând parte din ceata Căluşului, îşi aduceau numai instrumentele; ei nu îmbrăcau costumul de căluşar şi erau îndepărtaţi când se desfăşura marea taină a naşterii Căluşului.

Actele, gesturile şi dansurile rituale, formulele şi practicile magice sunt grupate în mai multe secvenţe ceremoniale:

– *naşterea divinităţii cabaline*, local numită Zău, substituită în ceremonialul Căluşului de masca tăcută a Mutului sau Blojului, şi a cetei sale ierarhizate de căluşari, un fel de semizei cabalini (vătaful Căluşului, ajutorul de vătaf, stegarul, Căluşarii), prin dezbrăcarea pe muteşte, purificarea prin spălatul şi stropitul cu apă, câştigarea imunităţii faţă de Rusalii sau de Iele prin mestecarea şi înghiţirea usturoiului şi pelinului, adesea, prin băutul apei din ulciorul umplut la 7 fântâni sau izvoare din hotar, îmbrăcarea hainelor de căluşari şi răspunsul în cor, cu armele ridicare în sus (beţele Căluşarilor, sabia Mutului), la salutul căluşăresc, poate formulă magică sau jurământ de credinţă, adresată de Vătaf: „Hălăi şa!“. Întreaga ceremonie se desfăşoară sub conducerea şi stricta supraveghere a vătafului. Lăutarii sunt îndepărtaţi, în aşa fel încât să nu vadă şi să nu audă tainele Căluşului;

– *confecţionarea efigiei divine*, Ciocul Căluşului purtat apoi de Mut, şi efigiei cetei în ansamblul său, Steagul Căluşului, purtat de Vătaf, Stegar sau un alt Căluşar;

– *jurământul de credinţă* pentru respectarea Legii Căluşului depus, uneori, pe uscat, la o movilă sau pe malul unei ape, cu mâinile pe Ciocul Căluşului sau pe Steagul Căluşului, alteori, în apă, într-o baltă sau lac cu palmele mâinilor suprapuse şi scufundate în apă;

– *garantarea unităţii şi solidarităţii mistice* prin însemnarea înălţimii sau luarea măsurii tuturor căluşarilor pe prăjina Steagului sau pe o aţă şi introducerea ei în Ciocul Căluşului, ridicarea Steagului, culcat pe pământ, în poziţie verticală cu participarea întregii cete;

– *părăsirea lumii profane şi intrarea în lumea sacrului* prin trecerea Căluşarilor pe sub Steagul Căluşului sau prin poarta divină formată din doi stâlpi sacri, prăjina Steagului şi corpul Mutului, şi atingerea căluşarilor cu phalusul Mutului;

– *inițierea divinității cabaline și a cetei sale* prin săririea peste Steagul Călușului, culcat pe pământ, peste bețe, peste călușari, prin executarea tuturor dansurilor călușerești care urmau să fie jucate în zilele de Rusalii, prin nechezatul ritual, răspunsul la comenzi etc.;

– *uitarea și fuga rituală* de la locul ceremoniei, ascunderea în pădure sau în lanuri de grâu și apoi întâlnirea întâmplătoare a călușarilor, care-și povestesc unul altuia că au fost la târg, că au făcut comerț etc. Deși au participat la Legatul Călușului și au mestecat cu toții usturoi, ei nu pomenesc nimic deaspre ceea ce au făcut acolo, conform expresiei populare *nici usturoi n-a mâncat, nici gura nu-i miroase*. Elemente disparate ale scenariului ritual împlinit la nașterea sezonieră a Călușului au fost atestate în toate provinciile românești. Unele sunt practicate și astăzi de cetele de Călușari din sudul României (Dolj, Olt, Teleorman, Vlașca, Argeș, Muscel, Vâlcea, Giurgiu, Ilfov).

Desfătarea zeului

Masca tăcută în ceata Călușarilor, substitut al Călușului, zeu protector al cailor și sezonului călduros al anului, și fertilizator al mediului înconjurător, se numește Mut, Căluș, Bloj, Ciocar. Personaj ciudat și misterios, este îmbrăcat în haine peticite, poartă la brâu un phalus cioplit în lemn, iar pe cap o mască din piele întoarsă de capră, barbă de țap, căciulă de ied sau se mânjește pe față. Este înarmat cu un paloș din lemn sau o altă armă preistorică (băț, arc cu săgeți, topor, bici sau gârbaci, unealtă a călărețului și crescătorului de cai). În traista agățată de umăr poartă Ciocul Călușului, totem al divinității cioplite în lemn, și numeroase leacuri pentru vindecarea bolilor. Bărbatul care joacă rolul Mutului nu este ales; el se impune prin calități excepționale înnăscute, sau dobândite, de dansator, atlet, acrobat și artist desăvârșit. De aceea, autoritatea indiscutabilă a Mutului se manifestă atât la nivelul cetei Călușarilor, cât și al obștei sătești, în perioada Rusaliilor,

când se joacă Căluşul, şi a întregului an. Prin modul de a se îmbrăca şi, mai ales, prin ceea ce face sau ştie să facă, Mutul polarizează atenţia şi interesul asistenţei: joacă pe mâini, cu picioarele în sus, pe pământ şi pe coama caselor, se caţără în vârful arborilor înalţi şi fără crengi, pe acoperişul clădirilor, execută acrobaţii de care se tem şi artiştii sub cupola circului. Mutul este însă temut şi respectat pentru spiritul divin pe care îl întruchipează de căluşari şi de ceilalţi membrii ai obştei săteşti. În timpul jocului Mutul se amuză, joacă, se desfată, face, după legea lui, tot ceea ce îşi doreşte: nu răspunde la comenzile Vătafului, iese şi îi pedepseşte, lovindu-i cu paloşul pe spate, îmbrăţişează şi sărută fetele şi femeile căsătorite, execută tot felul de năzdrăvănii cu phalusul etc. El este Zeul cel mare iar ceata de căluşari anturajul său divin. Un singur lucru îi este interzis: să vorbească în zilele când se joacă Căluşul. Încălcarea interdicţiei se pedepsea aspru, uneori cu moartea.

Ipoteza conform căreia fiinţele mitologice reprezentate de căluşari ar fi fost din totdeauna legate de Rusalii (Iele) este puţin probabilă: jocul căluşarilor încetează înainte de lăsarea serii, în timp ce Rusaliile îşi începeau dansurile şi poceau oamenii după lăsarea serii; unii din membrii cetei de căluşari puteau fi luaţi ei înşişi de Rusalii dacă încălcau anumite interdicţii; căluşarii reparau numeroase rele provocate de Iele etc. Din cele mai multe informaţii etnografice reiese că ceata de căluşari este un antidot împotriva forţei năprasnice a Ielelor, grupate în cete de câte trei sau nouă.

Întrebarea care se pune este dacă cele două forţe opuse (masculine – feminine, diurne – nocturne) reprezentate de Căluşari şi Iele au fost celebrate din totdeauna la aceeaşi dată calendaristică. Despre sărbătoarea rozelor, strămoaşa romană a Rusaliilor, se ştie că era celebrată în luna mai şi avea semnificaţii legate de cultul morţilor. Sărbătorile romane de venerare a spiritelor morţilor în luna mai au stat, probabil, la baza credinţei româneşti de mai târziu că nu este bine să se facă nunţi în această lună. Dacă ar fi existat

la Rosalia din calendarul vechi roman un joc ritual de mare spectacol, cum este dansul Călușarii, cu siguranță că ar fi rămas consemnat. Dar, cum informațiile de această natură lipsesc, se poate afirma că obiceiul este autohton sau că a aparținut întregului areal sud-est european. De aici decurge concluzia că în ciclul sărbătorilor grupate în jurul Duminicii Mari apar reprezentări mitologice de dublă origine: romană (Rusaliile) și traco-dacă (Călușarii).

Este curios faptul că unele dintre cele mai mari sărbători precreștine încadrează cu exactitate ciclul sărbătorilor mobile: Caii lui Sântoader, la intrarea în postul Paștelui, și Rusaliile, la încheierea sărbătorilor pascale. Cu siguranță că locurile sărbătorilor precreștine au fost altele și că întemeietorii calendarului bisericesc le-au eliminat din ciclul sărbătorilor pascale, fiind considerate incompatibile cu drama Hristologică. Astfel, așa cum s-a mai precizat pe baza materialelor etnografice, locul Sântoaderelor a fost la echinocțiul de primăvară. Întrucât complexul de sărbători și obiceiuri precreștine dedicate Sântoaderilor cădea în postul Paștelui, a fost scos în afara ciclului pascal, la Lăsatul secului, iar în locul lui a fost fixată o sărbătoare creștină, Buna Vestire (Blagoveștenia). Acolo, la echinocțiul de primăvară, aveau loc probabil și alte obiceiuri și practici preistorice, inclusiv jocul Călușarilor, scos din ciclul pascal și mutat la Rusalii. Astfel, curățirea spațiului de forțele malefice care au sălășuit de-a lungul iernii se realiza cu ajutorul Cailor lui Sântoader (încurarea cailor la Sântoader este numai un exemplu), iar alungarea Ielelor și repararea relelor produse de acestea se efectuau cu ajutorul călușarilor. Animalul protector, calul, era invocat de către oameni de două ori: să înfrângă spiritele morții din anotimpul friguros, strigoii, al căror patron era lupul, și spiritele morții din anotimpul călduros, ielele, ale căror patroane erau Zânele sau Rusaliile.

VI

SĂRBĂTORILE ECHINOCȚIULUI DE TOAMNĂ

ÎMBĂTRÂNIREA TIMPULUI CALENDARISTIC

ANUL NOU BIBLIC

Apariția sărbătorilor de renovare a timpului în lunile de toamnă nu este o surpriză etnologică; în această perioadă își încheie ciclul biologic majoritatea plantelor, în timp ce unele animale de-abia își încep ciclul de reproducție. Cele mai evidente elemente, specifice unei sărbători de renovare a timpului, sunt grupate la și în preajma zilei de 26 octombrie, la Sâmedru. Cultura populară a păstrat însă și amintirea anului nou biblic, ce începea la 1 septembrie, și a unui început de an la sfârșitul lunii noiembrie și începutul lunii decembrie, Anul Nou dacic.

Până în secolul al XVIII-lea curtea domnească și biserica foloseau anul oficial care începea la 1 septembrie, iar anii se numărau „de la crearea lumii", presupusă a fi avut loc cu 5508 ani înainte de nașterea lui Iisus. Pentru a afla un anume an creștin trebuia ca din totalitatea unei date să se scadă 5508 ani, dacă evenimentul ce interesa se petrecuse între 1 ianuarie și 31 august, și 5509 ani, dacă evenimentul se consumase între 1 septembrie și 31 decembrie inclusiv (Hasdeu, 1887, tom. II, p. 127). Acest calcul îl fac frecvent istoricii care folosesc documentele emise de cancelaria domnească până în secolul al XVIII-lea.

În ziua de 1 septembrie biserica creștină celebrează pe Cuviosul Simeon Stâlpnicul. Fără să-i acorde prea mare importanță, poporul îl numea Simion Stâlpnicul sau, și mai simplu, Stâlpnicul, dedicându-i mai multe povestiri care nu au nimic cu atribuțiile sale de sfânt: „Se numește astfel fiindcă toată viața lui a șezut numai într-un stâlp înalt" sau „din pricină că toată viața lui a stat într-un picior pe un stâlp înalt și cu mâinile ținea pământul să nu cadă"; „Sf. Simion ține, se zice pe alocuri, cerul și pământul, adică stâlpii pământului ce stau pe peștele din mare" (Pamfile,

1914, p. 43). Asemănător altor sărbători care cad în luna septembrie, deci în preajma echinocțiului de toamnă (Sântămărie, Ziua Crucii, Teclele), în ziua aceasta se efectuau numeroase observații și previziuni meteorologice: Sf. Simion „ține anul; cum e ziua lui, așa e tot anul". „Dacă dimineața e ploioasă, va fi primăvara ploioasă. Dacă e la amiază frumos, va fi anul bun. Dacă toată ziua e ploaie sau soare, va fi tot anul ploios sau secetos. Dacă este Sf. Simion posomorât, toamna e rea și n-au chip oamenii să-și strângă grânele" (Niculiță-Voronca, 1903, p. 393). Preziceri meteorologice eficiente se efectuau însă prin observarea stadiului de dezvoltare a viermilor din gogoșile de stejar: „cine știe să caute în ziua de Simion Stâlpnicul, e ca și cum ar căuta în zodie. Dacă viermele va fi zburat pe această vreme, e semn că anul va fi secetos, uscăcios. Dacă viermele va fi cu aripi, anul va fi potrivit în roade. Dacă aripile nu-i vor fi crescute încă, anul viitor va fi bogat în roade" (Pamfile, 1914, p. 44).

Practicile și credințele populare legate de Simion Stâlpnicul sunt departe de a se constitui într-un ritual de renovare a timpului asemănător celor deja analizate (Anul nou, Mucenicii, Lăsatul Secului, Paștele, Sângiorzul, Sânzienele) sau cel care va fi dezbătut în continuare (Anul nou dacic). După urmele lăsate în obiceiurile și tradițiile orale de Anul Nou biblic (bisericesc), se poate afirma că acesta a influențat mai puțin structura Calendarului popular.

Maica Domnului în Calendarul popular

La trecerea de la vară la toamnă Calendarul popular păstrează amintirea unui străvechi început de an, marcat de moartea și renașterea Zeiței Mumă peste care părinții Bisericii creștine au suprapus moartea (Adormirea) și nașterea Fecioarei Maria. Inversând evenimentele care deschid și închid viața sfintei, mai întâi moartea (15 august) și apoi nașterea (8 septembrie), Biserica creștină a preluat, de fapt,

modelul preistoric: moare mai întâi reprezentarea mitică ajunsă la vârsta senectuții, în cazul de față Sântămăria Mare, şi apoi se naşte Sântămăria Mică. Textele religioase îndeamnă să ne bucurăm la naşterea Fecioarei Maria: *Să trâmbițăm duhovniceşte...*; *Ioachim se veseleşte şi Ana prăznuieşte*; *Să dănțuiască toată făptura, să se veselească şi David*... etc. (*Mineiul pe septembrie*, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1984, p. 98 – 116). Cu toate acestea, românii întâmpină cu mai mare bucurie celebrarea morții, Sântămăria Mare (15 august), nu a naşterii, Sântămăria Mică (8 septembrie).

Fecioara Maria este identificată în Panteonul românesc în mai multe ipostaze: Sântămăria Mare (15 august), Sântămăria Mică (8 septembrie) şi cu sinonimele Maicii (Precesta Mare şi Precesta Mică). Importanța calendaristică a Sântămăriei Mari este subliniată de postul de două săptămâni care o prefațează (1-14 august), de pelerinajele organizate la mănăstirile cu acelaşi hram, de deschiderea unui important sezon de nunți (16 august - 14 noiembrie), de începerea târgurilor şi iarmaroacelor de toamnă, de praznicele de pomenire a morților şi pomenile date pentru cei în viață. Perioada dintre cele două Sântămării, numită *Între Sântămării*, se considera timp optim pentru semănăturile de toamnă, „campanie de semănat" determinată de bătrâni prin observarea, începând cu noaptea de Sânziene 23 / 24 iunie, evoluției pe cer a constelației Găinuşei. Acum se încheia văratul oilor la munte (*La Sântămăria Mare / Tulesc oile la vale!*), bărbații îşi schimbă pălăria cu căciula (*A venit Sântămărie / Te-ai p...în pălărie!*), se interzice scăldatul în apa râurilor spurcată de cerb şi dormitul pe prispa sau în târnațul casei, în sudul țării se angajau pândarii la vii şi se luau măsuri de protecție magică a podgoriilor împotriva păsărilor, se „băteau" (culegeau) nucii.

Sântămăria Mare este cea mai îndrăgită divinitate feminină a Panteonului românesc, invocată şi astăzi de fete pentru grăbirea căsătoriei, de femei pentru uşurarea

naşterii, de păgubiți pentru prinderea hoților, de descântătoare pentru vindecarea bolilor etc. Ea are trăsăturile *Născătoarei,* a Marii Zeițe neolitice, invocată în momentele de grea cumpănă ale omului. În basme ajută eroinele să iasă din impas, dar le pedepseşte cu asprime când îi încalcă ordinele, vindecă boli grele, redă vederea fiicei orbite de mama vitregă, înzestrează fecioara vrednică şi ascultătoare şi o căsătoreşte cu fiul de împărat etc. În unele tradiții Maica Domnului, adesea identificată cu astrul nopții, Luna, sau cu Pământul, se roagă de Dumnezeu să nu prăpădească lumea, să nu izgonească vânturile cu avantajele care le aduc acestea oamenilor.

Conform tradiției creştine, Fecioara Maria a fost născută miraculos. Părinții ei, Ioachim, descendent al unui neam împărătesc, şi Ana, descendentă din neamul lui David, erau defăimați şi huliți că nu aveau copii. Ioachim se roagă lui Dumnezeu în munți iar femeia lui, *stearpă şi neroditoare*, în grădină să le dea rod sfânt pântecelui. După unele tradiții populare, Ana ar fi rămas însărcinată mirosind sau sărutând o frunză de păr sau o floare, credință care avea să genereze şi sintagma *copil din flori* pentru naşterea nelegitimă. După alte tradiții s-ar fi născut din *durere de inimă*, dintr-o mamă de şapte ani şi un tată de şaptezeci şi şapte. Pruncul Iisus, el însuşi zămislit miraculos, din sărutul unei icoane găsite într-o fântână, este născut de Maica Domnului în grajdul Moşului Crăciun, zeu la vârsta senectuții care se opune venirii Fiului pe lume. Venirea Fiului, prin naştere, însemna, în mentalitatea celor vechi, plecarea (moartea) Moşului. Maica Domnului binecuvântează boii, vacile, oile şi porcii pentru că au încălzit-o şi hrănit-o în timpul naşterii, rândunelele pentru că au dat vestea că va învia Iisus, ciocârlanul şchiop pentru că l-a văzut pe Mântuitor răstignit, el însuşi fiind lovit cu o piatră. În schimb, a blestemat calul pentru că a ronțăit şi tropăit în timpul naşterii sau că a mâncat fânul în care a fost ascuns Pruncul, păianjenul pentru că a întrecut-o la tors, lemnarul pentru că i-a făcut lui Iisus crucea grea, iar pe feciorul agresiv, numit

Năvalnicul, care a speriat-o când mergea la molifă, la 40 de zile de la naştere, îl transformă în buruiană folosită în farmecele de dragoste etc.

După aproximativ un ciclu lunar scurs de la moartea Fecioarei, creştinii îi celebrează naşterea. Unele din obiceiurile specifice Sântămăriei Mici au fost preluate de sărbătoarea vecină, Înălţarea Sfintei Cruci (14 septembrie) numită în Calendarul popular Ziua Crucii şi, local, Ziua Şarpelui. La aceste sărbători se făceau observaţii astronomice şi pronosticuri meteorologice, se culegeau plante de leac şi altele. Foarte interesante sunt credinţele româneşti despre şarpe, unul dintre cele mai vechi simboluri calendaristice ale omenirii. Şarpele este una din primele divinităţi ale omenirii, atestată de arheologi încă din paleolitic. Semnificaţia exclusiv malefică este relativ târzie şi este legată de mitul biblic. Omorârea lui se pedepsea cu moartea unei persoane, femeie dacă murea şerpoaica, bărbat dacă murea şarpele, iar apariţia şarpelui în pragul casei ara considerat semn de moarte: Oamenii mai cred că "Şarpe este la toată casa; unde este şarpe e noroc în casă, merge bine şi nici un rău, nici un farmec nu se prinde. Ferească Dumnezeu să-l omori, că îndată moare unul din gospodari. Acela se cheamă şarpe de casă. S-au văzut astfel de şerpi bând lapte din strachină, de-a valma cu copiii. Copiii le dădeau cu lingura peste cap, plângând că le mănâncă laptele, dar şerpii mâncau înainte, nu se supărau" (Moldova, Muntenia).

Unele credinţe se referă la Şarpele blestemat de Dumnezeu: „Şarpele nu a fost de la început şarpe. A fost om şi locuia la Dumnezeu în cer, dar l-a blestemat şi l-a făcut şarpe când a înşelat-o pe Eva"; „În cer, la Dumnezeu, sunt de toate lighioanele, numai şerpi nu. Şarpele dintâi era zburător, avea aripi şi picioare, şedea în cer şi era bun la Dumnezeu. Dar, el a primit duh rău într-însul şi a învăţat-o pe Eva de au păcătuit. Dumnezeu s-a mâniat şi i-a dat afară din Rai, atât pe dânşii (Eva şi Adam), cât şi pe şarpe. Şarpelui i-a luat picioarele, i-a tăiat aripile şi l-a aruncat pe

Pământ blestemându-l să se târâie ca funia, iar când îl va durea capul să iasă la drum, că va veni popa şi îi va face agheasmă să-i treacă. De aceea iese şarpele la drum, iară omul merge cu măciuca de-i dă în cap şi-l omoară"; „Şarpele e degetul Diavolului. Avea el un deget mai şurubar şi s-a gândit oare ce ar putea face dintr-însul? «Ia să-l tai să-mi fac mie un ajutor» zise el, şi cum l-a aruncat pe pământ a început a umbla. S-a făcut şarpe" (Bucovina).

Relaţiile dintre om şi natură erau reglementate după reguli care aveau ca efect menţinerea unui echilibru între componentele mediului geografic. Spre deosebire de Calendarul bisericesc, dedicat Sfintei Treimi şi câtorva mii de sfinţi, omul satului tradiţional îşi împărţea zilele Calendarului popular cu plantele (Nunta Urzicilor, Ziua Grâului), păsările (Ziua Cucului, Dragobete, Constantin Graur, Marţea Ciorilor etc.) şi animalelor (zile ale ursului, lupului, calului, şarpelui etc.). Iată o credinţă despre interdicţia de a omorî şarpele: „Dacă găseşti şarpe după Ziua Crucii n-ai voie să-l omori. Numai până în această zi se poate omorî, pe urmă e păcat. La Ziua Crucii intră dihăniile în pământ, iar şarpele care a muşcat pe cineva, om sau vită, nu-l primeşte pământul să intre înapoi, şi umblă rătăcind în toate părţile, iese la drum să-l omoare omul".

Cele două Sântămării încadrează calendaristic Anul Nou Biblic (1 septembrie), presupusa *Facere a lumii* (anul 5508 î. H.). Multe din trăsături specifice Anului Nou Biblic şi ale mitului creaţiei paterne a Lumii au fost preluate de Sântămăriile româneşti, purtătoare ale mitului creaţiei materne a Lumii.

SÂMEDRU ÎNCEPUT DE AN SAU DE SEZON PASTORAL

Ritualul care deschidea al doilea sezon pastoral, iernatul, se desfăşoară de-a lungul a două săptămâni: 14 - 27 octombrie. Ziua de 14 octombrie, numită de popor Vinerea Mare, deschidea un ciclu de 12 vineri de peste an care prefaţează sărbători importante, în general praguri ale timpului.

Zeiţa Venera

În Panteonul românesc Vinerea Mare este o reprezentare mitică identificată în Panteonul roman cu Zeiţa Venera, iniţial protectoare a vegetaţiei şi fertilităţii. Biserica creştină de rit oriental a suprapus peste ziua de celebrare a Zeiţei Venera pe Cuvioasa Paraschiva (14 octombrie), numită de popor Vinerea Mare, după modelul Fecioarei Maria (numită Sfântămăria Mare). Marele pelerinaj de la Biserica Trei Ierarhi din Iaşi cu hramul Cuvioasei Paraschiva, care adună astăzi zeci de mii de credincioşi, reprezintă o replică creştină la cultul preistoric închinat Zeiţei Mumă de origine neolitică, prezentă în Calendarul popular sub diferite nume (Maica Precesta, Dochia, Zâna Bătrână, Muma Pădurii, Muma Caloianului, Vinerea Mare etc.). Ea este invocată de femeile lipsite de rod, pentru tămăduirea bolilor, căsătoria fetelor, naşterea uşoară a copiilor etc. În zonele pastorale în care la Vinerea Mare se slobozesc berbecii în turmele de oi pentru împerechere ziua este numită şi Năpustitul Berbecilor sau Nunta Oilor.

Vinerea Mare (Sfânta Paraschiva) a preluat nu numai locul calendaristic al zeiţei Venera, ci şi funcţia acesteia de

hotar între vara şi iarna pastorală. Acum se deschideau ţarinele pentru păşunatul devălmaş, se intensificau pregătirile pentru pornirea turmelor la iernat (Câmpia Română, Bălţile şi Delta Dunării, Peninsula Balcanică, Câmpia Tisei, Ţinuturile Caspice şi Stepele Kubanului), se angajau ciobanii pentru noul sezon pastoral, se slobozeau berbecii în turmele de oi, numiţi arieţi pe perioada împerecherii, se deschideau vestite târguri unde se valorificau produsele pastorale şi altele (Ghinoiu, 2001, p. 165). La încheierea ciclului, pe 27 octombrie, în unele zone ale ţării se serba o sfântă Paraschiva care, împreună cu cea de pe data de 14 octombrie, formează o sărbătoare dublă numită Vinerelele. Aceste zile sunt de fapt şi hotarele timpului consacrat ritualurilor specifice începutului de an sau de anotimp pastoral cu punctul culminant la Sâmedru.

Povestirile în care apare Sâmedru ţin de două civilizaţii distincte: pastorală şi agrară. De cele mai multe ori Sâmedru este însă un cioban, nedezlipit de turma care o paşte „într-un mijloc de codru, necălcat de picior omenesc" şi care moare la stâna oilor. Într-o poveste culeasă din zona Muscelului, Sâmedru se metamorfozează în porc, adică în străvechea reprezentare mitică a spiritului grâului. În poveste se spune că un unchiaş şi o mătuşă, neavând copii, au plecat într-o bună zi, unul într-o parte, celălalt în altă parte în speranţa că vor găsi un suflet pe care să-l crească. Mersul pe jos nu a fost în zadar pentru că unchiaşul a găsit un purcel. Când împăratul care domnea în acea ţară a dorit să-şi mărite fata, nici un fecior n-a izbutit s-o ia, întrucât probele ce trebuiau să le treacă depăşeau puterile lor. Singurul care a trecut de toate încercările, a fost purcelul uncheaşului. Făcând pe placul împăratului, purcelul se căsătoreşte cu fata acestuia. Noapte de noapte purcelul lepăda pielea şi devenea un flăcău frumos, precum soarele. Dar, într-o noapte nevastă-sa i-a aruncat pielea în jăratec. Supărat din cale afară, flăcăul i-a spus că el este Sâmedru şi că va pleca în lume, iar ea să-l caute până l-o găsi, căci numai atunci va putea naşte copilul. Se zice că l-a găsit

după nouă ani şi, de atunci au trăit împreună până la moarte. În calendarul popular Sâmedru este un zeu al Panteonului românesc, patron al iernii pastorale, care a preluat numele şi data de celebrare ale Sfântului Dumitru, Marele Mucenic de la Tesalonic (26 octombrie) din calendarul ortodox. Împreună cu Sângiorzul, Sâmedru împarte Anul Pastoral în două anotimpuri simetrice: vara între 23 aprilie şi 26 octombrie, cu miez al timpului la Sântilie (20 iulie), şi iarna între 26 octombrie şi 23 aprilie cu miez al timpului la Sânpetru de Iarnă (16 ianuarie). În opoziţie cu Sângiorzul, care încuie iarna şi înfrunzeşte codrul, Sâmedru încuie vara şi desfrunzeşte codrul.

Focul lui Sâmedru

Practicile legate de cultul morţilor, fără a atinge formele de manifestare de la Crăciun, Măcinici, Sântoader, Sângiorz, Paşte şi Rusalii, apar bine evidenţiate şi în sâmbăta dinaintea lui Sâmedru, adică la Moşii de Toamnă, numiţi şi Moşii cei Mari sau Moşii lui Sâmedru. În calendarul popular această zi este una dintre cele mai importante sâmbete ale morţilor. Ofrandele care se dau acum pentru sufletele morţilor (grâu fiert, colaci, unt, untură, lapte, brânză, fructe) indică, fără îndoială, ocupaţia celor care le fac. Interesantă este şi formula de invocare a spiritelor morţilor spusă în ţinutul Almăjului şi prin care li se cerea acestora, în schimbul pomenilor date, ajutor, belşug şi spor în casă:

„Voi moşi strămoşi
Să-mi fiţi tot voioşi,
Să-mi daţi spor în casă,
Mult pe masă,
Cu mult ajutor
În câmpul cu flori"

(Radulescu C., Mihalache, 1909, p.62).

Focul lui Sâmedru este scenariul morţii şi renaşterii anuale a divinităţii prin tăierea şi incinerarea unui pom în noaptea de 25/26 octombrie. Păstorii românii, asemănător popoarelor de origine celtică din nord-vestul Europei, au celebrat, până în vremurile recente, Anul Nou la o lună după echinocţiul de toamnă, la sfârşitul lunii octombrie şi începutul lunii noiembrie. Elemente străvechi ale acestui calendar, împărţit în două anotimpuri egale, iarna patronată de Sâmedru, reprezentare mitică care desfrunzeşte codrul, şi vara patronată de fratele acestuia, Sângiorz care înfrunzeşte codrul, supravieţuiesc sub formă de sărbători, obiceiuri, acte rituale şi practici magice în mediile pastorale din România. Toamna târziu, oierii din unele sate carpatice şi subcarpatice celebrează, fără să mai cunoască semnificaţia obiceiului, moartea şi renaşterea lui Sâmedru, zeu de origine indo-europeană care a preluat numele şi data de celebrare ale Sf. Mare Mucenic Dimitrie de la Tesalonic din Calendarul creştin. Ceremonialul cuprinde, printre altele, moartea violentă a zeului îmbătrânit la sfârşit de an prin tăierea unui arbore din pădure urmată imediat de renaşterea acestuia prin incinerarea trupului neînsufleţit (butucul sau trunchiului copacului) în noaptea de 25 / 26 octombrie. Băieţii în vârstă de 7-14 ani din satele culoarului Rucăr-Bran încep pregătirile, cu sprijinul şi supravegherea discretă a flăcăilor, cu 2-3 săptămâni înainte de aprinderea focului: aduc din pădure o mare cantitate de cetini de brad, aleg şi amenajează locul unde se va aprinde Focul lui Sâmedru.

În după amiaza zilei de 25 octombrie cetele de copii însoţite de câte 2-3 feciori, merg în pădure, aleg pomul care va fi incinerat, îl doboară, îl curăţă de crengi şi îl aduc pe locul unde se va aprinde rugul funerar. Trupul neînsufleţit al zeului (butucul sau trunchiul copacului), numit par, fixat în poziţie verticală şi îmbrăcat cu cetină verde, se numeşte Focul lui Sâmedru. Înălţimea acestuia este, uneori, cât turla bisericii din sat. O altă tehnică de amenajare a rugului este capra construită din trei lemne lungi, adunate la vârf şi prinse cu stinghii, îmbrăcată asemenea parului în haină de sărbătoare din cetină de brad. La lăsarea serii, în

linişte şi cuprinşi de emoţii, copiii aprind Focul. Când rugul începe să lumineze cerul, copiii izbucnesc în strigăte de bucurie, adresând invitaţia la cea mai mare sărbătoare a anului: Hai la Focu lui Sâmedru! În jurul rugurilor se adună, pe vecinătăţi copii, tineri, maturi şi bătrâni. Toată suflarea satului participă la taina renaşterii zeului prin ritul funerar de incinerare. Femeile împart, ca la o înmormântare obişnuită, covrigi, fructe şi băutură. În timp ce trupul divin este mistuit de flăcări, cei prezenţi beau, mănâncă, glumesc, cântă şi joacă. Focul lui Sâmedru este un Revelion unde se celebrează moartea şi renaşterea, prin incinerare, a unei vechi divinităţi geto-dace. Vâlvătaia focului întreţinută toată noaptea de cei prezenţi cu cetină de brad este însoţită de invitaţia: Hai la Focu lui Sâmedru! Un moment aşteptat cu mare interes este renaşterea divinităţii adorate care corespunde cu prăbuşirea parului sau caprei rugului funerar. Prin direcţia în care cad tăciunii aprinşi, părţi ale trupului divin, se apreciză care dintre feciori sau fete urmează să se căsătorească în noul an. La plecare, participanţii luau cenuşă, cărbuni aprinşi şi alte resturi ale rugului funerar pentru a fertiliza grădinile şi livezile. Sub pavăza zeului renăscut, oamenii din Carpaţi încep un nou an pastoral. Cu unele deosebiri locale, obiceiul aprinderii Focului lui Sâmedru se practică în mai multe localităţi din nordul judeţelor Argeş, Dâmboviţa şi Vâlcea.

Ziua soroacelor

Pentru a se putea aprecia bogăţia roadelor în anul viitor, exista şi la Sâmedru preocuparea firească a oamenilor de a afla ştiri despre mersul vremii la începutul unităţilor mai mari de timp (an, anotimp, lună): „Prin jud. Muscel, ciobanii care vor să afle dacă iarna va fi moinoasă sau geroasă, işi aştern dulama în mijlocul oilor şi se uită ca să vadă ce fel de oaie se va culca pe dânsa. Dacă se va culca oaie neagră, e semn pentru ei că iarna va fi bună; dacă se va culca o oaie albă, după socotinţa lor, iarna va fi aspră“; „Tot prin aceste părţi oamenii se uită să vadă cum e luna. Dacă luna va fi plină şi cerul senin, iarna va fi bună;

dacă, dimpotrivă, luna va fi plină şi cerul va fi acoperit cu nori, dacă ar ploua sau ar ninge, aceste semne arată că iarna va fi aspră, că zăpezile vor fi grele, iar gerul va fi straşnic“ (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 71); „Când ultima oaie care iese din strungă la muls e neagră, a doua zi plouă, se întunecă; dacă e albă, se face timp frumos, se luminează“ (Herseni, 1941, p. 98).

Sâmedru se considera ziua soroacelor pentru diferite slujbe şi închirieri. Tot atunci se făceau şi noi învoieli, prilej de adălmaşuri şi veselie. Această zi, când expiră vechile înțelegeri făcute la Sângiorz şi se încheie altele noi, este bine caracterizată de zicala populară: „La Sâmedru ciobanii îşi caută stăpânii“. Nerespectarea înțelegerilor vechi aducea şi supărări, de unde şi zicala: „La Sângiorz se încaieră câinii, / La Sâmedru se bat stăpânii“.

Împărțirea anului pastoral în două anotimpuri, vara de la Sângiorz până la Sâmedru şi iarna de la Sâmedru până la Sângiorz, este susținută nu numai de obiceiurile populare, ci şi de unele creații folclorice. Semnificativ în acest sens este paralelismul făcut de popor între sfinții care deschid cele două anotimpuri: Sântoader, Sângiorz, Dochia, pe de o parte, şi Sâmedru, Sf. Paraschiva, pe de altă parte. Reținem atenția cititorului cu o legendă culeasă din Transilvania: „Sunt două babe care umblă totdeauna cu câte un Făt-Frumos alăturea şi anume: Baba Dochia şi Baba Paraschiva. Baba Dochia cu Sântoader, Baba Paraschiva cu Sâmedru. Amândoi Feți-Framoşii au, după unii câte şapte, după alții câte nouă şi iarăşi după alții câte 12 cai... Sântoader vine întotdeauna înfocat şi călduros ca un Făt-Frumos, iar Baba Dochia plouată şi morocănoasă. Asemenea şi Sâmedru cu Baba Paraschiva“ (Marian, 1899, p. 35).

Argumentele care sprijină ipoteza conform căreia Sâmedru a funcționat ca început de anotimp țin nu numai de domeniul culturii populare, ci şi de cel economic (sfârşitul văratului şi începutul iernatului, încheierea fermentației vinului, ziua soroacelor) şi biologic (începutul ciclului de reproducție a oilor şi a caprelor, desfrunzitul codrului şi altele).

ANUL NOU DACIC

Perioada calendarului popular cuprinsă între 14 noiembrie şi 7 decembrie, care adună laolaltă numeroase sărbători, obiceiuri, acte rituale şi practici magice dedicate lupului, este identificată, pe criterii etnologice, cu Anul Nou *dacic*. Multe din tradiţiile unor străvechi începuturi de an, precum Anul Nou agrar, celebrat primăvara, la Baba Dochia, şi Anul Nou dacic, celebrat toamna târziu, la Moş Andrei şi Moş Nicolae, au migrat, de-a lungul secolelor, la solstiţiul de iarnă, unde sărbătorim astăzi Crăciunul, Anul Nou contemporan. Datele calendaristice ale sfinţilor „moşi“ (Moş Crăciun, Moş Ajun, Moş Nicolae, Moş Andrei, Moş Martin) şi „babă“ (Baba Dochia) indică în calendarul popular începuturi preistorice de an sau anotimpuri. Divinităţile ajunse la vârsta senectuţii sunt praguri ale timpului care marchează, simbolic, moartea anului vechi şi renaşterea anului nou. „Sfinţii“ bătrâni, zei şi zeiţe ale Panteonului carpatic, au fost uzurpaţi de generaţia sfinţilor creştini care le-au luat nu numai locul (zilele) de celebrare, ci şi vârsta şi, în parte, atribuţiile. Din acest motiv, Calendarul popular românesc este populat de o lume fantastică de sfinţi îmbrăcaţi în haine precreştine (Sângiorz, Sântoader, Sântandrei etc.) şi de zei îmbrăcaţi în haine creştine (Crăciun). Spre deosebire de Anul Nou contemporan unde apar Moş Ajun şi Moş Crăciun (24 şi 25 decembrie), reprezentări mitice care sugerează prin vârsta înaintată apropierea timpului morţii şi renaşterii după 365 de zile, 366 de zile în anii bisecţi, peste Anul Nou dacic au fost plasaţi alţi „moşi“, *Moş Andrei* (30 noiembrie) şi *Moş Nicolae* (6 decembrie), iar peste Anul Nou agrar o „babă“, Baba Dochia (1 – 9 martie, Zilele Babei Dochia).

Relatând informația lăsată de Strabon conform căreia dacii se numeau *doi* (304: VII, 3, 12), tradiția consemnată de Hesychius că *dos* era numele frigian al lupului şi că din rădăcina indo-europeană *dhâu* (a strânge, a sugruma) au derivat *Dousdava* (oraşul sau cetatea lupilor) numele unui oraş în Moesia Inferior (sudul Dunării), lidianul *Kandaules*, numele zeului trac al războiului, *Kandon*, zeul *Daunus* etc. Mircea Eliade este de părere că dacii se numeau ei înşişi lupi, sau *cei care sunt asemenea lupilor*. Ipoteza savantului conform căreia existența unei confreriri războinice, intitulată *dacii* (lupii) de la care ar fi primit strămoşii noştri numele etnic, este justificată! Indiferent *de originea eponimului lor – epitet ritual al tineretului războinic sau poreclă a unui grup de imigranți victorioşi – dacii erau conştienți de raportul între lup şi război dovadă simbolul stindardului lor* (Eliade, 1980, p. 31). Nicolae Iorga acceptă, la rândul său, în ultima lui sinteză asupra istoriei României (Iorga, 1937, I, p. 21) interpretarea dată de W. Tomaschek care a pus în legătură numele *daci* cu *dava* şi a tradus etnonimul strămoşilor noştri cu "locuitori ai davaelor".

Motivele pentru care dacii şi-au ales ca totem lupul şi nu un alt animal, de pildă pe cel mai puternic dintre ele, ursul, sunt lămurite, în parte, de bogatul material etnografic românesc. Locuitorii satelor de munte, cei care au de-a face cu lupul, spun că la vederea lui simți *că ți se ridică părul măciucă pe creştetul capului,* în vreme ce sperietoarea *fii cuminte că vine lupul* este obişnuită pentru copiii neascultători. Într-adevăr, la latitudinea geografică a României lupul este cea mai feroce fiară.

Perioada de renovare a timpului

Ciclul sărbătorilor cuprinse între 14 noiembrie şi 6 decembrie, deşi concentrează numeroase elemente rituale specifice unui scenariu de renovare a timpului, nu deschide sau închide, aşa cum ne-am fi aşteptat, un sezon sau un an

economic (agrar, pastoral). Dar chiar această excepție de la regula generală e un semn că scenariul ritual de la sfârşitul lunii noiembrie şi începutul lunii decembrie ține de un strat de credințe foarte vechi, probabil vestigii ale culturii geto-dace. Acum începe o avalanşă de sărbători dedicate lupului, animal totemic al dacilor şi al altor popoare antice, încep Filipii de Toamnă, zeități păgâne sărbătorite şi moştenite până la sfârşitul secolului al XIX-lea pe linie matriliniară. După unele credințe populare, în această perioadă calendaristică ar începe adevărata iarnă.

Ca orice început de perioadă calendaristică, acest an nou ritual cuprindea o suită de obiceiuri care se cereau efectuate pe parcursul mai multor zile. Perioada se deschidea pe data de 14 noiembrie, la Filipii de Toamnă şi Lăsatul Secului de Crăciun, şi se încheia pe data de 6 decembrie, la Sânnicoară. Între aceste limite poporul sărbătorea încă două zile importante: 21 noiembrie, Intrarea în Biserică a Maicii Domnului, numită în Calendarul popular Ovidenia sau Filipul cel Şchiop, iar pe 30 noiembrie, când cădea Sântandrei.

Filipii de Toamnă, patroni ai anotimpului friguros

Aşa cum am menționat, poporul sărbătoreşte un număr variabil de Filipi (Filipi, Pilipi, Cilipi, Hilipi), rezervându-le una sau mai multe zile în perioada 12-23 noiembrie. Importanța sărbătorii este subliniată de numărul zilelor rezervate celebrării acestor interesante reprezentări mitice (1-7 zile) care nu au nimic comun cu sfântul creştin Filip din calendarul ortodox. Dacă ar fi să stabilim rangul sărbătorilor după numărul zilelor dedicate, atunci Filipii s-ar situa pe primul loc, la egalitate cu Sântoaderii.

Nu sunt probe convingătoare că Filipii ar reprezenta în mitologia românească forțele pozitive, ale binelui gospodăriei şi casei, aşa cum înclina să creadă I. Bianu (Pamfile,1914, p. 113). Este adevărat că aceştia erau ținuți

cu strășnicie de femeile căsătorite și de văduve și se moșteneau pe linie matriliniară. Dar câte zeități păgâne care aduceau numai rău oamenilor nu erau venerate de români? Filipii sunt legați, fără îndoială, de lupi, cele mai fioroase carnasiere din România, cărora le deschideau ciclul anual de reproducție. Conform tradiției, lupii pedepseau oamenii, în special pe crescătorii de animale care încălcau o sumedenie de interdicții instituite în zilele dedicate Filipilor. Ei erau un fel de patroni ierarhizați după putere, cel mai mare și cel mai rău fiind Filipul cel Șchiop sau Gădinețul Șchiop sărbătorit fie la Ovidenie, fie la Sântandrei. Totuși, poporul a pus stăpân peste lupi un alt sfânt, Sânpetru de Iarnă: „Precum fiecare om are un sfânt ca patron, așa au și lupii patronul lor și acela e Sânpetru de Iarnă, care pică totdeauna la miezul iernii. Și precum fiecare sfânt se îngrijește de oamenii care îi poartă numele ca să le meargă bine și să aibă toate cele trebuincioase, așa și Sânpetru se îngrijește de toți lupii, împărțind în noaptea spre numele său fiecăruia hrana de peste an“ (Marian, 1898, p. 233). După unele tradiții, Sântandrei și Sânpetru de Iarnă ar fi fost frați buni (Hasdeu, 1887, tom. II, p. 118). Filipii sunt conducători ai lupilor cărora le ordonă să mănânce animalele oamenilor care au făcut ceva nepermis de ziua lor. Credințele și practicile magice care însoțesc Filipii de Toamnă sunt de o bogăție impresionantă, producând nedumerire în rândul culegătorilor de etnografie și folclor de la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea. Iată ce scrie în acest sens cunoscutul folclorist muscelean Constantin Rădulescu-Codin: „Dar eu mă crucesc tare de Filipii aceștia! De unde or mai fi ieșit și ei, că-n calendar nu-i nici o pomeneală de Filip ori de Pilip. Și cât sunt de ținuți, doamne, Pilipii! Șase zilișoare în rând femeile nu dau gunoiul afară, încât se strânge o târnă de gunoi după ușă. Nu împunge una o dată cu acul și nu pune mâna pe nimic, «că e rău de lup»! Îți ia lupul oițele din bătătură! Să te ferească Dumnezeu să isprăvești de moară-n Pilipi, să ți se stingă focul în vatră, ori să-ți lipsească ceva

din casă, că nu te lipeşti de vecine, de te-ar vedea mort de foame ori îngheţat scut. Afurisite lighioane trebuie să mai fie şi lupii aceştia! Vezi d-ta, de unde să ştie ei c-ai ţinut Pilipii, ca să se uite cu jind la oiţele şi la porcii d-tale, fără să le poată mânca, iar pe ale mele, care n-am ţinut Pilipii, să mi le mănânce?!" (Rădulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 89).

Credinţa foarte răspândită că simpla pronunţare a numelui unui animal răufăcător poate atrage apariţia lui neaşteptată (Candrea, 1928, p. 23) a decis, probabil, ca cele mai mari sărbători ale lupilor să se numească Filipi, după un sfânt preluat ad-hoc din calendarul bisericesc. La începutul sec. al XX-lea lupul era numit prin Banat gădineţ, iar prin Oltenia (Dolj) gavăt (Pamfile, 1914, p. 117). De altfel, aceeaşi funcţie magică a cuvântului avea să dea naştere la zeci de termeni sinonimi pentru Iele, draci, moarte, ciumă etc. cu care poporul „dezmierda" forţele potrivnice. Totuşi, Filip nu este un cuvânt sinonim cu lup, gavăt, gădineţ; raportul ar fi asemănător cu cel stabilit între Scaraoschi (Dracul cel Bătrân) şi Aghiuţă (Dracul cel Mic). Omul, în lupta sa cu neînduplecata fiară, a inventat sisteme ingenioase de vânătoare, a construit adăposturi sigure pentru animalele domestice, a organizat creşterea vitelor în turmă, cireadă, herghelie. Mijloacele practice de apărare erau însă însoţite de numeroase practici magice: „În această zi se lipeşte gura sobii, ca să se lege şi gura lupului şi, prin urmare, să nu strice vitele"; „Prin unele părţi ale jud. Dolj, în tot timpul celor trei zile, cât durează pe acolo Filipii, se ţine atârnată de lemnul coşului o secure cu scop ca întreaga familie să fie ferită de pagube"; în această zi „nu este bine să desfaci deloc foarfecele, că se deschide gura lupului" (Pamfile, 1914, p. 117-118) etc.

După aproximativ 70 de zile, începând cu data de 25 sau 30 ianuarie şi până pe data de 2 februarie (stil vechi), poporul sărbătorea în Muntenia, Oltenia, Banat şi, parţial, în Bucovina, o nouă categorie de Filipi, numiţi Filipii de Iarnă sau Martinii de Iarnă. Dacă Filipii de Toamnă deschideau perioada de împerechere a lupilor, Filipii de

Iarnă o încheiau. Acolo unde Filipii nu erau cunoscuți ca patroni ai lupilor, locul lor era luat de Sf. Trifon (Trif Nebunul, Trifonul Viilor, Trfonul Viermilor). Trif este un zeu autohton, patron al lupilor, omizilor, lăcustelor, viermilor şi gândacilor, sinonim cu Trif Nebunul, Trifonul Viermilor care, sub influența Bisericii creştine, a preluat numele Sfântului Mucenic Trifon şi data lui de celebrare (1 februarie). În Calendarul popular el indică perioada fătatului urşilor (Martinii de Iarnă, Ziua Ursului) şi punerii în mişcare a sevei în butucii viței de vie şi în tulpinile pomilor fructiferi (Arezanul Viilor). Activitatea practică obişnuită în această zi era sfințirea apelor şi apoi stropirea pomilor (Bucovina, Moldova, Muntenia, Banat).

În ținuturile carpato-dunărene lupul a avut acelaşi rol ca leul, tigrul şi jaguarul în civilizațiile tropicale sau ecuatoriale, sau ca ursul în civilizațiile din ținuturile septentrionale. Prin ferocitatea sa manifestată mai ales de-a lungul iernii, lupul a devenit simbolul morții, frigului şi întunericului. El devorează nu numai oamenii şi animalele după urma cărora aceştia îşi câştigau existența, ci şi aştrii care le măsurau timpul, precum Luna şi Soarele. Vârcolacii ar fi monştrii proveniți din al treilea sau al şaptelea copil născut de aceeaşi fată mare, care mănâncă sau întunecă Luna şi Soarele, aştrii care măsoară timpul şi luminează Pământul. Ei ar locui în văzduh, printre nori sau deasupra norilor. Când muşcau Luna şi Soarele în timpul eclipselor, Vârcolacii erau alungați prin bătutul tablei şi fiarelor vechi, prin rugi şi mătănii închinate lui Dumnezeu. Iarna se puteau transforma în oameni, coborau peste câmpuri şi făceau rele celor întâlniți în cale. Credința în vârcolaci, local numiți şi Țidira (Maramureş, Bistrița-Năsăud), a fost atestată în toate zonele etnografice româneşti.

Spiritele lupilor, Filipii de Toamnă şi Filipii de Iarnă, adevărate zeități licomorfe marcând reperul esențial în ciclul biologic al lupilor, reproducerea, sunt profund implicate în scurgerea anuală a timpului. Obiceiurile şi tradițiile româneşti lasă să se întrevadă că Filipii de Toamnă sunt în relație directă cu începerea ciclului de reproducție al lupi-

lor şi cu începutul iernii: la Ovidenie, când se se celebra frecvent şi Filipul cel Şchiop, se credea prin Bucovina că începe iarna (Niculiță-Voronca, 1903, p. 888); sfinții din perioada aceasta sunt moşi care poartă epitetul „de iarnă" (Moş Andrei de Iarnă) sau aduc negreşit omătul (Sânnicoară). Aceştia exprimă îmbătrânirea timpului şi perspectiva apropiată a morții. Opinia că o dată cu aşezarea omătului, sarcină ce revenea lui Sânnicoară, începea adevărata iarnă este subliniată în numeroase informații etnografice. În noaptea de 15 / 16 ianuarie lupii s-ar strânge la urlători (loc de trecere al lupilor) unde încep să cânte urlând, invocând divinitatea lor Sânpetru de Iarnă, să vină pentru a le împărți tainul (prada) pentru noul an. Acesta poposeşte pe un cal alb şi împarte fiecărui lup prada: un miel, o oaie, o căprioară, un om etc. Nimic din ceea ce le-a promis stăpânul lor, nu scapă de colțul lupului. În calendarul popular apar şi alte divinități ale lupului, precum Lucinul (18 octombrie), care nu fac parte din scenariul de înnoire a timpului la Anul Nou dacic.

Între Filipi şi Sântoaderi sunt asemănări bine evidențiate de materialul etnografic românesc: şi unii şi alții au statutul unor zei sau semizei care acționează în cete de mărimi diferite, de cele mai multe ori numărul lor fiind şapte; li se dedică sărbători de mai multe zile, în funcție de numărul Filipilor sau Sântoaderilor sărbătoriți; cel mai de temut Filip sau Sântoader este infirm (Filipul cel Şchiop, Sântoaderul cel Şchiop); sunt personaje mitice înfricoşătoare, sărbătorite mai ales de către femei şi, adesea, lăsate moştenire pe linie maternă; sunt sărbătoriți în perioadele care marchează timpul de împerechere a animalelor al căror spirit îl reprezintă (Filipii de Toamnă pentru lupi, Sântoaderii pentru cai). Totuşi, perioadele de timp în care îşi manifestau puterea erau diametral opuse: Filipii împreună cu haitele de lupi domneau peste lunile de iarnă, în timp ce Sântoaderii cu caii lor purtau destinele verii. Care să fi fost data întâlnirii Filipilor cu Sântoaderii, a iernii cu vara, în vremurile străvechi, anterioare răspândirii creştinismului, este greu de precizat. Este de presupus că această confruntare a forțelor naturii (iarna cu vara), din

care iarna ieşea întotdeauna învinsă, să fi avut loc în preajma echinocţiului de primăvară. În calendarul popular întâlnirea şi confruntarea dintre Filipi şi Sântoaderi avea loc în prima zi după Lăsatul Secului, la jujeu sau la alungarea câinilor, ruda domestică a lupilor, urmând ca a doua zi, marţea, să înceapă domnia Sântoaderilor. Tărbacul câinilor este o practică magică de alungare simbolică a lupului, întruchipare a iernii, în prima zi după Lăsatul Secului de Paşte. Câinii sunt prinşi şi chinuiţi prin mijloace violente (răvăritul, datul în Jujeu sau în ărbacă etc.). Când scăpau cu fuga, ei se refugiau în hotarul satului de unde, după ce urlau câteva zile la vederea oamenilor, se întorceau istoviţi pe la casele lor. Prin acest obicei, păstrat încă în unele sate din sudul ţării, oamenii credeau că pot alunga iarna patronată de lup, pentru a lăsa loc verii, patronată de o altă mare divinitate a Panteonului românesc, calul. A doua zi după tărbacul câinilor, marţea, începe sezonul patronat de cal, deschis de Săptămâna Caii lui Sântoader. Lăsatul Secului este însă o dată calendaristică pascală, în calculul căreia intră data echinocţiului de primăvară şi data apariţiei pe cer a unei anumite faze lunare.

Elemente celtice şi dacice în Calendarul popular

Se pare însă că Sâmedru a fost, în vremuri străvechi, nu numai început de anotimp, ci şi început de an nou. În favoarea acestei ipoteze ar pleda şi calendarul celtic, a cărui structură este cunoscută sigur. Popoarele celtice, care trăiau în partea nord-vestică a Europei, au avut un an împărţit în două anotimpuri (iarnă şi vară) despărţite prin două hotare ale timpului: 1 mai şi 1 noiembrie (Ziua Tuturor Sfinţilor). Diferenţa de opt zile între Sângiorz şi 1 mai, pe de o parte, şi de patru zile între Sâmedru şi 1 noiembrie, pe de altă parte, compensează, într-un fel, diferenţa de latitudine geografică între ţinuturile carpato-ponto-danubiene şi ţinuturile celtice, unde desprimăvăratul îşi face apariţia ceva mai târziu.

Acceptând corespondenţa celor două perechi de date, din calendarul celtic şi calendarul popular românesc, J. G.

Frazer scria: „dacă aceste termene au relativ puțină însemnătate pentru agricultorul european, ele sunt deosebit de importante pentru crescătorul de vite căci, la apropierea verii, el își scoate vilele pe câmp să pască iarba fragedă, iar când se apropie iarna le aduce înapoi, în adăpostul și căldura grajdurilor. În consecință, nu pare lipsit de temei că împărțirea celtică a anului în două semestre, la începutul lunii mai și la începutul lunii noiembrie, să-și fi avut originea în vremurile când celții erau în primul rând un popor de păstori, a cărui hrană depindea de cirezile sale, și, ca urmare, marile epoci ale anului erau legate pentru el de momentul când vitele ieșeau din gospodării la începutul verii și când se întorceau din nou în grajduri, o dată cu sosirea iernii. Chiar în Europa centrală, departe de regiunile ocupate acum de celți, se pot regăsi clar urmele unei împărțiri similare a anului... Dintre cele două sărbători, Ziua Tuturor Sfinților era cea mai importantă încă din vechime deoarece celții par a fi considerat că anul începe mai degrabă din această zi decât de la data sărbătorii beltane. În insula Man, adevărată redută în care limba și civilizația au rezistat cel mai mult asediului invadatorilor saxoni, ziua de 1 noiembrie, stil vechi, a fost considerată ziua Anului nou până în timpurile din urmă. Astfel, în Man cete de oameni mascați colindau în Ziua Tuturor Sfinților, stil vechi, cântând un anumit cântec «Hogmany», care începea cu cuvintele: «Noaptea asta este noaptea Anului nou, Hogunnaaa»!" (Frazer, 1980, vol. V, p. 25-27).

Aceeași ocupație, creșterea animalelor, și aproximativ aceleași condiții geografice oferite de latitudinile medii ale continentului european au generat un calendar asemănător, cu început de an toamna, la sfârșitul lunii octombrie. Ipoteza conform căreia populația străromânească, probabil și cea dacică, a avut în uz, asemănător celților, un calendar cu început de an toamna, celebrat în ziua în care se sărbătorește astăzi Sâmedru, este confirmată și de dansul ritual al păstorilor bănățeni, executat numai de două ori pe an: la împerecherea oilor, și, după șase luni, la alesul sau formarea turmei (Marian, 1901, p. 240).

SÂNTANDREI

Sântandrei este o mare divinitate geto-dacă peste care creştinii au suprapus pe Sfântul Apostol Andrei cel Întâi chemat, ocrotitorul României. El a preluat numele şi data de celebrare ale Apostolului Andrei (30 noiembrie), cel care a predicat în primele decenii după naşterea lui Iisus pe pământurile Daciei. El trebuie să se fi bucurat de mare respect de vreme ce ziua lui de celebrare a înlocuit o importantă divinitate precreştină, personificare a lupului. Numele zeului uzurpat s-a pierdut. Noaptea de Sântandrei (29 / 30 noiembrie) şi ciclul de înnoire a timpului, care se suprapun peste perioada calendaristică a Dionisiacelor Câmpeneşti şi cu fermentarea vinului în butoaie la popoarele tracice, păstrează numeroase urme precreştine.

Până la începutul secolului al XX-lea se organizau în Colinele Tutovei, în noaptea de Sântandrei, petreceri de pomină ale tinerilor, asemănătoare cu Revelionul. Pentru a fi feriţi de acţiunea malefică a moroilor şi strigoilor, tinerii camuflau şi ungeau cu mujdei de usturoi ferestrele şi uşile casei unde se desfăşura petrecerea înainte de lăsatul serii. De altfel, petrecerea se numea, local, *Noaptea Strigoilor*, timp nefast, când *strigoii vii* (oamenii care se nasc cu căiţă, cu coadă – o vertebră în plus, din legături incestuoase etc.) îşi părăsesc trupurile fără ştirea lor, iar *strigoii morţi* ies din sicrie, morminte şi cimitire pentru a provoca suferinţe oamenilor, pocesc şi sug sângele celor vii, leagă sau iau puterea bărbaţilor, strică taurii, răspândesc molimele, fură sporul vitelor, se joacă cu lupii şi urşii etc. În acest timp, petrecerea tinerilor în vatra satului, numită şi *Păzitul Usturoiului,* era în toi.

Fetele aduceau câte trei căpăţâni de usturoi, le puneau laolaltă într-o covată pentru a fi păzite de o bătrână la

lumina lumânării. Complet izolați de lumea din afară, stăpânită de forțele malefice, tinerii se distrau, cântau, jucau, beau, adesea peste măsură, mâncau, glumeau, ca la un adevărat revelion. Amintim că această izbucnire de bucurie se desfăşura în chiar postul Naşterii Domnului (Postul Crăciunului). Dimineața, pe lumina zilei, tinerii ieşeau în curtea casei unde covata cu usturoi era jucată în mijlocul horei de un flăcău. Se împărțea usturoiul şi, în mare veselie, se întorceau pe la casele lor. Începea un nou an. Usturoiul privegheat se păstra ca ceva sfânt, la icoană, şi se folosea peste an ca leac pentru vindecarea bolilor, pentru prinderea farmecelor şi descântecelor etc.

Bocetul Andreiului

La cei vechi, moartea şi renaşterea divinității adorate şi deci a timpului anual cu care aceasta se confunda, era substituită de un sacrificiu sacru (pom, animal, pasăre, om şi chiar a unui obiect însuflețit simbolic). Un obicei care atestă suprapunerea sărbătorii creştine a Apostolului Andrei peste Anul Nou dacic este obiceiul atestat la românii din Transnistria numit *Bocetul Andreiului.* Fetele, după confecționarea unei păpuşi din cârpe, numită Andreiu, substitut al anului vechi, o aşezau pe laviță (pat) ca pe un mort şi o jeleau. Lipseşte marele sacrificiu, jertfa rituală a animalului care personifică divinitatea, specifică oricărui început de an. Este posibil ca una din tradițiile care a migrat din toamnă, de la Anul Nou dacic la Anul Nou contemporan, celebrat la solstițiul de iarnă, să fi fost sacrificiul porcului. De altfel, unul din numele purtate de lup în zilele lui de celebrare, gădineț, în special la Filipi când începe împerecherea pentru înmulțire, este purtat şi de porcul tânăr, numit popular şi godin, godineț.

Noaptea strigoilor

Apariția celor doi sfinți-moşi, Moş Andrei şi Moş Nicolae, începutul iernii şi punerea în mişcare a haitelor de

lupi sunt semne evidente de îmbătrânire şi degradare a timpului calendaristic. Ordinea se deteriorează neîncetat, ajungând în noaptea de 29 spre 30 noiembrie, în Noaptea Strigoilor, la starea simbolică de haos, cea de dinaintea creației. Este o noapte de spaimă, întrucât spiritele morților ies din morminte şi, împreună cu strigoii vii, „care în această noapte îşi părăsesc culcuşurile lor, fără să aibă vreo ştiință despre aceasta" (Pamfile, 1914, p. 127), se iau la bătaie pe la hotare, răspântii de drumuri şi prin alte locuri necurate. Duelurile sângeroase cu limbile de la melițe şi coasele furate din gospodăriile oamenilor se prelungesc până la cântatul cocoşilor, când spațiul se purifică, duhurile morților se întorc în morminte, iar sufletele strigoilor vii revin în trupurile şi paturile părăsite fără ştiința lor. În anumite situații, strigoii se manifestau violent față de oamenii care nu-şi luau anumite măsuri de protecție: „Când strigoii morți nu au cu cine să se războiască, se duc pe la casele oamenilor unde încearcă să sugă sângele celor ce au nenorocul să le cadă în mâini. Pentru ca să nu se poată apropia de case, oamenii, – e grija gospodinelor mai ales –, mănâncă usturoi în această seară, se ung pe corp tot cu usturoi, sau numai pe frunte, în piept, pe spate şi pe la încheieturile trupului. La casă se ung cercevelele ferestrelor, pe unde strigoii ar putea să intre sau să se uite în casă, făcându-se semnul crucii şi tot astfel urmează şi la uşă şi horn, pe unde de asemenea ea crede că strigoii pot intra şi ieşi din casă" (Pamfile, 1914, p. 128). Se credea că sunt şi strigoi care nu doreau să facă rău. Aceştia „fac hori pe la răspântiile drumurilor, unde joacă cu străşnicie până la cântatul cocoşilor" (Pamfile, 1914, p. 128). Strigoii sunt de două categorii: vii şi morți.

Strigoii vii sunt spirite ale oamenilor, femei sau bărbați, care îşi părăsesc trupurile noaptea, mai ales la Sântandrei (Noaptea Strigoilor), Sângiorz şi în alte împrejurări. Cauzele pentru care numai o parte din oameni devin strigoi în viață sunt diverse: copiii născuți cu coadă (o vertebră în plus), cu tichie, dintr-o legătură incestuoasă, al treilea copil din flori născut de o femeie etc. Mama comunica ea însăşi

taina copilului născut strigoi pentru ca acesta să-şi avertizeze copiii să-i împlinească fără greş practicile de destrigoire la moarte. Activitatea lor cea mai intensă este în Noaptea Strigoilor (29/30 noiembrie) când îşi părăsesc în somn corpul, ies din casă pe horn sau pe uşă, se rostogolesc de trei ori pentru a se întrupa într-un animal (lup, câine, pisică, porc, berbec, găină, broască), încalecă pe meliţe, butoaie, cozi de mătură pentru a merge în locuri numai de ei ştiute (între hotare, răspântii de drumuri, poieni din păduri) unde se întâlnesc cu strigoii morţi. Acolo redevin oameni, se bat cu limbile de meliţă, se zgârie, se rănesc până iese învingător unul din ei, care le va fi conducător un an de zile. Se bocesc unii pe alţii, îşi vindecă pe loc rănile, se întrupează din nou în animale şi pornesc împăcaţi spre case înainte de primul cântat al cocoşilor. În ajunul Sângiorzului, la Mânecătoare (noaptea de 22/23 aprilie), îşi părăsesc din nou trupurile pentru a merge să fure mana holdelor, laptele vitelor, să strice taurii, să lege sau să ia puterea bărbaţilor etc. În cele două nopţi oamenii se ungeau cu mujdei de usturoi, ascundeau meliţele, întorceau vasele cu gura în jos, produceau zgomote, îi strigau pe nume, aprindeau focuri, păzeau cu atenţie vitele şi păşunile etc. În Moldova, noaptea se numea Păzitul Usturoiului şi se celebra ca un revelion. Sunt argumente etnofolclorice care sprijină ipoteza că în această perioadă a anului dacii celebrau Anul Nou. Tinerii satului, fete şi băieţi, se adunau în cete de 10 -12 persoane la o casă mai mare, căreia îi ungeau, la lumina zilei, uşile şi ferestrele cu usturoi. Participanţii, care nu părăseau până dimineaţa casa, petreceau ca la un revelion: mâncau, se cinsteau, adesea peste măsură, jucau, glumeau. Dimineaţa ieşeau cu lăutarii în curte unde jucau covata cu căpăţâni de usturoi adus de fete şi păzit noaptea de o bătrână. Petrecerea se încheia cu împărţitul usturoiului între participante care îl păstrau la icoană, pentru a-l folosi la vindecarea bolilor, pentru farmecele de dragoste etc.

Strigoii morţi sunt spirite ale morţilor care nu ajung în Lumea de dincolo din anumite motive: au fost Strigoi în

viață, au fost oameni obişnuiți, dar li s-a greşit sau nu li s-au făcut rosturile la înmormântare. Ei se întorc printre cei vii, în special printre rudele apropiate, pentru a le provoca mari suferințe: aduc moarte, boală, molime în animale, grindină. După locul unde apar şi relele care le aduc, strigoii morți pot fi, după locul unde acționează, de apă şi de uscat, de vite şi de stupi, de ploi şi de foc. În cazul în care prezența strigoiului se considera evidentă prin efectele produse de acesta (era auzit, visat, apăreau anumite semne pe mormânt), se proceda la descoperirea şi anihilarea lui prin diferite practici de *dres* sau de destrigoire (Ghinoiu, 1999, p. 285-289).

Atmosfera devenea şi mai apăsătoare datorită unei importante zile a lupului fixată de tradiție pe data de 30 noiembrie, la Sântandrei. În această zi lupul îşi poate îndoi gâtul țeapăn, devine şi mai sprinten, astfel că prada, indiferent că este animal domestic sau om, nu mai are scăpare (Pamfile, 1914, p. 135-137). Ca urmare, acum trebuia să se ia măsuri suplimentare de pază a vitelor şi să se efectueze diverse practici magice de apărare împotriva lupilor. Se considera că nici un alt moment al anului nu era atât de prielnic pentru transformarea oamenilor în pricolici, oameni cu înfățişare de lupi sau câini, ca în ajunul şi în ziua de Sântandrei.

Pricolicii sunt suflete ale oamenilor care îşi părăsesc trupul în timpul nopții, se rostogolesc de trei ori şi capătă înfățişare de lup sau de altă vietate (câine, porc cal, bivol, pisică, şarpe, broască). Spre deosebire de vârcolaci care călătoresc prin văzduh, pricolicii se deplasează pe pământ Ei nu se întrupează în vietăți sfinte (arici, oaie, cerb, porumbel, rândunică, albină). Adesea, sunt oameni din sat recunoscuți după înfățişarea şi comportamentul animaluluipricolici. Trăiesc puțin, cât lupul sau animalul în care se metamorfozează. Într-una din legende pricoliciul este un tânăr căsătorit care, mergând pe drum cu soția, se face nevăzut, revine sub formă de câine şi se repede s-o muşte. Nevastă-sa se apără cu brâul şi îl alungă lovindu-l cu secera. În final, pricoliciul este recunoscut după scamele

catrinței rămase între dinți. În alte legende pricoliciul este fratele cel mic care pleacă de acasă şi este recunoscut tot după scamele hainelor rămase printre dinți. O dată pe an, în Noaptea Strigoilor (29 / 30 noiembrie), s-ar întâlni cu strigoii morți, care îşi părăsesc şi ei mormintele, pentru a-şi alege, prin luptă, stăpânul. Pe timp de iarnă ar intra în haita lupilor, ia conducerea şi atacă oamenii şi turmele de vite.

Pentru pericolul închipuit ce l-ar fi adus strigoii, pricolicii şi lupii la Sântandrei, practicile de prevenire şi apărare erau asemănătoare cu cele efectuate la Sângiorz. Informațiile etnografice nu atestă însă la Sântandrei aprinderea focurilor, fumigațiile, stropitul şi scăldatul cu apă, strigătele şi producerea zgomotelor, pomenile pentru îmbunarea morților ieşiți din morminte şi altele. Lipsesc, în general, practicile active de alungare a spiritelor malefice; alimentele rituale şi ungerea cu usturoi, ascunderea coaselor şi a limbilor de meliță sunt mai mult acțiuni de apărare pasivă. Forțelor malefice nu li se declara război deschis, ca la Bobotează, Sângiorz, Joimari, Sânziene, întrucât şansa de izbândă era minimă în condițiile în care puterea aliaților, întunericul şi frigul, creştea neîncetat până la solstițiul de iarnă.

Aflarea ursitei

Ca la orice început de an, prisoseau practicile magice de aflare a ursitei, adică a viitorului soț. Fata de măritat prepara o „Turtucă de Andrei“, turtiță subțire din făină de grâu, foarte sărată, coaptă pe plita sobei şi o mânca înainte de culcare. Băiatul care venea în vis să-i aducă apă ca să-şi potolească setea urma să o ceară de nevastă în cursul anului. Alte fete, după ce soseau acasă de la Păzitul Usturoiului, semănau câte un cățel de usturoi privegheat într-un cocoloş de aluat. După modul cum încolțea şi creştea usturoiul semănat, se făceau anumite pronosticuri matrimoniale. Timpul era însă favorabil şi pentru observații meteorologice şi astronomice. Unii bătrâni, neştiutori de

carte dar „cititori“ în stele, observau cerul în noaptea de Ovidenie sau de Sântandrei şi *noroceau anul*, prevestind dacă va fi bogat sau sărac, ploios sau secetos, dacă va fi pace sau război etc. Obiceiul de a semăna în noaptea de Sântandrei grâu într-o oală de pământ pentru a interpreta rodnicia ogoarelor în noul an este practicat şi astăzi.

Covaşa. Băutură rituală

Prin Colinele Tutovei, la Ovidenie sau la Sântandrei, se prepara din mălai şi făină, uneori numai din mălai de porumb sau de mei, o băutură fermentată numită covaşă. Literatura etnografică descrie două tehnici de preparare a covaşei; din mălai şi făină sau numai din mălai. În primul caz se luau mălai şi făină, în părţi egale, se amestecau şi se opăreau cu apă clocotită până se obţinea un fel de terci. După două ore, amestecul acesta se punea într-o putină şi se turna apă călduţă până se obţinea un lichid vâscos ce putea trece prin ciurul cu care se cernea mălaiul. Conţinutul se amesteca foarte bine şi se lăsa apoi să fermenteze, la loc călduţ, până a doua zi când se fierbea, la foc potrivit, într-un ceaun, până se mai îngroşa. Gustul băuturii era dulce-acrişor, asemănător cu cel al brăgii. Covaşa se punea prin strachini sau oale şi se împărţea prin vecini „pentru ca vacile să fie lăptoase, iar laptele să fie smântânos“ (Pamfile, 1914, p. 145). În alte sate covaşa se numea bragă şi se prepara numai din mălai, care se opărea şi se făceau patru turte; două turte se coceau, două rămâneau crude. După ce turtele coapte se răceau, erau frământate într-o putină, se amestecau cu mălaiul rămas necopt şi se turna apă clocotită. Conţinutul se amesteca, se puneau câteva felii de lămâie şi se lăsa să fermenteze până a doua zi, când era bun de băut. În zona Covurluiului din Moldova Centrală se spunea că fiecare om „este dator să mănânce covaşă, în această zi, pentru ca să fie ferit de strigoi“ (Pamfile, 1914, p. 146). Prepararea băuturii la o anumită dată calendaristică, împărţirea acesteia prin vecini, credinţa că cel care o bea este ferit de strigoi sau că vacile îi vor da lapte mai

mult şi mai bun sunt elemente care îi confereau covaşei valenţe de aliment ritual.

Acte de divinaţie

Spiritele morţilor care mişunau pretutindeni la Sântandrei, favorizau actele de divinaţie. Asemănător altor sărbători sezoniere de peste an, cele mai preocupate să valorifice ocazia oferită de Noaptea Strigoilor păreau tot fetele, cu nelipsita lor grijă, căsătoria. Practicile de divinaţie efectuate la fântână, la coteţul porcului, la gardul şi poarta gospodăriei, la masa încărcată cu usturoi etc. aveau unul şi acelaşi scop: aflarea ursitului, a calităţilor lui (tânăr – bătrân, frumos – urât, bogat – sărac). Aceste acte magice erau săvârşite în taină, de fiecare fată în parte, sau „pe faţă", cu participarea mai multor fete. Foarte interesant din punct de vedere etnologic este obiceiul consemnat în fostul judeţ Covurlui şi numit „facerea turtei de Andrei": „fetele mari, care se adună la casa uneia pentru facerea turtei de Andrei, aduc apă cu gura. Pentru colacul de Andrei aduc apă neîncepută. La turtă se pun în aceeaşi măsură apă, sare şi făină, măsurându-le acestea cu o coajă de nucă. Fiecare fată îşi coace turta sa pe vatră şi apoi o mănâncă, aşteptând peste noapte voinicul care va veni în vis să-i dea apă pentru astâmpărarea setei ce-i pricinuieşte turta" (Pamfile, 1914, p. 140-141).

Elemente de ritual specifice renovării timpului apar, mai ales în Moldova, la Ovidenie. Acum, ca şi la Anul Nou, Sângiorz, Paşte se credea că cerul se deschide şi vorbesc animalele; se făceau previziuni şi pronosticuri meteorologice, se începeau vrăjile şi farmecele al căror punct culminant era atins în noaptea de Sântandrei.

Sânnicoară sau Moş Nicolae

Distanţa de numai şase zile care separă Sântandreiul de Sânnicoară a favorizat o vie circulaţi a motivelor şi practicilor rituale, astfel că cercetătorul întâmpină serioase

dificultăți când încearcă stabilirea semnificațiilor calendaristice. Sântandreiul este plasat într-un timp sumbru, învăluit de spiritele malefice care devin extrem de violente în „Noaptea Strigoilor“. Puterea forțelor potrivnice începe să scadă după miezul nopții, la cântatul cocoşilor. Lumea ce părea că merge spre prăbuşire este salvată însă în fiecare an de Sânnicoară, personaj mitologic imaginat ca un moş cu barbă albă, călare pe cal, a cărui atribuție principală era vegherea porții cerului dinspre apus, pe unde încearcă soarele să se strecoare în ținuturile de miazănoapte. Acelaşi rol îl avea, susține legenda, Sântoaderul care păzea poarta dinspre răsărit a cerului.

Moş Nicolae este o personificare la vârsta senectuții, a timpului îmbătrânit care a preluat din Calendarul creştin numele şi data de celebrare ale Sf. Nicolae (6 decembrie), personaj real (episcop din Myra, mort probabil în anul 342), apărător al dreptei credințe în Iisus. În tradițiile româneşti Moş Nicolae are atribuții străine de statutul său ierarhic: apare pe un cal alb, aluzie la prima zăpadă care cade la începutul iernii, păzeşte Soarele care încearcă să se strecoare pe lângă el spre tărâmurile de miazănoapte pentru a lăsa lumea fără lumină şi căldură, este iscoada lui Dumnezeu pe lângă Drac, ajută văduvele, orfanii şi fetele sărace la măritat, este stăpânul apelor şi salvează de la înec corăbierii, apără soldații pe timp de război, motiv pentru care este invocat în timpul luptelor. În nopțile marilor sărbători, când se deschide cerul pentru o clipă, oamenii pot să-l vadă stând la Masa Împărătească în dreapta lui Dumnezeu. Moş Nicolae împarte astăzi, asemănător lui Moş Crăciun, daruri celor mici. Mai veche este însă tradiția pedepsirii copiilor neascultători cu nuieluşa lăsată în încălțările lor în noaptea de 5/6 decembrie. Ca sfânt, Moş Nicolae a fost mai darnic cu pedepsele decât cu recompensele. Conform tradiției creştine, el pedepsea pe cei care se abăteau de la dreapta credință lovindu-i cu nuiaua peste mâini. Ziua de 6 decembrie încheie ciclul de sărbători şi practici magice, dedicate în special lupilor şi spiritelor morților-strigoi, început la mijlocul lunii Noiembrie (Filipii de Toamnă, Filipul cel Şchiop, Ovidenia, Lăsatul

Secului de Crăciun, Noaptea Strigoilor şi Sântandrei) şi încheiat la începutul lunii decembrie (Zilele Bubatului, Varvara, Moş Andrei), specific unui străvechi început de an autohton, probabil Anul Nou dacic.

Fiecare ocupaţie mai importantă îşi avea în Panteonul românesc un „sfânt“ protector: păstorii pe Sângiorz, agricultorii pe Maica Precesta, marinarii pe Sânnicoară etc. Minerii au ales-o pe Varvara descrisă de numeroase legende minereşti:

„Minerii pe aici lucrau aşa cum au apucat, toată săptămâna şi se odihneau doar duminica. Nu ştiau şi nu le era frică de sărbătorile şi duhul minei. Până într-o zi, într-un prag de iarnă, când toţi minerii erau în mină. Şi cum lucrau ei acolo, s-a auzit un glas care se văita:

– Nu mai daţi că mă doare, nu mai daţi!

– Tale, nea Mitică, ce crezi? Râde cineva de noi! Cine-o fi?

Când începeau lucrul, văicăreala le lua puterea din braţe şi rămâneau cu uneltele în aer. Prin oase li se scurgea un fel de răceală. Deodată, din grămada de cărbuni o ieşit o fată frumoasă şi i-a întrebat aspru:

– De ce lucraţi azi, în ziua mea de cinstire? Nu ştiţi că am puterea să vă surp mina şi să vă apăr de nenorociri? Eu sunt Varvara, vă apăr clipă de clipă viaţa şi voi nu-mi cinstiţi ziua!

Cărbunele s-a deschis şi-a cuprins-o din nou. N-a mai lucrat nici un miner în ziua aceea. Era 4 decembrie. Şi data asta a trecut din tată în fiu ca zi a Varvarei. Un miner, când moare, primul lucru pe care-l aminteşte urmaşilor este cinstirea acestei sărbători. În ziua aceasta nu intră nimeni în mină, e veselie mare. Varvarei îi plac petrecerile, glumele şi cântecul. Un blestem o ţine închisă în cărbune şi numai o zi pe an răsuflă şi se bucură şi ea“.

Dovada cea mai bună pentru a demonstra că o sărbătoare poate avea semnificaţii diferite este Varvara. Ea poate fi zână, femeie bătrână, stăpână peste bolile copilăriei etc. Sărbătoarea de trei zile (3-5 decembrie), numită zilele Bubatului, este respectată de mame pentru a le feri copiii de variolă (bubat) şi de alte boli.

Spre deosebire de mineri, Varvara este prăznuită de agricultori şi păstori ca stăpână a bubatului (variolei) şi a altor boli ale copilăriei. Ea a preluat numele şi data de celebrare ale Sfintei Mare Muceniţe Varvara din Calendarul ortodox (4 decembrie). Pentru a opri creşterea „bubatului“ şi întărirea lui ca sâmburii, copii nu mâncau în ziua ei seminţe fierte sau coapte de fasole, linte, mazăre, dovleac, porumb (Bucovina, Moldova, Basarabia).

Sânnicoară reproduce un vechi nume propriu, gr. Nikó1aos, folosit în Grecia antică cu multe secole înaintea erei noastre. „Nikólaos se încadrează într-o bogată familie de compuse al căror prim element este *nik-* (verbul *nikao-* «a învinge», substantivul *nike-* «victorie»), semnificaţia acestuia explicând în bună măsură favoarea de care se bucura numele şi, implicit, frecventa lui în onomastica greacă“ (Ionescu C., 1975, p. 219). Tradiţiile populare româneşti par a nu fi străine de semnificaţiile străvechi ale numelui grecesc. Sărbătoarea de pe şase decembrie prefigura victoria binelui asupra răului, a luminii asupra întunericului: „la Sf. Nicolae se întoarce noaptea la ziuă cu cât se suceşte puiu-n găoace“ (Radulescu-Codin, Mihalache, 1909, p. 91), spune o zicală musceleană. Aceleaşi simboluri optimiste apare şi din legenda ardeleană despre Sânnicoară şi Sântoader, păzitori ai Soarelui, ca şi din tradiţia bucovineană care susţine că Sânnicoară poate fi văzut în noaptea de Anul Nou „în lumina mare, atunci când cerurile se deschid de trei ori“ (Pamfile, 1914, p. 157). Legendele şi tradiţiile dedicate lui Sânnicoară, în esenţă precreştine, vorbesc de puterea sa neobişnuită invocată de soldaţii care porneau la luptă, de ajutorul dat, ca stăpân al apelor, corăbierilor; de sprijinul acordat fetelor sărace la măritat, de grija purtată sufletelor etc. Dacă la informaţiile etnografice şi folclorice de mai sus adăugăm contextul favorabil în care este prezentat Sânnicoară în colinde, ca şi poziţia sa privilegiată în Panteonul românesc, putem afirma că acesta a fost un personaj mitologic al cărui cult se asemăna cu cel al Sântoaderului, Sângiorzului, Sântiliei şi Sâmedrului. Sunt indicii că unele atribuţii ale lui Sânnicoară au fost preluate, treptat, de sărbătorile vecine: Sântandrei şi de sărbătorile de iarnă.

HORA ANOTIMPURILOR

Sintetizând şi generalizând datele expuse privind mitologia lupului, calului şi ursului, animale profund implicate în ritualul Calendarului popular, se poate conchide că ele au comportamente şi cicluri de reproducere care i-au ajutat pe carpato-dunăreni să împartă anul în trei sezoane: iarna, deschisă de împerecherea lupului; vara de împerecherea calului; toamna de împerecherea ursului. Aceste animale erau considerate mari divinităţi ce îşi manifestau puterea peste aproximativ patru luni fiecare, perioadă când erau temute şi proslăvite. La începutul secolului al XX-lea românii încă le mai acorda sărbători şi le împărţea ofrande. Pentru a face distincţie între animalul-sălbăticiune şi animalul-zeitate, în zilele lor de sărbătoare nu li se pronunţa numele; în platforma Luncanilor ursul se numea „Al mare" (Apolzan, 1987, p. 158), iar în Oltenia şi Banat, lupul se numea „gadină", „gădineţ".

Schimbarea anotimpurilor era imaginată ca o confruntare, pe viaţă şi pe moarte, între zeii sezonieri. Anotimpul patronat de lup debuta la mijlocul lunii noiembrie, la începerea împerecherii lor, şi se încheia, după patru luni, în perioada fătatului, la sfârşitul lunii martie. Lupta dintre iarnă şi vară, personificate prin lup şi cal, era câştigată, la sfârşitul lunii martie şi începutul lunii aprilie, în perioada de împerechere a cailor, de anotimpul luminii şi căldurii. După un interval de alte patru luni, la începutul lunii august, la Macavei sau Ziua Ursului se schimbau din nou anotimpurile: domnia calului şi a verii se încheia cu victoria ursului şi a toamnei. Cultul ursului, deşi s-a bucurat de mare respect în zonele carpatice, fiind o forţă care aducea nu numai dezastre în prisăci, în turmele de vite şi livezi, ci şi schimbarea anotimpurilor, a scăzut treptat, ast-

fel că sărbătorile ce îi sunt dedicate în Calendarul popular sunt întrecute, ca număr şi importanţă, de sărbătorile dedicate calului şi lupului.

În satele de munte din zona vesticelor cetăţi dacice de la Grădiştea de Munte, Sarmisegetusa Dacica, Blidaru, Costeşti, Piatra Roşie activităţile economice sunt rânduite şi astăzi pe trei anotimpuri: sfârşitul iernii şi începutul primăverii; primăvara şi vara; apropierea toamnei şi începutul iernii (Apolzan, 1987, p. 138-139). Împărţirea anului în trei sezoane, cifră care are, în Calendarul popular, semnificaţia lunară, simbolismul lunar al animalelor-zeităţi (lupul, ursul), denumirea unică, pentru astrul şi luna calendaristică, numărul mare al sărbătorilor cu ajun şi al ciclurilor de sărbători formate din trei zile, începerea unor activităţi economice şi, uneori, efectuarea practicilor rituale în zilele sau nopţile cu Lună Nouă sau Lună Plină şi alte date etnografice vin să sprijine ipoteza că dacii au avut în uz, la cucerirea romanilor, un calendar lunar-solar.

Procesul de desacralizare a acestor trei zeităţi sezoniere s-a desfăşurat simultan cu dezintegrarea calendarului. Rolul calului, ursului şi lupului ca repere în scurgerea anuală a timpului s-a păstrat şi în calendarul solar străromânesc şi românesc, cu două sau patru anotimpuri, iar cultul lor a fost valorificat şi revalorificat de creaţia folclorică (credinţe, legende, poveşti, basme etc.) şi plastica ţărănească. Sărbătorile româneşti ţin de un calendar solar-lunar, structurat la început pe două şi apoi pe patru anotimpuri. Ele se adună precum boabele pe ciorchinele de strugure în jurul echinocţiilor şi solstiţiilor.

În concluzie, vârsta timpului calendaristic şi împreună cu acesta a întregului univers de lucruri şi fenomene din mediul înconjurător supuse unor ritmuri anuale de dezvoltare, se aprecia luând ca bază de calcul data de celebrare a Anului, a Marelui Zeu. Această sărbătoare, unica ca semnificaţie şi importanţă în Calendarul popular, vehiculată de-a lungul secolelor şi mileniilor între echinocţii şi solstiţiul de iarnă datorită unor complicate procese sincretice, o

adevărată sinteză a culturii populare. Anul Nou contemporan, celebrat la solstițiul de iarnă a fost introdus în Dacia în perioada cuceririi romane, înlăturând, oficial, anul autohton sărbătorit toamna sau la începutul iernii. În lunga perioadă de nesiguranță economică şi politică generată de marile migrații ale mileniului I, Anul Nou a început să fie sărbătorit la echinocțiul de primăvară (anul agrar) sau o lună mai târziu (anul pastoral).

Anul nou biblic, deşi a fost utilizat de biserică şi cancelaria domnească în perioada medievală românească, nu a fost asimilat ca dată de renovare a timpului calendaristic de către popor. Încercarea Bisericii de a impune Paştele ca dată de înnoire a timpului a eşuat, întrucât ar fi rezultat un calendar inexact, iar anii ar fi avut un număr variabil de zile. Revenirea la Anul Nou sărbătorit în perioada solstițiului de iarnă s-a efectuat treptat, lăsând, ca amintire, la datele anterioare de renovare a timpului, sărbători, obiceiuri şi scenarii rituale de mare vechime.

ANEXA 1

APRECIEREA ŞI MĂSURAREA TIMPULUI LA ROMÂNI

ANOTIMPURILE

ANOTIMPUL, subdiviziune a anului, sinonim cu sezon calendaristic. Spre deosebire de calendarul civil care are o structură cuaternară (primăvară, vară, toamnă şi iarnă), calendarul vechi popular avea o structură binară (vară şi iarnă).

După data de debut a anotimpurilor, acestea pot fi astronomice, cu început în zilele de echinocţii şi solstiţii, şi oficiale sau civile, cu început în prima zi a lunilor cu echinocţii şi solstiţii (primăvară la 1 martie, vara la 1 iunie, toamna la 1 septembrie, iarna la 1 decembrie). În calendarele vechi populare anotimpurile agrare debutau în preajma echinocţiilor calculate pe stil vechi (vara la Măcinici sau Sfinţi, iarna la Ziua Crucii sau Cârstovul Viilor) şi cu miezul sau puterea timpului în preajma solstiţiilor calculate, de asemenea, pe stil vechi (Ziua Grâului sau Eliseiul Grâului pentru vară şi Sânnicoară sau Moş Nicolae pentru iarnă). Anotimpurile şi miezurile timpului pastoral începeau, în comparaţie cu cele agrare, cu o lună mai târziu (vara la Sângiorz, iarna la Sâmedru; miezul verii pastorale la Sântilie, miezul iernii pastorale la Sânpetrul Lupilor sau Sânpetrul de Iarnă).

ANOTIMPURILE AGRARE, subdiviziuni ale calendarului agrar împărţit, în vechime, în două anotimpuri de bază: vară şi iarnă.

ANOTIMPURILE ASTRONOMICE, subdiviziuni ale timpului calendaristic care încep la datele exacte ale echinocţiului de primăvară (primăvara astronomică), solstiţiului de vară (vara astronomică), echinocţiului de toamnă (toamna astronomică) şi solstiţiului de iarnă (iarna astronomică).

ANOTIMPURILE CIVILE, subdiviziuni ale anului care încep în prima zi a lunilor cu echinocţii şi solstiţii: 1 martie (primăvara), 1 iunie (vara), 1 septembrie (toamna) şi 1 decembrie (iarna).

ANOTIMPURILE PASTORALE, subdiviziuni ale vechiului calendar pastoral care împărţeau anul numai în două sezoane: vară şi iarnă.

VREMURILE ANULUI, subdiviziuni ale timpului calendaristic, sinonime cu anotimpurile, care împart anul în raport cu fenomenele astronomice (echinocţii şi solstiţii), cu modificările vizibile din flora şi fauna înconjurătoare şi cu activităţile agrare, pastorale, pomiviticole, apicole etc. în două sezoane egale ca număr de zile şi opuse ca semnificaţie: vara, care simbolizează lumina, căldura, fertilitatea, împlinirea vieţii şi iarna, care simbolizează întunericul, frigul, sterilitatea şi moartea.

Întrucât timpul a fost perceput şi compartimentat cu ajutorul sărbătorilor diferit de lucrătorii ogoarelor şi de crescătorii de animale, în satele româneşti au funcţionat două calendare parţiale (agrar şi pastoral), cu două anotimpuri (vară şi iarnă) fiecare.

LUNILE ANULUI *

APRILIE, luna a doua în calendarul vechi roman, cu început de an la 1 martie, şi luna a patra în calendarele iulian şi gregorian cu început de an la 1 ianuarie. Numele popular al lunii, Prier, înseamnă timp favorabil, prielnic holdelor şi turmelor de vite. Când vremea e înşelătoare, cu timp friguros şi secetos pentru semănături, luna aprilie anunţă sărăcia şi se numeşte Traista-n Băţ, iar prima zi a acesteia este dedicată păcălitului oamenilor.

În luna aprilie se continuau arăturile şi semănăturile de primăvară, se închideau ţarinele pentru păşunatul devălmaş, se formau turmele, se cădea la învoială cu ciobanii şi văcarii, se tundeau oile înainte de a fi urcate la munte, se reparau sau se construiau ţarcurile şi oboarele pentru vite etc. Sărbătorile cu dată fixă şi sărbătorile cu dată mobilă (vezi Calendarul popular) cuprind obiceiuri cu semnificaţii polivalente din care se detaşează Paştele, sărbătoarea centrală a calendarului festiv creştin, şi Sângiorzul, străvechi început de an pastoral.

AUGUST, luna a şasea în calendarul, roman cu început de an la 1 martie şi luna a opta în calendarele iulian şi gregorian cu început de an la 1 ianuarie. Din anul 8 î. e. n., când luna a şasea a anului (Sextilis) devine luna a opta, poartă numele împăratului roman Augustus. În graiul românesc luna august poartă mai multe denumiri zonale: August, Augustru, Măselariu, Gustar, Secerar şi altele.

August fiind o perioadă a anului încărcată cu numeroase şi importante activităţi economice ce se cereau a fi împlinite la timp şi cu mare rapiditate (secerişul, întreţinerea culturilor, coasa a doua a fânului), calendarul popular are un număr relativ mic de sărbători (Ziua Ursului, Macaveii, Probejenie, Sântămărie Mare, Sântion de Toamna).

* Sunt prezentate în ordine alfabetică, nu cronologică.

DECEMBRIE, luna a zecea în calendarul roman cu început de an la 1 martie şi luna a 12-a în calendarele iulian şi gregorian cu început de an la 1 ianuarie. Denumirea populară a lunii, Neios, sugerează timpul favorabil ninsorilor abundente. Luna Decembrie este o perioadă de odihnă şi relaxare a oamenilor cu multe sărbători şi obiceiuri specifice sfârşitului şi începutului de an (vezi Calendarul popular), cea mai importantă fiind Crăciunul. Ca o curiozitate, cel mai cunoscut nume popular al lunii decembrie, Andrea (Indrea, Undrea), păstrează amintirea unei divinităţi din luna precedentă, Sântandrei (30 noiembrie).

FEBRUARIE, ultima lună a calendarului roman cu început de an la l martie şi luna a doua a calendarelor iulian şi gregorian, cu început de an la 1 ianuarie. Denumirea populară a lunii, Faur (Făurariu, Făurar), este legată de meşterii fauri, lucrători ai fierului, care pregăteau, în această perioadă, uneltele de muncă, ascuţeau sau confecţionau fiarele sau cuţitele de plug.

În luna februarie se încheiau, de obicei, şezătorile şi, împreună cu acestea, distracţiile tinerilor din serile şi nopţile lungi de iarnă. Apropierea sezonului agrar aducea în prim plan preocupările economice: îngrijirea atentă a vitelor de muncă, pregătirea seminţelor pentru semănat şi a uneltelor de arat. Peisajul spiritual al satului românesc cuprindea, în această lună, un număr impresionant de sărbători cu dată fixă şi cu dată mobilă (vezi Calendarul popular) dintre care se detaşează, ca importanţă, Ziua Ursului sau Martinul cel Mare, străvechi început de an viticol şi pomicol.

IANUARIE, luna a II-a în calendarul roman cu început de an la 1 martie şi prima lună în calendarele iulian şi gregorian dedicată lui Ianus, zeul cu două feţe: una orientată spre anul care se încheie şi alta spre anul care vine. Denumirile populare zonale ale lunii se referă fie la practica magică de întocmire a calendarelor meteorologice (din foi de ceapă sau din coji de nucă) în noaptea Anului Nou (Cărindar sau Călindar), fie de gerurile năpraznice de la miezul iernii (Gerar). În luna ianuarie se încheiau petrecerile începute încă de la sfârşitul lunii noiembrie, se reluau activităţile legate de industria casnică şi şezătorile, întrerupte în perioada sărbătorilor de iarnă, şi se deschidea, în. apecial în mediile pastorale, un important sezon de nunţi. Sărbătorile din această lună (vezi Calendarul popular) cuprindeau obiceiuri şi practici arhaice, specifice începutului de an nou, cu numeroase acte rituale de propiţiere, profilaxie şi divinaţie.

IULIE, luna a cincea în calendarul roman cu început de an la 1 martie şi a şaptea în calendarele iulian şi gregorian, cu început de an la 1 ianuarie, dedicată lui Iulius Caesar, reformatorul şi întemeietorul calendarului ce-i poartă numele.

Întrucât în luna iulie se înregistrează cele mai ridicate temperaturi ale anului, i se spune, local, luna lui Cuptor. Sărbătorile şi obiceiurile dedicate secerişului, activităţilor pastorale şi manifestărilor naturii potrivnice omului (grindina, furtunile, trăsnetele şi incendiile produse de acestea) sunt subordonate lui Sântilie, mare divinitate în panteonul românesc, identificată cu Hellios, zeul focului şi soarelui în mitologia greacă. Divinităţile populare din luna iulie (vezi Calendarul popular) sunt fie rude, fraţi şi surori, cu Sântilie, fie vizitii la trăsura cu roţile de foc ale «sfântului». În anii cu luna iulie secetoasă, peisajul spiritual al satului românesc era completat cu obiceiuri, ceremonii şi procesiuni menite să aducă ploaia, cele mai cunoscute fiind Paparuda şi Caloianul.

IUNIE, luna a patra în calendarul roman cu început de an la 1 martie şi luna a şasea în calendarele iulian şi gregorian cu început de an la 1 ianuarie, dedicată zeiţei Iuno, soţia lui Jupiter şi protectoarea femeilor măritate. Întrucât în această lună se coc cireşele, primele fructe ale anului, iunie se numeşte, local, Cireşar sau Cireşel.

În luna iunie, perioada solstiţiului de vară, când ziua devine cea mai lungă şi insolaţia cea mai puternică din întreg anul, timpul calendaristic şi vegetaţia ajung la maturitate. Totuşi, recoltele, oricât de promiţătoare ar părea, sunt în luna iunie o făgăduinţă, nu o certitudine; orice furtună, vijelie, ploaie torenţială însoţită de grindină poate devasta lanurile de grâu, rodul livezilor şi viţei de vie. În războiul dintre forţele naturii, omul, neştiind de partea cui va fi în final victoria, a preamărit, dedicându-le sărbători şi obiceiuri (vezi Calendarul popular) atât sfinţilor creştini îmbrăcaţi în haine precreştine (Timoftei, Vartolomeu, Elisei, Sânpetru), cît şi divinităţilor păgâne îmbrăcate în haine creştine (Drăgaica sau Sânziana).

MAI, luna a treia în calendarul roman cu început de an la 1 martie şi luna a cincea în calendarele iulian şi gregorian cu început de an la 1 ianuarie. Denumirile populare ale lunii indică fie timpul frumos al florilor (Florar, Florariu), fie exuberanţa vegetaţiei (Frunzar). Timpul suficient de călduros şi precipitaţiile abundente şi lipsite de grindină făgăduiau un an bogat în roade şi explică zicala populară «mai e Rai!».

Pe ogoare, în livezi, grădini şi podgorii activitatea este în toi, iar turmele de oi, cirezile de vite şi prisăcile au randament economic maxim. Sărbătorile populare, puţine cu dată fixă şi mai numeroase cu dată mobilă (vezi Calendarul popular), cuprind obiceiuri şi practici sezoniere specifice primăverii.

MARTIE, prima lună a calendarului roman cu început de an la 1 martie şi a treia în calendarele iulian şi gregorian cu început de an la 1 ianuarie, dedicată lui Mars, zeul războiului. Denumirile zonale ale lunii păstrează, de obicei, rădăcina cuvântului originar (Mart, Mărţişor, Marţiu) sau exprimă trezirea la viaţă a naturii înconjurătoare şi încolţirea seminţei semănate (Germinar, Germinariu).

În luna mai se începea aratul şi semănatul, se curăţeau livezile şi grădinile, se scoteau stupii de la iernat şi se «retezau» fagurii etc. Sărbătorile cu dată fixă şi cu dată mobilă (vezi Calendarul popular), în special Măcinicii sau Sfinţii, străvechi început de an agrar, cuprindeau obiceiuri de mare vechime şi frumuseţe.

NOIEMBRIE, luna a noua în calendarul roman cu început de an la 1 martie şi a 11-a în calendarele iulian şi gregorian cu început de an la 1 ianuarie. Denumirile populare zonale ale lunii indicau căderea promoroacei şi a brumelor groase (Brumar, Brumarul Mare, Promorar sau perioada fermentării şi limpezirii vinurilor (Vinicer, Vinar).

În luna noiembrie se făceau ultimele pregătiri pentru iarnă, se începeau şezătorile şi se intensificau activităţile legate de industria casnică. Sărbătorile populare cuprindeau numeroase obiceiuri, acte şi practici magice care simbolizau îmbătrânirea şi degradarea timpului calendaristic, motiv pentru moartea şi renaşterea lui la sărbătorile de iarnă.

OCTOMBRIE, luna a opta în calendarul roman cu început de an la 1 martie şi a 10-a în calendarele iulian şi gregorian cu început de an la 1 martie. Denumirea populară a lunii, Brumărel, anunţă primele brume şi răcirea timpului.

Activitatea economică, bogată şi foarte variată (strângerea ultimelor roade de pe câmp, din vii, livezi şi grădini, deschiderea ţarinelor pentru păşunatul devălmaş, sorocul înţelegerilor încheiate la Sângiorz, împerecherea oilor şi pornirea turmelor pe drumurile de iernat, intensificarea schimburilor cu produse agrare, pastorale şi meşteşugăreşti etc.) se reflectă şi în peisajul spiritual care cuprinde importante sărbători (vezi Calendarul popular), obiceiuri şi practici magice.

SEPTEMBRIE, luna a şaptea în calendarul roman cu început de an la 1 martie şi a noua în calendarele iulian şi gregorian cu începul de an la 1 ianuarie. Denumirile populare ale lunii caracterizează meteorologic timpul care dă evidente semne de răcire (Răpciune), de unde şi zicala «În luna Răpciuni»/ «Cad copiii pe tăciuni!», şi economic, indicând începutul culesului şi stoarcerii strugurilor pentru vin (Viniţel, Vinimeriu). Sărbătorile şi obiceiurile sunt specifice ritualului de

schimbare a anotimpurilor, recoltării roadelor şi semănatului cerealelor de toamnă.

ZILELE SĂPTĂMÂNII *

DUMINICA, singura zi a săptămânii care poartă un nume creştin (Dies Dominica – Ziua Domnului). În credinţele şi folclorul românesc Duminica apare ca un personaj mitic: «femeie sfântă» (Covurlui, Iaşi, Vaslui, Dolj); «fiinţă omenească» (Neamţ, Caraş-Severin); «cea mai mare Maică Sfântă» (Tutova, Botoşani); «călugăriţă» (Iaşi, Sălaj); «doamnă mare la care se închină toate zilele săptămânii şi de la care primesc ordine ce să facă fiecare» (Fălciu); «zeiţă vie» (Tecuci); «soră mai mare a celorlalte zile» (Iaşi, Neamţ, Vaslui). Sfânta Duminică ar locui dincolo de Apa Sâmbetei în palate de aur (Neamţ), în păduri neumblate de oameni (Botoşani, Vaslui) şi este îmbrăcată în haine albe. Ea s-ar arăta oamenilor, în vis sau în realitate, pentru a-i sfătui cum să alunge bolile şi să prevină pagubele (Vaslui). Poate să apară însă în chip de femeie, cu picioare de găină, dacă oamenii mănâncă de dulce în zilele de post (Neamţ), zgâriată, împunsă, tăiată şi sângerată dacă femeile au spălat rufe şi au tors sau au cusut de ziua ei (Romanaţi). Duminica îşi serbează ziua nelucrând (Făgăraş), se roagă şi mănâncă o dată la 7 zile (Tecuci), e făcătoare de minuni, aduce numai bine oamenilor. Adesea, apare ca un râu care înconjoară Raiul, spre deosebire de Apa Sâmbetei care înconjoară Iadul. În ziua de Duminică sunt interzise descântecele cu excepţia celor de dragoste şi aflare a ursitei (Oltenia, Muntenia, Dobrogea, sudul şi centrul Moldovei). Vitele născute în această zi se numeau Duman, Dumaia. Spre deosebire de Duminica obişnuită calendarul popular mai cuprinde: Duminica Tânără, Duminica Floriilor, Duminica Tomei, Duminica Mare şi altele.

JOI, a patra zi a săptămânii dedicată de romani zeului şi planetei Jupiter. La români joia este o personificare ce-i poartă numele: «femeie sfântă» (Dorohoi); «fecioară frumoasă care apără lumea de ploi mari şi de grindină» (Iaşi, Tutova); o femeie sfântă şi binevoitoare, soră cu Duminica, Vinerea şi Miercurea etc. Joia ar locui printre nori, în ceruri (Constanţa, Iaşi, Olt), în păduri netăiate şi păzite de fecioare (Tutova) de unde îşi manifestă puterea miraculoasă asupra holdelor, vitelor, bolilor etc. Zonal, joia era, în secolul al XIX-lea, respectată ca o zi de sărbătoare. În Maramureş şi Bucovina erau interzise şezătorile, în schimb devenea slobodă pentru nunţi şi, în general, pentru dragoste.

* Sunt prezentate în ordine alfabetică, nu cronologică.

Sărbătorile şi obiceiurile calendaristice sprijină ipoteza că joia a funcţionat în spaţiul carpato-ponto-danubian ca sărbătoare a săptămânii, dedicată cultului şi odihnei, singură sau alături de duminică,

LUNI, primă zi a săptămânii dedicată Lunii, singurul satelit natural al Pământului, şi patronată de sfinţii Petru şi Pavel (Iaşi), sau de arhanghelii Mihail şi Gavril (Neamţ). Ca personaj mitologic, Sf. Luni era invocată pentru vindecarea animalelor, mai ales a acelora născute în ziua de luni şi botezate Lunilă sau Lunaia. Pretutindeni ziua de luni poartă noroc începerii activităţilor specifice industriei casnice (tors, dărăcit, nevădit, ţesut, croit), în special a acelora de durată, care nu puteau să fie încheiate într-o singură zi (ţesutul, cusutul sau brodatul iei sau cămăşii). Se interzicea, în schimb, negoţul, «datul pe datorie», împrumutul bunurilor materiale, mersul la peţit şi înmormântarea morţilor. Lunea era timpul cel mai favorabil efectuării practicilor de medicină populară (Muntenia, Dobrogea, Moldova). Pentru sănătatea şi prosperitatea oamenilor şi turmelor de vite în ziua de luni se ţinea post, uneori mai sever decât miercurea şi vinerea (Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Moldova). Despre omul născut lunea se credea că este urât, dar foarte sănătos şi norocos. Calendarul popular cuprinde mai multe zile de luni cu statut de sărbători: Lunea Curată, Lunea Păstorilor, Spolocania.

MARŢI, a doua zi a săptămânii dedicată zeului Mars şi planetei Martie. Spre deosebire de sâmbăta dedicată morţilor (postexistenţa), de miercurea, joia, vinerea, duminica şi lunea dedicate viilor (existenţa), românii au rezervat ziua de marţi celor care se vor naşte (preexistenţa). Sub influenţa mitului biblic, oamenii credeau că în ziua de marţi s-ar fi urzit lumea şi pământul (Moldova centrală, Gorj, Hunedoara). Se considera o zi rea (Muntenia, Oltenia, Moldova de sud), fără noroc (Moldova centrală), aducătoare de nenorociri în cele trei «ceasuri rele» (Oltenia, Muntenia, Moldova), nefastă pentru începerea unor activităţi importante (aratul, semănatul, construirea casei sau fântânii etc.). Din aceste motive erau interzise nunţile, logodnele, mersul la peţit. Ziua este patronată de două ciudate reprezentări mitice feminine: Marţolea şi Marţiseara. În calendarul popular apar numeroase zile de marţi cu statut de sărbători: Mătcălăul, Marţea Vaselor, Marţea Ciorilor, Marţea Dracului, Marţea Strâmbă, Marţea Trăsnetului, Paparuda, Marţea Ţestelor. După Paşti şi, uneori, după Rusalii, urmau cicluri de trei sau şase zile de marţi «oprite» pentru unele activităţi economice, dar favorabile pentru altele.

MIERCURI, ziua a treia a săptămânii dedicată de romani zeului şi planetei Mercur. Ca personificare a zilei ce-i poartă numele, românii o considerau o sfântă mai putin importantă ca duminica şi vinerea, dar

mai însemnată decât lunea, marţea, joia şi sâmbăta. În credinţele şi folclorul românesc apare ca o sfântă bătrână (Neamţ), slabă şi necăjită (Iaşi), îmbrăcată în alb (Vaslui) sau, dimpotrivă, dezbrăcată şi despletită (Suceava). Locuinţa ei s-ar afla în cer (Fălciu), în pustiu (Tecuci), în păduri (Botoşani, Vaslui), în chilii (Tutova, Botoşani) sau în palate mari (Neamţ). Se preocupă de hrana animalelor sălbatice iar când apare în vis vindecă bolnavii (Vaslui). Animalele născute în ziua de miercuri se numeau Miercan, Miercana. În ziua de Sf. Miercuri nu se făceau nunţi, nu se mergea în peţit, erau interzise petrecerile şi distracţiile. Mai multe miercuri de peste an aveau statut de sărbători: Miezul Păresimilor, Miercurea Strâmbă.

SÂMBĂTA, ultima zi a săptămânii dedicată de romani zeului şi planetei Saturn. Românii de pretutindeni o consideră o zi nefastă pentru cei vii, fără noroc, cu unul sau mai multe ceasuri rele, dar favorabilă pentru spiritele morţilor care primeau ofrande şi erau invocate în timpul vrăjilor şi practicilor magice. Vitele născute sâmbăta se numeau Sâmbotin sau Sâmbotina. În calendarul popular apar numeroase sâmbete ca sărbători ale morţilor: Moşii de Piftii, Moşii de Iarnă, Moşii de Vară, Moşii de Toamnă, Sâmbăta lui Lazăr, Sâmbăta Floriilor, Sâmbăta Sântoaderului şi altele.

VINERI, ziua a cincia a săptămânii dedicată de romani zeiţei Venera şi planetei Venus. Pentru români, exceptând duminica, vinerea este cea mai importantă zi a săptămânii. Ca personificare a zilei ce-i poartă numele vinerea este cea mai bătrână sfântă dintre surorile ei, soră cu sfânta Duminică, «o femeie bună», «o bătrână schivnică», «zgâriată şi sângerată pentru că lucrează femeile în ziua ei» etc. Ea este protectoarea femeilor căsătorite pe care le ajută la naştere, căsătoreşte fetele, poartă de grijă animalelor sălbatice. Sf. Vineri ar umbla îmbrăcată în alb sau negru şi ar locui în munţi (Argeş, Suceava), în păduri (Argeş, Buzău, Neamţ, Tecuci), în pustiu (Neamţ, Iaşi), în ostroavele mării, în cer, în lumea cealaltă. Era invocată în rugăciuni, vrăji şi descântece pentru căsătoria fetelor, pentru prosperitatea vitelor şi holdelor, pentru sănătate şi respectată prin post sever. Unele zile de peste an erau celebrate ca sărbători (V. Seacă, V. Mare, Izvorul Tămăduirii, V. Ciumei), altele formau cicluri de trei, nouă sau douăsprezece vineri cu diferite semnificaţii religioase şi interdicţii de muncă.

REPERE PENTRU MĂSURAREA TIMPULUI DIURN

AMIAZA, moment al culminaţiei superioare a Soarelui, sinonim cu nămiază, prânz bun, la cruce, crucea-amiezii, în răscruce, în răscru-

cea cerului, miezul zilei care indică ora 12. Conform tradiției populare, la amiază Soarele isprăvește urcușul, se odihnește o clipă, mănâncă un colț de prescură, bea un pahar de vin și începe coborâșul. Asemănător Soarelui, truditorul ogorului trebuie să întrerupă lucrul și să mănânce.

APUSUL SOARELUI, hotar al scurgerii timpului diurn care marchează coborârea Soarelui sub linia orizontului, sinonim cu sfințit, asfințit, scăpătatul Soarelui.

CEASUL BUN, moment favorabil la nașterea copilului care primește o stea care îi va călăuzi viața, strălucind pe cer, până la moarte. Omul nu este un nimeni pe Pământ și în Cosmos. La venirea și plecarea lui participă, prin schimbări spectaculoase (apariția și căderea stelelor), întregul Universul. Măreția acestei dimensiuni a existenței românești este exprimată de versurile Mioriței *Că la moartea mea / V-a cădea o stea!* și de credința țăranilor din Bărăgan care spun și astăzi, când văd pe cer traiectoria luminoasă a unei comete, că a mai murit un om. Românul leagă viitorul copilului nu numai de ceea ce i-a ursit Ursitoarea, ci și de împrejurările nașterii timpul nocturn sau diurn, poziția zilei de naștere în timpul săptămânal, lunar, sezonal și anual. Cercetările de medicină și astrobiologie modernă confirmă de altfel existența unor raporturi între manifestarea proceselor biologice, inclusiv nașterea, și ritmurile terestre și cosmice. Bioritmurile cercetate cu atâta interes de știința contemporană este deci o redescoperire ele au fost cunoscute pe cale empirică cu multe secole și milenii în urmă. Zilele săptămânii și ale anului favorabile pentru naștere se considerau duminicile și marile sărbători. În ceea ce privește timpul diurn, se prefera începutul zilei, după primul cântat al cocoșilor, deci între miezul nopții și ivirea zorilor.

CEASUL RĂU, duh malefic al timpului care umblă, îmbolnăvește, îndeamnă la rău, pocește, omoară pe cei ce-i ies în cale, sinonim cu Ceasul Slab. Apropierea Ceasului Rău poate fi recunoscută prin țiuitul produs în timpul zborului. El poate apare în orice zi a anului. Dar, spre deosebire de duminică, luni, miercuri, joi și vineri care au câte un singur Ceas Rău, marțea și sâmbăta au, fiecare, câte trei. Pentru a se feri de răul ce-l aduce, omul se închină invocându-l pe Dumnezeu: *Doamne ajută!* Dacă, totuși, cineva căpăta Ceasul Rău, acesta putea fi scos din corp prin descântec. Acesta înșiră relele și timpul producerii lor, avantajele ce le va avea dacă va părăsi corpul omului și va merge unde este trimis, dar și pericolele ce-l așteaptă dacă se va mai întoarce: *Ceas rău cu pocitură, / Ceas rău cu săgetătură, / Ceas rău cu spaimă, / Ceas rău de cu seară, Ceas rău de miezul nopții, / Ceas rău de cu ziuă, / Să te duci pe munți, / Pe sub munți / C-acolo-s a tale curți, / C-a-*

colo-s mese aşternute, / Şi pahare umplute, / Şi scaune aşternute / Pentru tine sunt gătite. / Acolo să trăieşti, / Acolo să vecuieşti, / De Ion să nu gândeşti, / Că tu de nu te vei duce / Şi de nu te vei îndepărta / ... / 99 de sulițe oi lua / Şi te-oi însulița / Şi te-oi înspăimânta / Şi te-oi îndepărta; / .../.

CHINDIE, reper aproximativ pentru aprecierea timpului «curs între Amiază şi Apusul Soarelui, sinonim cu ojină şi cina mică, reprezentând orele 14-16.

FAPTUL ZILEI, moment matinal pentru aprecierea timpului, sinonim cu dis-de-dimineață şi dimineață. Faptul zilei are durata timpului scurs între Răsărit şi Prânzul Mic când Soarele urcă o suliță pe cer.

LA TOACĂ, reper diurn pentru măsurarea timpului diurn marcat de apropierea Soarelui de linia orizontului, când se bate seara toaca la biserică şi se încetează lucratul pământului.

PRÂNZUL MARE, reper solar pentru aprecierea timpului diurn, sinonim cu subamiaza, care indică aproximativ ora 11.

PRÂNZUL MIC, reper solar pentru aprecierea timpului diurn, sinonim cu Prânzişor şi Prânzuț, care indică, pe timpul verii, orele 8-9. La prânzul mic soarele urcă trei sulițe pe cer, ceea ce reprezintă a treia parte din urcuş.

RĂSĂRIT, hotar al scurgerii timpului diurn care marchează începutul zilei şi apariția Soarelui la orizont.

SULIȚA PE CER, subunitate pentru aprecierea spațială a timpului diurn, echivalentă cu aproximativ o jumătate de oră, cu care se măsoară urcuşul sau coborâşul soarelui pe bolta cerului. Ziua de vară are 18 sulițe lungime: nouă de la răsărit până la amiază (faptul zilei – o suliță, prânzul mic – trei sulițe ş.a.m.d) şi nouă de la amiază până la apusul soarelui.

ZIUA CIVILĂ, timpul scurs între două răsărituri consecutive ale Soarelui. Întrucât între răsăritul Soarelui la solstițiul de iarnă şi la solstițiul de vară e o diferență de aproximativ cinci ore, ziua civilă începe, spre deosebire de ziua astronomică. şi ziua oficială, la ore diferite.

ZIUA OFICIALĂ, timpul scurs între două miezuri de noapte consecutive. Ziua oficială începe la ora 0 şi se încheie la orele 24.

ZIUA RITUALA, reminiscență a vechiului calendar lunar, egală cu perioada de timp scursă între două apusuri consecutive ale Soarelui. Întrucât între apusul Soarelui la solstițiul de iarnă şi la solstițiul de vară e o diferență de aproximativ cinci ore, ziua în calendarul popular începe, spre deosebire de ziua oficială şi ziua civilă, la ore diferite. Cele mai importante sărbători populare sunt prefațate de ajunuri şi au, ca urmare, acelaşi început cu ziua rituală.

ZIUA SOLARĂ ADEVĂRATĂ, timpul scurs între două culminații superioare consecutive ale Soarelui care începe şi se sfârşeşte la miezul zilei.

ZIUA SOLARĂ, prima unitate de măsurat timpul oferită de Cosmos pământeanului, consecință directă a mişcării de rotație a Pământului în jurul axei sale. Ziua solară, împărțită în zi-lumină şi noapte, poate începe la miezul nopții (calendarul civil, oficial), la miezul zilei (ziua solară adevărată), dimineața (ziua civilă) şi seara (ziua rituală).

REPERE COSMICE PENTRU APRECIEREA TIMPULUI NOCTURN

CALEA RĂTĂCIȚILOR, denumire a constelațiilor Ophiucus şi Şarpele care şerpuiesc pe cer în toate direcțiile. Pe Calea Rătăciților ar merge sufletele neliniştite ale oamenilor păcătoşi în, aşteptarea judecății de apoi (Neamț).

CALUL, definire populară a constelației Leul (Dorohoi).

CARUL MARE, denumire populară a constelației Ursa Mare, cel mai cunoscut reper pentru orientarea în timp şi spațiu în nopțile senine. Cele patru stele ale trapezului ar reprezenta roțile carului, iar cele trei stele în linie dreaptă ar forma Proțapul (Oiştea sau Tânjeaua) carului (Constelația este cunoscută pretutindeni în România).

CASA CU OGRADA, denumire populară a Coroanei Boreale. Steaua geamănă a constelației ar reprezenta casa iar stelele din cerc împrejmuirea (gardul) curții sau ogrăzii (Neamț, Dorohoi).

CĂRĂUŞUL, denumire populară a astrului aflat în imediata apropiere a stelei a doua din Proțapul Carului Mare. Cărăuşul ar fi omul care merge pe jos, pe lângă boii înjugați la car îndemnându-i cu biciul (Neamț, Buzău).

CEI TREI CRAI, denumire populară a stelei din mijlocul constelației Orion, sinonimă cu Tresfetitele.

CINGĂTOAREA REGELUI, denumire populară pentru trei stele din mijlocul constelației Orion, sinonimă cu Tresfetitele (Ialomița).

CIOBANUL CU OILE, denumire populară a constelației lira. Ciobanul, personificat de steaua Vega, este urmat de turma de oi formată din alte patru stele. La apariția pe cer a Ciobanului cu Oile, păstorii încetau postul şi mâncau brânză în zilele de miercuri şi vineri (Prahova, Neamț).

CLOŞCA CU PUI, grup de stele din constelația Taurului, sinonimă cu Găinuşa (Argeş, Prahova,; Braşov, Neamț, Dorohoi).

CLOȚA, grup de stele din constelația Taurului, sinonimă cu Găinușa (Oltenia).

COASA, denumire populară a constelației Cefeu. Cele șapte stele ale constelației desenează pe cer coada (coporâia), mânerul (piciorul) și fierul coasei (Dorohoi).

COBILIȚA CIOBANULUI, denumire populară pentru constelația Lebăda. Cobilița Ciobanului răsare și apune în același timp cu Ciobanul cu Oile (Neamț, Prahova).

COMOARA, denumire populară a stelei Polux din constelația Gemeni care străbate cerul de la răsărit la apus în timpul lunilor de toamnă (Brașov, Neamț).

CONSTELAȚIE, grup convențional de stele care apar apropiate pe bolta cerului. La începutul secolului al XX-lea românii cunoșteau 38 de constelații de pe harta cerului și se orientau în raport de apariția și dispariția lor, de înălțimea și poziția atinsă pe firmament.

CORNUL CAPREI, denumire populară a constelației Capricornul. Tunetul și fulgerul din direcția Cornului Caprei erau semne sigure că va veni ploaia (Muntenia, Oltenia, Moldova).

CRUCEA MICĂ, denumire populară a constelației Delfinul, reper important pentru orientarea oamenilor în nopțile senine (Ialomița, Tulcea, Neamț, Botoșani).

CRUCEA MIEZULUI NOPȚII, denumire populară pentru constelația Lebăda care indică oamenilor miezul nopții (Dorohoi).

CRUCEA, denumire populara a constelației Lebăda. La vederea pe cer a acestei constelații țăranii se rugau, făcând semnul crucii (Argeș, Olt, Neamț).

DEȘTEPTĂTORUL, stea din constelația Taurului la răsăritul căreia încep cocoșii a cânta pentru a trezi oamenii la muncă și a alunga spiritele malefice cuibărite în timpul nopții (Vâlcea).

DRUMUL ROBILOR, denumire populară pentru Calea Lactee care ar îi indicat drumul de întoarcere al robilor luați de împăratul Traian din Dacia și de turci din Țările românești (Oltenia, Muntenia, Moldova, Bucovina).

DRUMUL, denumire populară pentru Calea Lactee. Pe acest drum al cerului ar circula sufletele curate ale morților, dar și Sântilie care trăsnește dracii din trăsură cu biciul său de foc (Sudul Transilvaniei).

ECHINOX, intersenția eclipticii cu ecuatorul ceresc când ziua devine egală cu noaptea. Echinoxul de primăvară este punctul la care se află Soarele aproximativ la 21 martie, iar echinoxul de toamnă, la 23 septembrie. Acest spectaculos fenomen astronomic este numit de români și *târ înainte – târ înapoi.*

FATA MARE DIN HORĂ, denumire populară a stelei gemene din constelația Coroana Boreală (Ialomița, Prahova, Botoşani).

FRAȚI, denumire populară a stelelor Castor şi Polux din constelația Gemeni (Olt, Neamț).

GĂINUŞA, denumire populară a Pleiadelor, grup de stele din constelația Taurului care se constituie, prin datele calendaristice ale apariției şi dispariției de pe firmament, prin orele de răsărit şi asfințit în nopțile senine într-un reper fundamental pentru aprecierea timpului nocturn şi sezonal, pentru planificarea unor activități economice (începutul semănatului grâului de toamnă). Locuitorii satelor «pândeau» (observau) răsăritul şi poziția pe cer a Găinuşei în nopțile de Sânziene. Duminica Mare, Postul Sânpetrului pentru aprecierea norocului, rodului ogoarelor şi pentru prosperitatea turmelor de vite (M-ții Apuseni, Vâlcea, Braşov, Botoşani etc.).

GEMENI, constelație pe harta cerului din care poporul a reținut pentru orientare pe timpul nopții numai două stele: Castor şi Polux (Olt, Prahova, Argeş, Neamț).

GRAPA, denumire populară pentru constelația Ursa, Mică sinonimă cu Carul Mic (Dorohoi).

GREBLA, denumire populară pentru un grup de stele din constelația Orion, sinonim, cu Rarița (Braşov, Ialomița).

HORA, denumire populară pentru Coroana Boreală, Steaua geamănă ar fi Fata Mare din Horă, stelele mici, cercul horei iar steaua din mijlocul cercului Lăutarul (Ialomița, Prahova, Botoşani).

ÎMPĂRATUL, denumire populară pentru Steaua Polară (Neamț, Olt).

JGHEABUL PUȚULUI, denumire populară pentru constelația Andromeda.

LUCEAFĂRUL CEL MARE DE MIEZUL NOPȚII, denumire populară a stelei Vega din constelația Lira, sinonim cu Luceafărul cel Frumos (Prahova, Neamț).

LUCEAFĂRUL DE MIAZĂNOAPTE, denumire populară a planetei Marte (Braşov).

LUCEAFĂRUL DE SEARĂ, denumire populară a planetei Venus în momentul apariției pe firmament în timpul serii. Luceafărul de Seară se confundă, uneori, cu Steaua Ciobanului (Buzău, Neamț, Braşov).

LUCEAFĂRUL DE ZIUĂ, denumire populară a planetei Venus la apariția ei pe firmament înainte de ivirea zorilor (Braşov, Prahova).

LUCEAFĂRUL PORCESC, stea din constelația Taurului la răsăritul căreia încep a grohăi porcii, semn pentru gospodari că se apropie ivitul zorilor (Olt, Vâlcea, Prahova, Neamț).

LUPĂRIA, denumire populară, sinonimă cu Haita de lupi, identificată, nesigur, cu constelația Leul Mic.

OCOL, denumire populară a constelației Vizitiul (Dorohoi).

ORION, constelație de pe harta cerului care oferă țăranului numeroase repere pentru aprecierea şi măsurarea timpului nocturn. Stelele constelației sunt grupate în diferite formații asemuite cu uneltele agricole (Rarița, Plugul, Grebla, .Secera) şi meşteşugăreşti (Sfredelul, Spițelnicul).

PLANETA, corp ceresc de o formă apropiată unei sfere, lipsit de lumină proprie, care se roteşte în jurul Soarelui. Sistemul nostru solar are nouă planete care poartă nume de zei: Mercur, Venus, Pământ (Terra Mater), Jupiter, Saturn, Uranus, Neptun şi Pluton. Unele planete poartă denumirea populară de Luceafăr (de Ziuă, de Seară, de Miazănoapte) şi funcționează ca adevărate orologii pentru aprecierea şi măsurarea timpului nocturn.

PLUGUL, denumire populară pentru un grup de stele din constelația Orion, sinonim cu Rarița (Dorohoi).

PLUGUŞORUL, denumire populară pentru Ursa Mică, sinonim cu Carul Mic (Buzău).

PORCARUL, stea din constelația Taurului, sinonimă cu Luceafărul Porcesc (Neamț).

PROȚAPUL, denumire populară pentru cele trei stele aşezate în linie dreaptă din Constelația Ursa Mare, sinonim cu Oiştea şi Tânjeaua.

PUȚUL CU JGHEAB, denumire populară pentru două constelații de pe harta cerului: Pegasul şi Andromeda. Cele patru stele din trapezul Pegasului formează ghizdele puțului, iar stelele din Andromeda jgheabul.

RARIȚA, denumire populară pentru un grup de stele din constelația Orion. Răsăritul Cariței indică agricultorului şi crescătorului de animale sfârşitul nopții, aproximativ ora patru dimineața (Moldova, Muntenia, sudul Transilvaniei).

SECERA, denumire populară pentru un grup de stele din constelația Orion, (Neamț).

SFREDELUL MARE, grup de patru stele din constelația Orion (Braşov, Buzău, Neamț, zona Munților Apuseni).

SFREDELUL PĂMÂNTULUI, denumire populară pentru un grup de trei stele din constelația Vizitiul. (Teleorman, Dorohoi).

SFREDELUL RUSALIILOR. stea luminoasă din constelația Taurului care apare şi dispare de pe firmament la aceleaşi date calendaristice cu Găinuşa (Braşov).

SOLSTIȚIU, momentul când Soarele atinge cea mai mare declinație boreală (21 iunie, solstițiul de vară, cea mai lungă zi în emisfera nordică) şi australă (21 decembrie, solstițiul de iarnă, cu cea mai lungă noapte din an). Data aproximativă a solstițiului de vară era comunicată țăranului de mai multe repere terestre: amuțitul cucului (ziua când înceta cucul a mai cânta), apariția licuricilor prin păduri, înfloritul plantei numită Sânziană sau Drăgaică.

SPIȚELNICUL MARE, grup de patru stele din constelația Orion, sinonim cu Sfredelul Mare.

STÂLPUL, denumire populară pentru Steaua Polară (Prahova).

STEA, masă gazoasă incandescentă, de formă sferică, în stare de plasmă, de dimensiune uriaşă.

STEAUA CIOBANULUI, denumire populară pentru Steaua Polară, sinonimă cu Stâlpul, Împăratul.

STELELE CIOBANULUI, grup de stele din constelația Taurului, sinonim cu Găinuşa. Când Stelele Ciobanului ajung La Toacă, locul pe cer al Soarelui de unde se bate seara toaca la biserică, păstorii ştiau că s-au săturat oile de păscut (Neamț).

TÂR ÎNAINTE - TÂR ÎNAPOI, denumire populară a echinocțiului de primăvară sau de toamnă, când ziua devine egală cu noaptea. Intersecțiile eclipticii cu ecuatorul ceresc la aproximativ 21 martie (echinocțiul de primăvară) şi la 23 septembrie (echinocțiul de toamnă) erau cunoscute de români prin intermediul diverselor repere terestre: Ziua Cucului (ziua echinocțiului de primăvară, când începe cucul a cânta), întoarcerea unor păsări migratoare şi altele.

TOIEGELE, denumire populară pentru trei stele din constelația Orion, sinonimă cu Tresfetitele (Mehedinți). În unele zone cele trei stele, personifică sfinții Vasile, Grigore şi Ioan (Tulcea).

ȚAPUL, denumire populară pentru constelația Capricornul.

UCIGĂ-L TOACA, denumire populară a stelei din constelația Carului Mare (Ursa Mare), sinonimă cu Cărăuşul. Ucigă-l Toaca ar fi diavolul care mănâncă boii carului (Neamț).

URSUL MARE, denumire populară a constelației Ursa Mare. Cele patru stele aşezate în trapez formează corpul ursului, iar stelele aşezate în linie, gâtul şi capul acestuia (Neamț).

VĂCARUL, denumire populară a unei stele din Carul Mare, sinonimă cu Cărăuşul sau Ucigă-l Toaca. Celelalte stele din constelația Ursa Mare ar fi boii păscuți de Văcar (Buzău).

ZORILĂ, denumire populară a stelei Sirius din constelația, Câinele Mare. Zorilă este singura stea vizibilă cu ochiul liber după ivirea zorilor. Vara, în timpul muncilor agricole, lumina lui Zorilă se îngâna cu lumina Zorilor de Zi (Muntenia, Moldova).

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Almaşu Mare, jud. Caraş-Severin, informaţie de teren înregistrată în anul 1980.

Amzulescu Alex., *Cântecul epic românesc. Tipologie şi corpus de texte poetice*, Editura Academiei, Bucureşti, 1981.

Amzulescu Alex., *Repere şi popasuri în cercetarea poeziei populare,* Editura Minerva, Bucureşti, 1989.

Anuarul astronomic, Bucureşti, Centrul de Astronomie şi Ştiinţe spaţiale, 1982.

Apolzan Lucia, *Aspecte ale culturii spirituale. Obiceiuri, practici şi simboluri specifice gospodăriei pastoral-agricole din Platforma Luncanilor, jud. Hunedoara,* în „Sargeţia", 1982-1983, Deva, 1983

Auboyer Jeannine, *Viaţa cotidiană în India antică,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976

Avădanei Ana, *Despre schimbarea calendarului,* în „Hidrologie şi meteorologie", anul II, nr. 3, 1957

Avram V., *Creştinismul cosmic – o paradigmă pierdută? Mit şi ortodoxie în tradiţia românească,* Editura Saeculum, Sibiu, 1999

Avram V. *Constelaţia magicului. O viziune românească a existenţei,* Universitatea Creştină Năsăud, 1994

Bădescu Ilie, Ghinoiu Ion, Buruiană Claudia (coord.), *Sociologia şi etnografia comunităţilor rurale. Studii de caz: Slătioara, un sat de sub Măgură,* Fundaţia Naţională pentru Civilizaţie Rurală „Nişte Ţărani", Bucureşti, 1999.

Bădescu Ilie, *Teoria Latenţelor,* Editura IDOGEP – EUXIN, Bucureşti, 1997.

Bălaşa Marin Marian, *Colinda – Epifanie şi sacrament,* Editura Minerva, Bucureşti, 2000.

Bălă Paul, Cheţan Octavian, *Mitul creştin. Filiaţii şi paralele,* Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, 1972

Bernea Ernest, *Contribuţii la problema calendarului în satul Cornova,* în „Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială", anul XX, nr. 1-4, 1932

Bilţiu Pamfil, *Armindenul în Zona Lăpuş,* în REF, nr. 3, 1993.

Bilţiu Pamfil, Bilţiu Maria, *Izvorul minunilor,* Baia Mare 1999.

Bîrlea Ovidiu, *Eseu despre dansul popular românesc,* Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1982

Bîrlea Ovldiu, *Folclorul românesc,* vol. I, Bucureşti, Editura Minerva, 1981

Bîrlea Ovidiu, *Mică enciclopedie a poveştilor româneşti,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976

Blaga Lucian, *Izvoade,* Bucureşti, Editura Minerva, 1972

Bloch Raymond, Jean Cousin, *Roma şi destinul ei,* vol. I—II, Bucureşti, Editura Meridiane, 1985

Bobancu Şerban, Samoilă Cornel, Poenaru Emil, *Calendarul de la Sarmisegetusa Regia,* Bucureşti, Editura Academiei, 1980

Bocşe Maria, *Grâul – finalitate şi simbol în obiceiurile cu caracter agrar din valea Bârgăului,* în „Anuarul de Etnografie al Transilvaniei", Cluj-Napoca, 1977

Bogdan I., Olos M., Timiş N., *Calendarul Maramureşului,* Baia Mare, 1980

Bria Ion, *Dicţionar de teologie ortodoxă,* (Bucureşti), Editura Institutului biblic, 1981

Buhociu Octavian, *Folclorul de iarnă, ziorile şi poezia păstorească,* Bucureşti, Editura Minerva, 1979

Butură Valer, *Cultura spirituală românească,* Editura Minerva, Bucureşti, 1992.

Butură Valer, *Enciclopedie de etnobotanică românească,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1979

Butură Valer, *Etnografia poporului român,* Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978

Candrea I. Aurel, *Iarba fiarelor. Studii de folclor,* Bucureşti, Cultura Naţională, 1928

Cantemir Dimitrie, *Descrierea Moldovei,* Bucureşti, Editura Academiei, 1973

Caraman Petru, *Colindatul la români, slavi şi la alte popoare,* Bucureşti, Editura Minerva, 1983

Caraman Petru, *Pământ şi apă. Contribuţie etnologică la studiul simbolicei eminesciene,* Iaşi, Junimea, 1984

Caraman Petru, *Substratul mitologic al sărbătorilor de iarnă la români şi slavi. Contribuţie la sludiul mitologiei creştine din orientul Europei,* Iaşi, 1931

Cartojan N., *Cărţile populare în literatura românească,* vol. I, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1974.

Călători străini despre Ţările Române, vol. VI, (partea I Paul de Alep, partea a II-a Evlia Celebi), Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976

Chamoux Francois, *Civilizaţia elenistică,* vol. I-II, Bucureşti, Editura Meridiane, 1985

Chelcea I., *Obiceiuri de peste an în două sate din Almăj,* în „Sociologie românească", nr. 3-4, 1939

Chevalier Jean, Gherbrant Allain, *Dicţionnaire des simboles. Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, fi gures, couleurs, nombres,* Parls, Editura Seghers, 1973

Ciobanu Stanca, *Text şi context în urarea de An nou,* în „Revista de etnografie şi folclor", nr. 1, 1980

Ciubotaru I. H., *Marea trecere,* Editura Grai şi Suflet – Cultura Naţională, Bucureşti, 1999.

Ciubotaru I.H., *Valea Şomuzului: monografie folcloristică,* Univ. Alex. I. Cuza, Iaşi, 1991.

Ciubotaru S., *Nunta în Moldova*, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2000.

Ciubotaru Silvia, *Implicaţii arhaice ale torsului*, în „Anuarul de Folclor", V - VII, Cluj - Napoca, 1987.

Cociu Mihai, Cociu Maria, *Tainele comportamentului animal*, Bucureşti, Editura Albatros, 1982

Comanici Germina, Maier Radu, *Un obicei calendaristic între tradiţie si contemporaneitate. Boul înstruţat*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice şi Dialectologice", nr. 3, 1981

Comanici Germina, Popescu Alex., Stoica Lia, *Focurile de peste an*, „Revista de etnografie şi folclor", nr. 1, 1971

Comanici Germina, *Semnificaţii străvechi legate de cultul focului oglindite în calendarul popular românesc*, în „Buletinul Atlasului Etnografic al României", nr. 8, 1980, Gonsiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste.

Conea Ion, *Clopotiva, Un sat din Haţeg*, Bucureşti, Institutul de Ştiinţe Sociale al României, 1940

Conea Ion, *Din geografia istorică şi umană a Carpaţilor*, Bucureşti, Socec, 1937

Cós Károly, *Vechi forme de muncă agricolă în câteva sate din jurul Clujului*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1965-1967", Cluj-Napoca, 1967

Coşbuc George, *Elementele literaturii populare*, Editura Dacia, 1986

Cotta V., Bodea M., *Vânatul României*, Bucureşti, Editura Agrosilvică, 1969

Creţu Vasile Tudor, *Ethosul folcloric - sistem deschis*, Timişoara, Editura Facla, 1980

Cuceu I., Cuceu Maria, *Vechi obiceiuri agrare româneşti*, Editura Minerva, Bucureşti, 1988.

Cuceu I., *Obiceiuri şi credinţe în legătură cu ocupaţiile tradiţionale în Gârbău, jud. Sălaj*, în AMET, 1971-1973.

Cuceu I., *Probleme actuale în structura culturii tradiţionale*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000

Cucu-Oancea Ozana, *Trăirea sărbătorilor. Între meditaţie şi petrecere*, Editura Eminescu, Bucureşti 200e

Daniel Constantin, *Civilizaţia Egiptului antic*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1976

Daniel Constantin, *Civilizaţia sumeriană.*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1983

Daniel Constantin, *Cultura spirituală a Egiptului antic*, Bucureşti, Cartea Românească, 1985

Daniel Constantin, *Gândirea feniciană în texte*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1979

Daniel Constantin, *Orientalia miribila*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976

Dascălu Doina, Pleşa Teodor, *Date inedite cu privire la structura şi semnificaţia obiceiurilor de primăvară - Tocma şi Nunta Cornilor*, în „Tibiscus", 1976-1978, Timişoara, 1978

Dăncuş Mihai, *Contribuţii la cunoaşterea unui obicei de Anul Nou în Maramureş,* în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1971-1973", Cluj, 1973

Densuşianu Ovid, *Graiul din Ţara Haţegului,* Bucureşti, 1915

Densuşianu Ovid, *Viaţa pastorească în poezia noastră populară,* vol. I, Bucureşti, Editura Casa Şcoalelor, 1922

Drîmbă Constantin, *Timpul şi măsurarea lui,* Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1951

Drogeanu P. Paul, *Practica fericirii,* Edltura Eminescu, Bucureşti, 1985

Dumitrescu I., Bogdan A., Năfrămiţă M., Turliuc O., *Reproducţia animalelor domestice,* Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1976

Durand Gilbert, *Structurile antropologice ale imaginarului,* Bucureşti, Editura Univers, 1977

Eliade M., *Traité d'histoire des religions,* Paris, Payot, 1949

Eliade Mircea, *Aspecte ale mitului,* Bucureşti, Editura Univers, 1978

Eliade Mircea, *De la Zamolxis la Genghis-Han,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980

Eliade Mircea, *Istoria credinţelor şi ideilor religioase,* vol. I (1981), vol. II (1986), vol. III (1988), Bucureşti, Editura

Evseev Ivan, *Dicţionar de magie, demonologie şi mitologie românească,* Editura Amarcord, Timişoara, 1997.

Evseev Ivan, *Dicţionar de simboluri şi arhetipuri culturale,* Editura Amarcord, Timişoara, 1994.

Filip V., *Universul colindei româneşti în perspectiva unor structuri de mentalitate arhaică,* Editura Saeculul I.O., Bucureşti, 1999.

Fochi Adrian, *Datini şi eresuri populare de la sfârşitul secolului al XIX-lea: răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densuşianu,* Bucureşti, Editura Minerva, 1976

Focşa Gheorghe, *Ţara Oaşului. Studiu etnografic. Cultură materială,* vol. II, Bucureşti, Muzeul Satului, 1975

Frazer J. George, *Creanga de aur,* vol. I-V, Bucureşti, Editura Minerva, 1980

Frîncu Teofil, Candrea George, *Românii din Munţii Apuseni (Moţii),* Bucureşti, 1888

Frobenius Leo, *Paideuma,* Bucureşti, Editura Meridiane, 1985

Fundulea, jud. Călăraşi, informaţii de teren înregistrate în anii: 1967, 1983 şi 1984

Garofild C., *Agricultura veche,* Bucureşti, 1943

Găluşcă-Tatiana Crîşmaru, *Rituale pastorale,* în „Revista de etnografie şi folclor", nr. 1, 1979

George-Al Sergiu, *Filosofia indiană în texte,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1971

George-Al Sergiu, *Limba şi gândire în cultura indiană. Introducere în semiologia indiană,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976

Georgescu Fl., *Întrebări şi răspunsuri la probleme de educaţie ateistă a tineretului,* Bucureşti, Editura Politică, 1975

Gheorghiu, V., *Noțiuni de cronologie calendaristică și calculul pascal,* București, 1936

Ghica Dimitrie, *Calendarul la popoarele antichității* (conferință) București, 1894

Ghinoiu I., *Cercetări etnografice privind comportamentul demografic,* în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice", nr. 1., 1979

Ghinoiu I., *Lumea de aici, Lumea de dincolo,* Editura Fundației Culturale Române, București, 1999

Ghinoiu I., *Obiceiuri populare de peste an. Dicționar,* Editura Fundației Culturale Române, București, 1997

Ghinoiu I., *Panteonul românesc. Dicționar,* Editura Enciclopedică, București, 2001

Ghinoiu I., *Perspective etnologice de descifrare a calendarelor autohtone,* în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice", nr. 2, 1980

Ghinoiu I., *Popasuri etnografice românești,* București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981

Ghinoiu I., *Vârstele timpului,* Editura Meridiane, București, 1998

Ghinoiu I., *Zile și Mituri. Calendarul țăranului român,* Editura Pro, București, 2000

Gimbutas Marija, *Civilizație și cultură. Vestigii preistorice în sud-estul european,* traducere de Sorin Paliga, prefață și note de Radu Florescu, Editura Meridiane, București, 1989.

Giuglea Alexandru, *Lămurirea calendarului,* București, Editura Cartea Românească, 1927

Gourhan-Leroi André, *Gestul și cuvântul,* vol. I-II, București, Editura Meridian, 1983

Graur Tiberiu, *Sistemica culturii populare,* în „Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1974-1977", Cluj-Napoca, 1977

Grimal Pierre, *Civilizația romană,* vol. II, București, Editura Minerva, 1973

Hasdeu B. P., *Etymologicum Magnum Romanie. Dicționarul limbii istorice a românilor,* tom. II, București, Socec, 1887

Herseni Traian, *Cultura psihologică românească,* București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980

Herseni Traian, *Forme străvechi de cultură poporană românească,* Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977

Herseni Traian, *Probleme de sociologie pastorală,* București, Institutul de Științe Sociale al României, 1941

Herseni Traian, *Sociologie. Teorie generală a vieții sociale;* București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982

Ionașcu I. și Pall Fr., *Elemente de cronologie medievală românească,* extras din „Documente privind istoria României", vol. I, *Introducere,* București, Editura Academiei, 1956

Ionescu Cristian, *Mică enciclopedie onomastică,* București, Editura Enciclopedică Română, 1975

Ionescu Ion, *Agricultura română din jud. Putna,* București, 1869

Ionescu Iov, *Calendar vecinic*, Bucureşti, 1859

Ionică I. Ion, *Drăguş - un sat din Ţara Oltului. 'Manifestări spirituale. Reprezentarea cerului*, Bucureşti, Institutul de Ştiinţe Sociale, 1944

Iorga N., *Histoire des Roumains*, I, Bucureşti, 1937, apud M. Eliade, *op. cit.* p. 21.

Ispas Sabina, *Flori dalbe de măr*, Editura Academiei, Bucureşti, 1987.

Kahane Mariana, Georgescu-Stănculeanu Lucilia, *Cântecul Zorilor şi Bradului. Tipologie muzicală*, Editura Muzicală, Bucureşti, 1988.

Kernbach Victor, *Dicţionar de mitologie generală*, Bucureşti, Editura Albatros, 1983

Kernbach Victor, *Miturile esenţiale*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978

Larionescu Sanda, *Cultul marţilor la sărbătorile de peste an în câteva sate din jud. Caraş-Severin. Text, funcţie şi limbaj*, în „Tibiscus", Etnografie, 1976-1978, Timişoara, 1978

Lăpuşnicu Mara, jud. Caraş-Severin, informaţie de teren înregistrată în anul 1981

Lips Iulius, *Obârşia lucrurilor. O istorie a culturii omenirii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1964

Lorinţ Florica, Belcin-Pleşna Cornelia, *Însemne despre destin*, în „Anuarul IEF", Serie Nouă, tom. 4, 1993.

Lungu Alex., *Orologiile biologice*, Bucureşti, Editura Ştiintifică, 1968

Maier Radu, *Stupăritul în zona Bistriţa-Năsăud*, în „Almanahul stuparului", Bucureşti, Asociaţia Crescătorilor de Albine din R.S. România, 1984

Mangiuca Simion, *Călindariu iulianu, gregorianu şi poporalu românu pe anul 1883*, Oraviţa, Tipografia Iulus Wunder, 1882

Manolache D., *Andrei, Sânpetrul lupilor*, Editura Anastasia, Bucureşti, 2000.

Marcus Solomon, *Timpul*, Bucureşti, Editura Albatros, 1985

Marian Sim. Fl., *Insectele în limba, credinţele şi obiceiurile românilor. Studiu folcloristic*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice, 1903

Marian Sim. Fl., *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, vol. II *(Păresimile)*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice, 1899

Marian Sim. Fl., *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, vol. III *(Cincizecimea)*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice, 1901

Marian Sim. Fl., *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, vol. I *(Cîrnilegile)*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice 1898

Marian Sim. Fl.,*Ornitologia*, vol. I, Siret, 1883

Marinescu Ath. M., *Alesul*, în Familia, an. IX, Pesta, 1873

Mârza Traian, *Folclor din Bihor*, Editura Muzicală, Bucureşti, 1985.

Mehedinţi Simion, *Premize şi concluzii la Terra*, Bucureşti, Imprimeria Naţională, 1946

Moise Ilie, *Contribuţii privind cunoaşterea obiceiului Prinsul verilor şi văruţelor*, în „Studii şi Comunicări", Sibiu, Asociaţia folcloriştilor şi etnografilor, 1981

Moraru Georgeta, *Permanențe etnografice în structura ocupației agricole la români,* în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice şi Dialectologice", nr. 1, 1979
Muşlea I., *Cercetări etnografice şi de folclor,* Bucureşti, Editura Minerva, 1972
Muşu Gh., *Din mitalogia tracilor,* Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1982
Muşu Gh., *Lumini din depărtări. Civilizații prehelenice simicro-asiatice,* Bucureşti, Editura Ştiintifică şi Enciclopedică, 1981
Naideş, jud. Caraş-Severin, informaţie de teren înregistiată în anul 1981
Niculiță-Voronca Elena, *Datinile şi credințele poporului român adunate şi aşezate în ordine mitologică,* Cernăuţi, Tipografia Isidor Wiegier, 1903
Novăceanu Darie, *Precolumbia. Teritoriul miturilor astrale,* Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1975
Oişteanu A., *Motive şi semnificații simbolice în cultura tradițională românească,* Editura Minerva, Bucureşti 1989.
Oişteanu A., *Mythos şi Logos. Studii şi eseuri de antropologie culturală,* Editura Nemira, Bucureşti, 1997.
Olinescu Marcel, *Mitologie românească,* Editura Casa Şcoalelor, Bucureşti, 1944.
Olteanu Antoaneta, *Metamorfozele sacrului. Dicționar de mitologie populară,* Editura Paideia, Bucureşti, 1998.
Olteanu Antoaneta, *Mitologie comparată,* Editura Paideia, Bucureşti, 1998.
Onişor Theodor, *Vânătoarea de albine sau bărcuitul în regiunea Năsăudului,* în „Carpaţi" anul III, 1945
Oprişan Horia Barbu, *Monografia folclorică a Teleormanului,* 1971
Paler Octavian, *Caminante,* Bucureşti, Editura Eminescu, 1980
Pamfile Tudor, *Agricultura la români,* Academia Română, Colecţia „Din viaţa poporului român", Bucureşti, Socec, 1913
Pamfile Tudor, *Cerul şi podoabele lui după credințele poporului român,* Academia Română, Colecţia „Din viaţa poporului român", Bucureşti, Socec, 1915
Pamfile Tudor, *Mitologie românească. Duşmani şi prieteni ai omului,* Academia Română, Colecţia „Din viaţa poporului român", Bucureşti, 1916
Pamfile Tudor, *Sărbătorile de toamnă şi postul Crăciunului,* Academia Română, Colecţia „Din viaţa poporului român", Bucureşti, Socec, 1914
Pamfile Tudor, *Sărbătorile de vară la români. Studiu elnografic,* Academia Română, Colecţia „Din viaţa poporului român", Bucureşti, Socec, 1910
Papahagi Tache, *Mic dicționar folcloric,* Bucureşti, Editura Minerva, 1978
Pârvan Vasile, *Contribuții epigrafice la istoria creştinismului daco-român,* Bucureşti, Socec, 1911
Pavelescu Gheorghe, *Cercetări asupra magiei la romanii din Munții Apuseni,* Bucureşti, Institutul Social Român, 1945
Petrovici Emil, *Folclor din Valea Almăjului,* în „Anuarul arhivei de folclor", an. III, 1935

Pippidi D. M., (coordonator), *Dicționar de istorie veche a României*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976

Pippidi D. M., *Studii de istorie a religiilor antice. Texte și interpretări*, București, Editura Științifică, 1969

Poirier Jean, (coordonator), *Ethnologie générale*, Paris, Gallimard, 1968

Pop I. Reteganul, *Povești din popor*, Sibiu, 1895

Pop Mihai, Anul Nou. *Lectura unui discurs ceremonial*, în *Calendarul Maramureșului*, Baia Mare, 1976

Pop Mihai, *Mitul marii treceri*, în *Folclor literar*, vol. II, Timișoara, 1968

Pop Mihai, Ruxăndoiu Pavel, *Folclor literar românesc*, București, Editura Pedagogică, 1967

Popescu Alexandru, *Tradiții de muncă românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986

Popescu Ștefan, *Ritmurile biopsihice ale omului modern*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, Colecția „Știința pentru toți", 1981

Popovici Eusebiu, *Istoria bisericească universală*, vol. II, Cernica, 1926

Preda Constantin (coord.), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, Editura Enciclopedică, București, 2000.

Proiect de lege pentru introducerea calendarului apusean drept calendar al statului, București, 1900

Răduică Aurel, *Timp de lucru și zile de sărbătoare în Transilvania (sec. XVII-XVIII)*, în *Civilizația medievală românească*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985

Răduică Georgeta, Răduică. Nicolin, *Calendare și almanahuri românești, 1731-1918. Dicționar bibliografic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981

Rădulescu-Codin C., Mihalache D., *Sărbătorile poporului cu obiceiurile, credințele și unele tradiții legate de ele. Culegere de prin părțile Muscelului*, Academia Română, Colecția „Din viața poporului român", București, Socec, 1909

Rizescu-Brănești N., *Inul și cânepa în România*, București, 1944

Rohde Erwin, *Psiché*, București, Editura Meridiane, 1985

Roșeanu Teodor, *Timpul și măsurarea lui*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1964

Russu I. I., *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dac și componența latino-romanică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981

Sacerdoțeanu Aurelian, *Introducere în cronologie*, București, Tipografia Carpați, 1943

Sanie Silviu, *Culte orientale în Dacia romană. Cultele siriene și palmiriene*, Bucuresti, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981

Scurtu V., *Cercetări folclorice în Ugocea Românească*, în „Anuarul Arhivei de folclor" VI, 1942

Simenschy Theofil, *Cultură și filosofie indiană în texte și studii*, Bucuresti, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978

Stahl H. Henri, *Eseuri critice*, București, Editura Minerva, 1983

Stănilă George, *Sisteme calendaristice*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980

Stoica Georgeta, Bocşe Maria, *Dicţionar de artă populară*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985

Stoica-Vasilescu Lia, *Câteva consideraţii asupra focului lui Sâmedru* în „Revista de etnografie şi folclor", nr. 5, 1969

Şăineanu Lazăr, *Basmele române*, Bucureşti, Editura Univers, 1978

Şăineanu Lazăr, *Dicţionar universal al limbii române*, Craiova, Scrisul Românesc, 1929

Şezătoarea, an. VIII şi XII, 1904: informaţie de teren culeasă din jud, Argeş şi Vâlcea

Ştefănucă P. V., *Cercetări folclorice în valea Nistrului de Jos*, în „Anuarul Arhivei de Folclor", an. IV, 1937

Teodorescu G. Dem., *Încercări critice asupra unor credinţe, datini şi moravuri ale poporului român*, Bucureşti, 1874

Teodorescu Nicolae, Ghiş Gheorghe, *Cerul - o taină descifrată*, Bucureşti, Editura Albatros, 1982

Trebici Vl., Ghinoiu I., *Demografia etnografică a României*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986

Tufescu Victor, *Oameni din Carpaţi*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1982

Tutuc I,, *Cosmografie*, Bucureşti, 1910

Văduva Ofelia, *Semnificaţii străvechi ale unor forme şi motive ornamentale perpetuate în contemporaneitate*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice şi Dialectologice", nr. 3, 1981

Vlăduţiu Ion, *Etnografia românească*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1973

Voineşti-Covasna, informaţie de teren înregistrată în anul 1982

Vuia Romulus, *Originea jocului căluşari*, în „Dacoromania", anul II, 1922

Vuia Romulus, *Studii de etnografie şi folclor*, vol. II, Bucureşti, Editura Minerva, 1981

Vulcănescu Mircea, *Dimensiunea româneasca a existenţei. Schiţă fenomenologică*, în „Caiete critice", nr. 1-2, supliment la „Viaţa Românească", 1983

Vulcănescu Romulus, *Coloana cerului*, Bucureşti, Editura Academiei, 1972

Vulcănescu Romulus, *Etnologie juridică*, .Bucureşti, Editura Academiei,. 1970

Vulcănescu Romulus, *Mitologie românească*, Bucureşti, Editura Academiei, 1985

Vulpe Radu, *Dacia romană şi Scythia Minor*, în *Istoria poporului român*, sub redacţia acad. Andrei Oţetea, Bucureşti, Editura Ştiintifică, 1972

Zaharia Elena, *Săpăturile de la Dridu. Contribuţie la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român*, Bucureşti, Editura Academiei, 196

Zăbala, jud. Covasna, informaţie de teren înregistrată în anul 1980

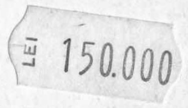
C U P R I N S

Editură
Tipografie

București

Telefon: 420 59 04
093 26 04 91
Tipografie: 781 21 52

Ca cercetător al culturii populare mi-a plăcut *să rătăcesc,* să merg și pe alte cărări decât cele bătătorite de înaintași. Dacă în știință mergi pe calea bătătorită de alții, nu te rătăcești, dar descoperi ceea ce au descoperit aceștia înaintea ta. De aceea, și prin acest volum, ***Sărbători și obiceiuri românești,*** am dorit să găsesc ieșiri la luminiș. Preocuparea mea constantă a fost și rămâne de a scrie lucrări accesibile și pentru părinții mei, țărani din Bărăgan, dar să împace, pe cât posibil, și exigențele specialiștilor: etnologi, sociologi, istorici, filosofi. În măsura în care aceste cărți vor contribui cu ceva la descifrarea miracolului dăinuirii multimilenare a românilor la Carpați și Dunărea de Jos, îmi voi aprecia utilitatea în *lumea de aici* și, împăcat, mă voi pregăti de plecare în *lumea de dincolo.*

ISBN 973-8362-07-5